УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

1-4 (116-119). Рік XXX

ТРИДЦЯТИЛІТТЯ *УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА*
1963 — 1993

1993

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО КИЇВ ЛЬВІВ МЮНХЕН

diasporiana.org.ua

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК THE UKRAINIAN HISTORIAN

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

JOURNAL OF THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР — EDITOR in CHIEF
Любомир Р. Винар — Lubomyr R. Wynar
Kent State University

РЕДАКТОР — EDITOR
Михайло Брайчевський — Mykhailo Braichevs'kyj
Українське Історичне Товариство

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕҐІЯ — EDITORIAL BOARD

Марко Антонович, Українська Вільна Академія Наук у США, • **Ігор Гирич,** Українське Історичне Товариство, Київ • **Олег Ґерус,** Українське Історичне Товариство, Канада • **Ярослав Дашкевич,** Українське Історичне Товариство, Історична комісія НТШ, Львів • **Ярослав Дзира,** Українське Історичне Товариство, Київ • **Олександер Домбровський,** Українська Вільна Академія Наук у США • **Аркадій Жуковський,** Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Европі • **Ігор Камінецький,** Центральний Мічіґенський університет, НТШ в Америці • **Микола Ковальський,** Дніпропетровський університет, УІТ, Україна • **Теодор Мацьків,** Акронський університет, США • **Василь Омельченко,** Українська Вільна Академія Наук у США • **Володимир Сергійчук,** Київський державний університет ім. Т. Шевченка, УІТ, Україна • **Олександер Сидоренко,** Арканзаський державний університет, США • **Орест Субтельний,** Йорк університет, Канада • **Дмитро Штогрин,** Іллінойський університет, НТШ в Америці.

КОНСУЛЬТАНТИ — CONSULTANTS

Олександер Баран, Українська Вільна Академія Наук у Канаді • **Сергій Білокінь,** Інститут історії АНУ, Київ • **Тамара Булат,** Українська Вільна Академія Наук у США • **Юрій Бойко,** Мюнхенський університет, Німеччина • **Віктор Заруба,** НТШ у Львові, УІТ, Україна • **Дмитро Злепко,** Український Вільний Університет, УІТ, Мюнхен • **Стефан Козак,** Варшавський університет, Польща • **Юрій Книш,** Манітобський університет, Канада • **Олег Мазурок,** Ужгородський університет, Україна • **Михайло Пап,** Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Америці • **Ігор Стебельський,** Вінзорський університет, НТШ в Канаді • **Теодор Б. Цюцюра,** Український Вільний Університет, Мюнхен • **Ганна Швидько,** Дніпропетровський університет, УІТ, Україна.

Мовний редактор: **Наталія Пазуняк**

Українське Історичне Товариство

Передруки і переклади матеріялів дозволені виключно за згодою Головного Редактора.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

Під загальною редакцією
ЛЮБОМИРА ВИНАРА

Числа 116-119 1993 Том 30

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО КИЇВ ЛЬВІВ МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ВИДАЄ УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО
ПРИ СПІВПРАЦІ ІСТОРИЧНОЇ СЕКЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У США

THE UKRAINIAN HISTORIAN

PUBLISHED BY THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION
IN COOPERATION WITH THE HISTORICAL SECTION OF
UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES IN THE U.S.

Основник *Українського Історика*: ЛЮБОМИР РОМАН ВИНАР (1963)

Founder of *The Ukrainian Historian*: LUBOMYR ROMAN WYNAR (1963)

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в трьох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 25 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 10 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам на повертаються.

Усі матеріяли до Редакції просимо надсилати в трьох примірниках на адресу:

"The Ukrainian Historian"	або	"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312		3804 Oxford Ave.
Kent, Ohio 44240		Montreal, Que. H4A 2Y2
U.S.A.		Canada

PERMISSION TO REPRINT. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopy, recording, or otherwise without prior written consent of the Editor in Chief.

Передруки і переклади матеріялів дозволені виключно за згодою Головного Редактора.

The Editors are not responsible for statements either of fact or opinion made by contributors.

Articles appearing in this Journal are abstracted and/or indexed in *Historical Abstracts, America: History and Life,* and *Bibliography of Slavic and East European Studies.*

ISSN: 0041-6061

Printed and typeset by UKRAPRINT, INC., P.O. Box 304, Woodstock, Md. 21163

ЗМІСТ

Любомир Винар: Олександер Петрович Оглоблин (1899-1992) 7

Юрій Книш: Крим і стародавня українська державність 58

Ігор Каменецький: УНР і українська загранична політика між двома світовими війнами 78

Ігор Верба: Публікації Олександра Оглоблина на сторінках «Українського Історика» 98

Федір Погребенник: Антін Синявський та його зв'язки з Галичиною 103

ІСТОРІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

І. Дзира: «Чорна Рада» П.О. Куліша і «Літопис Самовидця» 116

АРХЕОЛОГИ Й ІСТОРИКИ

Олександер Домбровський: Археолог Маркіян Орест Смішко 135

Олег Мазурок: Юрій Жаткович як історик та етнограф Угорської Руси 142

ГРУШЕВСЬКІЯНА

Листи В. Антоновича до М. Грушевського (підготував О. Ситник) 157

СПОГАДИ

Василь Ленцик: Проф. д-р Іван Крип'якевич 170

Іван Крип'якевич: Із спогадів 174

Михайло Луцький: Історія мого роду 177

ДИСКУСІЯ

Марко Антонович: До вступної статті П. Толочка в «Київській старовині» .. 185

АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ

Микола Чабан: Невідомі листи Бориса Антоненка-Давидовича 192

IN MEMORIAM

Любомир Винар: Лев Юстимович Биковський 200

Олексій Коновал: Василь Ростун 206

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Збірник тисячоліття християнства в Україні, 988-1988. (О. Домбровський) 210

Любомир Винар, *Силуети епох.* (О. Ситник) 213

Павло Федака, *Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі-України.* (М. Антонович) 216

КАРПАТІКА — КАРПАТИКА. (М. Антонович) 217

Олександер Баран, Нарис історії Пряшівщини. (О. Данко) 221

Джерела Українознавства. Випуск І. (Б. Винар) 224

Орест Зибачинський, *Воля до свободи.* (В. Жила) 225

Теодор Мацьків, *Гетьман Іван Мазепа в західньоевропейських джерелах 1687-1709.* (О. Сидоренко) 228

Lindsey Hughes, *Sophia, Regent of Russia, 1657-1704.* (Т. Мацьків) 230

Михайло Селешко, *Вінниця. Спомини перекладача Комісії дослідів злочинів НКВД в 1937-1938.* (Т. Мацьків) 233

Bohdan S. Wynar, *The International Writings of Bohdan S. Wynar 1949-1992.* (В. Омельченко) 235

Кость Гіммельгайх, *Спомини...Літопис УПА.* (Я. Шумелда) 237

НАУКОВА ХРОНІКА

30-ліття «Українського Історика», 1963-1993 239

В. Омельченко: Похорон проф. Олександра Оглоблина 241

Повідомлення в справі видання матеріялів проф. О. Оглоблина 242

Л. Винар: Слово-привіт на міжнародній науковій конференції «Українознавство в розбудові держави» 244

Л.В.: Наукова конференція УІТ у Києві 245

12-а Наукова українознавча конференція в Іллінойському університеті 246

Почесне відзначення проф. М. Папа 246

Наукова Рада при СКУ 247

Відновлення діяльности Історичної Секції УВАН у США 248

Головне Представництво «Українського Історика» в Україні 248

Звернення до видавців 249

Від Управи УІТ 250

Від Редакції 250

НАШІ АВТОРИ 251

TABLE OF CONTENTS

Lubomyr Wynar: Oleksander Petrovych Ohloblyn, (1899-1992) 7

Yurii Knysh: Crimea and Ancient Ukrainian Statehood 58

Ihor Kamenetsky: The UNR and Ukrainian Foreign Policy During the Interwar Period 78

Ihor Verba: Works of Oleksander Ohloblyn published in the *The Ukrainian Historian* 98

Fedir Pohrebennyk: Antin Syniavskyi and His Connections with Galicia 103

HISTORIOGRAPHIC RESEARCH

I. Dzyra: P.O. Kulish's "Chorna Rada" (Black Council) and the "Litopys Samovydtsia" 116

ARCHEOLOGISTS AND HISTORIANS

Oleksander Dombrovsky: The Archeologist Markian Orest Smishko 135

Oleh Mazurok: Yurii Zhatkovych as a Historian and Ethnographer of the Magyar Rus' 142

HRUSHEVSKIANA

The Letters of V. Antonovych to Mykhailo Hrushevsky (contributed by O. Sytnyk) 157

MEMOIRS

Vasyl Lencyk: Prof. Dr. Ivan Krypiakevych 170

Ivan Krypiakevych: From My Memoirs 174

Mykhailo Lutskyi: The History of My Ancestors 177

DISCUSSION

Marko Antonovych: Regarding P. Tolochko's Introductory Article in "Kyivs'ka Staryna" (Kyivan Antiquity) 185

ARCHIVAL MATERIALS

Mykola Chaban: The Unknown Letters of Borys Antonenko-Davydovych 192

IN MEMORIAM

Lybomyr Wynar: Lev Bykovs'kyi 200

Oleksii Konoval: Vasyl Rostun 206

REVIEWS 210

CHRONICLE 239

CONTRIBUTORS 251

Професор д-р Олександер Оглоблин (1899-1992)
Співосновник і Почесний Голова
Українського Історичного Товариства.

Property of
The Ukrainian Studies Foundation in Australia Ltd
Українська Бібліотека м.Запоріжжя
З 50-літтям поселення
Власність українців в Австралії
Фундації Українознавчих Студій в Австралії

Любомир Винар
Kent State University
Кент, США

ОЛЕКСАНДЕР ПЕТРОВИЧ ОГЛОБЛИН (1899-1992)

КОРОТКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС

ВСТУП

«У великій роботі української історіографії нашого століття є й моя маленька частинка. Зроблено було менше, ніж можна було зробити, і далеко менше, ніж хотілося і думалося зробити. Чи пощастить мені ще трохи збільшити це — невідомо. "Може я записую останні сторінки у зошиті моїм" (М. Рильський). Але свідомість того, що я пройшов свій науковий шлях не праздно і не марно, стоятиме на сторожі моєї дальшої діяльности і праці над тим, що було і є мрією, метою і щастям мого життя».

Олександер Оглоблин «Мій творчий шлях українського історика», листопад 1964 р., *Збірник на пошану проф. д-р Олександра Оглоблина.* Відпов. редактор В. Омельченко, Нью Йорк, УВАН у США, 1977, стор. 53.

16 лютого 1992 року в містечку Лудлов, Массачусетс, о годині 6:25 ранком відійшов у вічність професор Олександер Оглоблин, один із найвидатніших українських істориків в 20-ому столітті. У четвер, 20 лютого, після Служби Божої, при участі нечисленного гуртка приятелів і співробітників та бувших студентів Олександра Петровича, поховано історика на цвинтарі міста Спрінґфільд, біля його улюбленої дружини Анни (1892-1965) і його сина Дмитра (1925-1986), найвірніших супутників його трудолюбивого життя. Відійшов у вічність останній свідок і учасник українського історіографічного ренесансу 1920-их років. Він з Божої ласки і покликання, був вийнятково здібним істориком. Побіч колосального історичного знання Олександер Петрович мав безмежну любов до української історичної науки, яка допомогла йому видержати усі життєві бурі і невигоди.

Помер далеко від рідного Києва, від улюбленої батьківщини. І це є

правдива трагедія вченого і видатного суспільного діяча, який ціле своє життя присвятив українській історичній науці і рідному народові. Не було одного дня в його еміґраційному житті, щоб він не згадав про свою предківську землю, про своє рідне місто. Цей безперервний зв'язок в психологічній і інтелектуальній площинах з Україною ясно поданий в його «Спогадах». Олександер Петрович пише:

> «Моє рідне місто — Київ. І народився я там, і всеньке життя пройшло там, на тому Подолі, на тій самій вулиці, мало не в тому самому будинку. Все залишив я там — дух мій і досі десь блукає на тих руїнах і згарищах, де згинуло все, що було мені дороге».[1]

Олександер Петрович дуже радів, що дожив до часу відродження української державности, але заразом турбувався її долею і справою закріплення державницького світогляду серед усіх суспільних верств української нації. У кожній нашій безпосередній і телефонній розмовах, крім питань відродження української національної історіографії в Україні і ролі «Українського Історика» й Українського Історичного Товариства в розбудові наукової історіографії в Україні, він дуже часто висловлював побоювання про закріплення української державности. Також Олександер Петрович згадував своїх київських приятелів, студентів і наукових співробітників, більшість з яких була знищена совєтською владою або вже відійшли вони у вічність. Часто згадував, що снився йому Київ і його предки з Сіверщини. Він мав вийнятково сильне прив'язання до землі його батьків і дідів. Тим і пояснюється спеціяльне зацікавлення історика генеалогічними дослідами, які він провадив до кінця свого життя.

Перед обговоренням структури і змісту моєї праці, бажаю дуже коротко згадати про мої взаємини з Олександром Петровичем протягом останніх понад сорок років. Спершу в кінці 40-их і 50-их роках він був моїм професором в Українському Вільному Університеті й головним рецензентом моєї докторської і габілітаційної професорської праці. Вже в 1950-их роках, я, як молодий історик, започаткував наукову і науково-організаційну діяльність у різних наукових установах, а Олександер Оглоблин став моїм головним дорадником в різних академічних справах. Народження в 1963 році «Українського Історика» і наша спільна ініціятива створення Українського Історичного Товариства в 1964/65 роках нас дуже зблизили. Це також причинилося до нашої дружби, яка тривала до кінця його життя. Проф. О. Оглоблин завжди підкреслював в розмовах, що я повинен заступити його на різних академічних постах в університеті і в наукових установах і чомусь уважав мене своїм здібним учнем, а пізніше близьким приятелем. Я, у свою чергу, без уваги на різницю нашого віку, також уважав Олександра

---

[1] Олександер Оглоблин, «Спогади». Частина І. Рід, стор. 1 (рукопис) Олександер Петрович передав мені свій родинний архів для опрацювання обширної монографії про його життя і діяльність.

Петровича моїм найближчим дорадником, приятелем і співробітником з яким мене в'язала справжня дружба і різні академічно-наукові справи. Саме тому я мав доступ до його родинного архіву ще за життя Олександра Петровича, а також до його інших архівних матеріялів. Він знав, що я, як історик, буду намагатися написати об'єктивну працю про його життя, діяльність і творчість.[2] Я це обіцяв зробити ще з початком 1970-их років. Він не любив забронзовування історичних постатей і завжди говорив «не пиши про мене лише в суперлятивах». Я уважав тоді і уважаю тепер, що особисті взаємини і співпраця з Олександром Петровичом, допоможуть мені, в міру моїх спроможностей, дати по змозі, повний, правдивий образ історика і реконструювати його життя, за клясичним Ранківським принципом, відтворити його так, як воно проходило і виявило себе в різних ділянках культурного, наукового і суспільного життя. Саме таку обширнішу працю про діяльність і творчість я тепер готую, з вірою, що вона появиться за декілька років в Україні і в діяспорі. Я зупинився над насвітленням моїх взаємин з істориком тому, щоб читач зрозумів краще мої мотиви і настанову до насвітлення і аналізи життя Олександра Оглоблина.

Наша стаття основана на архівних матеріялах з архівну Олександра Оглоблина, мойого власного архіву, архівних матеріялів з України, а також на систематичних записах наших спільних розмов протягом 1970-1992 років, у яких професор Оглоблин ділився своїми думками про минуле і теперішнє українське наукове і суспільне життя, поодиноких будівничих української культури і своїх учнів та наукових співробітників, різні вияви українського релігійного, політичного і суспільного життя в Україні і діяспорі. Мушу признати, що він був суворим критиком певних явищ і деяких діячів українського культурно-суспільного життя, а рівночасно ставився часто критично до своєї власної діяльности і творчости. Не вірив в доґматичний підхід в історичних дослідах і завжди мав ясну думку відносно різних питань українського наукового і культурного життя. Він мав ясні історичні і історіографічні концепції відносно окремих періодів і явищ історії України, і було доволі тяжко підважити його гіпотези. Проте, Олександер Петрович, як

---

[2] Перша обширніша спроба характеристики творчости історика подана в моїй праці «Наукова творчість проф. д-ра Олександра Оглоблина», стор. 64-92. *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина*, Нью Йорк, Українська Вільна Академія Наук у США. Відповідальний редактор В. Омельченко, 1977. Перша бібліографія його праць появилася в 1958 році. Див.: Любомир Винар, *Олександер Оглоблин. Біо-бібліографічні матеріяли.* Рим: «Записки ЧСВУ», 1958, 30 стор. Остання бібліографія появилася у вищезгаданому Збірнику УВАН, Любомир Винар, «Бібліографія праць проф. Олександра Оглоблина (1920-1975)», *цит. пр.,* стор. 93-123. Статті Василя Омельченка, Марка Антоновича, Юрія Бойка, Олександра Домбровського і інших дослідників подані в *«Український Історик» Журнал Українського Історичного Товариства. Покажчик змісту 1963-1992 (чч. 1-115).* Київ, Академія Наук України. Інститут української археографії. Українське Історичне Товариство, 1993, стор. 35-114 (Науково довідкові видання з історії України. Випуск 27).

дійсний вчений, часами давав себе переконати, якщо аргументи його опонента були основані на сильній джерельні базі, а не на т.зв. «історіософічних спекуляціях», які часто ставали джерелом різних псевдонаукових гіпотез, що мали небагато спільного з науковим дослідженням.

Під кінець бажаю згадати, що тепер є доступ у Києві і інших містах України до архівних фондів О. Оглоблина,[3] які є важливі для реконструкції різних періодів життя Олександра Оглоблина в Україні. Вони доповнюють багатий архів історика, яким користуємося в нашій праці.

З приємністю я ствердив, що в Україні сьогодні уважають проф. О. Оглоблина провідним українським істориком і молоді дослідники опрацьовують окремі питання його життя, як також його епістолярну спадщину.[4] Тут лише треба звернути увагу на необхідність користуватися науковою історичною методологією (т.зв. зовнішній і внутрішній критичний аналіз архівних джерел), без якої, не зважаючи на першоджерела, можна зробити фальшиві висновки відносно життя і творчости історика.

Хочемо вірити, що наша студія, в деякій мірі заповнить прогалину в українській науковій літературі.

З найголовніших біографічних і автобіографічних джерел для дослідження родинного життя і предків Олександра Петровича і його діяльности і світогляду в 1920-их роках є досі недруковані манускрипти «Спогади», частина I «Рід» і «Щоденник» писаний в 1920-их роках. Без цих джерел майже неможливо відтворити родинне життя і діяльність історика. Зокрема «Щоденник» не був призначений для друку і в нім знаходимо чимало зовсім невідомих думок і поглядів Олександра Оглоблина як історика і людини. Ці матеріяли у значній мірі доповнюють епістолярну спадщину історика з різних етапів його життя, яка зберігається в архівах України і головно в Архіві УІТ, як також офіційну документацію його діяльности. Опублікована наукова автобіографія О. Оглоблина «Мій творчий шлях українського історика» у збірнику УВАН у США для відзначення його 75-річчя з дня народження і 55-ліття науково-академічної діяльности, незаступима, якщо ідеться про його власні погляди на провідні ідеї історичної творчости. Самозрозуміло, що листування Олександра Петровича протягом його

---

[3] Треба пригадати, що Інститут української археографії АН України, у співпраці з Українським Історичним Товариством заплянував видання монографії і бібліографії праць О. Оглоблина. З теперішніх дослідників, які активно займаються вивченням спадщини історика треба згадати в першу чергу Ігоря Вербу, співробітника Інституту української археографії АН України і члена УІТ. Також деякі львівські історики досліджують життя і творчість О. Оглоблина.

[4] Київські фонди О. Оглоблина доволі докладно описує історик Ігор Верба у статті «Архівна Оглобліяна в Києві», яка появиться в У.І. Ці фонди начислюють понад 1000 архівних одиниць і включають особистий фонд О.П. (ф. 3561).

життєвої мандрівки — це вийнятково важливий першоджерельний матеріял, який треба критично проаналізувати, сконфронтувати з іншими джерельними матеріялами і тоді зробили певні висновки. Це зокрема треба запам'ятати молодим історикам, які не мали змоги в Україні слухати викладів з наукової історичної методології. Саме тому деякі важливі джерела не були перевірені і це часто допроваджувало до помилкових заключень щодо досліджуваних історичних явищ і історичних діячів. Якщо ідеться про проф. О. Оглоблина — дослідники навіть не знали, що *його правдиве родинне прізвище є Мезько, а не Оглоблин.* Також помилково насвітлюється його діяльність в 1941-42 роках і інших періодах. Проте це лише приклад, який я не бажаю узагальнювати. Вірю, що в короткому часі з відродженням української наукової історіографії, усі головніші методологічні питання історичного досліду будуть позитивно розв'язані.

Цей короткий історичний нарис, на нашу думку, виповнить, до певної міри, прогалину в історичній літературі про одного з передових дослідників історії України і організатора українського академічно-наукового життя. Праця уложена за хронологічним принципом, який віддзеркалює окремі етапи життя і діяльности історика. Вона не охоплює аналізи та оцінки історичних праць Олександра Петровича, що заслуговують на нове монографічне дослідження. З огляду на розмір, у нашому дослідженні зупиняємося лише на ключових моментах діяльности проф. О. Оглоблина, з надією, що у відносно короткому часі, появиться обширна студія про його життя і творчість.

РОДИННЕ ВОГНИЩЕ ОЛЕКСАНДРА МЕЗЬКА — ОГЛОБЛИНА РАННІЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ: 1899-1919

Історики звертають спеціяльну увагу на дослідження роду і родинного життя історичної людини. Родинні історичні традиції і родинне середовище часто безпосередньо впливає на діяльність і формування світогляду досліджуваного діяча. Олександер Петрович не був вийнятком. Він дуже часто згадував про свій рід у наших безпосередніх і телефонічних розмовах, зокрема про дві місцевості, які відограли головну ролю в формуванні молодого Сашка як звали його в дитинстві і юначому віці його рідні, а також в його пізнішій науковій і громадській праці. На увазі маю місце його народження і пізнішої діяльности Київ і Сіверщину, зокрема села Араповичі, в якому народився його батько, і село Івот[5] в якому проживала його бабуня Анна Йосипівна

[5] О. Оглоблин, «Спогади», стор. 1. У своїй науковій автобіографії «Мій творчий шлях українського історика», О. П. пише, що саме в Івоті, в домі його бабки Анни, »Все дихало старовиною», а на місцевому цвинтарі лежали його предки по лінії матері і батька. «Я почав записувати розповіді "баби Анни", як вона себе називала. Це було перше знайомство з моїм родом-початок мого інтересу до генеалогії й майбутніх студій над нею», стор. 21-22.

Лашкевич, народжена Савицька. Це була батьківщина його предків, його матері і батька.

Треба згадати, що до сьогодні дослідники в Україні і діяспорі не опрацювали і не знають дійсної історії роду Олександра Петровича, без огляду на збережені його архівні матеріяли в Києві і інших містах України. Це перший раз в науковій літературі, на основі нових його автобіографічних і біографічних джерел, спробуємо зреалізувати в нашому дослідженні. У спогадах О. Оглоблина, що їх він опрацював в 1945 році, читаємо:

> «Я народився, був записаний, ріс і виховувався, як син законного чоловіка моєї матері Петра Івановича Оглоблина, київського домовласника... Але ще дитиною я відчув, що не тут, у цій заможній купецькій сімї, мої родові коріння; я помічав велику прірву між новгородським оточенням моєї матері й києво-подільським середовищем моєї бабусі, по вітчимові О. П. Оглоблиної, яка всеж таки мене дуже любила і покладала на мене великі надії. Я ніколи не почував кровного інтимного зв'язку з своїм вітчимом — він ще змалку дитинства мого видався мені людиної іншої не моєї породи».[6]

Отже треба вже раз назавжди відкинути фальшиву гіпотезу, що природним батьком Олександра був київський купець-міщанин Петро Оглоблин.

Олександер Петрович народився 6 грудня (24 листопада за старим стилем) 1899 року у Києві. Його природний (дійсний) батько Михайло Миколайович Мезько (9.I.1870 — 20.XI.1938) походив з старого козацького роду Новгород-Сіверського повіту на Чернігівщині, а мати Катерина Платонівна (23.XI.1867 — 24.X.1932) з старого старшинсько-шляхетського року Лашкевичів. Проте до 14-ого року життя Олександер не знав свойого правдивого батька. Його мати була примушена, як виходить із записок історика, вийти заміж за багатого київського купця і так 11 липня 1899 року «в Івотській церкві відбулося вінчання Катерини Платонович Лашкевич з Петром Івановичем Оглоблином» (1865-1919).[7] І так до української історії і історіографії Олександер Петрович увійшов під прізвищем свого вітчима Оглоблина. Підчас моєї розмови з істориком у 1990 році я запитався, чому він не уживав свого правдивого прізвища Мезько. На те він відповів, що в той час з різних родинних мотивів, це було неможливо, а після 1945 року його вже знали, як «Оглоблина» — тому він вже не уважав за доцільне міняти своє прізвище. Проте треба згадати, що декілька праць підписував цим прізвищем.[8]

---

[6] О. Оглоблин, «Спогади», стор. 20.

[7] *Там же.* Справу того вінчання остаточно вирішила Ольга Осипівна, яка в Івоті опікувалася Катериною. Її роля доволі докладно занотована в «Спогадах».

[8] Любомир Винар, «Бібліографія праць д-ра Олександра Оглоблина (1920-1975), *цит. пр.*, стор. 101 і інші. Наприклад свою працю *Як большивики руйнували українську історичну науку,* Прага, 1945, підписав «Олесь Мезько». Деякі статті підписував ініціялами «О. М.».

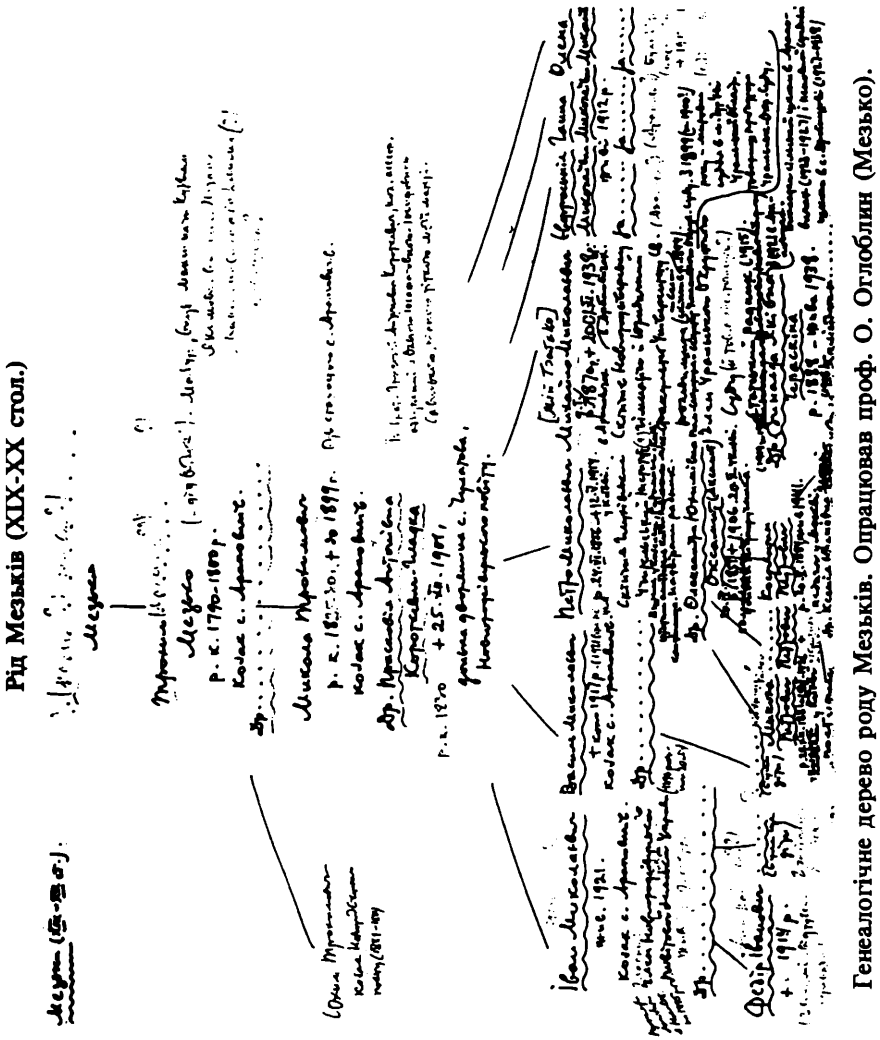

Генеалогічне дерево роду Мезьків. Опрацював проф. О. Оглоблин (Мезько).

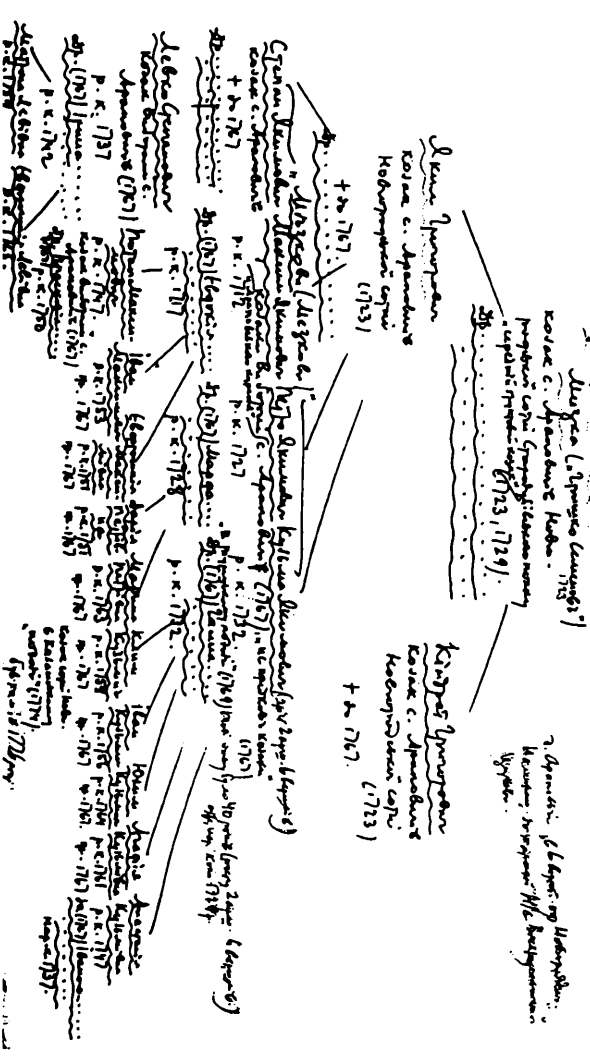

Генеалогічне дерево роду Мезьків. Опрацював проф. О. Оглоблин (Мезько).

Найважливіші інформації про батьків Олександра і його вітчима, з огляду на обмежене місце, подаємо коротко. Ці дані вийнятково важливі для розуміння світосприяння молодого Сашка, а також його дитинства і юнацького віку.

Вперше побачив Олександер свого батька восени 1912 року, як «дядю Мішу», про якого він раніше чув, як про дядька його хрещеного батька Миколи Петровича Мезька. Аж в 1914 році він довідався, що «дядя Міша» є його рідним батьком.[9] Родичі, як згадував Олександер Петрович, робили все, щоб приховати від нього таємницю його походження. Батько Сашка, Михайло Миколайович, зробив на него величезне враження і став його ідеалом.[11] Все в ньому, пише Олександер, було цікаве, все було добре і привабливе — й не було нічого, щоб мене вражало і відчужувало».[10] Між ними нав'язалося листування, яке тривало до кінця 1935 року. Михайло Мезько народився в селі Арановичах коло Новгорода Сіверського, в якому ще з 1654 році жили Мезьки.[11] Він скінчив Новгороду Сіверську гімназію і юридичний факультет університету Св. Володимира і був членом Уральського окружного суду, а в 1915 року став статським радником. Ще в 1913 і 1915 роках син і батько зустрічалися і напевно мали цікаві і важливі розмови про рід Мезька, і як потому говорив мені Олександер Петрович, ці розмови мали винятково важливе значення в розвитку історичного світовідчування молодого юнака. Вже в 1920-их роках він збирав інформації про рід Мезьків і аж у 1938 році, після смерти Михайла Миколайовича, увірвалися його зв'язки з ріднею в Арапановичах.

Мати Олександра, Катерина Платонівна з старшинсько-шляхетського роду Лашкевичів народилася 23.XI.1867 р. в с. Пушкарях. Її батько Платон Іванович Лашкевич (18.XI.1821 — 28.XII.1875) одружився 1861 року з Анною Савицькою шляхетського українського — білоруського походження, що мешкала в своєму маєтку в с. Пушкарі. Тут же, пише Олександер Оглоблин,[12] народилися діти Платона Івановича — донька Марія (1862-1868), син Євген (1865-1868), донька Катерина, мати Олександра (померла 24.X.1932 в м. Річиці), доньки Софія (померла в дитинстві) і Ольга (18.V.1872 — померла молодою). Олександер Петрович пише, що його мати Катерина після кору стала в дитинстві (3-4 роки) глухонімою — це була велика трагедія для малого Сашка і для його матері, яка опісля в Ст. Петербурзі закінчила школу глухонімих. Вихованням малого Олександра зайнялася головно його бабуня Анна, яка доволі докладно розповіла своєму внукові про його рід. Певний час Сашко жив з нею у Києві «під теплим крильцем добрячої бабуні».

---

[9] О. Оглоблин, «Спогади», стор. 21.

[10] *Там же.*

[11] Родоначальником роду Мезьків, був козак Степан Мезько, козак Стародубської сотні Ніжинського полку в 1654 р. «Мій батько, пише Олександер, походить з старо-українського козацького роду». Ще Румянівська ревізія 1767 року відзначила, що «Они Мезьковы из предков козаки», *Там же,* стор. 21.

[12] О. Оглоблин, «Спогади», стор. 21-22.

«Як багато розповідала вона мені про родичів, про минуле — і все це було таке яскраве, таке цікаве, таке лагідне».[13] До кінця свого життя Олександер задержав глибоку вдячність і пошану до своєї бабуні за її любов і знання родинних справ, які опісля мали безпосередній вплив на його генеалогічне дослідження роду Лашкевичів і Мезьків. Треба підкреслити, що рід Лашкевичів був споріднений з Полуботками, Милорадовичими, Дунин-Борковськими, Апостолами, Ґалаґанами, Скоропадськими, Розумовськими та іншими знатними родами козацької України.[14]

Походження Олександра Петровича з козацьких родів по лінії матері і батька мало велике значення в його зацікавленні історією його вузької батьківщини Сіверщини, а згодом загальною історією України. Також, на мою думку, історик оддідичив від своїх предків і батьків деякі прикмети, які впливали на оформлення його характеру і світогляду.

Тепер виринає питання про взаємини Олександра з його прибраним батьком — вітчимом Петром Івановичем Оглоблином (25.VI.1865 — 15.VIII.1921), який походив з Калузької губернії і був маючим міщанином, власником кількох домів у Києві. Петро Іванович народився глухонімим і навчався в Ст. Петербурзькому училищі для глухонімих. У цьому відношенні мав спільну мову з мамою Олександра, яка в дитинстві також стала глухонімою. Вже раніше ми відзначували, що малий Сашко відчував велику різницю між родиною своєї матері і родиною Оглоблинів, які, як він говорив, поза межами родини «були мені нудні і страшно нецікаві».[15] Звичайно така настанова впливала на його взаємини і відношення до прибраного батька і його родини. Він поважав Петра Івановича — але не було між ними правдивої і нормальної родинної любови, родинного прив'язання. Ми знаємо, що малий Сашко дуже любив свою бабку Анну Осипівну, яка в його дитинстві мала на нього найбільший вплив.[16] Натомість свою другу баб-

---

[13] *Там же,* стор. 13, 13б. У «Спогадах» докладно з'ясовано переживання молодого Олександра у зв'язку із відходом у вічність його бабуні, яка упокоїлася 14 листопада 1910 року і була похована на Флоровськім кладовищі в Києві.

[14] Олександер Оглоблин присвятив значну частину рукопису «Рід» родові Лашкевичів. У збірнику *Люди Старої України* (Мюнхен 1959) знаходимо один розділ «Семен-Тищенко-Лашкевич» оснований на родинному і архівних матеріялах. Треба також згадати, що д-р Дмитро Оглоблин, син Олександра, під наглядом історика опрацював джерельну студію *Олександер Степанович Лашкевич* (УІТ, 1975) в якій обширний розділ присвячений дослідженню роду Лашкевичів, стор. 6-18. Проф. О. Оглоблин протягом всього свого життя в Україні і на еміґрації збирав матеріяли до історії його роду.

[15] О. Оглоблин, «Спогади», стор. 20.

[16] Історик писав, що він «докучав бабуні Анні безконечними запитами про своє походження, про своїх родичів, близьких і далеких. Терпляче відповідала і вона дев'яти-десятилітньому хлопчикові, показувала різні фамілійні папери... Коли бабуня Анна померла (в 1910 р.), я "загарбав" собі її фамілійні документи, які дбайливо зберігав у чудовій шкатулці...» Олександер Оглоблин, «Рід» (машинопис), стор. 1.

ку Олександру Петрівну (1844-1921), дружину його діда І. І. Оглоблина (1838-1897), по лінії прибраного батька, шанував, але не мав до неї тої прив'язаности, що їх виявляв до бабки Анни. Олександер ще мав двох молодших сестер: Женю (Євгенію Оглоблин, народжену в Києві 24.XII.1903 р.) і Марусю (Марію Оглоблин, народжену в Києві 9.VI.1906 р.). З ними, пише Олександер, «пройшло все моє дитинство й юнацькі роки».[17] Він їх любив, хоча в пізніших роках між ними обірвався зв'язок, тому що вони виїхали після одруження з білорусами, до Москви і Білорусії. Ще пів року до своєї смерти, він мені позитивно говорив про своїх сестер і мав жаль, що в 1920-их роках не держав з ними зв'язку.[18]

У дитинстві Сашко дуже переживав нещасливу долю своєї глухонімої мами, а також глухонімого вітчима — це на нашу думку, також мало великий вплив на його молодість і до певної міри самотність, якщо ідеться про нормальні зв'язки з батьками. Він доволі часто дитиною відвідував місто Новгород Сіверський і село Івот, де його бабка (народжена Савицька) мала своє майно. Саме там він почав записувати розповіді «баби Анни», які, звичайно, були аматорські, але вони спричинилися пізніше до глибокого зацікавлення українською генеалогією, якій Олександер Петрович (дальше цитуємо О. П.) присвятив багато уваги і праць. Історичні родинні традиції мали великий вплив на молодого хлопця, розбуджували любов до рідної землі, пієтизм до української старовини і любов до його вузької батьківщини Сіверщини і до України.

Молодий Олександер мав дві вужчі батьківщини: Сіверщину — землю його предків, і Київ, де він народився, вчився, розгорнув свою наукову та академічну працю. Проте в молодих роках він душею і серцем був на рідній Сіверщині, яку відвідував під час літніх вакацій.

Вже на гімназійній лавці в Київській III гімназії Олександер Петрович почав збирати історичні книжки, зокрема ті, які відносилися до Сіверщини. Першою працею, про яку він згадує, була *Исторія Сѣверскої земли,* Дмитра Багалія, опісля *Исторія Малой Россіи* Бантиш-Каменського і *Описаніе старой Малороссіи* Олександра Лазаревського, а вже в 1916 році, пише Олександер Петрович, «мені подаровано *Малоросійскій Родословникь* В. А. Модзалевського, де я знайшов і родовід Лашкевичів моїх предків по матері, і силу-силенну інших, ближчих і дальших родичів».[19]

Розглядаючи історичну лектуру молодого гімназиста, бачимо безпосередній вплив цих праць на юного історика. Вони стимулювали його інтерес до історії рідної Сіверщини, генеалогічних дослідів його роду,

---

[17] О. Оглоблин, «Спогади», стор. 19а.

[18] Пригадую, що в головній кімнаті в домі О. П. у Лудлові, на комоді стояли фотографії його сестер і дуже можливо, що в останніх роках життя він жалував, що в 1920-их роках перервав з ними зв'язок і нічого не знав про їхню пізнішу долю.

[19] О. Оглоблин, «Мій творчий шлях...», стор. 22.

до історії Чернігівщини і Лівобережньої України, а вже пізніше до історії цілої України, і це почуття землі свого роду, рідної землі, привело його пізніше до дослідів Козацько-Гетьманської держави 17-18 століття.

Тут треба згадати, що одним з учителів історії Олександра Петровича в ґімназії був Василь Г. Ляскоронський, учень Володимира Антоновича, визначний український історик. В його особі, пише Наталія-Полонська Василенко, Олександер «ще на ґімназійній лавці знайшов керівника й написав свої перші наукові розвідки на підставі фамілійного архіву.»[20] В гімназії Олександер був головою самоосвітнього історичного грутка. В тих часах він також користувався багатою бібліотекою проф. С. Голубева, знаного дослідника історії української церкви і докладно познайомився з історичною літературою, присвяченою історії Києва і його старинних пам'яток.

Не улягає сумніву, що вже тоді Олександер Петрович вибрав шлях історика.

У гімназії Олександер був відмінником. Читаючи його матуральне свідоцтво — «атестат зрілости» з 3-ої Київської гімназії, яку закінчив із золотою медалею 1 травня 1917 року, бачимо, що крім історії, він також студіював латинську, французьку, німецьку і церковнослов'янську мови, а також математику, філософію, і Божий закон — в усіх цих предметах він одержав найвищу оцінку «п'ять».[21]

По закінченні гімназії Олександер Оглоблин записався на історично-філологічний факультет Київського Університету св. Володимира, що його закінчив в 1919 році. Тоді самозрозуміло поширилися горизонти наукової праці молодого історика. Він працював у семінарі відомого історика, учня В. Антоновича, проф. М. В. Довнар-Запольського, довголітнього професора і керманича київської університетської катедри історії Росії. Крім того викладали історичні дисципліни С. Т. Голубев (історія церкви), П. П. Смірнов (історична географія і семінар з історичної топографії і історії Києва), Володимир О. Пархоменко (початки київської держави), М. М. Бубнов (історична методологія і

---

[20] Н. Полонська-Василенко, «Професор д-р О. Оглоблин». *Вісник,* ч. 5, 1955, стор. 26. У своїй науковій автобіографії Олександер Петрович докладно пише про свої наукові заінтересування києвознавством ще до університетських студій. Знаємо, що в 1912 році він бажав також написати історію Новгорода Сіверського, а в 1914 році опрацював невеличку коротку історію Новгородсіверського Спасо-Преображенського манастиря. Не знаємо чи ці недруковані праці молодого історика збереглися в київських архівах. Натомість його ранні дослідження про єпископа Переяславського Захарію Корниловича (1700-1715), церковного діяча Мазепинської доби, правдоподібно зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів та управління України (ЦДАВОУ) в Києві. У 1920 році, на основі цих матеріялів, Олександер Петрович опрацював окремію студію про цього церковного діяча, що не була опублікована.

[21] Оригінал матурального свідоцтва зберігається в архіві О.П.Оглоблина. З цього документу довідуємося, що Олександер вступив в 3-ю ґімназію 12 серпня 1908 року і закінчив її з відмінним успіхом 1 травня 1917 року.

історія середньовіччя), Георгій А. Максимович (історія України), О. І. Покровський (історія Стародавнього Сходу і античного світу), М. П. Ардашев (нова історія), Ю. А. Кулаковський (історія Візантії), П. П. Смирнова (географія), Г. Г. Павлуцький (історія мистецтва), О. М. Гіляров (філософія), В. В. Зіньковський (психологія), а в 1918 р. слухав лекцій Ервіна Ґрімма, Богдана Костяковського та інших видатних вчених, які в 1918 році викладали в Київському університеті. Тоді пише Н. Полонська-Василенко, «доводилося чути від Довнар-Запольського про Оглоблина, як про студента, який подавав великі надії».[22]

В 1919 році в житті Олександра Петровича приходить основна зміна — в січні 1919 року він одружується з Анною Якимівною, з дому Фролова, (народ. 16. II.1892 р. у Києві), з якою провів усе життя в Україні і на еміґрації. Анна Якимівна після довгої недуги, упокоїлася 28 березня 1965 року в місті Лудлов, Масс.

Вона була вийнятково доброю людиною і у всіх домашніх ділах виручала Олександра Петровича. У «Спогадах» історика поміщений короткий додаток «До моєї Дружини», в якому історик виводить рід Анни з українських київських міщан.[23] Дружина Олександра Петровича була вийнятково доброю, дуже скромною людиною. Вона створила для нього відповідний клімат для наукової праці і була повністю віддана свому чоловікові. На нашу думку, завдяки Ані, так часто називав свою дружину Олександер, її самопосвяті і вирозумілості, історик міг повністю присвятити свій час академічній і науково-дослідчій діяльності.

ПЕРША КИЇВСЬКА ДОБА: 1919-1930

В Києві перебував Олександер Петрович бурі і грози української революції, в яких відродилася українська держава. На його очах Київ переходив з рук до рук — українські республіканські війська, денікінці і большевицькі війська — все, немов, у якомусь смертельному калейдоскопі історичних подій.

Він мешкав на Подолі (Андріївський узвіз, 2), на території, як пізніше писала Наталія Полонська-Василенко, «найбільш овіяній спогадами глибокої старовини.[24] Разом з Анною Якимівною розбудовує родин-

---

[22] Н. Полонська-Василенко, цит. пр., стор. 16.

[23] О. Оглоблин, «Додаток: До моєї Дружини» (рукопис). На основі генеалогічних дослідів, Олександер Петрович твердив, що «Безпосереднім предком Анни Якимівни був Корній Дубина, міщанин київський, шевського цеху... Уляна Семенівна Дубинівна (нар. коло 1864 р. — померла р. 1911, 47 років) вийшла заміж за київського купця Якима Яковичева Фролова (помер 23.III.1914)», стор. 1-2.

[24] Н. Полонська-Василенко, «Олександер Петрович Оглоблин в очах сучасниці», *Український Історик,* т. VII, ч. 1-3, 1970, стор. 34. Автор пише, що вперше вона зустрілася з Олександром Петровичем в 1920 р. Насправді їхня перша зустріч відбулася раніше в Київському університеті. Про цю зустріч він доволі часто мені згадував, зокрема епізод, коли він її представився, як історик, а Наталія, яка була тоді приват-доцентом, його «виправила», мовляв «Ви не іс-

не життя, разом з нею переходить одну з найбільших трагедій їхнього родинного життя. Це була смерть їхніх дітей — близнят Ані і Міші, які народилися і померли в той же день, в ніч 18 лютого 1923 р. Тоді, як пише Олександер, «мені здавалося, що все моє життя закінчується. Сучасність мені обридла. Мені пригадалися мої дитячі роки, дитячі спогади. Захотілося мені їх записати, благо був час: серйозна наукова праця, під тяжким тягарем втрати, не йшла мені. Аня подарувала мені записну книжку... І почав я туди (в 1924 році) заносити «обрывки семейных воспоминаний и досужие заметки историка». Я міг присвятити їх тільки «світлій пам'яті моїх діток Анни і Михайла».[25] Ця родинна трагедія мала великий вплив не лише на його зв'язки з дальшою і близькою родиною, на академічну працю — але й взагалі на глибоке зрозуміння Олександром людської містерії життя і смерти. Народження третьої дитини Дмитра, 24 серпня 1925 року в Києві,[26] у значній мірі допровадило до душевної рівноваги Олександра і Анни і дальшої розбудови родинного життя Оглоблинів у Києві. Це вийнятково важливі події в житті Олександра Петровича, якщо ідеться про його родинне життя в 1920-их роках, яке мало безпосередній вплив на його діяльність і світовідчування в тому часі. Можливо, його глибока релігійність і побожність допомогли в тому часі перейти цю родинну трагедію.

Перші роки совєтської влади не сприяли розвиткові української історичної науки і українського високого шкільництва. В 1919 році, по закінченні університету, Олександер починає свою педагогічну працю, викладаючи історію і українознавство в київських середніх школах.[27] В офіційній автобіографії Олександра Петровича з 1927 року, читаємо, що «20 березня 1920 року його було обрано викладачем Київського робітничо-селянського університету, де протягом 1920-1921 років він

торик», а лише «бажаєте студіювати історію» — а це різні речі. Треба згадати, що Наталія в пізніших роках в Україні і на еміґрації була одна з найближчих співробітників і приятелів Олександра.

[25] О. Оглоблин, «Рід», *цит. пр.*, стор. 2.

[26] Для дослідження родини Олександра Петровича, треба згадати, що його син Дмитро був хрещений в церкві Св. Миколая Доброго в Києві на Подолі. Його хрестив протоєрей Александер Глаголев, з яким Олександер Петрович довгі роки приятелював. Хресним батьком Дмитра був професор Київської Духовної Академії Григорій Попович, хресною матір'ю — Анна Семенівна Борисівна Дубимська, тітка матері. Дмитро Оглоблин в Америці забезпечував свого батька матеріяльно, і це йому уможливлювало науково працювати.

[27] Докладніше про педагогічну діяльність в автобіографії історика «Життєпис проф. О. П. Оглобліна» з 20.III.1926. Ця автобіографія знаходиться в Фонді 166, оп. 6, спр. 61 в Центральному державному архіві вищих орґанів влади та управління України (ЦДАВОУ). На цьому місці складаю щиру подяку І. Вербі за переслання зіраксової відбитки цієї офіційної автобіографії О. П. Про архівні фонди проф. Оглоблина в Києві буде друкуватися окрема стаття Ігоря Верби в «Українському Історику». При УІТ створено Комісію для дослідів життя і творчости Олександра Оглоблина. І. Верба є членом Комісії і допомагає у віднайдені архівних матеріялів Олександра Петровича в Києві.

читав курс історії України».[28] В квітні 1921 року він став доцентом катедри історії України Київського університету, що тоді звався Вищим Інститутом Народньої Освіти ім. М. Драгоманова (ВІНО), а в 1922 році О. Оглоблина обрано штатним професором катедри (І розряду) історії України,[29] а з 1926 року був він звичайним професором ІНО, потім Інституту, до 1943 року з перервою в 1933-37 роках, коли з політичних причин він був позбавлений можливости викладати. Це саме відноситься до 1940-их років під нацистською окупацією Києва. Крім того в роках 1921-22 О. П. був професором Київського Археологічного Інституту на катедрі історичного побуту України.

В нашому біографічному нарисі бодай коротко згадаємо про діяльність історика в 1920-их роках в ІНО, яка була пов'язана з боротьбою за український університет в Києві.

Вищий Інститут Народньої Освіти був заснований совєтською владою в 1920 році. Інститут мав заступити Київський Університет і інші високі школи в Україні. Творцем цієї освітньої системи в Україні був Г. Гринько, тодішній народний комісар освіти. Ця система побудована на теорії т.зв. «єдиної трудової школи», наслідком якої було ліквідовано в Україні університети і на їх місце утворено педагогічні інститути. Реформа Гринька, як пише Олександер Петрович, натрапила на опір з боку наукових кол, які вважали, що ліквідація університетів «позбавить Україну нормальної університетської освіти й кінець-кінцем створить велику небезпеку для української науки та культури».[30] Тим часом російська професура намагалася в Києві відновити російський університет. Тоді українська професура висунула ідею утворення нового українського університету в Києві, на базі ВІНО, і одним з промотором цеї ідеї був проф. О. Оглоблин[31] разом з Г. Г. Павлуцький, О.

---

[28] «Curriculum vitae проф. О. П. Оглоблина», стор. 1 (Архів О. Оглоблина). Офіційна автобіографія О. П. без дати, але він пригадував, що правдоподібно написав її під кінець 1927 або з початком 1928 року з доручення Київського університету.

[29] Там же. В згаданій автобіографії подано точно хронологію академічної діяльности О. П. до 1927 року. Також хронологія подана в статті Василя Омельченка «Олександер Оглоблин (життя і діяльність)», *Збірник,* УВАН у США, *цит. пр.,* стор. 57-63.

В архіві історика зберігається посвідчення «Удостоверение» ІНО з 10 серпня 1923 року, в якому подано точно дату затвердження Олександра Петровича професором в Київському Вищому Інституті Народньої Освіти "27 апреля 1922 года" (протокол ч. 23) професором історії України (Архів О. Оглоблина). Треба з прикрістю ствердити, що стаття Володимира Олейка «Олександер Оглоблин», поміщена в *Науковому Збірнику* УВУ з 1992 року містить цілий ряд фактичних помилок і не дає задовільного насвітлення академічної і громадської діяльності проф. О. Оглоблина.

[30] О. Оглоблин, «Спогади про М. Зерова і П. Филиповича», *Безсмертні,* Мюнхен, 1963, стор. 215.

[31] Він був тоді деканом т. зв. «Основного курсу», який існував на правах факультету ІНО в 1921-23 роках. Його метою було готувати студентів до фахових факультетів ІНО. Секретарем був Гермайзе. О. Оглоблин, *цит. пр.,* стор.

А. Янатою та іншими професорами. І хоча цей плян не був зреалізований, всеж українській професурі, за допомогою українського студентства, вдалося перетворити ІНО на справжню українську високу школу, яка, як влучно зазначив О. Оглоблин, фактично був українським університетом, хоч і без цього титулу. Згадуючи про свою академічну діяльність того часу, Олександер Петрович пише:

«Ми, тодішні професори Київського ВІНО, були і самі молоді: вік багатьох з нас мало різнився від наших студентів, серед яких нерідно були люди старші за нас, іноді навіть наші університетські товариші, які з тих чи інших причин мусіли перервати свою освіту. Нас єднала ще більше пошана й любов до науки, палке прагнення наукової істини, найбільше, глибоко-інтимно єднали нас спільні національно-культурні, а іноді й політичні інтереси, думки, мрії й прагнення — свідомість і почуття свого національного обовязку перед Україною й українським народом. Ми ще не мали тоді того «комплексу страху», що був масово прищеплений совєтською владою в 1930-их роках. Це була найкраща доба в нашому житті, і я ніколи не забуду, з почуттям сердечної радости і вдячности, ті молоді, щасливі й бурхливі роки, коли ми українська професура й українське студентство Київського університету ВІНО, єдиною академічною родиною жили, працювали й творили українську науку і культуру».[32]

Професор Оглоблин вмів завоювати серця української студіюючої молоді своїми викладами, які виголошував не лише з глибинним знанням історії, але також з великою любовю до свого предмету. «Його лекції і семінарі, пише проф. Полонська-Василенко, в Київському ІНО користалися великою популярністю серед студентів і він мав свою наукову школу».[33]

В 1919 році Олександер Петрович почав науково-дослідчу працю. Спершу його увага приділена була історичній географії (зокрема проблемі розселення деревян і сіверян), історії української церкви, українській генеалогії. Від 1921 року він зайнявся дослідами в царині економічної історії України.[34] В своїй науковій автобіографії Олександер Петрович доволі докладно згадує своє захоплення працями О. Шахматова і В. Пархоменка, лекції якого він слухав в Київському університеті в 1918-19 роках, а також своє листування з акад. О. Шахматовим. Саме в тому часі він виголосив свою першу наукову доповідь. Олександер Петрович про це пише:

«Влітку 1919 року, на засіданні Історично-Етнографічного гуртка при Київському університеті, головою якого був професор Митрофан Вікторо-

221. У цьому спогаді Олександер Петрович дає докладний список професорів на катедрах гуманітарного й інших відділів. Боротьба Олександра Петровича за український університет у Києві, вимагає окремого дослідження.

[32] О. Оглоблин, цит. пр., стор. 224.

[33] Н. Полонська-Василенко, *цит. пр.*, стор. 26.

[34] Доволі докладну аналізу різних ділянок наукового зацікавлення я подаю у вже згаданій моїй праці «Наукова творчість проф. д-ра Олександра Оглоблина».

вич Довнар-Запольський, учень В. Антоновича, я прочитав свою першу наукову доповідь "Деревлянське питання" (російською, очевидно, мовою: "Древлянський вопрос") і був обраний членом цього гуртка, який складався головно з учнів Довнар-Запольського (дехто з них вже тоді був приват-доцентом університету). Це і був початок моєї самостійної наукової діяльности».[35]

В своїм нарисі «Рід» Олександер також згадує про його ділянки наукового зацікавлення в 1920-их роках. Він пише, що з захопленням віддався науковій праці, як молодий професор і історик. І хоча історичні дослідження української фабрики і історія Гетьманщини XVIII ст., як згадує він, «стали улюбленою темою для мене», Олександер згадує про генеалогію, як йому найближчу й найлюбішу ділянку досліду, що безпосердньо в'язалася з його дослідами «Родословника» Модзалевського, цієї, як часто він говорив, капітальної праці. Це захоплення генеалогією не покидало його до самого кінця життя. Для дослідника життя Олександра Петровича його думки про генеалогію мають важливе значення. Олександер про це пише:

> «Довгими вечорами, після цілоденної важкої праці відпочиваючи в своєму новому затишному сімейному "професорському кабінеті," я займався тим, що ніяк не пасувало до "епохи" — українською генеалогією, але на цей раз уже науково, озброєний і великим документальним матеріялом і науково-генеалогічною методологією. *Саме тут горіла моя душа* [підкреслення моє — Л. В.], і як любовно виводив я бісерним почерком, так мені не властивим, але який я так люблю, складну в'язь родословних розписів».[36]

Генеалогію, Олександер Петрович, не вважав лише, як допоміжну історичну дисципліну, але самостійну історичну науку, яка займається не лише походженням родів — але є кінець-кінцем «наукою про історичну людину».[37]

В 1925 році вийшли в світ дві монографії Олександра Петровича — *Мануфактура в Гетманщине* і *Предкапиталистическая фабрика* — перші два томи запланованої ним монументальної праці *Історії української фабрики.* Вони здобули авторові признання серед фахівців як в Україні, так поза межами її.

В 1926 році в Одесі, в актовій залі Одеського Університету Олександер Петрович прилюдно оборонив дисертацію на тему «Передкапі-

---

[35] Олександра Оглоблина, «Мій творчий шлях українського історика», стор. 23-24.

[36] Олександер Оглоблин, «Рід», стор. 2. Треба згадати, що в 1920-их роках, приблизно до кінця 1923 року, Олександер плянував «скласти генеалогічні розписи низки міщанських та козацьких родів, що мали ввійти до V тому "Родословника" Модзалевського», *там же.* Не улягає сумніву, що головним стимулом молодого історика було дослідження його власного роду по лінії матері і батька. Треба згадати, що ці генеалогічні таблиці Олександер залишив, як говорив мені, в спеціяльній схованці в стародавній українській церкві у Києві з XVIII стол. Дуже можливо, що ці матеріяли нам вдасться відшукати.

[37] О. Оглоблин, «Мій творчий шлях...», стор. 24.

талістична фабрика на Україні» і одержав науковий ступінь доктора історії української культури. Його головними рецензентами були відомі українські історики М. Слабченко і Є. Загоровський — професор Одеського ІНО і інші.[38] Це досягнення Олександер Петрович уважав одним із найважливіших моментів в його академічно-науковому житті. У його «Щоденнику» під датою 10.VI.1926 читаємо: *«Оборона дісертації. Я — доктор історії української культури, перший доктор історії України».*[39]

Щоб краще зрозуміти й оцінити діяльність проф. Оглоблина в різних наукових установах і університетах в 1920-их роках, треба зупинитися над станом української історіографії того часу. Є декілька клясифікацій історіографічних періодів української історичної науки в 20-их роках, які більш-менш покриваються з тодішнім політичним розвитком.

Наприклад академік Д. І. Багалій ділить новітню українську історіографію на три доби: перша доба (1917-1919), доба української національної революції, в якій завершувалася українська історіографія дореволюційних часів під керівництвом М. Грушевського; друга доба (1920-1922) горожанської війни, інтервенцій, зміни влад, браків коштів на наукову працю. Ця доба характеристична «зниженням в числах історичної продукції і її якости»; третя доба — «усталення органічного радянського культурного будівництва (1923-1927)». В цій добі Наркомос утворив нову систему науково-дослідчих установ, що на їх чолі стала Українська Академія Наук, а також науково-дослідчі інститути, наукові катедри і інші наукові інституції. В цій добі головними осередками видань з української історії були Київ і Харків.[40] Натомість Б. Крупницький досліджував розвиток української історіографії 20-их років за окремими етапами й історичною тематикою, пов'язаними з діяльністю визначних істориків того часу. Його клясифікація включає період української історіографії за часів воєнного комунізму, українська історіографія підчас НЕП-у, історична праця в Києві і М. Гру-

---

[38] У «Протоколі прилюдного засідання до присудження ученого ступеня доктора історії укр. культури Проф. О. П. Оглобліна 10 червня 1926 р.» (Архів О. Оглоблина), докладно подано перебіг оборони докторської праці історика. Головував проф. Д. К. Третяков, а після зачитання життєпису головою Комісії, Олександер Петрович виступив із словом про історіографію досліджуваної ним тематики. Відзив на докторську працю зробили М. Є. Слабченко, О. Л. Вайнштайн, Є. О. Загоровський і К. П. Добролюбський. Секретарем Комісії був В. О. Пальчинський. Формально докторат історика був потверджений Комісією вчених ступенів Президії Укрнауки 24.XII.1927. Див. офіційне повідомлення Народнього Комісаріяту України від 5.I.1928 р. (Архів О. П. Оглоблина).

[39] Олександер Оглоблин, «Щоденник», стор. 27в (рукопис, Архів О. Оглоблина).

[40] Д. І. Багалій, *Нарис історії України на соціяльно-економічному ґрунті,* Київ 1928, стор. 92.

шевський та Українська Академія Наук, історична праця в Харкові і на провінції, офіційна марксистська історія України М. Яворського.[41] Звичайно всі періодизації є умовними. На мою думку, періодизація О. Оглоблина тої доби найкраще відзеркалює розвиток української історіографії 1920-их років.

Свою схему він пов'язує з історичними науково-дослідчими центрами і істориками: Київ (М. Грушевський), Харків (Д. Багалій), а також харківський марсистський осередок М. Яворського, Одеса (Михайло Слабченко). Також проф. Оглоблин згадує також льокальні історичні осередки: Ніжен (М. Петровський), Дніпропетровськ (Д. Яворницький, В. Пархоменко), Полтава і Чернигів.[42] До всіх цих наукових осередків Олександер Петрович мав безпосереднє або посереднє відношення, як молодий, здібний історик, який також намагався в Києві створити свою історичну школу — і це, до певної міри, йому вдалося. Два роки перед смертю проф. Оглоблина я висловив думку, щоб він поділився своїми спогадами про його учнів і творенням цієї школи. Проте смерть історика перервала цей важливий задум. Ця школа формувалася в 1920-их роках починаючи з 1921 року, коли О.П. став професором Київського Археологічного Інституту на катедрі економічного побуту України, а в 1923-1926 роках О. Оглоблин був головою Ради Історичного Семінару вищого типу при Київському ІНО і керівником Секції Історії України; від 1926 року він керує семінарем вищого типу економічної історії України при Київському ІНО, а вже в грудні 1927 року О.П. обирають професором Київського Інституту Народнього Господарства. Отже ідеться про осередок дослідів над економічно-соціяльною історією України. Тут треба згадати таких його учнів: Кость Антипович, Дмитро Бованенко, мабуть найближчий йому учень (зберіглося між ними листування), Андрій Вірниченко, Василь Камінський, Кіндрат Кушнірчук, Семен Підгайний і інші — всі вони брали участь в науковому житті і друкували наукові дослідження і розбудовували українську історичну науку. Найближче О.П. співпрацював з акад. Д. Багалієм — починаючи з 1926 року він почав працювати в Українській Академії Наук, при катедрі історії українського народу (голова Багалій), як науковий співробітник. Треба також пригадати, що в 1926 році Олександер Петрович був номінований дійсним членом Харківської Науково-дослідчої катедри (згодом інституту) історії української культури ім. акад. Д. Багалія. В цьому інституті він працював до 1931 року.

---

[41] Б. Крупницький, *Українська історична наука під совєтами,* Мюнхен 1957, стор. 3-15.

[42] О. Оглоблин, *Думки про сучасну українську совєтську історіографію,* Нью Йорк, стор. 8-9. Докладна аналіза української історичної науки в 1920-их роках подана в його праці *Ukrainian Historiography, 1917-1956,* New York 1957 (*The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, Vol. V-VI, 1957), Також згадаємо, що автор цих рядків мав багато розмов з Олександром Петровичем про істориків і історіографію в Україні 1920-их років. Частина цих розмов записана на плівці. Вони значно доповнюють його друковані праці.

Отже, без перебільшення можна ствердити, що акад. Багалій був його одним з найближчих дорадників і менторів в питаннях української «наукової політики» 1920-их років.

Другим близьким дорадником і приятелем О.П. став історик-академік М. Слабченко. В 1926 році Олександер Петрович став дійсним членом Одеської науково-дослідчої катедри історії України й тоді був обраний дійсним членом Одеського Наукового Товариства при ВУАН. Як бачимо історик в тих часах розвинув колосальну науково-дослідницьку і академічну діяльність. Його задушевним бажанням, як згадував у свойому «Щоденнику» була ідея утворення у Києві дослідчої катедри історії українського господарства. І тут саме дійшло до конфлікту з Михайлом Грушевським, який не бажав у Києві мати ще одну дослідчу катедру. Ця тема, конфлікту молодого історика Оглоблина з найвидатнішим істориком України — М. Грушевським заслуговує на окреме опрацювання і того питання не можна ставити в площині боротьби марксистської української історіографії з неонародницькою-соціологічною школою Грушевського в 1920-их роках в Києві. Такий підхід значно спрощує це питання. Тут лиш згаданно деякі головні причини конфлікту, про який я говорив з Олександром Петровичем багато разів і дещо з цих розмов є записане.

Михайло Грушевський, після приїзду в Україну в 1924 році, намагався приєднати до співпраці українських істориків, які діяли в Києві і які репрезентували різні ґенерації дослідників. Вже на першу нараду скликану Грушевським 30.IV.1924 року в приміщенні Української Академії Наук, що відносилася до відновлення журналу «Україна», він запрошує молодого історика Олександра Оглоблина. У «Щоденнику» історика від 30.IV подано доволі докладний опис цієї зустрічі. Проте вже тоді Олександер Петрович писав, що вони говорили про його наукову працю і умовилися побачитися ще раз і докладніше обмінятися думками.

«Все добре, пише О.П., та ледве чи ми знайдемо спільний ґрунт. Поза всім Гермайзе й можливо» «брат» (Олександер Грушевський — Л.В.) — не допустять до зближення нашої роботи».[43] До певної міри так і сталося, але «вина» була правдоподібно по двох сторонах. У першу чергу треба ствердити, що Олександер прийняв історичну схему Грушевського — отже належав (в широкому розумінні) до національної школи української історіографії. Завдяки працям Грушевського, як він згадував в своїй науковій автобіографії, він оформив своє історичне кредо українського історика і в 1917 році говорить про «інтерес до української історіографії, як рідної мені науки, моєї науки».[44] Проте він уважав, що українські молоді історики зобов'язані були створити схему українського історичного процесу на нових, наукових основах.

---

[43] Олександер Оглоблин, «Перша зустріч з Михайлом Грушевським», *Український Історик,* чч. 110-115, 1991-92, стор. 343.

[44] О. Оглоблин, «Мій творчий шлях українського історика», стор. 26.

Тут в першу чергу ішлося про продовження і поширення схеми Грушевського. В автобіографії Олександер Петрович пише, що приймаючи в основі схему Грушевського, він бачив її браки. Грушевський побудував свою схему «на підвалинах етнічно-мовно-культурного і національно-політичного характеру. Натомість проблема економічної самостійности України, в її історичному розвитку, не була розв'язана... А без того ідея української самостійности, як науково-історична концепція, неначе була б позбавлена міцного фундаменту».[45]

Олександер Петрович, у значній мірі мав рацію, хоча треба також ствердити, що Грушевський і його учні у Києві не іґнорували економічно-соціяльних проблем історії України. Проте Олександер Петрович змагав до створення нової історичної школи, яка також частинно віддзеркалювала б нову методологію історичного досліду. Як вже ми згадували, він мав попертя в Багалія і Слабченка, які, як відомо, в 1920-их роках не були прихильниками Грушевського. Спершу виглядало, що Олександер Петрович і його дорадники «виграють» цю справу і вже було узгіднено, що він в Києві буде керувати автономною філією катедри і буде кермувати науковою працею своїх аспірантів. Це не була «марксистська школа» в клясичному розумінні цього поняття, але Олександер Петрович, в наших розмовах назвав її «революційною» школою молодих істориків, які наголошували економічний чинник в розвитку українського народу і його державних структур. Проте закінчилася ця справа зовсім інакше. У «Щоденнику» від 22 грудня 1926 р. Олександер пише:

> «22 грудня в приміщенні ВУАН ми відкрили її (катедру — Л. В.) урочистим засіданням і науковою доповіддю. Але саме того дня у Харкові УКрнаука, на протест Грушевського, скасувала своє рішення, рекомендуючи моїм аспірантам вступити до Київ. Катедри Грушевського».[46]

Звичайно це був великий удар для Олександра Петровича — з його головного задуму нічого не вийшло, і він тоді повністю зрозумів, що з Грушевським важко боротися або конкурувати. Важливо згадати, що Олександер Петрович коротко перед його відходом у вічність, говорив мені, що з перспективи часу бачить, що у великі мірі це була помилка: Грушевський був загальновизнаний найвидатніший історик України, а Олександер Петрович надзвичайно здібний і динамічний в своїй академічній діяльності молодий професор і організатор наукового життя. Тоді також згадував, що може було б дійшло до співпраці з М. Грушевським, але Гермайзе, Олександер Грушевський і інші наставляли Михайла проти нього. Проте ця тема вимагає окремого джерельного дослідження.[47]

---

[45] О. Оглоблин, «Щоденник», стор. 27в, 27г, дата запису 17.XII.1926.

[46] *Цит. пр.*, стор. 27.

[47] В «Щоденнику» з 4.VII.1927 р. Олександер занотовує: «Семко (Семко Коварчук-ректор ВІНО Л.В.), Гермайзе зробили ще однин крок. І добрий крок. Насамперед зламано ухвалу Предметової Комісії про доручення мені курсу дав-

Не зважаючи на цю невдачу, вже в наступному 1927 році, історик має цілий ряд осягів. Олександер Петрович став керманичем катедри історії українського господарства в Київському Інституті Народного Господарства (КІНГ). Того ж року з ініціятиви професора М. Довнар-Запольського, який був тоді головою Секції історії народного господарства Інституту економіки (РАНКИОН) у Москві, Олександер Петрович був обраний на дійсного члена того інституту. Н. Полонська Василенко пише, що на Олександра Петровича за його праці нападали економісти московської орієнтації за його економічний націоналізм — але Довнар Запольський рішуче взяв його сторону».[48] Згодом у 1929 році був обраний на члена Історичного Товариства Нестора — Літописця при ВУАН (головою був акад. М. Василенко) й Археографічної Комісії ВУАН (це вже був час коли М. Грушевський, який фактично був головою АК, поступенно тратив свій вплив).

Друга половина 20-их років становить найбільш інтересний і плідний період у житті і науковій діяльності Олександра Петровича. Він має щільні зв'язки і співпрацює з трьома головними осередками української наукової праці — Києвом, Харковом і Одесою. Він знаходить признання за кордонами України. В тому часі він пильно вивчає архівні джерела в Київі, Харкові, Чернігові, Дніпропетровську, Москві, збираючи матеріяли головно до економічної і політичної історії України. Численні праці його появляються окремими виданнями і в *Записках* Історично-Філологічного Відділу ВУАН, журналах «Архівній справі», «Червоному шляху», та інших виданнях. Його уважали в українських наукових колах за можливого кандидата на дійсного члена ВУАН.

Професор О. Оглоблин брав активну участь в розвитку української історичної науки 1920-их років, що його можна назвати справжнім ренесансом української історіографії. Цей ренесанс був наслідком української національно-визвольної революції 1917-1918 рр. Тоді широко розгортається творча праця українських істориків, творяться нові наукові кадри. Професор Оглоблин був одним з творців того ренесансу. Треба підкреслити, що цей спонтанний і буйний розвиток української історіографії відбувався всупереч понуванню на Україні большевизму, а також урядового тиску з Москви, який посилювався кожного року і вкінці мусів допровадити до головного зудару і розгрому української культури і його творців. Проте не зважаючи на ці складні і непригожі політичні обставини — українські історики, без уваги на різні внутрішні напруження і непорозуміння, здали іспит зрілости. Олександер Петрович пояснює цей нагальний розвиток української історіограрії тим, «що ціла українська історіографія 1920-их років — і на наддніпрян-

---

ньої історії України... Далі скасовано-зовсім мій семінар вищого типу. Цілком зрозуміло. Безпорадний, знесилений, зацькований я. І знов тепер, як завсіди, моя надія тільки на Того Да Будет Его воля».

На окреме дослідження заслуговує також питання зносин О. Ю. Гермайзе з О. П. Оглоблином в 1920-их роках».

[48] Н. Полонська-Василенко, *цит. пр.*, стор. 26.

щині, і в Галичині, і на еміґрації стояла на тих самих ідейних (українських — державницьких) позиціях, ставлячи в центрі своєї уваги й своїх дослідів проблему української державної самостійности в її історичному розвитку в усіх її виявах — політичному, економічному, культурному».[48a]

Роки 1920-1930 в житті Олександра Петровича, можна уважати золотою добою його творчости і педагогічної діяльности. Вибившися на одного із найздібніших молодих українських істориків і визначного педагога професора українських високих шкіл,[49] Олександер Петрович не міг не звернути на себе уваги большевицької влади. І коли на початку 1930-их років почався розгром українських наукових установ і взагалі культурних здобутків України, Олександра Петровича не оминула чаша горя, яку він розділив із багатьма своїми учнями і співробітниками.

ДРУГА КИЇВСЬКА ДОБА: 1931-1941. В АТМОСФЕРІ ТЕРОРУ І СТРАХУ

Надзичайно важко дати повну картину страдницького шляху, що його мусіли пройти діячі української культури в 1930-их роках. Це був період генерального наступу большевицької влади на українську культуру, наукові установи і поодиноких вчених. Особливу увагу було звернено на українську історичну науку. Процес СВУ 1929-30 роках і процес «Українського Національного Центру» в 1930-их роках завдали важкого удару діячам української культури, зокрема Академії Наук. Засуджено було Сергія Єфремова, Михайла Слабченка, а багатьох наукових співробітників було заслано. Опісля заарештовано Михайла Грушевського (1931), якого обвинувачено в очолюванні УНЦентру.

Процес СВУ «леґалізував» большевицьку нагінку і терор супроти українських вчених. Більшість з них ніколи вже не повернулися до наукової праці. Їхні видання були вилучені з бібліотек і заборонені.[50]

[48a] О. Оглоблин, *Думки про сучасну українську історичну історіографію,* стор. 11.

[49] В автобіографії «Мій творчий шлях українського історика», Олександер Петрович докладно обговорює свою архівну працю і знайдені ним частини Архіву Києво-Межигірської фаянсової фабрики, архів Бахмутських і Торських соляних заводі в XVII-XVIII стол. і інші. Він також боровся проти передання фондів Чорноморського архіву (м. Миколаїв) до ЦАУ СРСР. З огляду на обмежене місце, відсилаємо читачів до автобіографії історика.

[50] Н. Полонська-Василенко, «Історична наука за совєтської доби та доля істориків», *Записки НТШ,* т. 173, 1962, стор. 7-100. Автор в цій обширній праці подає «Список репресованих істориків...» і «Бібліографію репресованих істориків». Олександер Оглоблин обговорює питання знищення української історичної науки в 1930-их роках у праці, яка появилася під його справжнім прізвищем Олесь Мезько, *Як большевики руйнували українську історичну науку* (Прага 1945, 53 стор.). Ця праця була передрукована з певними скороченнями в *Визвольному Шляху* — див. О. Мезько, «Українська історична наука під совєтами в 1920-1930х рр.» чч. 4-6, 7-8. В Україні, на основі архівних матеріялів, появилися різні досліди про цю добу. Тут згадаємо лиш працю Ю. І. Шапова-

Наприкінці 1930 року заарештовано проф. Оглоблина, який кілька місяців перебув у важкому ув'язненню. Хоч його звільнено в 1931 році, але на довгі роки Олександер Петрович втратив свої катедри і можливості наукової праці. У травні 1931 року, в актовій залі Київського університету відбулася «дискусія» з приводу наукової і академічної праці історика. Ці прилюдні «дискусії» влаштовані були з метою дискредитації даного вченого і його праці. Все це ішло під вивіскою «критики і самокритики». Правдивими аранжерами тих видовищ були партійні органи й зокрема ҐПУ-НКВД.[51] Ці прилюдні дискусії відбувалися у великих залях, зокрема в будинку колишньої Центральної Ради, в актовій залі Університету, в Оперовому театрі та інших місцях. Кожна «дискусія» була дбайливо підготована: програма її складалася з основної доповіді якогось партійного і науковця або публіциста, з виступів учнів і співробітників даного вченого й кінцевого слова «підсудного», який мусів обов'язково виступити із власним засудженням своєї творчости, визнати свої «ідеологічні ухили» і обіцяти далі працювати в дусі марксизму-ленінізму за вказівками комуністичної партії. Наслідки «дискусії» були згори визначені владою.[52] «Дискусія», присвячена проф. О. Оглоблину, була влаштована київською філією Товариства істориків-марксистів і тривала три вечори. Головними доповідачами про творчість і діяльність Олександра Петровича були харківчани: Т. Скубицький і З. Гуревич, працівники Українського інституту марксизму-ленінізму й члени комуністичної партії. Виступало також декілька учнів і співробітників Олександра Петровича. Протягом трьох вечорів Олександрові Петровичу закинено різні «злочини» проти засад «марксо-ленінської ідеології», «клясово-ворожий» характер його праць і взагалі шкідливу наукову діяльність. Таку оцінку діяльности і творчости

ла «Сталінізм і Україна», *Український Історичний Журнал,* ч. 12, 1990, 1991 — чч. 2, 4-8, 10-12, 1992 — чч. 1-6, 7/8, 9, 10-11, 12. Також треба згадати збірник *Репресоване краєзнавство (20-30-і роки), Київ, «Рідний Край», 1991.* Багато матеріялів і статей появилося в журналах *«Архіви України», «Старожитності»* й у інших виданнях.

Треба згадати, що 27 серпня 1991 року Л. Кравчук, Голова Верховної Ради України, видав «Указ» про передачу архівів компартії України до Гловного архівного правління при кабінеті міністрів України. *Див. Архіви України,* ч. 5, 1991, стор. 6. Хоча не всі архівні фонди відкрито для дослідників, проте українські історики перший раз мали змогу запізнатися з досі невідомими архівними документами Компартії і Комітету державної безпеки України. Це причинилося до появи теперішніх досліджень в Україні, основаних на цих архівних матеріялах.

[51] Докладніше про ці справи в працях Оглоблина-Мезька, див. примітка ч. 50.

[52] Перша «Дискусія» була присвячена М. Грушевському, тоді вже депортованому до Москви, дальші економістам К. Воблому та Л. Яснопольському. «Дискусія» діяльности і творчости Оглоблина закінчилася 28 травня 1931 р. Матеріяли з цієї дискусії зберігаються в київських архівах — ЦДАВОУ, фонд 3536.

проф. Оглоблина подав З. Гуревич,[53] і вона була надрукована як передмова до книги О. Оглоблина *Нариси з історії капіталізму на Україні* (Київ, 1931). Гуревич писав:

> «Що ж являє з себе фіґура проф. Оглобліна? В особі проф. Оглобліна... перед нами український націонал-ліберальний струвіянець доби пролетарської революції і соціялістичного будівництва, виразник і ідеолог української буржуазії. На фронті української історіографії проф. Оглоблін, без сумніву, є один з найсерйозніших наших ворогів, озброєний великою технічною зброєю, і це нам... треба мати на увазі. Гасло «опанувати техніку» стоїть не лише перед економією, воно стоїть і перед нами на ідеологічному фронті. В цім відношенні треба вчитися і у проф. Оглобліна для того, аби цього ворога остаточно і цілковито подолати».[54]

Звичайно, пояснення Олександра Петровича були визнані за «цілком незадовільні» й він був визнаний за клясового ворога і «ідеолога української буржуазії». Проф. Оглоблин, так само, як інші історики, переслідувані владою, був примушений визнати свої твори за «буржуазно-націоналістичні». Це самобичування українських істориків переслідуваних совєтською владою стало «нормою» в УРСР до кінця існування цієї, як Олександер Петрович часто говорив, «імперії зла».[55]

Наслідки цієї «дискусії» були катастрофальні для проф. Оглоблина. Він мусів покинути викладання у високих школах, його праці були вилучені з ужитку і заборонені. Його монографія «Кріпацька фабрика», яка мала появитися як спільне видання Всеукраїнської Академії Наук і Державного Видавництва України й була вже майже закінчена в друку у 1931 році, була знищена, й весь наклад пішов на паперову фабрику.[56] Позбавлений своїх катедр, Олександер Петрович в 1931-32 роках працює в Київському Всеукраїнському Історичному Музеї, як заступник директора в науковій частині, а в 1932-33 — директором Всеукраїнського Центрального Архіву Стародавніх Актів у Києві.

Не маючи змоги публікувати свої праці, Олександер Петрович в тих роках концентрується на науково-архівній праці. В 1932 році історик очолив Поліську експедицію ВУАН і Всеукраїнського Історичного Музею, завданням якої було дослідження стародавніх промислових закладів на Правобережному Поліссі. Але й це тривало недовго: в роках 1934-35 Олександер Петрович був безробітним. В 1934 році він був, разом з іншими вченими, звільнений з ВУАН, усунений з посади директора Архіву за «протаскування буржуазного націоналізму», а в 1934-35 рр. був цілком безробітний. В роках 1936-37 історик був нау-

---

[53] В книзі помилково подано ім'я автора: «С. Гуревич». Насправді це був Зиновій («Зяма») Гуревич.

[54] Передмова Гуревича до *Нарисів з історії капіталізму на Україні,* Вип. І. Харків-Київ, 1931, стор. XV.

[55] Для прикладу можемо згадати проф. І. Крип'якевича, який був змушений засудити свою попередню наукову творчість, як «буржуазно-націоналістичну».

[56] О. Оглоблин, «Про деякі загублені праці і видання Всеукраїнської Академії наук у Києві», *Науковий Збірник,* т. II, Нью Йорк, УВАН, 1953, стор. 198.

ковим консультантом археологічних експедицій Інституту Історії Матеріяльної Культури Академії Наук і брав участь у розкопах у Городську, Києві і Вишгороді. Проте, і в ці роки погрому української науки і культури українські історики не перестали працювати. Вони, як пише Олександер Петрович, «позбавлені найелементарніших умов для наукової праці... не залишають своїх дослідів — без можливости переводити їх як слід, без надії їх завершити, навіть без надії побачити їх колись у друку. Працюють і творять прямо тому, що не творити, не працювати не можуть».[57] Це була індивідуальна, цілком приватна, а тому незалежна від офіційних чинників, партійних вимог, наукова праця українських істориків 1930-их років. Наслідки цієї праці українських підсовєтських істориків ми побачили після Другої світової війни, коли вони разом з іншими українськими істориками на еміґрації, причинилися до відродження вільної української історичної науки.

У зв'язку з утворенням Інституту історії України Академії Наук УРСР проф. О. Оглоблин був запрошений в 1937 році на старшого наукового співробітника Інституту. Цей Інститут давав деяку, хоч обмежену, можливість науково-дослідної праці, звичайно в рамках «марксо-ленінської» методології досліду і під вседіючим партійним доглядом. В 1938 році умови праці Олександра Петровича трохи кращають. Він стає дійсним членом Українського науково-дослідчого інституту педагогіки в Києві, а заразом повертається до Київського університету, де читає курс української історіографії і керує науковою працею аспірантів.[58] В роках 1938-1940 проф. Олександер Оглоблин був керівником катедри історії України в Одеському університеті, де він кермував працею аспірантів. На початку 1941 року він одержав в Москві ступінь доктора історичних наук без захисту дисертації.[59]

Прилучення Галичини до УССР мало чималий вплив на історичну науку Наддніпрянської України. Олександер Петрович нав'язує відносини з галицькими істориками й бере участь у сесії Академії УССР у Львові у травні 1941 року, де виголошує доповідь про авторство «Історії Русів». Зокрема під час побуту у Львові він нав'язує дружні сторсунки з проф. Іваном Крип'якевичем, найвизначнішим тоді галицьким істориком та іншими дослідниками.[60]

Переглядаючи бібліографію О. Оглоблина за 1935-1941 роки, бачимо, що він опублікував не багато праць. Олександер Петрович був поз-

---

[57] О. Оглоблин, *Думки про сучасну українську історіографію,* стор. 13.

[58] В статті проф. Н. Полонської-Василенко «Проф. Д-р О. Оглоблин», помилково подано, що О. П. в 1938 році «знову дістає катедру в Київському університеті». Формально катедрою завідував його учень П. А. Лавров, комуніст.

[59] «Выписка» із протокола з 8 лютого 1941 року Вищої атестаційної комісії...» за підписом С. Кафтанова і М. Борисова, 5.III.1941 (Архів О. Оглоблина).

[60] Про стосунки О. Оглоблина з І. Крип'якевичем докладніше в статті: Л. Винар, «Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина з 1941-1943 років», *Український Історик,* том. 27, ч. 1-4, 1990, стор. 164-169.

бавлений волі наукового досліду і наукової думки, приневолений був писати про добу Мазепи те, що не могло бути «за тих умовин — правдивою історією».[61] Історикові, попередні праці якого були засуджені урядом, було неможливо друкувати. В тому періоді діяльности і життя О. П. годі було думати про друк наукових праць, не співзвучних з офіційною ідеологією.

Засуджена партією й переслідувана українська історична наука в УССР була зруйнована урядом, але ідейно вона не вмерла. Деякі історики пережили большевицьке лихоліття і стали до праці над відродженням української історичної науки. Серед них одне з найвизначніших місць належить проф. О. Оглоблинові.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: 1941-1945

19 вересня 1941 року німецькі війська зайняли Київ. Для столиці України почалося життя під владою нового окупанта. Професорові Оглоблину довелося взяти активну участь у суспільно-громадському житті рідного міста. Українські кола обрали його на голову Київської Міської Ради, яку він очолював від 21 вересня до 25 жовтня 1941 року. Олександер Оглоблин говорив про тодішню його співпрацю з д-ром Олегом Кандибою (Ольжичем), який очолював в Україні ОУН полковника Андрія Мельника і керував його підпільною діяльністю. На нашу думку, О. Кандиба також причинився до обрання Олександра Петровича на цей пост.[62]

---

[61] Олександер Оглоблин, «Мій творчий шлях українського історика», стор. 35. Автор цих рядків багато разів говорив з Олександром Петровичем про його діяльність під сталінським режимом. Він зовсім ясно говорив про цю справу і урядовий терор, який позбавив його незалежности історичного досліду. Цікаво згадати, що при уложенні мною бібліографії праць О. П., я питався його, чи містити деякі статті, які він змушений був писати. Олександер Петрович сказав, що їх треба включити — вони ж відзеркалювали дану добу його творчости, яку він так докладно описав у своїй науковій автобіографії.

Після II Світової війни деякі історики-еміґранти закидали публікацію статті О. П. «Буржуазна історична школа Довнар-Запольського», *ЗІАІ* ВУАН, ч. 1, 1934, стор. 157-225. Це був тенденційний закид без узгляднення доби, в якій він цю працю писав. До речі в тому часі партійні історики вимагали, щоб він писав окрему, обширну працю-пашквіль проти М. Грушевського або М. Слабченка, але О. П. відмовився і тоді був змушений писати про історичну школу Довнар-Запольського. Все ішло по партійній схемі і це доводило «до геркулесових стовпів історичного неуцтва і звичайнісінького абсурду. Все, що хочби в найменшій мірі, відхилялося від цієї лінії, все безоглядно замовчувалося, засуджувалося, заборонялося й проклиналося» — Олесь Мезько, *Як большевики руйнували українську історичну науку,* Прага, 1945, стор. 50.

[62] Інтерв'ю Л. Винара з проф. О. Оглоблином, 12.I.1990 в його домі в Лудлов. Також ці відомості знаходимо в спогадах провідного діяча ОУН і сучасника подій в Києві, Ярослава Гайваса, *Коли кінчалася епоха,* Чікаґо, 1964.

З інших важливих спогадів, присвячених часам німецької окупації Києва — України згадаємо слідуючі: Микола Величківський, «Сумні часи німецької окупації», *Визвольний Шлях,* чч. I-IV, 1965; Леонід Форостівський, *Київ під во-*

Совєтська влада покидаючи столицю України на поталу німецькому окупантові, залишила велике місто без води, електрики, пального, транспорту й будь-яких запасів харчування, але з замінованими будовами центральної частини міста й численною совєтською аґентурою, яка зразу розпочала свою діяльність.

Вона стягала страшні репресії на беззахистне населення з боку окупаційної влади. Українська Міська Управа мусіла працювати, налагоджувати без жадних матеріяльних і технічних засобів, більш-менш нормальне життя міста серед страшних вибухів і пожарищ жорстокого окупаційного терору і тотального винищення значної частини людности. За таких страшних обставин треба було також відновлювати культурно-освітнє життя тощо. Зокрема треба було надавати столиці України національного українського характеру, якого вона була значною мірою позбавлена внаслідок аґресивно-русифікаційної політики совєтської влади.

Приблизно в тому самому часі Олександер Петрович став членом Української Національної Ради в Києві, яка складалася з видатних українських діячів з Києва і була створена за ініціятивою д-ра Олега Кандиба (Ольжича), який співпрацював з проф. Оглоблином.[63] УНРада була запроєктована, як найвищий український політичний центр, яка вже в короткому часі була розв'язана німецькою владою.[64] Міська Рада в тому часі була центром українського життя не лише в Києві але і на переферіях. Вже тоді проф. О. Оглоблин, як самостійник, згадує Я. Гайвас став «сіллю в оці большевицької аґентури», і вона почала неперебірчиву атаку проти нього. Як ми вже згадували раніше, тут ішлося про «українацію Києва». Характеристичним в тому аспекті була стаття співробітника київського «Українського Слова» Петра Олійника, який писав, що українська столиця «своїм сучасним виглядом, своєю формою і змістом мусить бути українським і засвідчувати своє українство. Починаючи від назви вулиць, через дух установ і наукових осередків аж до розмовної щоденної мови між киянами — все мусить мати характер і бути українським».[65] Ця нагальна українізація української столиці здійснювалася руками українських патріотів киян і укра-

---

рожими окупаціями, Буенос Аурес, 1952. Треба згадати, що О. П. рідко говорив про співпрацю з українським протинімецьким і протикомуністичним підпіллям в 1940-их роках. Ця справа вимагає окремого дослідження.

[63] Щойно вийшла з друку монографія Зенона Городиського, *Українська Національна Рада.* Історичний нарис. *Київ, В-во* «K.M. Academia," 1993. Автор був учасником подій. УНРаду очолив проф. М. Величківський, який опублікував свої спогади з тих років у журналі «Визвольний Шлях». Див. примітка ч. 62.

[64] М. Величківський, «Сумні часи німецької окупації», *В. Ш.*, ч. 1, 1965, стор. 46.

[65] П. Олійник, «За справжнє обличчя столиці», *Українське Слово,* ч. 30, 14 жовтня 1941. Треба підкреслити, що в У. С. за редакцією Івана Рогача, члена ОУН, знаходимо важливий матеріял про життя Києва під німецькою окупацією. Іван Рогач і інші співробітники часопису були зліквідовані в Києві німецькою владою в січні-лютому 1942 р.

їнських націоналістів, які прибули із заходу, щоб допомогти в розбудові українського національного життя в Києві всупереч нагінці німецької влади і жвавій діяльності комуністичного підпілля, яке намагалося параліжувати українську національну роботу. Праця проф. О. Оглоблина в тому часі була вийнятково важка і відповідальна. Німецька влада погодилася на його кандидатуру не лише тому, що він був видатним істориком і мав довір'я значної частини киян, але також тому, що він ніколи не був членом комуністичної партії. Тут також можливі впливи деяких галицьких вчених, які ще з 1940-41 років знали О. Оглоблина. Проте, на нашу думку, співпраця Олександра Петровича з О. Кандибою і іншими революціонерами, які мали до нього довір'я, перерішили справу його головства КМРади в ці воєнні часи. При цій нагоді, не можемо забути, що згідно із твердженням О. П., він був на списку НКВД, який містив людей призначених на знищення — про що він довідався від одної особи в 1941 році, після утечі совєтської влади. Звичайно комуністичне підпілля пильно слідкувало за діяльністю голови КМР, і можна припустити, що він також був призначений на знищення совєцькими аґентами у Києві. Вже 29-го жовтня 1941 року німецька адміністрація його звільнила з головства КМРади. Виринає питання, як Олександер Оглоблин вивязався з його суспільно-громадських обов'язків? Як це оцінювали українські діячі і науковці в контексті воєнних подій. Мабуть об'єктивний підсумок діяльности О. П. в тому часі зробив Іван Крип'якевич, який у листі з 23.XI.1941 р. до недавно усуненого з праці голови КМР писав:

> «Вістки про культ. і політ. життя Києва ми оцінюємо, як явища дуже позитивні, — все є краще, як ми могли подумати. Треба брати під увагу 1) большевицьке винищування українства, 2) виїзд цінних сил, 3) воєнну атмосферу, 4) спеціяльні для Києва саботажі. У таких відносинах кияни зробили все таки незвичайно багато — всюди на безлюдді, на «дикому полі» зорганізували початки нового. За це Вам шана і слава. Ваша ж роля, дорогий Олександре Петровичу, справді історична, як першого голови міста, що мусів довести до порядку знищену столицю... ми знаємо кілько це коштує нервів і праці, а як мало дає вдоволення — але щойно історик Києва оцінить таку роботу. Але я радію тим, що Вас вже звільнили і зможете всеціло зайнятися науковою роботою і організацією».[66]

Усунення проф. Оглоблина від адміністративних обов'язків у Києві і суспільно-громадської діяльности дало йому можливість зайнятися науковими дослідами. Проф. Н. Полонська-Василенко пише про ці часи: «Не зважаючи на тяжкі матеріяльні і моральні умовини, Олександер Петрович завзято працював. Безробітний, не зв'язаний жодною обов'язковою працею, він щодня з Подолу йшов до Архіву Давніх Актів (Архів містився в будинку Університету — Л.В.) і працював в архів-

[66] Лист І. Крип'якевича до О. Оглоблина від 23.XI.1941, *Український Історик*, т. XVIII, ч. 1-4, 1990, стор. 171-173.

них, ще не досліджених скарбах його».[67] Він досліджував історію українського автономізму в другій половині XVIII стол. й проблему походження «Історії Русів». В його архіві зберігаються різні відписи з історичних джерел, що відносяться до вищезгаданої тематики.

Важливо згадати, що Олександер Петрович пробував відновити діяльність Української Академії Наук у Києві. Він скликав наради академіків в будинку Академії Наук у жовтні 1941 року, проте під час німецької окупації ця установа у Києві не діяла. Про ці справи знаходимо інформації в листі І. Крип'якевича з 23.XI.1941 року, також про ці справи розповідав мені Олександер Петрович декілька разів, а тепер заховалися деякі архівні матеріяли у Києві, в яких знаходимо додаткові дані про структуру і тимчасову президію А. Н.[68] Треба згадати, що ця тема вимагає докладного і об'єктивного дослідження. При цій нагоді можна згадати, що Олександер Петрович допомагав, як міг, родині Грушевських і інших академіків, які залишилися в Києві.

Короткий час в 1942 році проф. Оглоблин був організатором і директором Музею-Архіву переходової доби Києва,[69] що незабаром був закритий німецькою владою, а в 1943 році був головою Історично-філологічної секції Київського будинку вчених. Треба згадати, що в червні 1942 року Олександер Петрович, на прохання КМУправи, очолив «Комісію для розгляду питання про українські емблеми», яка працювала до 15 липня 1942 року. Тоді він виготовив розвідку про «Герб міста Києва» і загальні «Висновки» Комісії.[70] Проте виглядів на

---

[67] Н. Полонська Василенко, *цит. пр.*, стор. 27.

[68] Див. примітка ч. 66. Німецька окупаційна влада не дозволяла і не толерувала відновлення АН і українських університетів в Києві і інших українських містах. Проф. О. Оглоблин, голова Ініціятивної групи і промотор відновлення УАНаук став керівником Історично-філологічного відділу УАН і членом її президії. Тоді запроєктовано ряд науково-дослідних інститутів і відділів АН. З істориків увійшли Н. Полонська-Василенко, як директор Археологічного інституту, М. Андрусяк — Історичного інституту, М. І. Величківський, голова УНРади, як директор Інституту економіки та статистики і інші. ДАКО України, Фонд 3561, оп. І., спр. 6. Треба згадати, що внутрі Президії і різних наукових відділів, існували менші або більші розходження і тертя. Напр. можна згадати непорозуміння між проф. М. Величківським і д-р М. Андрусяком і іншими. Про ці справи доволі докладно розповідав мені Олександер Петрович і вони є записані.

[69] Діяльність Архіву-Музею аналізує Ігор Гирич в статті «Архів-Музей переходової доби. Про руйнацію київських пам'яток у 1918-1942 роках», *Старожитності,* ч. 1 (17), 1992, стор. 5. У музею співпрацювали П. Курінний, Н. Полонська-Василенко, І. Моргілевський, С. Гіляров, В. Міяковський, О. Лисенко, О. Повстенко, Світозор Драгоманов й інші.

[70] Лист І. В. Солодовника, керівника відділу культури і освіти КМУправи з 8.VI.1942 до проф. О. Оглоблина, директора Музею-Архіву переходової доби. «Комісія для розгляду питання про українські емблеми» працювала в такому складі: О. П. Оглоблин, голова, Н. Полонська-Василенко, С. М. Драгоманов, В. В. Міяківський (Директор Головного Історичного Архіву), П. Курінний (Директор Музею Археології) і В. А. Шугаєвський. Діяльність цієї Комісії задокументована в чотирьох протоколах з 15 і 24 червня, і 1-ого і 15 липня.

будь яку систематичну наукову працю в Києві під німецькою окупацією не було.

У вересні 1943 року Олександер Петрович з родиною покинув столицю і на запрошення Українського Центрального Комітету, прибув до Львова. Він відразу включився в наукове життя галицької столиці. Зокрема заслуговує на увагу діяльність Олександра Петровича на форумі «гуртка істориків», який діяв при Спілці Українських Наукових Робітників при Українському Центральному Комітеті. Цей «гурток», під керівництвом проф. І. Крип'якевича, фактично сповняв функцію Історичної Комісії НТШ, яке було заборонене німцями.[71]

На окрему згадку заслуговує співпраця проф. Оглоблина з Митрополитом графом Андреєм Шептицьким, з яким він переписувався ще в 1942 році. Дня 7 грудня 1943 року історик відвідав Митрополита Андрея і обговорив з ним справу руйнації історичних пам'яток в українських музеях, бібліотеках, а також стан української історичної науки. Олександер Петрович пише, що Митрополит уважав, що «Грушевський випередив свою епоху в науці років на 50. І досі ще історична наука живе наслідками його невтомної праці... Часи, що переживаємо, дуже несприятливі для науки; тим більше шануємо подвиг тих, хто не покинув наукової праці й тепер, в умовах страшної руїни».[72] Олександер Петрович в наших розмовах згадував, що Митрополит Шептицький зробив на нього надзвичайне враження: він уважав його одним із найвидатніших Людей Нової України. Митрополит заснував Церковно-Археографічну Комісію, основним завданням якої було досліджувати питання з історії української Церкви. До участи в Комісії Митрополит запросив католицьких і православних істориків. Олександер Петрович опрацював проєкт статуту Комісії. Проте воєнні події перешкодили розгорненню праці цієї установи, і лише по другій світовій війні Комісія відновила свою діяльність в 1946 році у Мюнхені при Апостоль-

---

[71] На цьому форумі О. Оглоблин виголосив доповіді про роботу істориків України, зокрема в Києві (13.XI.1943) і про авторство «Історії Русів» (27.XI і 11.XII 1943). Треба згадати, що до цієї групи, зглядно «підпільної» історичної підсекції НТШ, належали, крім її голови, Б. Барвінський, О. Р. Лукань, В. Мацяк, І. Витанович, Ф. Голійчук, М. Кордуба, І. Карпенець, О. Терлецький та інші. З наддніпрянських істориків, які тоді перебували у Львові і брали участь в наукових конференціях, згадаємо Н. Полонську-Василенко, В. Дубровського і О. Оглоблина. Докладніші відомості про діяльність гуртка в статті В. Мацяка, «Наукове Товариство ім. Шевченка в час другої світової війни», *Сьогочасне і Минуле,* ч. 1, 1948, стор. 40.

[72] Докладніше в спогадах О. Оглоблина, «Великій і світлій пам'яті Митрополита Андрея Шептицького», *Лолос,* VI, кн. 2, 1955. Там також поміщено деякі листи Митрополита до проф. Оглоблина. До кінця свого життя Олександер Петрович уважав, що Митрополит Шептицький був людиною, яка високо піднеслася над своєю епохою і як він писав «Ніхто, ніколи не справляв на мене такого враження маєстатичности, навіть *понадчасовости,* як Митрополит Андрей Шептицький», *цит. пр.,* стор. 147. У свою чергу Митрополит з великим признанням ставився до наукової діяльности проф. Оглоблина і саме тому довірив йому уложити проєкт статуту у Комісії.

ській Візитатурі українців-католиків в Німеччині. Проф. Оглоблин був обраний містоголовою Комісії.

У зв'язку з воєнними подіями, життя у Львові стало небезпечне. Завдяки проф. Д. Дорошенкові, Олександра Петровича запрошено на професора Українського Вільного Університету в Празі.[73] З українським науковим життям в Празі лучили Олександра Петровича давніші звязки. Ще в грудні 1942 року його було вибрано дійсним членом Українського-Філологічного Товариства в Празі, яке в тому часі очолював проф. Дмитро Антонович. Ще в Києві нав'язав історик листовний зв'язок з Дмитром Дорошенком, який, між іншим, реферував на засіданні Товариства працю Олександра Петровича про «Історію Русів» і взагалі допомагав йому у видавничих плянах.[74]

Крім проф. О. Оглоблина, запрошено було до УВУ київських вчених і професорів Н. Полонську-Василенко, П. Ковалева і Л. Окіншевича. Ректором УВУ в 1944 р. був О. Колесса, а наступного року А. Яковлів. Життя в УВУ в останному празькому періоді було під знаком розвалу «Третього Райху» і перед професорами стояло питання позитивної розв'язки дальшого існування університету. Професори з Наддніпрянської України радили евакувати УВУ разом з бібліотекою і архівом. Проте ця думка не знайшла підтримки зі сторони Правничого Факультету та Сенату УВУ. Перемогла думка, що УВУ повинен залишитися в Празі, і може якось вдержиться в майбутньому. Большевики по зайнятті Праги в травні 1945 року дуже швидко зліквідували цю заслужену українську високу школу і виарештували українську професуру.

У Празі проф. Оглоблин пробув до 1-ого квітня 1945 року. У зв'язку із наближенням фронту родина Оглоблиних, разом з родинами інших київських професорів УВУ, подалася на Захід. Всю одисею цієї подорожі мальовничо представила проф. Н. Полонська-Василенко в своїх спогадах.[75] По різних перипетіях вони дісталися до Баварії, де замешкали в маленькому селі Трансфельден біля Пассав. В цій групі були приятелі і знайомі Олександра Петровича — проф. Н. Полонська-Василенко з чоловіком, проф. П. К. Ковалів з родиною, проф. В. В. Міяковський з родиною, С. Драгоманов з родиною, сестра Лесі Українки

---

[73] Офіційне повідомлення від Колеґії професорів Філософічного Факультету УВУ одержав проф. Оглоблин 2.XII.1944 року. Лист декана УВУ В. Щербаківського до О. Оглоблина з 2.XII.44 р. (Архів О. Оглоблина) листа ректора УВУ А. Яковлева від 31.XII.44 р. (Архів О. Оглоблина). Проф. О. Оглоблин очолив катедру історії України в УВУ і повністю включився в академічне-наукове життя університету.

[74] Два листи Д. Дорошенка до О. Оглоблина з 1942 року видруковано в «Українському Історику», ч. 3-4, стор. 84-88, ч. 1-2, 1966, стор. 102-106. Автор цієї статті готує до друку листування Дм. Дорошенка з Ол. Оглоблином, яке є важливим джерелом для дослідження взаємин двох істориків і взагалі наукового українського життя в тому часі.

[75] «Сторінка спогадів. Український Вільний Університет», *Український Історик,* ч. 3-4, 1965, стор. 44-46.

— О. Петрівна Косач і проф. В. М. Щербаківський. Українські вчені писали свої спогади і наукові причинки, а за ініціятивою В. В. Міяковського, відродилося в Трансфельден Історично-Філологічне Товариство, яке відбувало щотижневі засідання в яких О. Оглоблин брав активну участь. Там почав він писати свої спогади і дальше досліджував авторство «Історії Русів». Тимчасом прийшла капітуляція Німеччини. Незабаром майже всі професори з родинами виїхали з цього мальовничого баварського села. Проф. Оглоблин з родиною залишився там аж до виїзду до Америки на початку 1951 року.

ЕМІҐРАЦІЯ: 1945-1951

По розвалі гітлерівської Німеччини українські науковці почали організувати високі школи, відновлювати діяльність заслужених наукових установ, творити нові наукові осередки.[76] Мюнхен в тому часі став осередком українського наукового, суспільного і політичного життя.

Проф. О. Оглоблин взяв активну участь у розбудові наукового життя й високого шкільництва. З відновленням УВУ в Мюнхені Олександер Петрович продовжує свої обов'язки звичайного професора. В 1946-50 рр. він читав курси присвячені історії України 17-18 ст., українському автономізмові 18 стол., історіографії, джерелознавству, і керував історичним семінарами. В 1949-50 він був членом Сенату і продеканом Філософічного факультету УВУ.

В 1946 році, в Мюнхені основано Богословську Педагогічну Академію УАПЦ. Олександер Петрович став професором і членом Сенату Академії. В 1947 році був обраний дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, а в наступному дійсним членом Української Вільної Академії Наук, де він працював ще з 1946 року.[77]

В 1946 році, з ініціятиви Ліґи Українських Політичних В'язнів (ЛУПВ), зорганізовано було Науково-Дослідчий Інститут Української Мартирології (НДІУМ). Головним завданням інституту було збирання і дослідження матеріялів про національно-визвольну боротьбу та мартирологію українського народу, починаючи від найдавніших часів в усіх галузях державного, громадсько-політичного, культурного, церков-

---

[76] Про розбудову українського академічного і наукового життя після Другої світової війни подано в таких працях: Lubomyr R. Wynar, *Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945-1952.* Kent State University. Center for the Study of Ethnic Publications, 1989 (Offprint Series No. 3); Lubomyr Wynar, "Ukrainian Scholarship in Postwar Germany," *The Refugee Experience, Ukrainian Displaced Persons after World War II.* Edited by Wsevolod Isajiw and others. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. University of Alberta, 1992, pp. 311-337.

[77] Офіційне повідомлення про вибрання проф. Оглоблина дійсним членом НТШ датоване 13-им червня 1947 р. за підписом З. Кузелі і В. Кубійовича. Грамоту дійсного членства УВАН для О. Оглоблина видано 15.XI.1948 за підписом Леоніда Білецького і В. Міяковського (ці документи зберігаються в архіві О. Оглоблина).

но-релігійного та господарського життя.[78] Директом Інституту став проф. Оглоблин, який виготовив програму праці цієї установи. На жаль, НДІУМ не змогла розвинути більшої діяльности. Було тільки проведено організаційну роботу, приєднано низку науковців (головно істориків) й зібрано чималий документальний матеріял. Виїзд з Німеччини більшости співробітників Інституту унеможливив дальшу працю.

З інших наукових організацій, в яких Олександер Петрович був членом, треба згадати Українське Історично-Філологічне Товариство в Мюнхені (кол. Празьке), в якім він був обраний на заступника голови в 1949 році. Проф. Оглоблин був директором Історично-Археографічного Інституту УВАН з 1947 року. В тому часі він також очолював відділ генеалогії Українського Наукового Дослідчого Інституту Родознавства (з 1947), а також був членом Українського Чорноморського Інституту.

Свої праці Олександер Петрович містив у виданнях УВАН, НТШ і в різних українських журналах (*Рідне Слово, Арка, Рід та Знамено, Україна* та інші).[79] Треба згадати, що проф. Оглоблин був редактором історичного відділу *Енциклопедії Українознавства,* яка почала появлятися за редакцією З. Кузелі й В. Кубійовича в 1948/49 роках в Німеччині. Можна без перебільшення ствердити, що без участи Олександра Петровича в опрацюванні всіх серій *Енциклопедії Українознавства* в українській і англійській мовах, цей фундаментальний твір, якщо ідеться про енциклопедичні історичні гасла, не був би задовільно завершений. Він не лише писав свої власні гасла, але виправляв гасла інших авторів з історії і інших ділянок українознавства. У цьому аспекті, Олександер Петрович був правдивим енциклопедистом, якщо ідеться про наукове українознавство.

Отож, життя Олександра Петровича у Німеччині було виповнене кипучою науковою та академічною працею. Він був членом усіх головних наукових установ, професором УВУ і часто займав відповідальні пости. Проте цей період життя Олександра Петровича не завжди був гладкий, без вибоїв. Різні непорозуміння між українськими вченими і діячами нераз спричинювали зайві напруження і утруднювали працю історика. Крім того політична ситуація не була стабільна, і совєтські аґенти намагалися силою репатріювати українських діячів «на родіну», зокрема діячів з Великої України. Отже ця атмосфера постійного страху перед депортацією не сприяла науковій праці.

Також непродумані полемічні писання деяких діячів викликали жваву реакцію на сторінках преси. Для прикладу згадаємо один епізод, що є характеристичним для Олександра Петровича, як людини і

---

[78] О. Оглоблин, «Інститут Української Мартирології», *Сьогочасне і Минуле,* ч. 1, 1948, стор. 78-80. В 1947 році появилася його окрема брошура *Завдання української мартирології,* НДІУМ, Мюнхен, 11 стор.

[79] Докладний список друкованих праць з того періоду поданий в моїй бібліографії Л. Винар, «Бібліографія праць проф. д-ра Олександра Оглоблина (1920-1975)», *цит. пр.,* стор. 101-103.

історика, а заразом який вказує на реакцію його учнів і наукових кругів, що стали в обороні наукової і національної чести Олександра Петровича. На сторінках часопису «Українські Вісті» появився відкритий лист з різними обвинуваченнями історика, що відносилися до деяких його праць з 1939-40 років (зб. «Західна Україна»); також закидали дослідникові «москвофільство».[80] Проф. Оглоблин запропонував, щоб цю справу «москвофільства», «антипатріотизму» і т.п. розглянуто на форумі «суду чести» — але позовник відмовився, як своєчасно писав проф. Борис Крупницький, мовляв «проф. Оглоблин не є ще регабілітований українськими громадянськими інституціями». «Ми, правда, пише Крупницький, не чули, що східньо-українська академічна еміґрація має перейти через новий скрінінґ, на цей раз свій власний, український».[81] Рівночасно Крупницький ствердив, що «Проф. д-р О. Оглоблин є одним з найвидатніших дослідників економічної і політичної історії».[82]

Характеристична була відповідь Семена Підгайного, учня історика і довголітнього в'язня совєтських тюрем, що одночасно дає, на нашу думку, об'єктивні підсумки наукової діяльности Олександра Петровича в підсовєтській Україні. Підгайний писав:

> «...саме той "москвофіл" був тим, який не одній тисячі студентів Київського університету прищепив велику любов до української минувшини, що саме він катеґорично обстоював і пропаґував у його лекціях, книгах і статтях ідею державної незалежности і суверенности української нації та ідею єдности, неподільности та окремішности українського історичного процесу... Чи відомо йому, що саме з рук проф. Оглоблина стаття М. Грушевського "Звичайна схема руської історії е.т.с." була настільною книгою студентства Києва... проф. д-р О. Оглоблин з безсумнівним ризиком для себе, серед студентства нелеґально популяризував таких "москвофілів", як В. Липинський чи Д. Дорошенко... Як один ще з недостріляних більшовиками учнів проф. д-ра Оглоблина, з тих, що саме йому поруч з професорами Й. Гермайзе і М. Зерову зобов'язані і вдячні за добру науку, не смію мовчати і бороню нашого вчителя».[83]

Стаття С. Підгайного не лише розбивала міт «москвофільства» історика, але також містила цікаві матеріяли до його біографії.

Замість гармонійної співпраці, взаїмної пошани, часто в українській еміґраційній дійсності гарцювали злі демони незгоди, очорнення і не-

---

[80] П. Герасименко, «Чи справді українська наука? Відкритий лист до українських наукових установ», *Українські Вісті,* 15.X., ч. 73, 1947.

[81] Записка проф. д-ра Бориса Крупницького в обороні Олександра Петровича, стор. 4 (машинопис). Без дати, але цей еляборат Крупницького надіслав Олександрові Петровичу з Мюнхену проф. В. Кубійович 5.12.1947. Див. лист В. Кубійовича до О. Оглоблина, що він в ньому згадує, що Крупницький прислав цю записку «Кілька днів тому. І прохав мене, щоби копію переслати Вам». Дальше цитуємо, як «Записка».

[82] Б. Крупницький, «Записка», стор. 1.

[83] С. Підгайний, «До Редакції часопису *Українські Вісті*», *Українські Вісті,* ч. 77, 29 жовтня 1947.

ґативізму. Проте, не зважаючи на ці часами неприємні справи, О. Оглоблин не відривався від станка творчої праці і не заломався.

На початку 1951 року проф. Оглоблин переїхав з родиною до США, — де почався новий, а заразом кінцевий, період його життя і наукової праці.

АМЕРИКАНСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТИ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА, 1951-1992

В Америці Олександер Петрович прожив понад 40 років, і цей період був найдовшим у його науковій діяльності і творчості. Він мав повну свободу наукового досліду і в цім відношенню був у далеко кращому положенні, як історики в Україні. Щоправда, можна зауважити, що він був відірваний від історичних джерел і архівів в Україні, проте під совєтською владою доступ до архівних фондів був обмежений, а численні фонди були закриті. Крім того історик вивіз із Києва багато копій архівно-джерельних матеріялів, отже міг задовільно опрацьовувати різні періоди і явища історії України.

Олександер Оглоблин з родиною поселився в малому містечку Лудлов в штаті Массачусетс. Тоді він мав всього 52 роки і був у повному розцвіті життя і наукової творчости. Дружина Анна Якимівна і син Дмитро створили відповідну атмосферу для його наукової діяльности — отже цей «американськи період» належав до одних з найважливіших в житті історика.

В Америці Олександер Петрович одразу включився в українське наукове життя. 1951 року його обрано було на голову Історичної Секції Української Вільної Академії Наук у США і в зв'язку з цим Олександер Петрович доволі часто перебував у Нью Йорку. Також в тому часі він був головою Іспитової Комісії Філософічного Факультету УВУ в США і тоді тісно співпрацював з професорами УВУ в Мюнхені, зокрема Наталією Полонською-Василенко і Борисом Крупницьким. Листування між цими трьома істориками в 1950-их і пізніших роках становлять вийнятково важливе джерело для дослідів українського наукового життя на еміґрації. До речі вони жартома називали себе «трьома мушкетерами» — і разом з Дмитром Дорошенком творили основне ядро державницької школи в українській історіографії.

З інших постів Олександра Петровича слід згадати його директорство Філософічного відділу Делеґатури УВУ у США (1957-1962), а в 1958 він став професором Українського Технічного Інституту в Нью Йорку. Ще в 1953 році Інтернаціональна Вільна Академія Наук в Парижі вибрала проф. Оглоблина своїм дійсним членом за його вклад в скарбницю світової науки.

1960-і роки були переломовими в розвитку української історіографії і допоміжних історичних дисциплін поза межами України. Тут треба згадати три основні події: утворення Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства (УГГТ) в 1963 році, започаткування видання

журнала «Українськи Історик» (УІ) в 1963 році і вкінці організацію Українського Історичного Товариства (УІТ) в 1964-1965 роках.

В своїй науковій автобіографії Олександер Петрович писав, що уважає для себе честю бути головою УГГТ, а в свойому першому заклику до членів писав, що сповнилося бажання «не тільки всіх нас — Членів УГГТ, але теж усіх тих наших земляків..., яким лежить на серці розвиток таких занедбаних досі ділянок українознавства, як генеалогія, геральдика, сфраґістика, біографія, нумізматика та інші».[84]

Як ми вже писали раніше, проф. Оглоблин спеціяльну увагу приділяв історичним допоміжним дисциплінам, зокрема генеалогії, геральдиці і біографії. Очололення УГГУ було для нього великою сатисфакцією, а заразом допоміжні історичні дисципліни дістали основу для дальшого розвитку на еміґрації. УГГУ нав'язувало до певної міри до традицій Інституту Родознавства і Знаменознавства, створеного Євгеном Архипенком в 1940-их роках, в якому співпрацював Олександер Петрович.

В 1963 році я заініціював видання «Українського Історика», який вже в короткому часі (1964-65) став офіціозом УІТ. Справу цього видання, єдиного у світі незалежного українського історичного журнала, я докладно обговорив з проф. О. Оглоблином, який не лише давав цінні вказівки щодо характеру журнала, але став одним із найближчих співробітників УІ і був одним із найгостріших критиків матеріялів, які друкувалися в журналі.[85]

---

[84] О. Оглоблин, «Достойні члени», *Бюлетень Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства,* ч. 2, 1963, стор. 1. Головним промотором УГГТ був д-р Роман Климкевич, видатний геральдик. Товариство постало 1 липня 1963 року з такою Управою: Олександер Оглоблин — голова, Любомир Винар — заступник голови, Роман Климкевич — генеральний секретар і скарбник, Г. Лужницький, о. І. Назарко, М. Міллер — вільні члени Управи. УГГТ видавало свій «Бюлетень» і неперіодичні «Записки».

[85] Докладніше про народження «Українського Історика» в нашій статті «*Український Історик:* журнал історіографії і наукового українознавства», *Український Історик: журнал Українського Історичного Товариства.* Київ: Академія Наук України. Інститут української археографії, 1993, стор. 5-34. В листах з 29.IX.1965 до мене Олександер Петрович писав, що не треба було спішити «зі скреслення мене зі складу Редколеґії. Я тільки висловив свою думку і сумнів, а рішення справи, оскільки пам'ятаю, залишив Тобі». Справа була в тому, що Олександер Петрович вже був головою УІТ і в попередніх листах просив, щоб його не подавати, як члена Редакційної Колеґії УІ, і я так і зробив. Опісля він знову був членом Р. К. Треба згадати, що перше число У.І. фірмувала Історична Комісія «Зарево», і тоді ще не було жадної редакційної колеґії. Проте вже тоді Олександер Петрович уважав, що У.І. повинен виходити як незалежний журнал.

Можна без перебільшення ствердити, що проф. О. Оглоблин був моїм найближчим дорадником в справі «Українського Історика», і це причинилося до розбудови журналу. Стаття проф. О. Оглоблина «Завдання української історіографії на еміґрації», що появилася в першому числі УІ, стала, в значній мірі, програмовою статтею для українських науковців, які згуртувалися біля «Українського Історика».

В 1964 році перед українськими істориками виринуло основне питання вдержання і розбудова У.І., а також забезпечення тяглости розвитку української історичної науки поза межами України. Позитивну відповідь на це питання дало створення Ініціятивної Групи Українського Історичного Товариства в 1964 році, яке формально засновано в 1965.[86] Про організацію такого товариства автор цих рядків говорив з проф. Оглоблином ще в 1956 році і пізніше, але ця ідея зреалізувалася аж на дев'ять років пізніше. Якщо ідеться про основників УІТ, які покликали до життя Ініціятивну Групу, то тут в першу чергу треба згадати Олександра Петровича, який відограв велику ролю в організації УІТ і став його першим головою. Як опісля він згадував у листі до мене з 6.VIII.1966 року «доки я головою УІТ, мушу очолювати наш історичний фронт».[87] Так в дійсності було. Як голова УІТ, голова Історичної Секції УВАН, один із головних співробітників «Енциклопедії Українознавства» і голова інших установ, Олександер Петрович в той час був керманичем української історичної науки на еміґрації і старався об'єднати розпорошені сили українських істориків. Можна також ствердити, що завдяки науковому авторитетові Олександра Петровича, УІТ не лише вдержалося, але розгорнуло значну науково-видавничу і оранізаційну діяльність. Були різні перешкоди, амбіції деяких наших вчених, а також вже існуючі наукові установи (НТШ і УВАН) добачали в УІТ своєрідного конкурента і спершу поставилися здержливо до новоствореного товариства. Проте головство Олександра Петровича допомогло перебороти ці труднощі і у відносно короткому часі члени НТШ і УВАН друкували свої праці в У.І., а також спільно всі установи улаштовували наукові конференції. В Европі проф. Н. Полонська-Василенко, одна із найближчих співробітників Олександра Петровича, очолила европейський відділ УІТ в Мюнхені і тоді скріплено тісну співпрацю з УВУ, яка триває до сьогодні. Тут бажаю підкреслити, що завдяки Олександрові Петровичу, ми зуміли в УІТ в 1960-80-их роках об'єднати різні генерації українських дослідників і створити творчу атмосферу гармонійної співпраці.

Року 1964 Олександер Оглоблин став головою Наукової Ради Схід-

---

[86] ІГ УІТ скадалася з таких членів (подаємо в поазбучному порядку): Марко Антонович, Богдан Винар, Любомир Винар (координатор ІГ), Олександер Домбровський, Василь Дубровський, Михайло Ждан, Ігор Каменецький, Роман Климкевич, Петро Курінний, Михайло Міллер, о. Іриней Назарко, Олександер Оглоблин, Ярослав Пастернак, Наталія Полонська-Василенко і Микола Чубатий. Л. Винар уложив перший комунікат ІГ УІТ, а його доповнив Олександер Оглоблин — див. «Українське Історичне Товариство. Комунікат», *Український Історик*, ч. 1, 1963.

[87] Докладніше про ролю О. П. в УІТ і УІ в нашій вже згадуваній праці — «*Український Історик:* журнал історіографії і наукового українознавства», стор. 9-23. Також в статті «Українське Історичне Товариство і Український Історик», Америка, ч. 163, 1969. З нагоди 90-ліття історика появилася також стаття Олександра Домбровського, «Олександер Оглоблин і Українське Історичне Товариство», *Український Історик*, ч. 4, 1989.

ньо-Европейського-Дослідчого Інституту ім. В. Липинського у Філядельфії, що розвинув значну видавничу діяльність, зокрема в публікації джерел до історії України XX століття. В тому самому році, в якому О. П. очолив УІТ, він був обраний також заступником директора Історично-Філософічної Секції НТШ, яка мала свій осередок в Сарселі, Франція. Тоді він інтенсивно працював для «Енциклопедії Українознавства» і очолював її історичний відділ.

Беручи до уваги вийняткові заслуги проф. Оглоблина для української науки і культури, Правничо-Економічний Факультет УВУ надав Олександрові Петровичу (1965) ступінь почесного доктора юридичних наук.

Не зважаючи на ці великі успіхи проф. Оглоблина в розбудові українського наукового життя і історичної науки, життя його було важким і в 1965 році він пережив велику родинну трагедію. 28 березня 1965 року відійшла у вічність Анна Якимівна, дружина і найближчий друг історика. Вона хворіла декілька років, боролася і, як писав О. П. до Наталії Полонської-Василенко:

> «Але Анна Якимівна перейшла свій тяжкий життєвий шлях мужньо, вірно і віддано. В найтяжчі й найнебезпечніші хвилини Вона була героїнею. Вона зробила моє нещасливе життя щасливим».[88]

Смерть дружини Олександра Петровича була одним з найтяжчих ударів життя, і він дуже тяжко пережив цю трагедію і часто писав, що вже повинен відійти від всякої активности.[89] Проте, на мою думку, наукова праця і діяльність в різних установах, зокрема в УІТ, вплинули позитивно на його життя, і завдяки допомозі сина Дмитра і близьких друзів, Олександер Петрович в тому часі не заломався і дальше працював і творив. Ми спинилися над цією трагедією життя Олександра Петровича в Америці, щоб майбутні дослідники мали повніший образ його життя, яке дійсно було важке і химерне. Проте сильна воля, почуття відповідальности за розвиток української історіографії поза поневоленою Україною дали йому наснагу для видержливости і дальшої праці.

---

[88] Лист О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко з 5.IV.1965 (копія листа). Автор цих рядків мав нагоду лише два рази бачити дружину Олександра Петровича, як вона вже лежала спаралізована в ліжку в їхньому будинку в Лудлов. Олександер і Дмитро Оглоблини опікувалися Анною Якимівною з повною посвятою і відданістю.

[89] У листі від 9 січня 1966 року Олександер Петровича писав мені, що «я все ж *серйозно* думаю над тим, чи не відмовитися мені від усякої активної діяльности, крім ясна річ, суто-наукової без якої не хочу жити» і опісля згадував, що властиво чи він може і має право «очолювати той десяток установ, де я головую». Треба згадати, що майже в кожному листі Олександер Петрович згадував про свою смерть і фізичне та душевне змучення. Смерть його дружини тяжко відбилася тоді на житті і діяльності Олександра Петровича. Я робив, що міг, щоб його якось розрадити і допомогти, щоб він не попав у повну зневіру. Гадаю, що у значній мірі, це вдалося осягнути.

В 1968 році, завдяки жертвенності української громади і зусиллям проф. О. Пріцака, заактивізувалася справа утворення українознавчого науково-дослідчого центру при Гарвардському університеті і Комітет українських студій запросив як професора-гостя з історії України Олександра Петровича, який в академічних роках 1968-1969 і 1969-1970 читав у Гарварді лекції з історії Козацько-гетьманської держави 17-18 століття, історіографії та джерелознавства тієї доби. Також він був дорадником кількох докторантів, які опрацьовували дисертації з українською історичною тематикою. Це перший раз в Гарвардському університеті читав виклади з історії України українською мовою правдивий професор-історик, і йому багато завдячують студенти і докторанти, яким він якнайбільше допомагав з вірою, що вони будуть продовжувати кращі традиції української національної історіографії.[90]

На окреме дослідження заслуговує кермування проф. О. Оглоблина Українською Вільною Академією Наук у США. У 1970 році він був обраний президентом УВАН і започаткував вийнятково плідну науково-видавничу і організаційну діяльність. УВАН в тому часі, без перебільшення можна ствердити, була одною із найвидатніших українських наукових установ в діяспорі. В 1974 році його ще раз переобрано президентом, а в 1987 Олександра Петровича обрано Почесним Президентом УВАН у США. Він завжди мав прецизно накреслений плян діяльности УВАН, який рівночасно охоплював співпрацю з іншими науковими українськими і неукраїнськими установами. Як президент Академії, О. Оглоблин старався притягнути до співпраці представників молодого покоління українських істориків, і це у значній мірі вдавалося йому реалізувати. Не зважаючи на різні внутрішні непорозуміння в Академії, Олександер Петрович мав великий дар розв'язувати конфлікти, але рівночасно держався відповідного принципу діяльности, яка основана була на академічних етичних засадах. Автор цих рядків завжди подивляв вийнятковий дипломатично-академічний підхід Олександра Петровича до т.зв. «української наукової політики» в діяспорі. Як президент УВАН у США і голова УІТ та провідний член НТШ і голова історичного відділу *Енциклопедії Українознавства,* проф. Оглоблин мав змогу координувати наукову діяльність в діяспорі і кермувати рівночасно розвитком української історичної науки. В тому часі «Український Історик» став центральним органом української наукової історіографії на Заході.

З нагоди 70-ліття життя і 50-ліття наукової праці проф. Оглоблина появився спеціяльний випуск-збірник «Українського Історика» (том VII, 1970). УВАН у США видала в 1977 році «Збірник на пошану

---

[90] Докладніше про гарвардську діяльність в статті: Олександер Оглоблин, «Студії з історії України в Гарвардськом Університеті в 1968-1969 і 1969-1970 акад. роках», *Український Історик,* ч. 4, 1970, стор. 132-134. Проф. О. Оглоблин думав, що він дальше буде викладати в Гарвардському університеті, але цього не сталося. З цього приводу він мав жаль до проф. О. Пріцака, який спершу близько з ним співпрацював.

Анна Оглоблин з роду Фролова. Дружина історика (1892-1965).

Д-р Дмитро Оглоблин. Син історика (1925-1986).

проф. д-ра Олександра Оглоблина» з нагоди 75-річчя його народження (Відповідальний редактор В. Омельченко. Нью Йорк, 1977. *Науковий Збірник*, III). У цих виданнях вміщені важливі матеріяли до життя і творчости історика.

Під кінець 1970-их років проф. Оглоблин просив, щоб його вже більше не вибирати на голову УІТ з уваги на перевтому і вік. В 1980 році відзначено 80-ліття життя Олександра Петровича і вибрано його першим почесним членом УІТ за його вклад в українську історичну науку і діяльність УІТ. З цього приводу ми писали:

> «Ваш Ювілей збігається з відзначенням 15-річної діяльности УІТ, одним з основників якого Ви були, і в працю якого Ви вклали багато труду і творчої наснаги. Відзначуючи Ваш Ювілей, рівночасно відзначуємо українську історичну науку у вільному світі, якій Ви присвятили своє трудолюбиве життя і працю. Як найвизначніший наш історик — Ви поставили твердий грунт під дальший розвиток української історіографії на Заході».[91]

В 1981 року автора цих рядків, на рекомендацію О. Оглоблина, члени вибрали головою УІТ, а Олександра Петровича почесним головою

[91] «Проф. Олександер Оглоблин — перший почесний член УІТ», *Український Історик*, т. 17, чч. 1-4, 1980, стор. 218. (Лист Л. Винара від Управи УІТ до проф. О. Оглоблина від 31.XII.1979).

Товариства. В тому часі до Президії УІТ також вибрано Марка Антоновича на заступника голови і Олександра Домбровського на наукового секретаря. Проф. Оглоблин дальше допомагав в праці Товариства і в розбудові УІТ, а в 1986 році очолював Номінаційну Комісію УІТ. Можна без перебільшення ствердити, що в 1980-их роках він найближче стояв до УІТ, що був одним з його хрещених батьків.

Треба зазначити, що за його наукову діяльність проф. О. Оглоблина обрано почесним членом Асоціяції українських американських університетських професорів (1980), а також йому двічі признано почесне членство НТШ — в 1974 і 1988 роках. Також Наукова Рада при СКВУ видала спеціяльну резолюцію в 1983 році, в якій підкреслено тривалий вклад і непроминальні заслуги найвидатнішого сучасного українського історика — проф. О. Оглоблина.[92]

Не зважаючи на усі признання і почесні грамоти, які проф. О. Оглоблин одержав від різних установ, він не почувався щасливим. Смерть його улюбленого сина Дмитра в Лудлові була важким ударом для старшої людини. Дмитро Оглоблин помер 9.24.1986 року у Лудлов і був похований побіч його матері Анни Якимівни. Олександер Оглоблин ніколи не думав, що його син помре раніше від нього і дуже переживав цю родинну трагедію. Але і тут, у значній мірі, сильна воля і наукові досліди Олександра Петровича не довели до повного його заломання. Ми робили усе, що було в наших силах, щоб допомогти Олександрові Петровичу в ці трагічні роки його життя. Вже в той час слабшав його зір, і це також спричинювало велике хвилювання історика: він боявся, що може його втратити і тоді зовсім буде відірваний від наукової літератури, а це було для нього рівнозначне із смертю. Можна ствердити, що від 1986 року аж до останніх днів життя Олександра Петровича, цей період належав до найтяжчих. Він дуже часто нарікав, що про нього забули наукові установи, яким він віддав свою працю і навіть деякі приятелі і бувші студенти, які дуже рідко до нього дзвонили або йому писали. Про це він часто згадував при наших зустрічах і частих телефонічних розмовах. Вийнятком було УІТ і деякі його члени, які тримали безперервний зв'язок з нашим вийнятково заслуженим, але тепер немічним істориком. Він хотів тоді записати свої спомини, і це частинно зреалізовано під час моїх поїздок до Олександра Петровича; він бажав, щоб його часто відвідувати і це я робив протягом останніх років його життя. Ми обговорювали збірне видання його творів, дальші завдання УІТ і УІ, його думки про сучасний стан в Україні тощо. Зокрема відродження української державности в 1990-их роках дало йому велике задоволення і сатисфакцію, що дожив до часу, коли, як він говорив, «розлетілася імперія зла». Заразом остерігав перед необдуманими якслід висновками деяких науковців і уста-

[92] Перше повідомлення про почесне членство Европейського НТШ він одержав 18 листопада 1974. Опісля почесне членство від усього НТШ в 1988. В цій справі важливі листи д-ра А. Жуковського до д-ра Я. Падоха з 14 серпня 1988.

нов з діяспори, які уважали, що з проголошенням державної незалежности Україна стала повністю незалежною державою, в якій раз на завжди скінчилися російські впливи. Журився долею історії і її розвитку в Україні. Олександер Петрович уважав, що лише нова генерація істориків, яка пов'яжеться із найкращими традиціями української історіографії і її наукової національної схеми, зможе творити нові історіографічні вартості і об'єктивно насвітлювати український історичний процес. Тому радів, що УІТ в Україні діє і зможе мати позитивний вплив на дальший розвиток історичної науки. Був розчарований деякими своїми учнями, яким він багато допомагав в опрацюванні їх докторських праць, і думав, що вони саме продовжать найкращі традиції історіографії. Завжди Олександер Петрович підкреслював тяглість державного українського історичного процесу, і тому гіпотези про бездержавність української нації уважав фікцією. Зокрема денервувався, коли деякі історики висували гіпотезу про неіснування Козацько-гетьманської держави. Всі ці справи Олександер Петрович переживав і був розчарований. Проте він вірив, що в Україні прийде до повного відродження української наукової національної історіографії, якщо закріпиться державність, і на місце партійних кадрів істориків, прийде нова генерація дослідників, необтяжена бульякими диктатами і доґмами партії. Останній ювілей Олександра Петровича з нагоди його 90-иліття і 70-иліття наукової праці відзначено окремою урочистою конференцією в Нью Йорку у листопаді 1989 року.

Тепер коротко про наукову творчість Олександра Оглоблина в Америці. В першу чергу треба ствердити, що діяпазон творчости історика був вийнятково широкий. Як редактор історичного відділу «Енциклопедії Українознавства» він охоплював усі періоди української історії і усі допоміжні історичні науки. Своєчасно я писав, що «основні ідеї історичної творчости Достойного Ювілята можна визначити за допомогою багатовимірної формули: земля-рід-нація-держава-людина»[93] в контексті розвитку українського історичного процесу. Він досліджував історичну людину, яка творила історію «ґенераціями — в широкому історичному розумінні цього слова... Історик повинен повсякчас бачити і розуміти цю тяглість ґенерацій в процесі їх історіотворчої праці».[94] Другий основний принцип в творчості Олександра Петровича в'яжеться з розумінням історичного досліду. Він пише:

> «Як історик документальної школи, я стою на ґрунті джерельних фактів і там шукаю історичної істини. Дослід для мене *все,* але лише той дослід, де наслідки аналізи освітлені світлом синтези. Факти без синтези так само недостатні і непереконливі для мене, як і синтеза без фактів. Я абсолютно відкидаю будь-яку підпорядкованість історії як науки *будь-яким* стороннім цілям і завданням, інтересам та бажанням... Я противник нагинання історич-

[93] Любомир Винар, «Наукова творчість Олександра Петровича Оглоблина», *Український Історик,* т. VII, ч. 1-3, 1970, стор. 32.

[94] Олександер Оглоблин, «Мій творчий шлях українського історика», стор. 50.

них фактів чи концепцій до якихсь політичних, а навіть патріотичних інтересів».[95]

На основі вищенаведених принципів, які відзеркалювали підхід Олександра Петровича до досліджуваного історичного явища, можна зрозуміти його творчість після 1945 року. Ці засади були прямим запереченням методологічних постулятів совєтської чи будь-якої іншої партійної історіографії, яка не лише «нагинала» історичні факти, але їх прямо фальшувала і ставила історіографію на службу політично-ідеологічних принципів.

Назагал можна ствердити, що проф. Оглоблин у значній мірі в 1950-70-их роках продовжував свої раніші досліди з 1920-их років, за вийнятком історично-економічних праць, з яких основну *Історію української фабрики* (три томи) було перевидано в Мюнхені в 1971 році у серії гарвардських українських студій.

На нашу думку, одне із центральних місць в його творчості займає дослідження Козацько-гетьманської держави з наголосом на добу Хмельницького і Мазепи. Крім десяток студій, друкованих в різних серійних наукових виданнях, монографія Олександра Петровича *Гетьман Іван Мазепа та його доба* (1960) становить до сьогодні одну з найкращих монографій про «мазепинський ренесанс» в політичній і культурній та інших площинах.[96] Остання праця про Мазепу «Гетьман Іван Мазепа і Москва» друкувалася на сторінках «Українського Історика» в 1989-1990-их роках. Історик дальше працював над діяльністю Петра Іваненка (Петрика), що її започаткував в 1926-1929 роках. До друку виготував окрему студію про Петрика, діяльність якого також насвітлена в монографії історика про Мазепу. Дослідженням Хмельниччини історик присвятив цілий ряд монографічних праць, з яких згадаємо *Українсько-московська угода 1654* (1954), *Думки про Хмельниччину* (1957) і інші. Олександер Петрович був під безпосереднім впливом Вячеслава Липинського в його інтерпретації державотворчої дії Богдана Хмельницького. Своїми дослідами він також охоплював діяльність гетьманів Павла Полуботка, Івана Скоропадського, Данила Апостола, Кирила Розумовського. Деякі з його праць залишилися невидрукуваними і знаходяться в різних архівах в Україні і в діяспорі.

В своїй автобіографії Олександер Петрович пише, що «проблема українського автономізму другої половини XVIII стол. постала переді мною в зв'язку з проблемою початків українського відродження... Приводом до цього стали мої студії над *Історією Русів*».[97]

Понад 40 років присвятив історик авторству і значенню «Історії Русів» — «вічної книги» відродження України, яка пов'язує Козацько-

---

[95] *Там же.*

[96] Докладніше в нашій статті Любомир Винар, «Олександер Оглоблин, як дослідник Гетьмана І. Мазепи та його доби», *Український Історик,* т. 26, ч. 4, 1989.

[97] О. Оглоблин, «Мій творчий шлях українського історика», стор. 36-37.

гетьманську державу з діяльністю української провідної верстви кінця XVIII і початку XIX століть. Зокрема він зупиняється над дослідом діяльности Новгородсіверського патріотичного гуртка, з якого, правдоподібно, вийшов анонімний автор Історії Русів. На нашу думку, дослідження існування і діяльности політичних українських осередків-гуртків в XVIII і XIX стол., після упадку Козацько-гетьманської держави, є вийнятково важливе в реконструкції українського політичного процесу даного періоду. Наслідком дослідів Олександра Петровича треба відкинути гіпотезу М. Драгоманова і інших про «загублений час», які уважали, що державно-політична концепція України була перервана, і провідна українська верства зовсім зрусифікувалася і не мала відповідних національно-політичних плянів щодо визволення українського народу. Саме досліди Олександра Оглоблина виказали існування різних таємних гуртків українських патріотів, які в'язали XVII-XVIII стол. з XIX-им в контексті розвитку української державницької ідеї у формі автономізму і дії автономістів-державників (у розумінні даної доби) як речників національно-свідомої української провідної верстви. Дослідження «Історії Русів», опрацювання збірки нарисів *Люди Старої України* (1959), монографії *Опанас Лобисевич, 1732-1804* (1966) і ряд інших студій, присвячений в українській історичній науці і ще раз доказують тяглість українського національного-політичного процесу, який спирався на концепціях козацької держави, цієї «Старої України» і пов'язував її з українським національним і державним відродженням XIX і XX століття. Питання української провідної верстви в XIX столітті Олександер Петрович досліджував майже до кінця свого життя, і вони зазублювалися з його дослідами 20-го століття. Він плянував видати збірку студій п.н. «Люди Нової України», яка хронологічно мала охоплювати другу частину 19 і першу половину 20-ого століття. Деякі нариси появилися ще за життя історика в різних періодичних виданнях. Треба підкреслити, що досліди політичної історії України тісно в'язалися з його генеалогічними і біографічними студіями окремих історичних діячів і родів. Віримо, що ці досліди історика, у відносно короткому часі, будуть видані в Україні. Важливе місце в творчості історика займає історія культури, історія церкви і історіографія. Зокрема він досліджував розвиток української історичної науки — історіографію, яку уважав похідною розвитку української національно-історичної думки, втіленої в історичних дослідах. Майже усі головніші історіографічні гасла в *Енциклопедії Українознавства* належать проф. Оглоблину, а з монографічних обширніших досліджень слід згадати *Як большевики руйнували українську історичну науку* (Прага, 1945), обширний нарис «Українська історіографія» (Аннали УВАН, т. V-VI, 1957), *Думки про сучасну українську совєтську історіографію* (1963).

Як ставився історик до української совєтської історіографії, найкращим знавцем якої був, як розглядав він завдання еміґраційної української історіографії. До кінця 1960-их років він уважав, що «українська еміґраційна історіографія — це лише галузь єдиної великої історіогра-

фії, законний спадкоємець її кращих традицій і співтворець її дальшого розвитку».[98] Отже завдання української вільної історіографії не є змагання з совєтською українською історіографією, яка в 1960-их роках проходила через період післясталінської відлиги, лише українським історикам треба допомагати історіографії в Україні і «виступати рішуче проти офіційної совєтської схеми та визначених нею концепцій історії України».[99] Він також підкреслив потребу виправлювання фальсифікацій совєтської історіографії. Отже йшлося тут про співіснування історіографії в Україні і на Заході, які мали себе доповнювати. Проте за 15 років Олександер Оглоблин повністю змінив свій погляд. Він писав:

> Ми не передбачали, що історична наука на Україні протягом цих 15 літ піде не шляхом нормальної праці і розвитку, а навпаки, буде чимраз більше обмежувана й стиснювана, вихолощувана, фальшована і врешті заборонена... Не лише окремі теми й важливі проблеми відсувалися й скреслювалися з плянів наукових інституцій, а й цілі періоди історії України (фактично усі, аж до революції 1917 рр.) наглухо закривалися для українського дослідника, переходячи у монопольне володіння істориків російських... Наслідком цього руїнницького процесу, українська історична наука на Батьківщині перестала існувати. 40-мілійонова нація, зі своїм славним історичним минулим, засуджена брутально і цинічно на історичне небуття.[100]

У зв'язку з цією трагічною ситуацією історичної науки в Україні, Олександер Оглоблин *у 1978 році уважав, що головним завданням УІТ і істориків в діяспорі буде не доповнювати, а творити і гідно репрезентувати українську наукову історіографію.* Партійні академіки-історики, з походження українці, з переконання патріоти «совєтського народу», безпосередньо причинилися до систематичного нищення української національної культури і науки. Дивувався Олександер Петрович, що ці самі русифікатори і фальсифікатори усіх періодів історії України дальше очолювали керівні становича в київській Академії Наук і тому він дуже критично оцінював діяльність Історичного Інституту А.Н. після проголошення державної незалежности, як також інших установ, де вони дальше діяли.

За нашими підрахунками, Олександер Петрович був автором понад 1000-і друкованих і недрукованих історичних праць (монографії, статті, рецензії, енциклопедичні гасла), які, як було вже згадано, охоплювали всі періоди історії України.

При розгляді наукових праць історика до 1941 року бачимо, що він їх підписував прізвищем «Оглоблін», а від 1942 року «Оглоблин». Ця зміна сталася безпосередньо під впливом листа архиєпископа Іларіона

---

[98] Олександер Оглоблин, «Завдання української історіографії на еміґрації», *Український Історик,* ч. 1, 1963, стор. 1-4.

[99] *Там же.*

[100] Олександер Оглоблин, «З перспективи 15 років», *Український Історик,* т. 15, ч.4, 1978, стор. 62-63.

Проф. Олександер Оглоблин і Любомир Винар.
У робітні історики, Лудлов, Мас., 6 червня 1988.

до Олександра Петровича з 1942 року.[101] Для дослідника творчости історика ця справа є важлива, бо ж ідеться про правильну українську форму прізвища історика, який дуже рідко підписував свої праці своїм правдивим прізвищем «Мезько».

---

[101] Лист Архиепископа Холмського і Підляського Іларіона до проф. О. Оглоблина з 4 липня 1942 року.

Влад. Іларіон писав: «Ваше прізвище по-українському має писатися тільки Оглоблин, а не Оглоблін. Від імен: Леся, Антося, Ганя, оглобля й т. ін. присвійний прикметник буде тільки на — ин/ а не на — ін/: Лесин, Антосин, Галин, Оглоблин і т. ін.».

Професор Оглоблин, як визначний професор і вчений, виховав кілька поколінь істориків в Україні, зокрема в Київському університеті, в Українському Вільному Університеті в Празі і Мюнхені, а також у Гарвардському Університеті. Ця тема вимагає окремого дослідження, зокрема існування історичної школи історика в Києві і на еміґрації.

КІНЦЕВІ РОКИ ЖИТТЯ І СМЕРТЬ ПРОФ. О. ОГЛОБЛИНА (1990-1992)

Останні два роки життя Олександра Петровича належали до найтяжчих. Він був свідомий того, що в короткому часі відійде у засвіти і завжди говорив, що «уже себе пережив». В наших частих розмовах згадував про свою родину, Київ і свою ранню наукову діяльність. Про події 20-их років. Олександер Петрович говорив так, наче б вони відбулися тому декілька місяців. Мав феноменальну пам'ять. Дуже журився долею своїх друкованих і недрукованих творів і просив, щоб я конечно до нього в цій справі приїхав, як також бажав обговорити інші питання. На початку листопада 1990 року я відвідав Олександра Петровича, і він тоді просив, щоб я обіцяв йому зайнятися після його смерти виданням його історичних друкованих і недрукованих праць і епістолярної спадщини.[102] Я погодився, інакше не могло бути: Олександер Петрович був не лише моїм професором, але і одним з найближчих приятелів — спільно ми творили УІТ, спільно розбудовували «Українського Історика» і інші видання, спільно робили пляни відносно дальшої дії УІТ в розбудові української національної історіографії в Україні. Думки про сучасну українську історичну науку, а також заінтересування Олександра Петровича ставленням до його творчости і діяльности у відродженій українській державі, у значній мірі причинилися до невтралізування його фізичних болів — в тому часі історик переважно перебував у ліжку і рідко сідав за робочий стіл.

Від 1989 року я старався улаштувати для Олександра Петровича обставини, які дозволили б йому на більш-менш нормальне життя, беручи до уваги його різні хвороби, спричинені у значній мірі поважним віком. На велике щастя в Лудлові мешкав мій приятель Микола Гайовий, якого я добре знав ще з побуту в Берхтесґадені в 1947-48 ро-

[102] У спеціяльній записці, яка також увійшла до тестаменту історика, Олександер Петрович писав: «Після моєї смерти проф. Любомир Винар є уповноваженим займатися перевиданням моїх праць і виданням архівних матеріялів. Я передаю йому право на усі мої недрудовані і друковані праці. Як правний власник моїх праць і архівних матеріялів він має повне право вирішувати, де їх друкувати і на яких мовах. Ця моя заява є частиною мого заповіту». Підписано Проф. Олександер Оглоблин, 5 листопада 1990 року — підпис англійською мовою і дата. Останній текст волі виготовлений проф. О. Оглоблином 8 лютого 1991 р. в Лудлові (адвокат Джон Соя) в якім це саме стверджено в англійській мові. Треба згадати, що проф. Оглоблин бажав бібліотеку (приблизно від 8 до 10 тисяч томів) передати УІТ, але я просив, щоб він записав бібліотеку на УВАН в Нью Йорку, — і він це зробив.

ках. Він і його дружина Джейн погодилися заопікуватися проф. Оглоблином, і за це їм належиться щира подяка і повне признання.

Були також ясні промінчики в кінцевих роках Олександра Петровича. Він радів відновленням НТШ у Львові і уважав, що це найстарше заслужене українське товариство стане основою відродження української національної історіографії в Україні. Коли він одержав листа від д-ра Олега Романова, голови НТШ у Львові, з 19 жовтня 1990 року, з проханням, щоб Олександер Петрович дав згоду на членство в почесному міжнародному комітету будівництва пам'ятника Михайла Грушевського у Львові, а заразом запросив його виголосити доповідь на запланованій конференції, присв'ячений відзначенню 125-ліття народження М. Грушевського, — він дав згоду на одне і друге. Зокрема кінцевий уступ листа Голови НТШ, в якому він ствердив, що «вважаємо за високу честь для всієї молодої громади НТШ у Львові отримати Вашу позитивну відповідь на Вашу участь в наших ювілейних заходах»[103] — значно розчулили вже хворого Олександра Петровича, і він це уважав визнанням українськими вченим у Львові і Україні його довголітньої праці на полі української наукової історіографії. Коли в грудні 1990 року д-р Олег Романів перебував в мойому домі і ми обмінялися думками про кандидата на першого лавреата медалі М. Грушевського за вклад в історичну науку, я подав кандидатуру проф. Оглоблина, найвидатнішого українського історика. Голова НТШ погодився, а Олександер Петрович вже виготував подяку і привіт для учасників конференції у Львові, який я мав відчитати. Якось так сталося, що хтось перешкодив цьому шляхетному вчинкові і проф. Оглоблин, почесний член НТШ, не одержав цієї медалі. Це він уважав не лише великим нетактом, але, як говорив, «дали мені поличника» — це він запам'ятав до кінця життя і дуже переживав. До сьогодні не знати точно, чому стався цей нетакт супроти Олександра Петровича у Львові, — але скорше чи пізніше роз'ясниться ця більш як неприємна справа з боку НТШ або, можливо, щось знайдеться в приватних архівах.[104] Ми навіть не бажали згадувати про цю справу, але ж ідеться про останні роки життя і емоційне переживання проф. О. Оглоблина. А ця зневага була великим ударом для нього. І так прийшло велике розчарування Олександра Петровича перед самою його смертю. Кому ця інтриґа була потрібна? І як можна було найстаршому історикові і почесному членові НТШ виявити такий нетакт? Це і залишиться на совісті тих, які причинилися до цієї справи, яка мала такий неґатив-

---

[103] Лист Олега Романова до Олександра Оглоблина від НТШ у Львові з 19 жовтня 1990 року. Лист ч. 126.

[104] В цій справі я писав листа до д-ра Романова *з уповноваження проф. О. Оглоблина,* 22 вересня 1991 р. Я закінчив листа так: «Ще раз прошу Вас і Управу НТШ у Львові відповісти на всі наші основні питання і повністю вияснити цю неприємну і болючу для нас усіх справу. Тут ідеться про наукову честь почесного члена НТШ, а заразом провідного історика України». Проф. Оглоблин думав, що в цю справу були вмішані деякі наукові діячі з Америки.

ний вплив на Олександра Петровича. Щоб якось «зневтралізувати» цей нетакт, ще у Львові під час відбуття міжнародної конференції М. Грушевського, яка була зорганізована стараннями НТШ у Львові, Українським Історичним Товариством і Республиканською Асоціяцією Україністів у Києві, ми проголосили спеціяльне відзначення творчости і академічно-наукової діяльности проф. Оглоблина.[105] Це значно скріпило мораль хворого історика і він дальше обговорював з автором цих рядків справу майбутнього видання архівних матеріялів. В міжчасі до Олександра Петровича почали звертатися видавництва з України і поодинокі вчені з різними пропозиціями видання праць Олександра Петровича — це також причинилося до його духового скріплення і допомагало переносити фізичні болі. Рівночасно ми започаткували на сторінках «Українського Історика» друкування листів Івана Крип'якевича з 1941-43 років (У.І., ч. 1-4, 1990), які містили важливі матеріяли до дослідів стану українського наукового життя під німецькою окупацією. Раніше Олександер Петрович не хотів їх друкувати, щоб не зашкодити родині Крип'якевича в Україні.

В грудні 1991 року я відвідав Олександра Петровича — і це була наша остання зустріч. Він декілька разів перебував у шпиталі у Людлові, але завжди приходив назад до свойого дому і дальше займався поточними справами. Треба згадати, що Олександер Петрович читав реґулярно «Літературну Україну» і пильно стежив за розвитком подій на Україні. Як не був уже спроможний читати, тоді Микола Гайовий виручав його і переповідав усі важливіші вістки. Ця остання зустріч була вийнятково сумна, і ми передчували, що вже більше не побачимося. Олександер Петрович просив, щоб я ще раз переглянув його родинні документи і ними заопікувався. Він дальше турбувався долею української історичної науки в Україні, а зокрема Академії Наук, в якій дальше працювали бувші партійні діячі, які в минулому причинилися до нищення національної культури. Олександер Петрович завжди мав надію на нове покоління українських істориків, які пов'яжуться з найкращими традиціями української історіографії М. Грушевського і його сучасників в 1920-их роках. При нашому прощанні він сказав — «Я знаю, що ми, Любомире, виповнили чесно своє завдання серед надзвичайно важливих обставин і через існування "Українського Історика" і Українського Історичного Товариства — врятували честь української історичної науки». Можливо, що сучасники, продовжував він, «цього тепер не розуміють, але майбутні дослідники розвитку українського наукового життя, напевно прийдуть до цього висновку». Рік пізніше, після смерти Олександра Петровича, я побачив, що він мав пов-

---

[105] «Відзначення проф. О. Оглоблина, на науковій конференції у Львові», *Свобода,* ч. 30, 14 лютого 1992. Проф. Оглоблина відзначили такі установи: УІТ, НТШ у Европі, УВАН у США, Польська асоціяція україністів, Науково-дослідча програма при Іллінойському університеті, Міжнародна асоціяція ім. М. Грушевського й Українська Американська Асоціяція Університетських Професорів.

ну рацію: у дуже короткому часі українські історики в Україні зрозуміли вагу УІТ і УІ, а Олександра Петровича тепер уважають за одного з найвидатніших українських істориків у 20-му столітті.

Дня 16-ого лютого 1992 р. на 92 році життя проф. Олександер Оглоблин помер у шпиталі в Людлові, а 20 лютого його поховано на цвинтарі в Спрінґфільд, Массачусетс біля його дружини Анни і сина Дмитра.[106] В похоронах взяли участь його приятелі, співробітники і бувші учні. З них згадаємо Ніну Синявську, Марка Антоновича, Любомира Гайду, Миколу Гайового, Василя Омельченка, Ореста Субтельного. На цвинтарі автор цих рядків коротко згадав про пройдений шлях проф. Оглоблина і його місце в українській історичній науці і культурі.

Відійшов від нас великий історик і ІСТОРИЧНА ЛЮДИНА, все життя якого було повністю присвячене історії рідної землі і рідного народу. Його твори становлять залізний фонд української історіографії і стали поважним вкладом в світову історичну науку.

Завданням нашої статті було лише коротко зупинитися над окремими періодами життя і діяльности Олександра Петровича Оглоблина, з вірою, що обширніша монографія про нього появиться незадовго.

В своїй науковій автобіографії Олександер Петрович скромно писав, що «У великій роботі української історіографії є і моя маленька частинка».[107] В дійсності в розвитку української історичної науки 20-их років і пізніше проф. О. Оглоблин займає центральне місце, як дослідник, організатор українського наукового життя і як професор високих шкіл, який виховав декілька поколінь українських істориків, що з великою вдячністю і пошаною згадують свого учителя і друга. Його друковані і недруковані твори й архівні матеріяли вже готуються до друку. Їхня поява буде найкращим і тривалим відзначенням Великого Історика.

---

[106] Після похорону відбулася в Лудлові тризна, на якій говорили бувші учні Олександра Петровича — Любомир Винар і Орест Субтельний.

В місцевій пресі про смерть проф. Оглоблина подано доволі обширні коментарі, з яких згадаємо: "Alexander Ohloblyn, Ludlow author, dies at 93," February 18, 1992.

[107] Олександер Оглоблин, «Мій творчий шлях українського історика», стор. 53.

Юрій Книш
University of Manitoba
Winnipeg, Canada

КРИМ І СТАРОДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

«Велику Скитію з того боку, де вона досягає Понтійського берега, покривають славні городи: Бористенська Ольбія, Калліполіда, Херсонес, Теодосія, Керч, Мирмікія і Трапезунт. Непереможні народи Скитів дозволили Грекам заснувати ці городи для допомоги в торгівлі».

Йордан, *Ґетіка,* секц. 32 (551-го р.)

«Уличів, Тиверців було дуже багато. Населяли вони береги Бога і Дніпра аж до моря. Їх городи існують до нинішнього дня. Греки назвали Уличів, Тиверців разом із другими народами „Великою Скитією"».

Сильвестер, *Повість Минулих Літ* (1116 р.)

Року 517-го, населення північно-західної частини римсько-візантійської імперії перетерпіло чергове нещастя. Велика і добре зорґанізована армія «варварів» перейшла границю на середному Дунаї і надзвичайно жорстоким хоч і тонко вирахованим способом розгромила й пограбувала ряд провінцій. Ось як описав цю подію східно-римський історик Марцеллінус Комес в першому виданні своєї «Хроніки», що побачила світ приблизно сім років після цієї сумної події:

«В казані, що, за словами пророка Єремії, часто розпалюється на півночі проти нас і наших гріхів, утворилися вогненні списи, і цими ж стрільнами була поранена найбільша частина Іллірії. Спустошені були тоді обидві Македонії і вся Тесалія: ґетські вершники розтерзали нас аж по Термопіли і до старого Епіру. Імператор Анастазій вислав іллірійському префектові Іванові тисячу фунтів золотих монет за викуп римських полонених: там, де ціна не була сплачена, римських полонених замикали в їх хатах і спалювали або вбивали перед мурами закритих міст».[1]

---

[1] *Marcellini comitis chronicon,* MGH Auct. Antiqu. XI, ed. Theodore Mommsen, Berlin: Weidmann 1894 (repr. 1961), pp. 99-100, ad a. 517: Olla illa, quae in Hieremia vate ab aquilone adversum nos nostraque delicta saepe succenditur, tela ignita fabricavit maximamque partem Illyrici iisdem iaculis vulneravit. duae tunc Macedoniae Thessaliaque vastatae et usque Thermopylas veteremque Epirum Getae equites depraedati sunt.

Візантія спливала кров'ю. Пустіли поля, зменшилося населення міст західних і північних придунайських провінцій. Імперіяльна адміністрація того ж Анастазія була змушена ще перед 512-им р. направити й перебудувати т. зв. «Довгі Стіни», які обороняли Константинопіль, бо наскоки лютого ворога часто доходили до самої столиці. Нічого не помагало. Якась сильна й мудра голова так керувала справами північних «варварів», що їхні майже безперервні від чверти століття атаки вже явно почали загрожувати самому існуванню Нового Риму, спровокувавши навіть в рр. 514 і 515 ледве вгамований бунт внутрішних військ, т. зв. «федератів».[2]

Даремно шукати в тогочасних візантійських хроніках точніших даних відносно потужної військово-політичної машини, що так безоглядно й успішно захитувала структурами східно-римської імперії. Є багато нарікань, ляментацій, ширші або коротші згадки про звірства й грабунки, приписані «скитам», «болгарам», «гуннам», «ґетам» (нпр. в щойно згаданого Марцеллінуса), чи просто «варварам», і — це все. На щастя, скупі залишки ґотської історіоґрафічної традиції, що збереглися в творі Йордана, п.н. *Про походження й діяння ґетів* заповнюють в достатній мірі цю прикру прогалину і дозволяють нам скласти собі хоч не повну, все ж таки задовільну уяву про суть, компоненти, як також і про державну ґенезу грізного анти-візантійського ворога, отого «розпеченого казана» тієї доби.[3]

Йордан, як відомо, уклав свою компіляцію 551-го року. Справа датування його двох основних джерел, цебто однойменної 12-томової праці Касіодора, і особливо «Історії ґотів» Аблябіюса, більш складна. Найновіші досліди досить переконливо доказують, що Касіодор зредаґував свої томи не пізніше 519-го р.[4] Про Аблябіюса триває ще невгамовна наукова суперечка,[5] але здається, що більш правдоподібною є гіпотеза, яка зв'язує його найтісніше в часі й просторі з Касіодором. Будучи придворними особами остроґотського короля Італії Теодоріха, ці діячі пера писали свої історії в дусі його політичних планів та інтересів. Хоч Йордан дещо поправив своїх попередників в напрямі більшої сприятливости до Візантії, перероблені й передані ним уривки давніших авторів затримали яскраві вияви ґотофільської тенденційности.

---

mille tunc librarum auri denarios... Anastasius imperator pro redimendis Romanorum captivis Iohanni praefecto Illyrici misit: deficiente pretio vel inclusi suis cum domunculis captivi Romani incensi sunt vel pro muris clausarum urbium trucidati.

[2] Там же, ст. 98,99. J.P. Migne, PG 97 (1865), *Joannis Malalae Chronographia*, cols. 595-600.

[3] *Iordanis Romana et Getica*, MGH Auct. Antiqu. V, ed. Theodore Mommsen, Berlin: Weidmann (repr. 1961). Pp. 53-138: De origine actibusque Getarum.

[4] James J. O'Donnell, *Cassiodorus*, Berkeley: University of California Press 1979, pp. 44-47. Stefan Krautschick, *Cassiodor und die Politik seiner Zeit*, Bonn: Rudolf Habelt 1983, pp. 33-34.

[5] *Getica*, Prooemium (Th. Mommsen), pp. XXXVII-XXXIX. Peter J. Heather, *Goths and Romans 332-489*, Oxford: Clarendon Press 1991, pp. 18, 38, 64-65.

Труднощі, які переживала східна імперія в рр. 517-519 мабуть заохотили короля Теодоріха, що перебував тоді на вершині слави й могутности — висунути деякі претенсії щодо остаточної леґітимізації своєї влади на заході, а навіть надіятися, що йому буде визнаний імператорський титул, і що його ґоти, які вже володіли Італією, Еспанією, деякими частинами Франції і західної Придунайщини, а їхні впливи між германськими племенами півночі були надзвичайно сильні, стануть по суті співправителями, якщо не управителями відновленої цілісної римської імперії. Треба було або доказати, або принайменше арґументувати, що саме вони, ґоти, були найбільш надійні союзники східно-римського правління в справі приборкання «вогненних списів», що раз-у-раз падали на Візантію з-поза її Дунайської границі; і не лише тому, що ця територія була їхньою колишньою батьківщиною, але понад усе тому, що вони, ґоти, в минулому нераз мали діло з «варварами», під ударами яких знемагала римська імперія, знали точно, як з ними боротися і як їх перемагати. Отже — широкий і самохвальний опис ґотської військової доблести — ось яка була основна ціль творчости Аблябіюса і Касіодора. При чому другий оперував переважно матеріялами, найденими в давніших працях грецьких і римських письменників, а перший (Аблябіюс) спирався майже виключно на ґотську неписану (усну) традицію, переклавши на латинську мову й систематизувавши ряд прецікавих хоч і сильно тенденційних, а почасти явно перекручених старіших і новіших «похвальних поетичних пісень» і прозових переказів, що відносилися до діяння героїв ґотської історії.

Подаючи географічний опис цієї частини «Великої Скитії», де була розположена державна територія «варварів», які безпосередно загрожували Візантії, Касіодор писав, що на схід «від ріки Алути», дальше від границі германської держави ґепідів, «гунни сплодили скажений нарід *ульчяґірів*». Їх політичний центр був «поблизу Херсонесу», (iuxta Chersonam) і до них «захланний купець спроваджує продукти Азії». Ми знаємо з раніше цитованого додатку Йордана, що посередництво в цій торгівлі відігравали причорноморські, переважно кримські, міста, які, за виїмком Херсонесу, були політично залежними від цих же ульчяґірів. Далі за Касіодором: «літом вони (ульчяґіри) блукають по полях розкидаючи свої стійбища там, де найкращий корм для худоби; зимою ж вони зосереджуються над берегами понтійського моря». Східна границя сюзеренних кочовиків зазначена була дуже умовно: територія ульчяґірів простягалася аж до володінь гунів-савірів, себто приблизно до ріки Дону. На північ від кочовищ ульчяґірів, продовжував стисло Касіодор, «сидить на безмежних просторах многолюдний нарід *венедів*. Його члени живуть по лісах і над ставками, бо не мають власних міст».[6] Тюрки-ульчяґіри і слов'яни-венеди це в розумінні Касіодора го-

---

[6] *Getica*, pp. 62-63 (secs. 33-37. Підкреслення мої) ... gens... Gepidarum... ab eoo Flutausis secat... Hunni populorum rabiem pullularunt... *Ultziagiri*... iuxta Chersonam Ultziagiri, quo Asiae bona avidus mercator importat, qui aestate campos pervagant

ловні етнічні компоненти пізногунської чорноморської держави, при тім слов'янський елемент, хоч підвладний, кількісно переважав і то виразно. Нечисленне мішане населення «ульчських городів» кримського й причорноморського побережжя (алани, греки, траки — з переважно іранською побутовою мовою), хоч дуже важливе в культурних і економічних аспектах державного життя, не впливало й не могло впливати на той етнічний двоподіл.

Варто між іншим завважити, що Касіодор цілковито промовчав існування залишків ґотів на їхній давнішій батьківщині. Признання такого факту не відповідало інтересам Теодоріха. Більшість кримських і материкових ґотів перебували тоді під непоборною політично-культурною пресією гуннів і слов'ян, та активно ними асимілювалися. Згадка про цих «hreithgotar»[7] могла тільки компромітувати головні пропаґандивні цілі короля Італії: і тому вони, як для Касіодора так і для Аблябіюса, а за ними і для Йордана, просто не існують. Цей типовий підхід «ідеологічно мотивованих» історій, спільний для всіх часів і просторів, не чужий і нашій *Повісті Минулих Літ* особливо, як це згодом виявиться, в справі улицької політичної спадщини, дуже невигідної для приклонників українського княжого абсолютизму кінця 11-го і початка 12-го століть.

Звернімся тепер до уривків Аблябіюса, що збереглися для нас в компендіюмі Йордана. В них знаходимо прецікаві подробиці про внутрішню адміністративну організацію держави ульчяґірів. Аблябіюс ріжнився від Касіодора тим, що любив подавати свої інформації не безпосередньо у формі нпр. географічних описів, або історіософічних міркувань, а в контекстах оживлених казок і розповідей про здогадні «героїчні діла» ґотів в минулому. Від нього ми довідуємося, що ульчяґіри очолювали союз трьох причорноморських гуннських племен, покриваючи їх власнем іменем. Між іншим в Аблябіюса сюзерени називалися трохи інакше як в Касіодора, а саме: *ульчінчури*.[8] Союзні племена ульчів називалися *анґізґір* («володарі степів») і *вардур* («пани ши-

---

effusas sedes, prout armentorum invitaverint pabula, hieme supra mare Ponticum se referentes... iuxta... sinistrum latus (karpats/kyx hir), qui in aquilone vergit... per immensa spatia *Venetharum* natio populosa consedit... hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Вказівки для відрізнення текстів Йордана і Касіодора були накреслені в праці J. Otto Machen-Helfen: див. *The World of the Huns,* Berkeley: University of California Press 1973, pp. 429-431. Гіпотетична ідентифікація деяких елементів первотексту Аблябіюса подаватиметься мною нижче.

[7] Hreithgotar = ґоти, які залишилися «в гнізді», цебто ті, що не еміґрували з України. Див. O. Pritsak, *The Origin of Rus',* Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute 1981, pp. 132-133, 903.

[8] *Getica,* p. 128 (sec. 272): Ultzinzures. А в Йордана: Ultzindur(es) (Там же, ст. 127, секц. 266). Ці відмінності маловажні. Славний, покійний вже тюрколоґ Менчен-Гедфен завважив, що тюркські суфікси -ґір, -чур, -дур, це різновидності для означення поняття «пана», «володаря» тощо. Див. *The World of the Huns,* ст. 392-404, 439. Ульчяґіри і т.п. це «ульчі-царі». Назвім їх просто *ульчі* для вигоди викладу.

рокої... ріки...». «Широка ріка» це, за Аблябіюсом, гуннська назва Дніпра).[9] Вони були цікаві для Аблябіюса тим, що приблизно 463-го р. ці племена, разом з ульчами, становили основну військову силу гуннів у великому поході проти остроґотів, які в той час жили в Панноніі, цебто в нинішній західній Мадярщині. Похід очолив сам цар гуннів Денґізіх, син і головний спадкоємець славного Аттіли, «бича Божого». Похід цей закінчився правдоподібно, дуже нещасливо для гуннів. За словами Аблябіюса: «ґоти кинулися на гуннів і так їх збезчестили, відкинувши від своїх границь, що від того часу і аж по нинішній день залишки гуннів тремтять перед ґотським оружжям».[10] Іншими словами: якщо східні римляни підпишуть з нами відповідну угоду, то ми, ґоти, погасимо й притупимо гуннські «вогненні списи».

В правдивій, а не в «ґотській» історії, справа походу Денґізіха 463-го р. виглядала так: примирившися з дисидентськими ульчськими вождями (про них мова буде далі), які володіли значними територіями на південному березі Дунаю, і зібравши більші сили,[11] Денґізіх рушив проти остроґотів. Але довідавшись, що рідний брат Ернак був розбитий над Волгою потужною коаліцією сибірських кочових племен,[12] Денґізіх припинив похід проти ґотів і поспішив братові на допомогу. От і вся суть «безчесного відіпхнення» гуннів ґотами. Та про Денґізіха 50 літ після його справді безчесної смерти з рук візантійського генерала германського походження Анаґаста,[13] можна було писати не одне. Не будемо застановлятися над усіма неточностями Аблябіюса. Він зберіг для історичної пам'яти преважливий факт існування триплемінного союзу ульчів на території України при кінці першої чверти 6-го століття, а також ряд деталів про внутрішню структуру цієї держави, і за це наука повинна йому бути вдячна.

Вже давно помічено, що усні перекази й народні епічні пісні ос-

---

[9] Maenchen-Helfen, cm. 424, 439. *Getica,* p. 127 (sec. 269): Danabri amnis fluenta... quam lingua sua Hunni Var appellant. Там же, ст. 128 (секц. 272): ... rex Hunnorum Dintzic filius Attilae... collectis secum qui adhuc videbantur quamvis pauci eius tamen sub imperio remansisse *Ultzinzures, Angisciros,* Bittugures, *Bardores...* Біттуґури залишилися на території імперії після нещасливого походу 469-го р., а пізніше еміґрували до Італії в складі остроґотської армії: див. Maenchen-Helfen, ст. 164, 166, 168, 438.

[10] *Getica,* p. 128 (sec. 273): ... Gothi... in Hunnos convertunt et sic eos suis a finibus inglorios pepulerunt, ut iam ex illo tempore qui remanserunt Hunni et usque actenus Gothorum arma formident.

[11] Разом з підвладними ґотськими елементами, — про що Аблябіюс старанно мовчить: їхнє існування відоме нам із фраґментів Пріска панійського. Див. Peter J. Heather, cm. 246, 315. Maenchen-Helfen, cm. 144.

[12] Між ними перебували деякі предки сучасних мадярів і болгарів: див. М.И. Артамонов, *История Хазар,* Ленинград: изд. Гос. Ермитажа 1962, ст. 62.

[13] Відрубана голова сина Аттіли була встромлена на паль і виставлена на головній площі Константинополя для подиву публіки 469-го р. Див. *Marcellini comitis chronicon,* p. 90, ad a. 469: ... caput Denzicis Hunnorum regis Attilae filii Constantinopolim adlatum est.

новний тип матеріялу, яким оперував Аблябіюс, попадають під вплив сучасних подій і відповідно перероблюються. Пишучи нібито про реалії кількасотлітної давности, Аблябіюс часто переодягав їх у більш модерні шати, несвідомо створюючи для пізніших дослідників цінну інформацію про свою власну епоху. І так довідуємося від нього в посередній спосіб, що алано-болгарські племена Сіверського Дінця й Подоння, пізніші «кутріґури», становили поважну частину ударної кінноти ульчської держави.[14] Довідуємося теж про тісну військову співпрацю між ульчами й слов'янами. Тут до речі необхідно задержатися хоч коротко на трудній проблемі «антів».

Основа розповіді *Ґетіки* Йордана про мниму війну між гуннами і остроґотами в 380-их рр., після смерти короля Ерманаріха, належить Аблябіюсові. В додатках самого Йордана, та й в іншому його творі, латинська транскрипція слова «анти» передається постійно формою: Antes, Antium.[15] Тільки у секції 247-ій, де мова про конфронтацію між ґотським королем Вінітарієм і антським королем (rex) Божом, знаходимо іншу форму: Anti, Antorum.[16] Йордан взагалі сумлінно зберіг ортографію своїх попередників. Отже вістка про жорстоку розправу Вінітарія над Божом, над його синами і семидесятьма антськими вельможами, писалася не 551-го, а приблизно 518-го року. Вістка Аблябіюса мала відноситися до слов'ян; це вже доказує саме ім'я ґотського короля (Вінітар = ґотське Vinithaharjis = «переможець словян»).[17] Але надзвичайна складність казки все ж таки очевидна.

Ми знаємо, хто були слов'яни-анти для Йордана. Він уміщує їх дуже точно: «анти, найсильніші з венедів. Вони поширені від Дністра аж до Дніпра, там де понтійське море заокруглюється. За ними йдуть припонтійські стійбища булґарів».[18] Йорданові теж добре відомі «склавіни», безпосередні західні сусіди «антів», розташовані вздовж нижнього Дунаю.[19] Отже 551-го р. існували дві окремі військово-територіальні орґанізації придунайських і причорноморських слов'ян. Ситуація

---

[14] Аблябіюс знав їх під іранською назвою «росомонів»: див. *Ґетіка,* ст. 91 (секц. 129), і пор. Юрій Книш, *Таємниця початкової Руси в Києві,* Вінніпеґ: Українська Вільна Академія Наук в Канаді 1991, ст. 8-9, 25.

[15] *Romana,* p. 52 (sec. 388): ... instantia cottidiana Bulgarum, *Antium* et Sclavinorum. *Getica,* p. 62 (sec. 34): ... principaliter tamen Sclaveni et *Antes* nominantur. Там же, ст. 63 (секц. 35): див. нижче, примітка 18. *Getica,* p. 89 (sec. 119): ... ab una stirpe exorti, tria nunc nomina ediderunt, id est Venethi, *Antes,* Sclaveni.

[16] *Getica,* p. 121 (sec. 247): (Vinitharius)... in *Antorum* fines movit procinctum, eosque dum adgreditur prima congressione superatus, deinde fortiter egit regemque eorum Boz nomine cum filiis suis et 70 primatibus in exemplum terroris adfixit, ut dedicitiis metum cadavera pendentium geminarent.

[17] Там же, ст. 144, н. 17.

[18] Там же, ст. 63 (секц. 35, 37): *Antes* vero, qui sunt eorum (венедів) fortissimi, quo Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum... ultra quos distendunt supra mare Ponticum Bulgarum sedes.

[19] Там же, ст. 63 (секц. 35): Sclaveni a civitate Novietunense et laco qui appellatur Murianо usque ad Danastrum... commorantur.

в часі Аблябіюса і ранного Касіодора була інакша. Ті автори не знали «склавінів», бо «склавінська» орґанізація як така не існувала в рр. 518-519. Це — явище пізніше, яке виринуло щойно в контексті розкладу ульчської держави.

Слово «ант, анти» найкраще пояснюється з іранських мов в значенні «граничний, -і; передовий, -і» і т.п.[20] 518-го року воно окреслювало сукупність слов'янських військово-господарських поселень над дунайськими границями східно-римської імперії. Вони були інтеґральною частиною пізногуннської держави; і з їхнього середовища виділялася легко озброєна піхота, що брала активну участь у постійних походах аланобулґарських і ульчських вершників як їхня допоміжна сила. Термін «анти» для ідентифікації цих загонів, недавно переселених з слов'яно-венедського лісостепового й лісового запілля, міг бути поданий ульчським володарям таким чи іншим іранським компонентом держави — чи то з кримських городів, де панували іранські культурні традиції, чи з середовища алан «росомонів-кутріґур» (пізніших донецьких ясів нашого літопису). Міг він теж виділитися з іранізованої лексики самих тюркських ульчів.

Ясно, що для константинопільських чинників термін «анти» вже встиг устабілізуватися в бюрократично-мовній практиці в значенні «слов'яни дунайської границі», і первісно відносився до *усіх без винятку* слов'ян цієї території, ще далеко перед приходом до влади імператора Юстініяна 527-го р. Тому правителеві після деяких успішних сутичок римських генералів з слов'янами придунайщини було надане ім'я — Anticus (= «переможець антів»). Ми знаємо з візантійських джерел, що Юстініян був дуже ласий на такого рода відзначення, і додавав щораз нові епітети до предовгої лісти своїх тріюмфальних титулів.[21] Тим більше вражає постійна відсутність в його рескриптах титулу Sclavonicus. Навіть під час і після блискучої кар'єри слов'янина-анта Хілбудія, який став римським ґенералом, оборонцем дунайської границі, і в рр. 531-534 постійно громив своїх колишніх союзників

---

[20] М.Ю. Брайчевський, «Антська проблема в контексті візантійської історії», *Археологія* 1991, ч. 2, ст. 123. О.М. Приходнюк, «Анти та Візантія», там же, ст. 134.

[21] Найповніший список поданий в клясичних юридичних компіляціях його доби. Див нпр. J.B. Moyle, ed. *Imperatoris Iustiniani Institutionum Libri Quattuor,* Oxford: Clarendon Press 1896, p. 97: In nomine domini nostri Iesu Christi Imperator Caesar Flavius Iustinianus Alamannicus Gothicus Francicus Germanicus *Anticus* Alanicus Vandalicus Africanus Pius Felix Inclitus Victor ac Triumphator Semper Augustus Cupidae Legem Iuventuti. A. Watson, ed. and transl., *The Digest of Justinian,* I, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1984, pp. L, LV: ... Alamannicus, Gotthicus, Francicus, Germanicus, *Anticus,* Alanicus, Vandalicus, Africanus. Ідентична титулятура в «новеллах»: див. S.P. Scott, ed., *The Civil Law,* Cincinnati: Central Trust Company 1932, pp. 87, 199, 203. Paul the Deacon, *History of the Lombards,* transl. W.D. Foulke, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1974, p. 46 кн. 1, розд. 25 = писано в 790-их роках. Див. John W. Barker, *Justinian and the Later Roman Empire,* Madison: University of Wisconsin Press 1966, pp. 195-196.

слов'ян, які, зберігаючи прихильні відносини з ульчами, відокремилися від організації Хілбудія й створили свою власну знану візантійцям під іменем «склавіни».[22] Не дивлячися на існування цих новоповсталих «склавінів», Юстініян на все життя залишився Anticus, і тільки Anticus.

Давніше значення слова «анти» в розумінні «слов'яни дунайської границі», а навіть, переносно, «слов'яни територій, з яких рекрутуються переселенці до дунайської границі», цебто по суті *ціле слов'яно-венедське запілля,* затрималося теж в одному контексті візантійського історика Прокопія.[23] Самі ж дунайські слов'яни, чи то в часах їхнього об'єднаного існування в рямках ульчської держави як її пограничники, чи в часах розпаду цієї держави, коли вони тимчасово розкололися на два взаїмно ворогуючі комплекси, чи в моменті їх поновного відносного об'єднання в завершальних фазах військово-етнічного освоєння Балканів, майже певно трималися своєї спільної внутрішної самоназви («слов'яни»).

Вернімся до Аблябіюса і до його казки про антів. Обмірковуючи дещо раніше завойовницькі подвиги короля Ерманаріка, і порівнюючи його до Олександра Великого, Аблябіюс вже був описав слов'ян-венедів в звичайний спосіб придворного історика Теодоріха, уявляючи собі цих слов'ян як товпу лихо озброєних людей, чисельність яких ніяк не могла протистояти військовій техніці ґотів Ерманаріка.[24] Нормально це повинно б вистачати для ідеологічної розправи з придунайським компонентом північних «вогненних списів». Чому ж Аблябіюс додав до своєї праці розповідь про короля Божа?

Після довших вагань, я прийшов до висновку, що в історичних піснях ґотського епосу Аблябіюс знаходив матеріяли про сутички ґотів з «антами». Для Аблябіюса це в 518-ім році мусіли очевидно бути слов'яни наддунайщини. Інших «антів» він не знав. Можна прийняти, що до ідентифікації «антів» ґотського епосу з сучасними йому слов'янськими «антами» Подунав'я спонукав Аблябіюса тісний союз, який існував між «антами» ґотських епічних пісень та згадуваними там же народами пізнішого гуннського комплексу, нпр. а можливо й перш за все з аланами. Це дуже нагадувало близькі політичні відносини і військово-товариські зв'язки між гуннськими ульчами чи алано-булґарами Подоння з придунайськими антами-слов'янами при кінці 5-го й на по-

---

[22] Про кар'єру Хілбудія розповів візантійський історик Прокопій в сьомій книзі своєї «Історії війн Юстініяна»: див. H.B. Dewing, transl., *Procopius,* Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1954, pp. 264-265 (Bk. VII, sect. 14, subsect. 1-6 ff.)

[23] H.B. Dewing, transl., *Procopius,* London-New York 1928, pp. 81-85 (Bk. VIII, sect. 4, subsect. 9). Див. A.A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea,* Cambridge, Mass.: The Mediaeval Academy of America 1936, p. 58: ... above (the Utigurs) to the north the countless tribes of the Antes are settled.

[24] *Getica,* p. 88 (sec. 119): Hermanaricus in Venethos arma commovit, qui, quamvis armis despecti, sed numerositate pollentes, primum resistere conabantur. sed nihil valet multitudo inbellium praesertim ubi et deus permittit et multitudo armata advenerit.

чатку 6-го століття. На цій підставі, Аблябіюс долучив казку про антів і їхнього короля Божа до історії тимчасового покорення остроґотів гуннами при кінці 4-го століття, коли ґоти ще жили компактно на території сучасної України, а гунни начебто виступили як местники упосліджених ґотами слов'ян.

Не виключені, а навіть досить правдоподібні, додаткові конфляційні комплікації. Аблябіюс міг притягнути йменна як ґотського «Вінітарія» так і антського «Божа» від інших пісенних циклів, і долучити їх до остаточно виробленої ним «історії», законсервованої в секціях 246-250 *Ґетіки* Йордана. Наукова аналіза цього тексту не дозволяє прийняти комбінацію Аблябіюса. Слов'яни стали «антами» щойно на Дунаї. Ми не маємо доказів приявности слов'янських родів на Дунаї перед 2-гою половиною 5-го століття. Брак теж доказів якихось ближчих співвідносин між слов'янами і гуннами в давніших епохах або існування приязних стосунків між слов'янами і алянами.[25] Не легко доказати, що слов'яни відограли якусь помітну ролю в гуннській імперії Аттіли. Деякі ерудити показують на слово «страва» в описі похоронів Аттіли 453-го р. як вияв такої ролі. Але це слово, безперечно слов'янське,[26] знаходилося найправдоподібніше в утраченому фраґменті «Історії» Пріска панійського, що писав приблизно в середині 470-их рр. Це слово справді свідчить про наявність активної гуннсько-слов'янської співпраці після смерти сина Аттіли Денґізіха, якраз в часах утворення державної системи ульчів, але не раніше. Хто ж були насправді «анти» в піснях, що їх використав Аблябіюс?

Тут можливі тільки припущення. Це могли бути «передові» чи «граничні» елементи тих аланів, які в 370-их рр. воювали з ґотським королем *Вітімером* наслідником Ерманаріка. Цю війну добре описав в 392-му році останній великий клясичний історик Риму, Амміян Марцеллін.[27] Комбінаційна заміна історичного чи епосного Вітімера на *Вінітарія* Аблябіюса цілком можлива. Тим більше, що поразка Вітімера, за Амміяном Марцелліном, довела до завойовання східних ґотів гуннським племінним союзом, точно як у Ґетіці після поразки й смерти «Вінітарія».

Але в історії Амміяна бракує моменту *тотального й жорстокого* розгрому «антів». Щось подібного ми знаходимо лише в т.зв. *Панеґірику для імператора Максіміяна,* творі писаному 291-го р. римо-ґаллським красномовцем з Тріру над Райном. Реконструкція цього твору

---

[25] Радше навпаки, як свідчать слов'янські фолкльорні мотиви й леґенди про «ісполінів», про Змія із степу, про Бабу-Яґу і т.п. Див. Б.А. Рыбаков, *Мир истории,* Москва: Молодая Гвардия 1984, ст. 25, 28. *Getica,* p. 165 (index locorum: "spali").

[26] Maenchen-Helfen, cm. 274-278, 425-426.

[27] *Getica,* p. 144 (index personarum, n. 16): ... post obitum (Ermenrichi) rex Vithimiris creatus restitit aliquantisper Halanis, Hunis aliis fretus, quos mercede sociaverat partibus suis. verum post multas quas pertulit clades animam effudit in proelio vi superatus armorum.

включає таку згадку внутрішних чвар задунайських «варварів» кінця 3-го ст.: «ґоти страшенно винищили вуруґундів, і алани мерщій кинулися збройно допомогти побідженим».[28]

Вуруґунди, це тюрко-гуннське плем'я, яке з'явилося в степах південної України разом з аланами, і близько з ними співпрацювало, проіснувавши щонайменше до середини 5-го ст., а може й довше.[29] В піснях ґерманського епосу вони могли виступати в ролі «антів», цебто «передових» загонів їхніх аланських союзників. В історичних переказах лонґобардів затрималася вістка, що вони, лонґобарди, колись жили в сусідстві «антів вуруґундів».[30] Збереглися теж повідомлення, що коли Теодоріх остроґотський повів свій нарід до Італії 488-го року, він мусів пробиватися на середному Дунаї через полчища «булґарів», і при одній такій сутичці загинув булґарський король Бузан.[31] Чи цей Бузан придунайський не віджив в Аблябіюса як антський король Бож? Ґотський історик диспонував дуже обширним матеріялом для своїх комбінацій, і нам навряд вдасться з повною точністю відгадати його інтенції. Важніше це те, що крізь творчі історичні фікції Аблябіюса пробиваються цілком реальні факти організації політичного життя на території України початку 6-го століття.

Тож можна тут висунути питання; як повстала держава ульчів? Хто нею керував? Яка була її остаточна доля? Яке відношення мала ця держава до пізніших українських політичних утворень? Відповіді на ці питання знаходяться уже давно в сукупності відомих джерел. На жаль, ці джерела не були досі співмірно порівняні, не були вони піддані систематичній аналізі, і тому їхні цілком виразні й взаємодоповнюючі інформації залишилися несинтетизовані історичною наукою.

Праісторію першого питання (ґенеза держави ульчів) знаходимо у *Ґетиці* Йордана. Пізною весною 453-го року помер у своїй резиденції, недалеко від сучасного Будапешту, могутний цар гуннів Аттіла. В його розлогій імперії виринула глибока політична криза. Оформилися дві основні коаліції сил, кожна з своєю чіткою програмою. До першої, що стреміла до збереження неподільности спадщини Аттіли, з певними корективами щодо автономічного управління деяких важніших наро-

---

[28] E. Galletier, *Panegyriques latins,* tome I, Paris: Société d'édition "Les Belles Lettres" 1949, p. 65: Furit in viscera sua gens effrena Maurorum, *Gothi Burgundos penitus excidunt rursumque pro victis armantur Alamanni* itemque Tervingi, pars alia Gothorum, adiuncta manu Taifalorum, adversum Vandalos Gipedesque concurrunt. Див.: Там же, прим. 3: "Alamanni" = Alani. Див. теж Maenchen-Helfen, ст. 452-453 ("Alamanni" = Alani; "Burgundi" = Vurugundi).

[29] Maenchen-Helfen, ст. 453. J.D. Frendo, ed., *Agathias: the Histories,* Berlin-New York: Walter de Gruyter 1975, p. 146.

[30] Paul the Deacon, *History of the Lombards,* pp. 22-23, 317.

[31] М.И. Артамонов, ст. 80. D.M. Lang, *The Bulgarians,* London: Thames and Hudson 1976, p. 34.

дів і земель, належали: найстарший «царський» син Аттіли Еллак,[32] який ще до смерти батька правив волґо-донським об'єднанням східних гуннів-акатирів; середущий «царський» син Аттіли Денґізіх, якому покорялася більшість европейських гуннів, між іншим і більшість ульчів; ряд старших і поважніших гуннських вельмож з двору покійного царя; сильний і впливовий король Ардарік, володар ґерманських ґепідів; і багато інших. До другої коаліції, що прагнула радикального розподілу земель і народів гуннської імперії, належали: наймолодший «царський» син Аттіли Ернак; велика кількість «не-царських» синів покійного вождя (за словами Йордана: «через жадобу розпусти (батька) їх наплодився цілий нарід»);[33] і ряд аґресивно невдоволених вельмож гуннських, ґерманських, сарматських та інших. Після невдалих переговорів, розгорілася домашня війна, яка остаточно завершилася на ближче невідомому полі Недао в Паннонії загальною конфронтацією коаліційних армій.

Більшість дослідників гадає, що битва коло Недао відбулася 454-го року.[34] Виграла перша коаліція, хоч в зв'язку із смертю на полі бою царя Еллака і маси інших визначних «централістів», політична спадщина Аттіли таки була поділена. Денґізіх зосередив в своїх руках власть над усіма гуннами, західними й східними, але мусів визнати повну незалежність ґепідів, очолюваних Ардаріком й укласти з ними договір приязні. Тому, що Ардарік затримав в своїх руках східно-паннонську столицю Аттіли, в околицях якої розміщувалися ґепідські поселення, Денґізіх відкочував на схід з підвладними йому гуннськими племенами, між якими знаходилася більшість ульчів: тільки вуруґунди залишилися як залога коло тодішної ґепідської границі. Денґізіх отаборився в степах південної України, над нижнім Дніпром і в північному Криму.[35]

Члени другої коаліції після битви коло Недао панічно розпорошилися. Деякі з них, трохи поблукавши, скоро примирилися з Денґізіхом і долучилися до нього в Україні; інші ж побігли до територій на пів-

---

[32] Мабуть «Авітохол» пізнішого болгарського списку князів (див. М.И. Артамонов, ст. 82). «Еллак», це політичний титул, а не особиста назва: див. Maenchen-Helfen, ст. 407. Про ранішу політичну кар'єру Еллака розповів Пріск панійський: див. J.P. Migne, PG 113 (1865), *Excerpta ex Prisco rhetore de legationibus Romanorum ad gentes,* cols. 717-720.

[33] *Getica,* p. 125 (sec. 259): ... fili Attilae, quorum per licentiam libidinis pene populus fuit.

[34] Дехто пропонує осінь 453-го р., або зиму 453-4; на всякий випадок, всі годяться, що не пізніше весни 454-го р. Див. М.И. Артамонов, ст. 61; Maenchen-Helfen, cm. 147; Peter J. Heather, cm. 246; L. Musset, *The Germanic invasions,* Pennsylvania State University Press 1975, p. 33.

[35] *Getica,* pp. 125-126 (sec. 263): ... reliqui vero germani (Ellaci) eius occiso fugantur iuxta litus Pontici maris, ubi prius Gothos sedisse descripsimus. Там же, ст. 127 (секц. 269): (Valamer) quamvis cum paucis (filios Attilae) excepit diuque fatigatis ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret quae in fuga versa eas partes Scythiae peteret, quas Danabri fluenta praetermeant, quam lingua sua Hunni Var appellant.

день від Дунаю, що їх імперія римська була примушена відпустити гуннам ще в 447-ім році. Багато втікачів з'явилося в Константинополі, просячи ласки в імператора Марціяна. До числа останніх належали предки історика Йордана, що отримали від імператора земельні володіння в т.зв. Малій Скитії над долішним Дунаєм близько Чорного моря.[36] Цей факт вияснює знамениту поінформованість Йордана про ці краї, й про навколишніх антів, склавінів і булґар: це ж були його родинні місця.

Не всі ульчі опинилися в таборі приклонників Денґізіха перед і після Недао. Згадавши про втечу молодшого брата Денґізіха (Ернака) в район сучасної Добруджі, Йордан додає, що «його кровні брати, *Емнецур і Ульчіндур* захопили силою міста Ішкуш, Утуш і Алмуш в прибережній Дакії» на південь від Дунаю, і якийсь час ними управляли, спершу самовільно, а пізніше на підставі угоди з імператорською владою.[37] Імена цих «не-царських» синів Аттіли явно тюркські. При тім «Ульчіндур» це радше племінне окреслення індивідуальности одного із вождів, особисте ім'я якого не затрималося в пам'яті Йордана.

Після неозначеного часу Ернак знайшов спільну мову з старшим братом, який визнав його царем східних волґо-донських гуннів акатирів. Емнецур і «Ульчіндур» також евентуально примирилися з Денґізіхом, не пізніше 463-го р., як вже було згадано, і взяли участь в його походах спершу проти ґотів, а потім проти наїздників оноґурів та інших уґрських племен Сибіру в східнодонських степах.

Перейдім тепер від Йордана до іншого джерела, а саме до *Історії Тарона* вірменського письменника Зеноба Ґлака, що за новішими дослідами була написана при кінці 6-го або на початку 7-го століття. Цитую за перекладом Михайла Брайчевського:

«*Деметр і Гісаней* були князі *індів* і брати племенами. Вони задумали проти царя свого *Динаскея* лихе, дізнавшися про що, цар послав за ними з наказом або вбити їх, або вигнати з країни. Опинившися на грані смерти, вони шукали сховища у *вінценосця Валаршака,* і він пожалував їм землю Тарон з правом володіння, де вони побудували город і назвали його Вішап. Потім, з'явившися в *Аштишаті,* вони поставили тут ідолів по імені тих ідолів, яких вони почитали в *Індах.* Через *15 років,* вінценосець убив обох братів, не знаю, заради чого, і дав владу трьом їх синам — *Куару, Мелтею, і Хореану,* а Куар побудував город Куар, і названий він був Куаром за його ім'ям; а Мелтей побудував *на*

---

[36] Там же, ст. 126 (секц. 265-266): ... certi Alanorum cum duce suo nomine Candac Scythiam minorem... acceperunt. cuius Candaci Alanoviiamuthis patris mei genitor Parna, id est avus meus, notarius quousque Candac ipse viveret, fuit, eiusque germanae filio Gunthicis... ego quamvis agramatus Iordanis ante conversionem meam notarius fui. Про територію, відпущену гуннам 447-го р. див. Migne PG 113, cols. 683-686.

[37] Там же, ст. 127 (секц. 266): Hernac quoque iunior Attilae filius cum suis in extrema minoris Scythiae sedes delegit. *Emnetzur et Ultzindur consaguinei eius in Dacia ripense Uto et Hisco Almoque potiti sunt multique Hunnorum passim proruentes tunc se in Romania dediderunt.*

полі тому свій город і назвав його на ім'я Мелтей, а Хореан побудував свій город *в області Палуні,* і назвав його по імені Хореан. І через багато часу... Куар і Мелтей і Хореан піднялися *на гору Каркея* і знайшли там прекрасне місце.., оскільки були там простір для полювання і прохолода, а також багато трави і дерев, і збудували там вони поселення і поставили двох ідолів, одного на ім'я Гісанея, другого на ім'я Деметра».[38]

Разюча подібність другої частини цього тексту до нашої всесвітньовідомої літописної розповіді про заснування Києва трома братами «полянами» вже не раз відзначалася в історичній літературі. Але ніхто не помітив, якщо я не помиляюся, не менш разючу подібність між першою частиною вище цитованих рядків а інформацією переданою Йорданом. Ніхто теж не помітив, що дух і суть деяких контекстів «вірменської леґенди» цілком відповідають певним історичним фактам, зафіксованим у візантійських хроніках Маляласа і Теофана. Очевидно, щойно поданий текст, втягнений у вірменський твір вірменським автором, виявляє ряд ознак процесу «автохтонізації» Цей текст має вияснити певні аспекти історії давньо-західновірменського Тарону. А по суті, ми тут маємо діло з текстом чи переказом гуннським, точніше — ульчським. З допомогою хронік Маляласа і Теофана, а також цікавого уривка з Прокопія, ми можемо досить точно визначити коли компонувалася *основа* цього тексту/розповіді, і при яких умовинах він міг бути занесений до старої Вірменії. Розв'язавши цю першу загадку, ми зможемо послідовно вирішити найважніше для нашої історіографічної свідомости питання походження й суті інформацій, які находяться в *Повісті Минулих Літ* і є виразно пізнішою й ще більш «автохтонізованою» версією основного тексту/розповіді ульчського автора 6-го століття.

Брайчевський і його попередники вміло розшифрували постаті наших найстарших князів-фундаторів Кия, Щека, і Хорива у вірменізованих йменах *Історії Тарона* Куара, Мелтея, і Хореана. Запримітили вони теж можливу тотожність вірменської «області Палуні» з полянами й полянською землею *Повісті Минулих Літ.* Але з цими поміченнями справа точнішої інтерпретації вірменського й українського текстів щойно починалася. Кий, Щек і Хорив були князі ульчські, тюркські ульчіндури, термін що його Зеноб Ґлак змінив на «Інди». Їхні реальні й глибокі відносини до українських слов'ян не можна спрощувати цілком непотрібними етнічними катеґоризаціями, перетворюючи їх на слов'ян вже у 5-му і 6-му століттях. Та й «Палуні» вірменського тексту це рішучо не «поляни» чи «полянська земля» в новім розумінні полі-

---

[38] М.Ю. Брайчевський, *Коли і як виник Київ,* Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР 1963, ст. 85-86. Щодо датування твору, див. К.В. Айвазян, «*История Тарона» и армянская литература IV-VII веков,* Ереван 1976, ст. 386. Пор. М. Брайчевський, «Легенда про Кия», *Київ,* 1992, ч. 2, стор. 144.

тично тенденційної ідеолоґії київських княжих учених кінця 11-го початка 12-го століть, як ми окремо постараємось доказати.

Перша частина тексту Зеноба Ґлака подає в стислій формі головні елементи недавної історії панівних родів ульчської держави, так як ця історія уявлялася певній групі ульчських приклонників візантофільської орієнтації приблизно 531/532 р. «Деметр і Гісаней» це, очевидно, дисидентські ульчські вожді 454-го року.[39] «Динаскей», це гуннський цар Денґізіх. «Вінценосець Валаршак», це літературно овірмениний східноримський імператор Марціян (панував в рр. 450-457). З вірменських місцевих назв *Тарон, Вішап, Аштишат,* тільки остання дещо нагадує два із трьох городів, якими управляли ульчські вожді на південному березі Дунаю: Ішкуш і Утуш. Варта все ж таки згадати, що однойменний Тарон знаходився і в Криму.[40] «15 років» Ґлака ясно вказує на 469-ий рік коли «не знаю заради чого» ці вожді були убиті. Творцям документу незручно було пригадувати, що їхні предки брали участь в останному поході Денґізіха проти римської імперії, і заплатили за це життям разом із своїм царем. Візантійський автор Аґатіяс (писав близько 580-го р.) подав вістку, що при самому кінці правління імператора Льва (правив в рр. 457-474) *ультіндзурой* (так він назвав ульчів) відійшли від дунайських границь імперії.[41] Текст Зеноба Ґлака говорить про імперіяльну леґітимізацію влади «синів» убитих вождів.[42] Залежність ульчів від римлян, це явна візантофільська гіперболізація. Можливо, що автор мав на увазі візиту Кия до Константинополя, згадка про яку затрималася як відомо в *другій* (за одною теорією) основній редакції *Повісті Минулих Літ.* Іван Антіохійський писав у своїй хроніці про нетривкий союз між гуннами і римлянами в роках 480-481. Перешкодили йому остроґоти, які тоді ще не були відійшли до Італії.[43]

Місцеперебування ульчського союзу в перших роках після смерти Ємнецура-Деметра й Ульчіндура-Гісанея уточнене вірменським текстом як «область Палуні», принаймні для третього «брата». Згадка про «поле» в зв'язку з Щеком-Мелтеєм може бути звичайна гра слів, якщо його гуннські піддані називалися анґізґіри («пани степів»). Щодо «Палуні»: в ріжних іранських мовах це слово («пулан», «пуліна») означає «берег».[44] На нижному Дніпрі, близько моря, існувало в часах Ігоря й

---

[39] «Гісаней» = переінакшене особисте ім'я Йорданського «Ульчіндура». Можливо: Осень? Див. ім'я половецького князя в *Повісті Минулих Літ* (р. 1082): *Полное собрание русских летописей* (ПСРЛ), I, Москва 1962, стовп. 205; II, С. Петербург 1908, стовп. 196.

[40] *Археологія Української РСР,* II, Київ: Наукова Думка 1971, ст. 250.

[41] R. Keydell, ed., *Agathiae Myrinaei Historiarum Libri Quinque,* Berlin: Walter de Gruyter 1967, p. 177.

[42] «Сини» — не конечно в значенні фамілійнім а радше *політичнім:* мова про союз трьох гуннських племен, властивих ульчів, анґізґірів, і вардурів, кожне з яких було очолене власним вождем.

[43] Peter J. Heather, cm. 294, 297. ПСРЛ, I, стовп. 9; II, стовп. 7.

[44] Pulan: піщане побережжя, степ. Pulina: піщане побережжя, острівець, берег.

Святослава т.зв. «білобережжя», з руїнами давних скитських городів і важними переправами.[45] Чи не тут, в території «Пуліна» (за іранською мовою учених городян Керчі-Боспору 532-го року) знаходилися стійбища вардурів («володарів широкої ріки», чи «ріки *par excellence*»)? Гадаю, що льокалізація тодішніх кочовищ ульчів на правобережних степах України, близько до Дніпра і до моря, це цілком правдоподібна гіпотеза.

«Гора Каркея» тексту Ґлака, це фактично цілість південнокримських гір, які до приходу сюди Татарів в 1239-му році називалися збірно *Керкір* (інші транскрипції: *Керкрі, Карак*) в значенні «*сорок місцевостей*».[46] Цю тюркську назву надали кримським (за тодішною термінологією «таврійським») горам гунни, а може навіть і самі ульчі. Опис «прекрасного місця», де Кий і його брати «збудували» якесь «поселення», що довший час відігравало ролю адміністративної столиці їхньої нової розлогої держави, дуже нагадує відомий опис кримського передгір'я, залишений папським післанцем Рубрукісом 1253-го року: «за названими горами, в напрямі на північ, росте прекрасний лісок на полі, переповненому струмочками і джерельцями. А за тим ліском починається могутний степ».[47]

Отже десь поблизу сучасного Сімферополя й недалеко від руїн старезного скитського Неаполя був положений організаційний центр «вогненних списів», які так тривожили східних римлян. Звідтіль ульчі Кия стягали данину з Керчі, Теодосії, та інших кримських і причорноморських городів. Тут готовилися гінці до віддалених стійбищ донецьких алано-булґарів з інструкціями до чергового походу за Дунай. Тут же організувалося продумане переселення слов'янських родів сучасної центральної, західної й північної України на придунайські землі, часто, а може й переважно під проводом вже сильно ослов'янених решток лісостепових ґотів.[48]

Ульчський союз трьох племен, очолених трьома «братами», не слід трактувати як літературну історизацію якогось релігійного міту, чи народного епосу. Кар'єру трьох ульчських вождів не можна змішувати з епонімними казками типу «братів Леха, Чеха і Руса», чи скитських

---

[45] ПСРЛ, I, стовп. 61, 39; II, стовп. 73, 50. Див. G. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, eds., *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio,* I, Washington D.C.: Dumbarton Oaks 1967, pp. 168-169.

[46] Vasiliev, cm. 166. C.A. Macartney, *The Magyars in the ninth century,* Cambridge University Press 1930, p. 208.

[47] Vasiliev, cm. 165.

[48] Як завважив кілька літ тому мовознавець Богдан Струмінський, переважна частина відомих нам імен «антських» вождів 6-го століття має ґерманську (ґотську) основу: Bohdan Strumins'kyj, "Were the Antes Eastern Slavs?", *Harvard Ukrainian Studies,* III-IV (1979-1980), pt. 2, pp. 786-796. А від себе додам: не лише «антських», але й «склавінських», нпр. *Періаст, Ардаґаст* тощо: див. Michael and Mary Whitby, *The "History" of Theophylact Simocatta,* Oxford: Clarendon Press 1986, pp. 29, 184.

Ліпоксая, Арпоксая і Коляксая (за Геродотом). Кий, Щек, І Хорив — це реальні постаті, які жили і діяли в другій половині 5-го і на початку 6-го століть. Вони перейшли до світової історії з українізованими іменами, але це лише свідчить про факт їхнього глибокого органічного зв'язку з розвитком політичного життя українського народу. Інша справа: вплив символічної аритметики на організацію релігійно-політичного життя такого чи іншого суспільства. Не беруся вирішувати, чи існування самого союзу ульчів у формі *триєдиного* братства, так як і первопочаткове трибраття сучасного їм остроґотського королівства, чи пізнішого печенізького союзу «канґарів» — відзеркалювали якісь глибші ідеологічні потреби. Зрештою так як і триєдине сюзеренне наслідство нашого Великого Князя Ярослава Мудрого при існуванні не трьох а пятьох зрілих братів спадкоємців.

В нашій українській літописній версії історії Кия, Щека і Хорива фіґурує теж «сестра Либідь», у двох контекстах.[49] Текстологічна аналіза виявляє, що це — пізне наплястування чи вставка, яку майже певно завдячується перу останнього головного редактора *Повісті*. Інтерпретація цієї вставки нелегка. Текст *Ґетіки* Йордана був загально відомий середньовічним книжникам,[50] і можливо, що «сестра Либідь» була додана до літописної розповіді внаслідок редакторських міркувань про Йорданських «росомонів». Не виключено, що це спроба зв'язати «полянське братерство» з прадавніми скито-сарматськими політичними традиціями. Віднайдення бібліотеки Ярослава Мудрого, яка, на мій погляд, грала ролю кузні для наших княжих історичних ідеолоґізацій, могло б і цю загадку розв'язати.

Точна дата перенесення столиці Кия до кримського передгір'я невідома. Текст Зеноба Ґлака каже, що це сталося «через багато часу» після смерти Деметра і Гісанея, яку ми приблизно датуємо 469-им роком. Є певні дані, що мури кримського Херсонесу були поспішно направлені імперіяльною римською адміністрацією 488-го року, в обличчі якоїсь невідомої (з джерел), але сильної загрози.[51] Перший великий похід ульчів за Дунай віднотований в хроніці Марцеллінуса Комеса роком 493-им.[52] Цей похід страшенно спустошив Тракію (сучасну Болгарію), але могли бути й раніші, не такі дошкульні. Якщо прийняти, що будова наддунайського «київця» нашого літопису зв'язується з пертрактаціями Кия з імператором Зеноном в рр. 480-481, і що до 488-го року політичні відносини між ними цілком попсувалися, то можна з

---

[49] ПСРЛ, І, стовп. 9, 10; II, стовп. 7, 8. Либідь не згадується в літописній розмові «Аскольда і Дира» (див. Ю. Книш, ст. 11-12) з представниками київської аристократії 9-го століття: ПСРЛ, І, стовп. 20-21: II, стовп. 15.

[50] Збереглися до наших днів понад 50 кодексів: див. *Getica,* Prooemium, cm. XLVI-LXIX.

[51] Vasiliev, cm. 43-47.

[52] *Marcellini comitis chronicon,* cm. 94, ad a. 493.

великою правдоподібністю датувати будову безіменного покищо кримського «київця» серединою 480-их рр.

Упадок держави ульчів після смерти Кия був описаний досить докладно візантійськими хроністами.[53] Коротко, це виглядало так. Два або три роки після появи історичної праці Касіодора, в середовищі кримських гуннів розвинулися сильні міжусобиці. З цього скористала спритна візантійська дипломатія, відхиливши пропозиції військової помочі ґотів короля Теодоріха. Коло 522-го р. візантійцям піддався Керч (Боспор), скинувши ульчську зверхність і відновивши свою традиційну королівську династію Юліїв Тиверіїв. З початком правління імператора Юстиніяна Візантія здобула ще більший успіх. Ульчський цар Ґрод прибув з Криму до Константинополя, прийняв християнсто з рук самого імператора, і вернувся до своїх країв як надійний візантійський союзник, а можливо і васаль. В своїй ревності християнського неофіта Ґрод наказав перетоплювати ідоли предків (пригадаймо ідоли тексту Зеноба Ґлака) і продавати цю рудь на ринках Керчі. Під впливом жерців ульчської традиційної релігії, проти Ґрода вибухло велике народнє повстання. Він був убитий, і царство ульчів перейшло в руки його брата Муаґера. 529-го року Муаґер поновно захопив Керч і вирізав його візантійську залогу, а 530-го р. зорґанізував останний великий похід ульчів за Дунай. Похід цей мав лише частинний успіх: візантійці були до нього приготовані і хоч ульчські воїни, тюрки, алани і слов'яни спустошили ряд місцевостей в Іллірії, зате велика частина їхнього війська була перебита римськими відділами Тракії.[54]

Скориставши з незадоволення політикою Муаґера, Візантія змогла 531-го року розколоти придунайських слов'ян. Найсильніші елементи антів зрадили ульчську державу, і перейшли на бік східних римлян, під керівництвом Хілбудія, якому був наданий титул римського ґенерала разом із намісництвом Тракії.[55] Історик Прокопій пізніше оцінював цю подію як один із найбільших дипломатичних тріюмфів імператора Юстиніяна. Наступного, 532-го року, Візантія зневтралізувала верхівну придонських алано-булґарів великими подарунками, і таким способом майже повністю ізолювала ульчських сюзеренів від своїх підданих, особливо тих, які були військово ефективними. Мабуть, у зв'язку із зростаючою небезпекою візантійської збройної інтервенції, що так виразно зарисовувалася, між ульчами виникла тоді «партія компромісу». Цій групі можна завдячувати історично-конституційний пере-

---

[53] Смерть Кия-Куара не була занотована в якій небудь уцілілій хроніці. На підставі всіх відомих нам даних, його життя укладається в рямках років 450-520.

[54] *Marcellini comitis chronicon,* cm. 103, ad a. 530. Друге, доповнене видання хроніки Марцеллінуса, де поміщена ця вістка, було написане не пізніше 534-го р.: див. там же, ст. 42. Див. теж Migne PG 97, cols. 635-640; PG 108 (1863), *S. Theophani Chronographia,* cols. 405-408; Vasiliev, cm. 70-71; V.F. Gajdukevich, *Das Bosporanische Reich,* Berlin-Amsterdam 1971, pp. 497-519, особливо ст. 516-517.

[55] Див. вище, примітка ч. 22.

каз чи документ, уривки якого збереглися у вірменській перерібці Зеноба Ґлака і в певній редакції *Повісті Минулих Літ,* документ, де ясно об'єднуються політична примирливість супроти Візантії та тверда льояльність до власних релігійних вартостей. Видно, що ця орієнтація не мала бажаного успіху на візантійському дворі, бо 533-го року східноримська імперія нанесла остаточний і вирішальний удар аґонізуючій ульчській державі.

Анти пропустили через свою територію велику римську сухопутню армію, яка направилася на Ольбію, Калліполіду, а звідти на серце ульчської держави в кримському передгір'ї. Як завважив недавно оксфордський історик Оболенський, це єдина нам відома візантійська сухопутня інвазія території України за всі часи існування візантійської імперії.[56] До Херсонесу була вислана імпозантна флота з десантними частинами, які мали пробиватися до кримського «київця» на півночі, в координації з бльокадою ульчських городів південнокримського побережжя. Під такою навальною пресією, ульчська держава непопулярного Муаґера буквально розлетілася. Візантійські хроністи представляють справу так: «Варвари, почувши про це (себто про візантійські воєнні рухи — Ю.К.), кинулися тікати, і від того часу римляни спокійно заволоділи Боспором». (Малялас)[57] «Гунни, діставши вістку, що на них вздовж побережжя йдуть генерали Ґоділа й Бадурій, сильно настрашилися, кинулися тікати, і зникли. Від того часу мир запанував у Боспорі, і його територія була зайнята римлянами без жодного страху». (Теофан)[58]

Триплемінний ульчський союз перестав існувати й розпорошився. Більшість родів кочівних ульчів, анґізґірів і вардурів, як це звичайно велося в таких випадках, перейшли до інших, сусідних і віддалених, степових формацій, і злилися з ними, прийнявши етноніми своїх нових союзників. Якась політично більш свідома група еміґрувала до Вірменії, країни з якою гунни мали давні зв'язки. Посилилася ця група в околицях Тарону і жила в співдружності з місцевими вірменськими аристократичними родами. Прокопій розповідає, що коли в 540-ім році посли вірменських повстанців аґітували перського володаря Хозроя на війну проти Візантії, вони (посли), перечисляючи факти аґресивної політики східноримської імперії, згадували й про кримський Боспор, безправно, на їх думку, загарбаний від його законних господа-

---

[56] D. Obolensky, *The Byzantine inheritance of Eastern Europe,* London: Variorum Reprints 1982, II, p. 126.

[57] Migne PG 97, cols. 639-640: Barbari, his auditis, fugam rapessunt; Bosporumque Romani tranquille deinceps incoluerunt.

[58] Migne, PG 108, cols. 407-408: (Iohannes exconsul) adiuncto sibi per terrestre iter et Odyssopolim Godilla et Badurio duce, adversus eos (ульчів — Ю.К.) movit exercitum. Hoc nuntio territi Unni, fuga arrepta, disparuerunt: ex quo pax Bosporo restituta, locusque a Romanis omni dipulso timore occupatus.

рів гуннів.[59] Пізніше, як ми бачили, гуннські перекази були втягнені до вірменської місцевої історії Зенобом Ґлаком.

Найцікавіші для нас групи ульчських родів (їм остаточно присудилася найкраща історична доля), це ті, про яких писав візантійський історик Аґатіяс у 580-ім році, що вони «переселилися до кінців землі» і перестали бути знаними римлянам.[60] Більш конкретно, ці групи знайшли для себе надійне пристановище у віддалених територіях своєї колишньої держави, між прихильними родами середньопридніпровських слов'ян. Синкретична т.зв. «культура пальчастих і антропоморфних фібул», знана теж як «пенківсько-пастирська культура», сліди якої простягаються вздовж правобережного й почасти лівобережного Дніпра, від Пастирського городища в південній Черкаській області до самого Києва — це археологічний еквівалент нової спільноти, яка стала центральним етнічним ядром українського народу.[61] Тюркcько-іранські ульчі поступово злилися з придніпровськими слов'янами, передавши останнім свою назву, а особливо свої політичні традиції й перекази, та перебравши від них мову й більшість елементів народної культури.[62] Чудова бляшечка з мартинівського скарбу представляє нам ульчського/улицького аристократа 7-го століття: богатир в легких степових штанах і чоботах, у вишиваній сорочці, і, здається в танцювальній позі. Але коли ближче приглянутися, то видно, що ця поза це стилізація державно-родових знаків старого боспорського царства й скито-сарматського світу, основні спадкоємці якого були ульч-гуннські аристократичні роди.[63]

---

[59] М.И. Артамонов, ст. 90.

[60] J.D. Frendo, ст. 146: Кн. V, секц. 11, підсекц. 4.

[61] Відносно згаданої культури існує величезна література. Найкращі дані для її історичної реконструкції подані в праці О. Приходнюка: *Археологічні пам'ятки середнього придніпров'я 6-9 ст. н.е.*, Київ: Наукова Думка 1980.

[62] Новий, сконсолідований слов'янський етнос середнього придніпров'я був відомий Константинові Порфіроґенетові під назвою «ультіной», цебто *уличів*. Див. G. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, стор. 168-169.

[63] *Нариси стародавньої історії Української РСР*, Київ: АН УРСР 1957, ст. 336 («речі з мартинівського скарбу»); ст. 220 (боспорська плита 208-го року); ст. 235 (керченські тамґоподібні знаки). Теорію видатного українського історика Олександра Домбровського про *антську* прото-державність українських словян треба дещо поправити й уточнити. В своїй *методологічній основі* вона цілком прийнятна і є цінним надбанням української історіоґрафії: див. особл. його ж «Ранньоісторичні передумови постання Київської Руси», *Український Історик*, 1977, ч. 1-2, ст. 5-36; «Нова схема ранньої історії Руси-України», там же, 1980, ч. 1-4, ст. 7-22, див. особл. ст. 10, рядки 9-11; «Проблема антів на сучасному етапі ранньоісторичних дослідів», там же, 1985, ч. 1-4, ст. 9-33, див. особл. ст. 22, рядки 22-28, див. ст. 24, рядки 20-25, див. ст. 25, рядки 17-26. Але слід також відмітити, що для візантійських письменників «антами» були в першій черзі ті словянські угруповання які безпосередно загрожували візантійській границі на Дунаю. Про глибше запілля цих антів (придунайських «січовиків» пізно-античної доби) візантійська і ґотська історіоґрафії знають і пишуть дуже мало: «безчисленні племена антів» (Прокопій), «численний нарід венедів»

Про те як слов'янські і слов'янізовані уличі перетворилися на київських русинів доби Володимира Великого, і про те як у вирі політично-конституційних суперечок доби Святополка Із'яславича й Володимира Всеволодича Мономаха їхня давніша історія стала історією вже не уличів, а фіктивних «полян», краще буде розповісти при стислішій текстологічній аналізі *Повісти Минулих Літ.*

(Йордан за Касіодором), от і все. Більшість *придунайських* антів злилися з склавінами підчас навального освоєння балканів при кінці 6-го і початку 7-го ст., і їх треба вважати предками не українців, а радше болгарів, сербів, хорватів, македонців, словінців, і навіть (етнічно) певних груп новогреків. Українська державність розвинулася на фундаменті *антського запілля,* в близькій співдії з елементами тюрко-іранського степового світу. Все ж таки не лише можливо але й дуже правдоподібно, що після 602-го р. деякі групи придунайських «історичних» антів відійшли не на південь а на північ, і взяли участь в утворенні староукраїнської аристократії придніпровя разом із ульчами. Не виключено, що такий зворотний процес антської міґрації (подібний до зворотної міґрації старих ґерманців з над Дунаю (нпр. герулів) про яку писав польський історик Генрик Ловмянський) був одною з підстав літописної леґенди про розселення «полян» (і др.) з мнимої дунайської «прабатьківщини».

Ігор Каменецький
Central Michigan University
Mt. Pleasant, MI, USA

УНР І УКРАЇНСЬКА ЗАГРАНИЧНА ПОЛІТИКА МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

ПРИЧИНИ ТА КОНСЕКВЕНЦІЇ ВАРШАВСЬКОГО І РИЗЬКОГО ДОГОВОРУ

Тяжкі обставини, в яких уряд УНР знайшовся при кінці 1920-го року, примусили його розглянутися за можливою ліквідацією численних фронтів боротьби і за військовою допомогою із зовні. Не було це річчю легкою. Наставлення напр. великодержав Антанти щодо незалежности України було двозначне і схилялося в користь відбудови сильної Росії і Польщі для побудови нового балянсу сил в Европі. Навіть якщо б Західні Аліянти погодилися піддержати Визвольні змагання УНР, військова допомога була б складна, тому що північне побережжя Чорного моря, одинокий безпосередній доступ до України, було під контролею або Червоної Армії або російських білоґвардійців. Відносно допомоги від прилежних до України держав, відносини були в більшості випадків напружені, тому що вони мали свої територіяльні домагання щодо України і не були зацікавлені в надто успішній українській боротьбі за незалежність.

В даних обставинах одиноким сусідом України, який міг би справно інтервенювати в тій ситуації, була Польща. Польща мала не тільки повну офіційну піддержку аліянтів в боротьбі за незалежність, але також статус західнього заборола проти большевизму. Із своєю відносно численною армією, частинно вишколеною та узброєною на Заході, Польща представляла собою потенційно логічного союзника, будучи загроженою, подібно як Україна, відбудовою Російської імперії.

Важливим чинником, який грав ролю в переговорах між Польщею та Україною між листопадом 1919 року і квітнем 1920 р., були федераційні пляни шефа польської держави маршала Пілсудського та його впливових однодумців. На підставі тих плянів, білоруси, литовці, українці і поляки повинні на будуче об'єднатися на федеративній базі як повноправні державні одиниці на умовах, на які вони самі вільно погодяться. Одним із головних мотивів того, що Пілсудський видвигав

намір створити таку федерацію, була його свідомість, що на будуче Польща, положена між Німеччиною і Росією, не зможе довго втриматися як незалежна держава і потребуватиме партнерства з іншими загроженими народами в Східній Европі.

Хоча ті пляни були теоретично основані на принципі національного самовизначення в дусі 14-и точок президента Вільсона, польський уряд в своїй практичній політиці мало рахувався з тими принципами.[1] Це найкраще віддзеркалено в адмініструванні Польщею тих земель, які були вже 1920 року під польською окупацією.[2] До певної міри ті розходження між Вільсонівськими засадами і польською версією партнерства можна завважити у Варшавському договорі, підписаному УНР і польським урядом 22 квітня 1920 року. В тому договорі, диктованому польським урядом, було в дійсності признане право українського народу на незалежність, але ціною відступлення Польщі ряду територій, які етнографічно були переважно українськими. До них належали Галичина, Волинь, Холмщина та Полісся. Питання плебісциту в тому договорі не бралося під увагу. Польща признавала в тому договорі права УНР на ті території, які були на схід від анексованої ними Галичини і Волині, які не переступали польських історичних границь з 1772 року (перед першим розбором Польщі). Це означало, що Лівобережна Україна не входила б в склад Української Народньої Республіки. В суті справи в таких обставинах більшість української етнографічної території перебувала б під чужою окупацією. Невиразною і по суті образливою є точка дев'ята Варшавського договору, яка відноситься до його інтерпретації. В ній сказано, між іншим, що у випадку непорозуміння відносно інтерпретації того договору, тільки текст, виготовлений в польській мові, буде міродайний. Та польська вимога таким чином підчеркує нерівність партнерів у тому договорі.

Хоча УНР не мала в той час достаточних засобів і політичної бази опертя, щоб успішно протиставитися польським вимогам, український уряд вперто обороняв національні інтереси українського народу. Деякі польські концесії супроти УНР є видимі в польській дипломатичній грі з того часу. Відомо напр., що Пілсудський вимагав, щоб скріпити свою контролю над українським урядом, права назначати трьох міністрів в кабінеті УНР. Між ними було важливе в політичному розумінні міністерство внутрішніх справ і міністерство земельних справ та аполітичне міністерство здоров'я. Всі три позиції мали б бути обсаджені поляками. По довгих пертрактаціях обидві сторони погодилися на компроміс, згідно з яким тільки одне міністерство під політичним

[1] Ivan L. Rudnytsky, "Polish-Ukrainian Relations; The Burden of History" (Toronto: The Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1980), pp. 22-23, in P.J. Potichnyj, ed. *Poland and Ukraine, Past and Present.* Див. також: Sergius Mikulicz, *Prometeizm w Polityce II Rzeczy-Pospolitej,* (Варшава, "Ksiazka i Wiedza", 1971), стор. 243-58.

[2] Мазепа, Ісаак, *Україна в огні і бурі революції, 1917-1921,* том 3 (Мюнхен: Прометей, 1950-51), стор. 23-25.

оглядом невтральне — міністерство земельних справ, було очолене поляком С. Стемповським.[3]

Також у формальних умовах, підписаних у квітні 1920 року, зустрічаємо тут-і-там польські уступки, які, правдоподібно, скристалізувались під час переговорів. Так у точці п'ятій Варшавського договору говориться про те, що національно-культурні права, дані Україною польській меншості в границях УНР, будуть застосовані теж Польщею щодо української меншости в Польщі і навпаки.[4] Та точка умови давала українському урядові право виступати проти насильної асиміляційної політики Польщі відносно українців, яких після польських територіяльних анексій можна було вважати за найчисленнішу меншину в Річипосполитій. З другої сторони, польська національна меншина в границях, запланованих для УНР, була б незначна. Крім цього закони УНР вже перед тим включили далекойдучі національно-культурні права для національних меншин на території України. Вкоротці Україна зискала далеко більше в тій особливій ділянці, компенсуючи дещо за втрати українських територій в користь Польщі.

Важливими були для України дві провізії у Військовій Конвенції поміж Польщею і Україною, підписаній 23-го квітня 1921 року. Хоча участь польських військ у військовій кампанії проти большевицьких армій в Україні й мала б обмежитися до Правобережної України. Одна із тих провізій (точка 9) вказує на те, що після закінчення спільної воєнної акції — «Евакуація польських військ з терену України повинна початись за пропозицією однієї з договірних сторін...»[5] Точка число 12 тієї конвенції включає також приречення польського уряду доставити УНР в найближчому часі зброю і військове випосадження для створення трьох дивізій. Коли б це зобов'язання було проведене в життя, це давало б можливості подвоїти число війська під командою УНР і зробило б УНР більш незалежною від польських збройних сил.[6]

Тому що Політична і Військова Конвенція Варшавського Договору були тайними, Пілсудський оголосив відозву до українського народу, датовану 26-им квітня 1920 р., день після того, як польські і УНР війська вирушили в похід на Київ. В тій відозві Пілсудський старається заспокоїти українське населення, запевняючи, що вмарш польських військ на Правобережну Україну не представляє собою польської окупації, а радше тимчасову допомогу правовому українському урядові, який змагається відродити свою національну суверенність.

Між іншим, він пише в тій відозві таке:

> «Польське військо залишиться в Україні на час, потрібний для того, аби правний український уряд міг перейняти владу на тих землях. З хвилею,

[3] *Ibid.*, стор. 26-28.

[4] Taras Hunczak, ed. *Ukraine and Poland in Documents, 1918-1922* (New York: Shevchenko Scientific Society, 1983), Part II, стор. 34.

[5] *Ibid.*, стор. 38.

[6] *Ibid.*, стор. 39.

коли уряд Української Народньої Республіки покличе до життя державну владу, коли на кордонах стануть озброєні оборонці українського народу, здібні забезпечити цей край від нової навали, а вільний нарід буде сам в силі вирішити свою долю, польський жовнір повернеться в межі Річипосполитої Польської, виконавши почесне завдання боротьби за волю народів».[7]

В тому самому змислі апелював до своїх земляків Петлюра, який у відозві, датованій 27-им квітня 1920 р., заявив:

«Між урядами України і Польщі прийшло до порозуміння, на підставі якого польські війська увійдуть разом із українцями на територію України як союзні проти спільного ворога, а по успішній боротьбі польські війська повернуться до своєї вітчизни».[8]

Петлюра вірив, що симпатія Пілсудського відносно самостійної України була правдива і солідна, хоч він здавав собі справу з того, що Пілсудський не мав на думці рівнорядного партнерства. Він здавав собі також справу з того, що більшість польської публічної опінії і більшість польських політичних угруповань були неґативно наставлені до українських політичних аспірацій. Головним політичним суперником Пілсудського був провідник польської «народової демократії» (популярно знані як «ендецька партія») Роман Дмовський та шовіністично наставлена партія, яка стреміла до цілковитої асиміляції всіх меншин в границях Польщі (за виїмком жидів, які мали бути виселені). Дмовський заступав партнерство між Польщею та Росією, уважаючи, що таке партнерство буде представляти собою одинокий реалістичний бар'єр проти сподіваної ним німецької експансії на Схід. Народи, положені між Польщею і Росією, мали б бути поділені між тими двома згаданими націями і в найскоршому часі засимільовані.

Хоча Пілсудський назагал був більше популярний, та це не відносилося до його федераційних ідей. Ідея Дмовського — асиміляція українців, білорусів, литовців у відновленій польській державі була більше переконлива для пересічного поляка, як федераційні пляни Пілсудського.

Упередження і почуття вищости серед польських мас відносно народів, які колись століттями були під польським пануванням, знайшли свій відгук в польській бюрократії і різних польських інституціях, які мали особливий вплив в тому часі на польську політику. Впливи тієї політики відбилися також неґативно на польсько-українському військовому союзі. Однією із напрямних того союзу була розбудова збройних сил УНР до рівня, в якому Україна могла б обороняти свою територію без допомоги польських військ. Пілсудський обіцяв для того виряд і амуніцію, для трьох нових дивізій УНР, але та основна військова допомога не була здійснена.[9]

---

[7] Wladyslaw Pobóg-Malinowski, *Najnowsza Historia Polityczna Polski 1864-1945*, tom 2 — (London; "Gryf" Printers, 1956).

[8] *Ibid.*, стор. 253.

[9] Mikulicz, стор. 99-104. Див. також: Мазепа, стор. 41-42.

Позатим непопулярна політика польських військ на визволених територіях причинилася до обмеженої співпраці з українським народом. До проблем, які сприяли напруженій атмосфері в той час, належали: 1) Неавторизовані реквізіції харчів серед українського селянства; 2) вивіз польським командуванням українського державного майна; 3) публікація провізоричного польсько-українського торговельного договору, який, між іншим, вимагав для Польщі права контролювати українські залізниці і морські порти. Незабаром виявилися познаки спроб польського уряду зредукувати економічні відносини з Україною до позему колоніяльної залежности.[10]

Ті польські методи співпраці із українським урядом, як рівнож вже згадані болючі територіяльні втрати, які УНР була змушена прийняти, не сприяли ані шансам всенародного протибольшевицького повстання, ані обранню демократичних українських центрів, які стояли на позиції незалежности. Прем'єр УНР у той час Ісаак Мазепа так описує поділ українських кругів в результаті співпраці УНР з Польщею:

> «Польсько-український союз у формі варшавського договору не давав підстави для об'єднання українських сил. Вже Варшавська декларація з 2. грудня спричинилася до значного роз'єднання серед українського громадянства. Договір у Варшаві з 22. квітня 1920 р. знищив ширшу координацію українських національних сил. В той час, як деякі наддніпрянські кола прийняли цей договір майже без застережень, немов би свій власний твір, наддніпрянські соціялісти і ціле галицьке громадянство, без ріжниці політичних напрямів, поставилось до нього рішуче ворожо або в кожному разі дуже критично. Особливо велике незадоволення Варшавський договір викликав серед українських радянофілів закордоном».[11]

Українські і польські війська почали свій марш на Схід майже безпосередньо після підписання Варшавського договору. Коли їхній початковий військовий успіх не був належно використаний польським командуванням, большевики почали згодом свій далекойдучий наступ, який у відносно короткий час дозволив їм осягнути околиці Львова і Варшави. В липні 1920 року Англія почала натискати на Польщу і Совєтську Росію, щоб вони закінчили війну. Той натиск виявився успішним, і того самого місяця почалися мирові переговори між Польщею і Совєтською Росією.[12]

Ті переговори поставили УНР в тяжке положення, перш за все тому, що український уряд не був повідомлений про них, а по-друге тому, що представники УНР не були запрошені на ті переговори. Коли на інтервенцію Петлюри польське міністерство заграничних справ зажадало допущення до переговорів делеґації УНР, большевицький комісар заграничних справ Чічерін ту вимогу катеґорично відкинув. Він

---

[10] *Ibid.*, стор. 97-99. Див. також: Мазепа, стор. 23-25.

[11] Мазепа, стор. 30. Див. також Микола Ковалевський, *При джерелах боротьби.* (Інсбрук: накладом Марії Ковалевської, 1960), стор. 587-593.

[12] *Ibid.*, стор. 39.

заявив, що совєтська делеґація включає представників незалежної Української Республіки і що тільки та делеґація є компетентна підписати такий договір за Україну.[13] Один із членів української делеґації А. Йоффе (A. Joffe) погрожував полякам: якщо вони не признають української радянської делеґації, то війна буде продовжуватися дальше без виглядів на кінець. Поляки дивилися скептично на «український характер» тієї делеґації, бо більшість їх членів не були українцями і ніхто з її членів не знав, як переложити текст договору на українську мову. Вкінці вони мусіли звернутися до делеґата Польщі Леона Васілевського, який знав українську мову достатньо, щоб зробити переклад.

Польський уряд приняв совєтські пропозиції щодо України 5 жовтня 1920 року, коли умови між Польщею, Совєтською Росією і Україною були прелімінарно вирішені. Причини, які спонукали поляків до компромісів, були численні. Одною з них було зменшення авторитету Пілсудського після нефортунного походу на Київ. Важливим чинником був також факт, що польська сеймова комісія була очолена домінуючим предсідником Станиславом Ґрабським (Grabski). Він був промінентним прихильником Дмовського і одним із особистостей польських ендеків. Його мета була з однієї сторони посилити співпрацю з Росією, а з другої — послабити ідентичність і політичну активність народів, поселених між Росією і Польщею, в тому числі й українців. Крім того в той час більшість поляків побоювалася затяжної війни з Совєтською Росією, до якої вони не були приготовані.

Коли остаточна версія Ризького Мирового договору була підписана 18 березня 1921 року, це означало, між іншим, формальний кінець Збройних Визвольних змагань УНР як також тимчасово федераційних плянів Пілсудського на Сході Европи. В той час уряд УНР перебував на правах екзильного уряду спочатку в польському місті Тарнові, а згодом у Варшаві.

Можна було сподіватися, що після сумного досвіду із співпраці з польським урядом і недопущенням УНР до участі у Ризькій мировій конференції, політичні зв'язки між Петлюрою та Пілсудським будуть короткотривалі. Одначе так не сталося. Петлюра видвигнув концепцію заховання і розбудови державних інституцій в екзилі. Він уважав, що вони зможуть приспішити відновлення держави. Співробітники Петлюри поділяли його думки, а також польські урядові круги, які піддержували Пілсудського, ставилися до цих концепцій позитивно. Поляки арґументували, що Варшавський договір не був в суті уневажнений, Східня европа не є устабілізована і що війна Польщі і західних держав із совєтською Росією є тільки питанням часу. Уряд УНР повинен бути приготований до такого конфлікту, а польський уряд в неформальний спосіб допоможе у військовій і політичній ділянках для реалізації цих плянів.[14] Такі заходи польського уряду, основані на тра-

[13] *Ibid.*, стор. 39, 49.
[14] *Ibid.*, стор. 19-20. Див. також: Симон Петлюра, стор. 533.

диції попередньої співпраці, мали свою потенціяльну вартість. Одначе прірва, що повстала в польсько-українських відносинах внаслідок утрати західних українських земель в користь Польщі, а також через польську репресивну асиміляційну політику, підважила також закордонну політику УНР супроти Польщі. Петлюра довірочно інформував своїх близьких співробітників, що віддання західних українських земель це лише тимчасова вимушена уступка.[15] Було ясно, що через ці конфлікти, Польща не може рахуватися надійним союзником УНР.

ПЕТЛЮРА І ГОЛОВНІ НАПРЯМНІ ЗАГРАНИЧНОЇ ПОЛІТИКИ УНР ВІД РИЗЬКОГО ДОГОВОРУ ДО ТРАВНЯ 1926-ГО РОКУ

В основному Петлюра і його однодумці шукали в заграничній політиці опертя на одну або більше европейських великодержав, які не вмішувалися б у внутрішні справи України, але мали б нормальне зацікавлення в українській державі в аспекті політичному і економічному. У зв'язку з цим Петлюра остерігав своїх співробітників перед орієнтацією на Німеччину. У листі до генерала Миколи Удовиченка Петлюра пише:

> «Тимчасове визнання нас німцями було штуяним і переворот Скоропадського з актами, що то тім відбулися (порозуміння з Красновом, федерація з Роцією) докразали, оскільки це визнання було нещирим і нетривалим.

Я думаю, що взагалі орієнтація деяких наших кіл на Німеччину є великою помилкою, яка ще дорого нам коштуватиме: Німеччині потрібна ціла Росія, а не Україна».[16]

Ті побоювання Петлюри, які в той час (1922 р.) не могли бути удокументовані, бо були ще недоступні для наукових дослідів, знайшли своє потвердження здебільша в німецьких архівних документах після 2-ої світової війни. Тут ішлося про відбудову в політичному розумінні об'єднаної колишньої царської Росії за ціну економічної та технологічної німецької контролі тих просторів.[17]

Більш позитивно висловлювався Петлюра на адресу Франції. Це була в той час одинока великодержава в Західній Европі, яка підписала під натиском Польщі Варшавський Договір (1920 р.), який лишався в силі до 1935 року. Петлюра бачив Францію як сильно про-російську державу і вважав, що треба буде років наполегливої праці, щоб зрушити французьку публічну опінію у користь поневолених націй. Пет-

---

[15] Ковалевський, стор. 666-71. Див. також: Pavlo Shandruk, *Arms of Valor* (New York: Robert Seller and Son, Publishers, Inc., 1959), стор. 138-47.

[16] Симон Петлюра, *Статті, листи, документи,* том 2-ий (Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1979), стор. 517.

[17] Auswärtiges Amt, Bonn, Abteilung A, Politisches Archiv, Russland, No. 78, Bd. 8, "Die deutschen Kolonisten in Russland" лист підписаний ініціялами Міністерства Заграничних Справ до Райху, 5-го липня, 1918 р., *Ibid.,* A 27.

люра радив в даних обставинах шукати точку опертя для України в Англії, а до меншої міри в Італії.[18]

Ті спроби звернути увагу Великобританії на потенціяли вільної української держави, заініційовані екзильним урядом УНР, не були цілком безуспішні. Так, напр., дипломати УНР барон Микола Василько і проф. Роман Смаль-Стоцький були акредитовані до німецького уряду на початку 20-их років. Ті позиції вони використали, між іншим, щоб затіснити контакти із впливовим англійським амбасадором до Німеччини Віскаунтом д'Аберноном.

Коли в консервативній орієнтації англійської політики, яку Віскаунт офіційно репрезентував, Україна вважалася інтеґральною частиною неділимої Російської імперії, його погляд на побажану політичну констеляцію в Східній Европі почав ґравітувати в тому часі в протилежному напрямі. В своїй замітці у щоденнику з 30 серпня 1922 р. він пише:

> «... навіть щодо Чорного і Середземного морів, Росія поділена на різні держави була б більше побажана. Тоді її торговельні інтереси будуть сильніші від її політичних амбіцій. Вони зроблять нашу позицію більш забезпеченою, ніж це було б у випадку відбудови сильної імперії. Сепаратистична політика для України приведе, без сумніву, до безпечнішої і здоровішої позиції на Чорному морі та улегшить введення торговельної контролі (Дарданельської протоки) на місце політичної контролі.[19]

Для Петлюри комерційні англо-українські зв'язки в будучності не були найважливішою ціллю в даний час. З точки зору УНР, включення незалежної України в европейську систему рівноваги сил і право України на фактичне самовизначення представляли б більш підставові вартості. Одначе в роках 1922-1923 навіть ті обмежені контакти з Англією вважалися важливими для УНР.

Від другої половини 1923-го року англійська амбасада в Берліні стала тратити своє значення як центр контактів між англійськими урядовими кругами і УНР. Літом 1923 року проф. Смаль-Стоцький одержав двомісячну стипендію в Кембріджському університеті. Після студій там він мав вернутися не до Берліну, а до Праги як викладач славістики і філології при Українському Вільному Університеті.[20] 1924 року помер несподівано барон Василько, дипломатичний досвід і зв'язки якого тяжко було заступити комусь іншому. Одначе, хоча контакти УНР з Англією через Берлін почали занепадати, вони продовжувалися на іншому рівні дальше. Проф. Смаль-Стоцький, напр., використав свої студії в Англії також для встановлення більш безпосередніх зв'язків УНР із англійськими урядовими кругами.[21] Про такі англійсько-

---

[18] Петлюра, *Статті, листи, документи,* стор. 532.

[19] W.R.: Zelda K. Coates, *History of Anglo-Soviet Relations* (London: Lawrence and Wishart). 1944, pp. 329-30.

[20] Див. також лист Петлюри до М.А. Шумицького 13.9.1923 р., т. 2, стор. 532-33, де подібні думки висловлені на тему відношення України до політики Англії.

українські контакти в роках 1925, 1926, 1927 згадується в тайних звітах німецького міністерства заграничних справ з того часу. Ті звіти концентруються на контактах гетьмана Скоропадського, бо з усіх українських еміґраційних угруповань Німецька Ваймарська Республіка підтримувала найбільше Гетьманську Організацію. Але із того звіту виходить, що й інші політичні осередки були заанґажовавні. В тих звітах, між іншим, читаємо:

«Він (Скоропадський) має зв'язки з англійськими колами, які через підпирання українських концепцій думають поборювати більшовицьку систему... Крім його прихильників, є ще також українські бюра в Мюнхені і Парижі, які працюють незалежно. Є познаки в останній час, що всі ті рухи одержали гроші з англійських джерел, коли не від англійського уряду, то таки з боку радикально-консервативних кіл, які стоять близько до англійського міністра внутрішніх справ. Саме тим і пояснюється, що активність згаданих кіл пожвавішала».[22]

Дещо меншої міри ідею ефективного санітарного коридору між Німеччиною та Совєтською Росією видвигала також Франція. В даних обставинах точкою опертя такого санітарного кордону, об'єктивно сказавши, мусіла б бути Польща, з огляду на її геополітичне положення. Одначе Польща в той час переживала ряд криз, які, між іншим, виринали з труднощів нав'язати приязні відносини із більшістю сусідніх націй і знайти порозуміння із своїми національними меншинами. Українська меншина під контролею польської влади начислювала приблизно шість мільйонів в той час, і більшість з них продовжувала вважати польський уряд небажаним та тимчасовим. Для УНР було потрібно знайти певну опору для праці над відродженням української державности. Це означало, між іншим, знайдення спільного знаменника інтересів, які включали б інтереси европейських демократичних великодержав, як також Польщі і уярмлених народів Совєтської імперії. Ці ширше закроєні пляни включали логіку створення міжнародньої організації, пропаґуючої принцип національного самовизначення на території колишньої царської імперії. Така організація справді виникла під ім'ям Прометейська Ліґа в Парижі 1926 року. Хоча детальні факти виникнення цієї організації покищо не цілком відомі, маємо достатню евіденцію, що вказує на те, що УНР грала важливу ролю в ідеологічній концепції і практичній праці цієї організації. Але про це більше в наступному розділі.

ПРОМЕТЕЙСЬКА ЛІҐА І ЗАГРАНИЧНА ПОЛІТИКА УНР

Професор Роман Смаль-Стоцький, який особисто був заанґажований в розбудові Прометейської Ліґи, приписував заснування тієї організації членові української партії Соціял-Демократів Миколі Коваль-

[21] *Ibid.*

[22] Архів Німецької федеративної республіки, Koblenz, R 43/155. NR. 196364-5.

ському, який очолював Український Центральний Комітет в Польщі. Одначе, хоча Ковальський був знаний як знаменитий організатор і координатор українських еміґрантських організацій з осідком у Варшаві, тяжко собі уявити, щоб він одинцем поставив підвалини такої багатогранної організації.

Прометейська Ліґа включала представників Дону, Грузії, Ідель-Уралу, Інґрії, Карелії, Комі, Криму, Кубані, Північного Кавказу, Туркестану і України.[23]

Цілі тієї організації були численні та обширні в свойому засягу. До них належали:

1. Протибольшевицька акція за допомогою преси та інших публікацій, здебільша французькою і польською мовою, але також мовою причасних національностей.

2. Пропаґування принципу національного самовизначення для народів Совєтського Союзу та заперечення політики передрішенства, основаної на силі.

3. Ліґа мала також сприяти переорганізації та військовому перевишколові екзильних кадрів, які мали військовий досвід або були в військовому мобілізаційному віці. Військові вправи та студії включалося, згідно з припущенням, що війна зі Совєтським Союзом скоріше або пізніше буде необхідною.

4. Політична колективна акція представників різних національностей, заступлених в Лізі, проти порушення міжнародного права та міжнародних норм Совєтським Союзом. Така акція плянувалася у формі протестів на міжнародньому форумі і мала бути получена з підготуванням відповідної документації у зв'язку із різними звітами та дискусіями глобального характеру.

5. Виміна довірочної інформації відносно Совєтського Союзу із різними урядовими і неурядовими аґенціями заприязнених держав як також між представниками причасних національностей.

6. Плекання наукових та товариських зв'язків між елітарними групами причасних національностей.

7. Масова висилка нелеґальної антибольшевицької літератури до Совєтського Союзу при врахованні допомоги заприязнених держав.

Ті цілі та методи сходилися з різними аспектами міжнародних відносин УНР в даний час, але нова організація, очевидно, мала ширшу базу. Це помітне в подіях, які занотовані в анналах східньоевропейської історії в 1926 році. 13 травня 1926 року стався т.зв. Маєвий Переворот, спонзорований маршалом Пілсудським, який увінчався успіхом та який був інтерпретований на міжнародному форумі як заінтересовання Польщі в перебудові Совєтського Союзу. Микола Ковалевський, сучасник подій, зв'язаних з тим переворотом, пише:

«Група Пілсудського заміряє признати західньоукраїнським землям автономію. Позатим група Пілсудського заміряє активізувати польську

[23] Mikulicz, стор. 212.

політику у східніх проблемах в змислі визнання не тільки самостійности України, але і підтримки національно-визвольних змагань також інших народів совєтського сходу».[24]

Надії на польсько-українське партнерство були притьмарені вісткою про трагічну смерть Симона Петлюри 26 травня 1926 року. Деякі дипломатичні джерела оцінювали смерть Петлюри як чинник, віщуючий занепад в дальшій політиці УНР в екзилі. Так, одначе, не сталося. Втрата, якої УНР зазнала в особі Головного Отамана Петлюри, хоча болюча, була скоро компенсована на українському внутрішньому і зовнішньому фронті.

На форумі зовнішніх зв'язків трагічна доля Петлюри спонукала ті політичні угруповання, які були заінтересовані в прометейському русі, до більш скоординованої праці, яка завершилася вже 1926 року створенням Прометейської Ліґи та різних допоміжних організацій. Це відносилося особливо до Польщі, де Пілсудський перейняв знову контролю польського уряду.

Атмосфера, в якій починала реґенеруватися польсько-українська політична співпраця, є добре віддана в науковій праці на ту тему польського автора Мікуліча. Він пише:

> «Політична активізація українців з-під знаку УНР розпочинається в Польщі по травневому перевороті, який майже збігається із убивством Петлюри. Жалібна академія, зорганізована з цієї оказії у Варшаві, стається наче політичною демонстрацією. Беруть участь в ній 16 генералів польської армії, багато міністрів, послів із Сейму і відповідних працівників Міністерства Закордонних Справ. Міністер Ульрих, репрезентуючи особу Пілсудського, заявив, що Польща надалі живо інтересується справою української держави, як справою найважнішою для будучности Річипосполитої».[25]

Динамічність польсько-української співпраці починала маніфестуватися вкоротці після травневого перевороту Пілсудського, але це відносилося до справ організаційного та публіцистичного характеру. Коли фундаментальні політичні проблеми стали знову виринати, їх примінення і розв'язка були повільні і часто неконсеквентні. Польські урядові круги, які піддержували Пілсудського, здавали собі справу, що спонзоруючи Прометейську Ліґу, вони мусять дотримуватися в якійсь формі принципу національного самовизначення, на підставі якого та організація була заснована, одначе в тих випадках, де польська територія була заторкнена, Польща старалася зробити мінімальні концесії. В основному це означало різні аспекти обіцяної автономії під польською суверенністю. Специфічні умови такої автономії мали б бути опрацьовані представниками польського уряду та лідерами української парляментарної репрезентації. УНР не була запрошена польським урядом переговорювати становища української меншини в границях існуючої Польщі, хоча Варшавський Договір із 1920 року робив відпові-

[24] Ковалевський, стор. 612.
[25] Mikulicz, стор. 107.

дальними за польські та українські меншини обидва уряди. Це значить, що УНР могла ставити під знак питання їх виключення із процесів переговорів, які плянувалися. Одначе УНР з різних причин практичної політики старалася оминути фронтального зудару із польським урядом. Зрештою переговори між представниками української парляментарної репрезентації та польським урядом не увінчалися успіхом.

Першою фазою автономних спекуляцій були роки 1926-1930. Та фаза скінчилася горезвісною пацифікацією українських сіл 1930 року як відплата за антипольську підпільну і не завсіди мирну акцію ОУН. Після тих подій пройшло поверх чотири роки, поки українсько-польські діялоги на тему автономії відновилися 1934 року. Хоча тим разом обидві сторони прийшли до принципового компромісу вже 1935 року, автономні концесії супроти українців ніколи не ввійшли в життя. Різні причини можна було б подати, чому так сталося, як напр., смерть Пілсудського в травні 1935 року, невідрадні економічні проблеми в рамках світової кризи, грізна геополітична позиція Польщі. Основна причина, одначе, труднощів польсько-українського порозуміння була полярність сподівань двох націй на дальшу мету. Українці автономію вважали одним із кроків до повної незалежности західньоукраїнських земель, для поляків автономія була засобом асиміляції західньоукраїнського населення. В міру того, як польські надії на асиміляцію ставали менше правдоподібними, мотив введення автономії теж заникав.

Хоча УНР старалася з тактичних причин оминути спору з польським урядом відносно автономії українських меншин в польській державі, це не відносилося до неформальної співпраці між УНР і їй підрядними організаціями, з одної сторони, та Українською Парляментарною Репрезентацією Польщі, з другої. Співпраця між тими важливими українськими центрами почалася більш-менш від 1926 року і включала такі ділянки як виміна інформації, нав'язання зв'язків з різними дипломатичними центрами та міжнародними організаціями, науковими інституціями. Особливо Ліґа Націй та її спеціялізовані організації того світового центру були форумом, де українські політики мали змогу познайомитися з модерними напрямними в світі, заохочувати талановиту молодь до вищих студій і помогти українським фахівцям знайти затруднення за фахом.

При інших нагодах співпраця УНР і української Парляментарної Репрезентації відносилася до таких проблем як протести проти масового штучного голоду в Україні, інстиґованого Сталіном в рамках примусової колективізації (1932/3), опозиція до прийняття Совєтського Союзу як члена Ліґи Націй, протест у зв'язку з інкорпорацією Радянської України до СССР і т.д.

Деякі ділянки співпраці були гуманітарного або соціяльно-економічного характеру. Це відносилося напр. до т.зв. Нансенівських пашпортів, які Ліґа Націй видавала між двома світовими війнами певним родам втікачів, які мали статус бездержавних або були жертвами політичних, релігійних чи соціяльних переслідувань. Утікачі, які дістали

Нансенівський пашпорт, мали право на сталий побут, затруднення, часом матеріяльну допомогу у державах, які були членами Ліґи Націй і де вони найшли тимчасовий притулок. Серед тих втікачів було багато українців, здебільша із східних областей України, пашпортів яких Ліґа не признавала і які мусіли реєструватися як горожани чужих націй, щоб одержати згадані пашпорти. Відпоручники УНР добилися того, щоб українська національність і українські пашпорти, видані через УНР, були признані як важні для документації, потрібної, щоб одержати Нансенівський пашпорт.[26]

Особливу увагу уряд УНР присвячував ділянці заграничних зв'язків, створенню наукових та дискусійних центрів, які мали б, між іншим, на меті познайомити політичну еліту Заходу з українськими політичними традиціями та аспіраціями. Дальше УНР не тільки сприяла створенню Українського Вільного Університету (Відень, Прага) та Українського Технічно-Господарського Інституту (Подєбради, Чехословаччина), але також створила в екзилі Могилянсько-Мазепинську Академію Наук, Українське Товариство для Ліґи Націй, та спонукала польський уряд заснувати Український Науковий Інститут у Варшаві.

Енерґічну діяльність інформативно-наукового характеру започаткували проф. Олександер Шульгин, міністер заграничних справ УНР (1926-1936 і 1939-1940) та проф. Роман Смаль-Стоцький, посол УНР до Німеччини і від 1924-1925 посол УНР до Великобританії. Проф. Шульгин, крім зорганізування Українського Товариства для Ліґи, був автором ряду книжок і наукових розвідок, як напр. «Нариси з нової історії Европи» (1925), «Державність чи гайдамаччина» (1931), «Без території. Ідеологія та Чин Уряду УНР на Чужині» (1934). Він також редаґував або співредаґував періодики «Тризуб» і «Prométhée» (1926-1938), які виходили в Парижі.

Проф. Роман Смаль-Стоцький викладав у Варшавському університеті (1926-1939), а від 1930 до вибуху Другої світової війни також очолював Український Науковий Інститут у Варшаві. В тій ролі він був також відповідальний за зредаґування коло 60 наукових праць, які даний інститут опублікував в тому періоді.

Взявши під увагу загальний характер заграничної політики УНР, можна ствердити, що праця уряду та його підрядних організацій була, в більшості випадків, тиха органічна праця в тих ділянках міжнародної політики, які були доступні українському екзильному урядові. Одначе це відносилося до першої фази політики УНР, яка тривала приблизно до початку 1930-их років. В другій фазі своєї діяльности УНР була конфронтована з ростом потуги двох тоталітарних держав: націонал-соціялістичної Німеччини і Совєтського Союзу, політична програма яких не ворожила нічого доброго Україні. УНР мусіла змінити прі-

[26] Борис Мартос, *Визвольний здвиг України,* (Нью Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1989), стор. 275-79.

оритети своєї праці і зайнятися питанням, як напрямні згаданих тоталітарних держав могли б поважно заторкнути майбутність України.

Ускладнення між ідеологією і критеріями практичної політики стали виринати в міжнародніх відносинах, як Гітлер перебрав владу в Німеччині. В Польщі Маршал Пілсудський так перейнявся тим фактом, що він пропонував Англії та Франції превентивну війну проти Гітлера, познайомившися з його книжкою «Майн Кампф» (1925). Франція і Англія відкинули пропозицію Пілсудського. Гітлер, одначе, збагнув хитке підложжя своєї позиції в міжнародніх зв'язках. Він старався створити враження при помочі своїх урядових відпоручників, що ідеї в його книжці вже неактуальні, а Пілсудському, як акт доброї волі, заофірував Пакт Неаґресії на п'ять років, який був підписаний Німеччиною і Польщею в січні 1934 року. Але політична атмосфера в Европі, все ще до того часу під впливом головних принципів Ліґи Націй, почала скоро мінятися. Що було в нацистівській заграничній політиці, що причинилося до того?

Про націонал-соціялістичну владу в загальному можна сказати, що вона в основному різнилася від Ваймарської республіки не так формою чи формальностями, як підставовими вартостями у відношенні до суспільства і міжнародніх відносин.

Економічна автаркія і висунення селянського стану як головної підпори народів в майбутньому суспільстві підносило майже автоматично питання широко закроєної територіяльної експансії, бо Німеччина не могла будувати свою самовистарчальність ані на базі своєї повоєнної, а навіть своєї передвоєнної території. У зв'язку з тим націонал-соціялістична ідеологія приймала концепт невідкличности боротьби за «життєвий простір» («лебенсраум»), який Гітлер вважав у своєму творі «Моя боротьба» («Майн Кампф») за один з найпідставовіших складників нацистівської зовнішньої політики.

Прийшовши до висновку, що Східня Европа становить собою природний німецький «життьовий простір», Гітлер бачив також безпосередні практичні можливості для реалізації деяких його ідеологічних концептів і напрямних зовнішньої політики. Через відкидання попередніх німецьких амбіцій на Заході і за морем Гітлер вірив у можливість порозуміння з Англією та Італією стосовно широкозакроєної німецької територіяльної експансії в Східній Европі. Особливо надавав він ваги Англії через панівну ролю її на морях, а також з огляду на расову спорідненість англійського народу з німецьким.

З другого боку, ідеологічні спрямування в плянованому східньоевропейському «життєвому просторі» не лишали в засаді можливости співжиття з Німеччиною ані державам, ані народам, які мали б територіяльно входити в його склад.[27]

Щодо територіяльного засягу «лебенсрауму» Гітлер зазначував, що восновному він мав би здобути його коштом СССР і сусідніх держав

[27] Adolf Hitler, *Mein Kampf* (New York: Literary Classics, 1942), pp. 140; 653.

— специфікація, яка вказувала напрям і скалю експансії, але яка була замало специфікована в деталях. Які саме народи мали б бути включені в німецькі анексійні пляни, що мало статись з негерманським населенням, не було вияснено. Щодо української проблеми, ідеологія «лебенсрауму» видавалася на перший погляд двозначною, а навіть самозаперечною, якщо порівняти писання Гітлера і головного ідеолога націонал-соціялістичної партії Альфреда Розенберґа. Тоді, коли твір Гітлера «Майн Кампф» не згадує України в державному розумінні й ставить через засяг своїх колоніяльних плянів мирне співжиття українського і німецького народів під найбільший запит, Розенберґ вважав створення української держави потрібною, але тимчасовою.[28] Власне треба взяти ту суґестію в рамках його ідеологічного розуміння теорії «лебенсрауму». Розенберґ до певної міри розвинув та уточнив логіку нацистівської експансійної політики, формулюючи ідею «народного імперіялізму», який він протиставив капіталістичному і комуністичному імперіялізмам. Він обороняв право сильнішого народу на територіяльну експансію за рахунок слабших народів, коли це відповідає життєвим інтересам попереднього. З одного боку, Розенберґ відкидає капіталістичну експлуатацію одного народу іншим або спроби асиміляції народів, які під оглядом раси чи культури є відмінними. З другого боку, він заступає право на захоплення територій для чисто расових селянських поселень, що і було підставою нацистського концепту «лебенсрауму».

Розенберґ поділив народи посередньо заторкнені плянованою нацистською експансією на органічних союзників чи органічних ворогів Німеччини. Органічними ворогами Німеччини були ті нації, які через своє геополітичне розташування та расові прикмети були на перепоні для здійснення німецького «лебенсрауму» на сході Европи.

Об'єктивно кажучи, на підставі своїх власних дефініцій, Розенберґ не міг би зідентифікувати українців як органічних союзників націонал-соціялістичної Німеччини на довшу мету. В остаточному аналізі українці мусіли б стати органічними ворогами Третього Райху.

По перебранні влади, Гітлер, крім різних заходів закріпити свою позицію назовні і внутрі, готував свої перші експансійні кроки спочатку на рахунок Австрії, а потім також Чехо-Словаччини. Ціллю цієї експансії було забезпечити собі флянґову позицію в поході на Схід і включити дві найбільші німецькі іреденти при тій нагоді в райх. Тому Гітлер старався встановити добрі відносини з Польщею, щоб не натрапити на можливу польську інтервенцію. В тому світлі треба розглядати стремління Гітлера до заключення акту неаґресії. Крім того Гітлер мав ще інші далекойдучі пляни стосовно німецько-польської

[28] Alfred Rosenberg, *Die Zukunft einer deutschen Aussenpolitik* (München, 1927). Див. також: International Military Tribunal, *Trials of the Major War Criminals,* tom XXX (Nüremberg: Secretariat of the Tribunal, 1947) (hereafter cited as *Trials of War Criminals*), pp. 414.

співпраці, в яку також Англія і Японія мали бути активно заанґажовані. Та політика, конкретно сформульована Бюром зовнішніх справ Розенберґа і зовнішніх справ НСДАП, віддзеркалюється в дворічній директиві, затитулованій «Головна лінія німецько-польської політики» і датованій 29.7.1933 року. В ній пишеться:

«Вилучення питання ревізії німецького східнього кордону, тому що зогляду на засоби сили, не можна буде цього в цей час розв'язати; посилити польський апетит на Радянську Україну і Литву з її портовим містом Мемелем. Це відповідає також англійській політиці супроти Росії. Наприклад, 1931 р. Англія секретно переговорювала з Польщею, а Ватикан також натискав на Польщу, щоб вона почала інтервенційну війну проти Росії. Пілсудський відкинув цю пропозицію в той час тому, що він був непевний Німеччини в його запліччі. Сьогодні нова ситуація.

«Англійсько-німецько-польська і японська інтервенція проти Росії із схваленням Франції та Італії дали такі можливості:

1. Знищення Совєтського Союзу.
2. Ревізію кордонів на німецькому сході. Виміна коридору, частини Познанщини і Горішнього Шлезька за Литву з портом Мемель і різних частин Радянської України.
3. Европейська Росія з Кавказом (стане) німецько-польською сферою інтересів. Азійська Росія (стане) англо-японською сферою інтересів.
4. Повернення колишніх німецьких колоній».[29]

Цікавими є ті директиви у двох точках: по-перше, що вони не роблять жодних надій щодо принципу національного самовизначення супроти України та інших східньоевропейських народів, і по-друге, що вони не вияснюють, як Німеччина мала б комунікуватися зі своєю сферою впливу в европейській частині Росії та Кавказу.

Уже 1935 р. Ґерінґ під час напівофіційних відвідин Польщі подає Пілсудському пропозицію Фюрера щодо спільної німецько-польської кампанії супроти Радянського Союзу, при чому Польща мала б мати вільну руку в Радянській Україні. Цікавим фактом є, що пропозиція Ґерінґа не включала жодних умов щодо українських інтересів, і не було ніяких спроб повідомити про такі переговори екзильний уряд УНР, який співпрацював тісно з польським урядом. Уряд УНР довідався про хід вищезгаданих переговорів в загальних рисах з польських урядових джерел і рішив виявити власну ініціятиву у виясненні імплікацій тих переговорів. Серед архівів Бюра зовнішніх справ НСДАП знаходимо записку про особисту інтервенцію в тій справі представника УНР редактора Симона Нечая з першого лютого 1936 р. В ній читаємо:

«Він (Нечай) приїхав з доручення Прокоповича до Берліна, щоб нав'язати контакт з урядово-партійними колами...

... Український уряд має і надальше враження, що відбуваються певні

[29] Американський Національний Архів, Вашінґтон. Мікрофільм Т81, фільмова ролька число 17.

розмови між Німеччиною і певною іншою державою, які стосуються теж і ролі України. Хоча український уряд стоїть в найтіснішій співпраці з тією певною державою, він хотів би, якщо з боку німецького було б зацікавлення, продискутувати українське питання в безпосередньому контакті з Німеччиною. Це бажання є також головною ціллю його доручення в Берліні».

Німецькі партійні кола і німецький уряд не вважали доцільним вияснення в тій справі, і тим самим суґерована дискусія ніколи не відбулася.[30]

Уряд УНР не був одинокий із заінтересованих сторін, які були занепокоєні плянами Гітлера у зв'язку з його можливим походом на схід. Були поважні розходження між заграничною політикою «лебенсрауму» і пріоритетами, які Гітлер проголошував після прийняття влади. Гітлер почав свою ревізіоністичну політику відносно версальських трактатів на підставі двох надзвичайно зручних гасел: боротьба проти комунізму і здійснення принципу національного самовизначення. Мілітарний виступ Гітлера проти комунізму був популярним серед панівних кіл Англії, Франції, Італії й Польщі вже хоча б тому, що він усував небезпеку комуністичної Німеччини, де комуністи встигли побудувати після першої світової війни найчисленнішу комуністичну партію в Західній Европі. Крім цього, Совєтський Союз через свою експропріяційну політику супроти західніх інвестицій, через свої обмеження в ділянці зовнішньої торгівлі, через активність Комінтерну і вкінці через свою швидку індустріялізацію та озброєння від 1928 р. робив присутність того політичного творива мало побажаною, а комуністичну небезпеку реальною. Арґументи Гітлера, що представляли Німеччину, як забороло Европи перед можливою експансією комунізму, мали вплив на пасивну поставу західніх великодержав щодо нездійснення рішень Версальського договору відносно невідновлювання відбудови німецької воєнної потуги.

Також принцип національного самовизначення поставив західні держави в невигідне оборонне становище супроти Гітлера, хоча Гітлер конкретно пропаґував той принцип тільки у відношенні до прав німецьких меншин.

Поминувши всі ідейні і практичні користі, які могли скристалізуватися для Заходу при розторощенні радянської імперії німецьким молотом, треба також підчеркнути, що така можливість виявляла потенційно також значні небезпеки. Річ в тому, що для західніх великодержав, а навіть для Італії, прийняття чи неприйняття засади самовизначення Гітлером в час походу на Схід грало важливішу ролю, ніж питання німецької іреденти. Розбиття комуністичної імперії само по собі не представляло позитивної програми, і суттєвим питанням для европейських великодержав було, що Гітлер думає поставити на руї-

[30] Records of the National Socialist German Labor Party. Flash I. EA-250-d-18-I, Fol. I, Amt Osten. Матеріяли відносно Польщі і німецько-польських зв'язків, 1933-1934.

нах тієї імперії? Коли Гітлер мав на меті продовжувати політику самовизначення, тоді через створення ряду національних держав на Сході Европи балянс сил на европейському континенті міг бути збережений. Коли одначе Гітлер, на базі політики «лебенсрауму», плянував справді створити всецілу германську імперію від Райну по Урал, базовану на економічній автаркії і політичній ексклюзивності, то це мусіло б силою факту означати гегемонію Німеччини в Европі, яку інші великодержави не були готові прийняти.[31]

Від 1935 р. дипломатична атмосфера для УНР ставала до великої міри непроглядна. Польща ще залишалася номінальним союзником і більшість установ УНР залишалася на території Польщі, але поновні польсько-німецькі переговори відносно контролі і поділу українських територій під совєтською окупацією відбувалися у відсутністі українських відпоручників. Щоправда Польща відкинула німецьку пропозицію партнерства у хрестоносному поході проти СССР, але не задля гасла Пілсудського «ми боремося за вашу і нашу свободу», але тому, що поляки дістали певну евіденцію, що Гітлер не змінив своїх напрямних відносно майбутньої політики «лебенсрауму» в Польщі. Крім того польський уряд здавав собі справу з того, що співпраця в імперіялістичних проєктах із сильнішим і політично безпощадним партнером була б надто ризикованою політикою.

Позатим відхід від принциповости не був винятком тільки в міжнародних відносинах у випадку Польщі. Неясним стало також становище Англії і Франції щодо їх зобов'язань відносно проведення в життя принципів Ліґи Націй. Це відносилося особливо до збереження світового миру і поширення демократичних вартостей в світовому обсягу. Зростаюче число успішних аґресій, починаючи від 1931 року, і ріст тоталітарних устроїв в СССР, Німеччині, Італії, Еспанії, Японії вказували на те, що міжнародні відносини швидко втрачали на стабільності, а взаїмодовір'я між демократичними націями було в процесі занепаду.

В тих опортуністичних і цинічних часах в світовій політиці уряд УНР зберіг свою вірність демократичним принципам і відповідальність у контрактових зобов'язаннях. Будучи сильно заінтересованим у тому, щоб на випадок вибуху війни, уряд УНР знайшовся офіційно по стороні західніх демократій, президент Лівицький зробив статутову зміну в законодавстві УНР, згідно з якою у випадку неспромоги функціонування Державного Центру у Варшаві діяв би Державний Центр у Парижі з іншим президентом, визначеним Лівицьким, який тоді мав би перебрати відповідальність. Тією визначеною особою був тодішній міністер заграничних справ УНР Олександер Шульгин. Він справді перебрав провід Державного Центру у Парижі після упадку Варшави, од-

[31] Hans Weigert, *Generals and Geographers* (London: Oxford University Press, 1942), pp. 221.

наче був арештований німецькою владою після капітуляції Франції 1940 року.

Солідарність уряду УНР в Парижі з кругами, які старалися спинити експансію гітлерівської Німеччини та сталінської Росії, не обмежувалася до контактів із промінентними особистостями та деклараціями. Співпраця відбувалася також на нижчих рівнях. Приблизно 38 українських офіцерів, зв'язаних із УНР, включилися 1935 р. в польські збройні сили, як контрактові офіцери, головно щоб підвищити свої військові кваліфікації. В 1938 році, на підставі офіційних польських джерел, 28 із них ще лишалися в польській армії. Коли Польща була заатакована гітлерівською Німеччиною, українські контрактові офіцери лишилися не лише вірними своїм контрактам, але також своїм демократичним принципам.[32]

Також після вибуху війни Державний Центр в Парижі заключив договір з польським екзильним урядом про оформлення Центром українських біженців та щодо зарібкової еміґрації у Франції, що включав не тільки суспільну опіку, але також можливість формувати українські військові одиниці, які боролися б по стороні аліянтів. Цей останній проєкт не був зреалізований через несподівану капітуляцію Франції 1940 року.[33]

Крім ідеологічних факторів, які впливали частинно на орієнтацію заграничної політики УНР, знаходимо також об'єктивні реалітети, які лишили мало місця на дипломатичне маневрування для даного екзильного уряду. Знищення Гітлером рівноваги сил в Европі грозило не тільки Англії, Франції та багатьом іншим европейським національностям, але також передовсім Україні. Це було обумовлене тим, що з нацистської точки зору Україна була потенційно найобширнішою в Европі сільсько-господарською країною, ідеальною для плянованих Гітлером великопростірних германських селянських поселень. Із відсутністю інших европейських потуг, які могли б спинити нацистські масові переселення і ґеноцид, вигляди на збереження українського народу в рамках української етнографічної території і взагалі його дальшу еґзистенцію були під знаком запитання.

Сподівання на допомогу із сторони СССР не входило під увагу, бо коли б навіть Сталінові вдалося зупинити, на власну руку, німецький «Дранґ нах Остен», політика Сталіна та його наслідників супроти України ґравітувала до поступового знищення підстав української державности, а не до її збереження.

В даних обставинах після 2 світової війни треба було понад п'ятдесят років, поки питання справжньої суверенности України і більшости народів, зв'язаних з Прометеївським Рухом, виринуло в новій ево-

[32] Mikulicz, стор. 110. Див. також: Shandruk pp. 167-170.

[33] Інтерв'ю з проф. Романом Смаль-Стоцьким, квітень, 1967. Див також: Roman Smal-Stotskyi, "The Struggle of the Subjugatet Nations for Freedom: Sketch of the History of the Promethean Movement" *Ukrainian Quarterly* III (Autumn 1947), pp. 334.

люційній формі і закінчилося прокламацією незалежности п'ятнадцяти колишніх совєтських республік.

Сьогодні ще заскоро оцінювати фактичну незалежність України і проспекти оборони її суверенности. Але можна із задоволенням ствердити, що дотепер існуюча українська держава солідаризується з принципами та національними аспіраціями українського народу, які протягом десятиліть обороняв та розвивав ідейно уряд УНР.

Ігор Верба
Українське Історичне Товариство
Київ

ПУБЛІКАЦІЇ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА НА СТОРІНКАХ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Великий український історик другої еміґраційної хвилі О. Оглоблин (1899-1992) майже 30 років був нерозривно пов'язаний з впливовим діяспорним журналом гуманітарного профілю «Українським Істориком». Як один із найближчих співробітників цього видання, Олександер Оглоблин за період з 1963 по 1992 рік вмістив в ньому 19 наукових розвідок та 3 студії мемуарного характеру і декілька рецензій.

Всі вони логічно членуються за проблемно-хронологічним принципом на такі групи: 1) статті, присвячені національно-визвольним змаганням за часів гетьмана Б. Хмельницького і розбудові козацької держави; 2) студії над особою гетьмана І. Мазепи та його доби; 3) розповіді про автономістичний рух кінця XVIII століття; 4) дослідження з методологічних питань української історіографії; 5) генеалогічні розправи про видатних національних культурних і громадських діячів України; 6) мемуари; 7) некрологи. В цій невеличкій статті ми не зможемо все висвітлити з повною мірою, але враховуючи як постать самого вченого, так і порушені ним питання, хочеться все ж подати хоча б у фрагментарному огляді основні думки О. Оглоблина.

Так, у числах «Українського Історика» за 1965 р. друкувалась велика стаття науковця «Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 р.».[1] В ній на основі значного джерельного матеріялу дослідник прийшов до висновку, що повстання під проводом великого гетьмана України слід розглядати як національну революцію, що поклала початок формуванню українського державотворчого процесу. Разом з тим, препарувавши думки окремих науковців, він наголосив на тому, що акт злуки Росії та України за Переяславськими статтями 1654 року був необхідний Б. Хмельницькому для подальшої успішної боротьби проти Речі Посполитої і розглядався останнім як тимчасовий мілітарний союз двох держав з деякими рисами російського протекторату на зразок договорів Б. Хмельницького

[1] *Український Історик.* 1965. No. 1/2. С. 5-13; No. 3/4. С. 11-16.

з Кримом та Туреччиною. Ці міркування вченого вже стали хрестоматійними для багатьох гуманітаріїв.

Як найкращий знавець мазепинського періоду, Олександер Петрович присвятив цьому державному діячеві і його оточенню 2 розвідки: «Два портрети діячів Мазепинської доби» та «Гетьман Іван Мазепа і Москва».[2] Слід зазначити, що ця тематика була логічним продовженням його попередніх, ще за радянських років, історико-джерельних студій, але в нових еміґраційних умовах збагатилась вона національно-державницькою концепцією історичного розвитку України. Так, цей час трактував О. Оглоблин як надзвичайно важливий в світлі політичного, економічного й культурного розвитку, що наступив після Руїни. Всупереч сфальсифікованій ідеологічними ярликами радянській історіографії, вчений вважав І. Мазепу продовжувачем планів Б. Хмельницького, патріотом України. Аналізуючи історичні умови, в яких опинилась Україна на початку XVIII століття, Олександер Петрович визнав політику лявірування І. Мазепи логічною і зваженою. Однак, обравши в союзники Карла XII, гетьман не зміг з'єднати сили своїх прихильників і недавніх опозиціонерів і не зреалізував другу Хмельниччину. З іншого боку, І. Мазепа сприяв піднесенню українського господарства та культури і зумів зберігти ці основні атрибути української національної самобутності для дальшої боротьби за державність.

Продовжуючи тему мазепіяни, торкнувся Олександер Петрович і проблематики іконографії цього періоду. З-під його пера побачила світ цікава, оперта на значний фактологічний мистецтвознавчий матеріал, стаття під назвою «Два портрети діячів Мазепинської доби».[3] В ній крок за кроком, щиро й надхненно О. Оглоблин розшифрував дві таємниці малярства на зламі XVII і XVIII століть, обгрунтувавши, що на одному з портретів, який зберігається у Львові, відтворено постать і підпис Інокентія Монастирського — ігумена Свято-Троїцького Кирилівського монастиря, відкинувши загальноприйняту гіпотезу про зображення церковного діяча Василя Красовського, а на іншому портреті з фондів Київського державного музею українського мистецтва, який позначається як «Портрет невідомого», виблискує постать Григорія Гамалії (1630-1702) — визначного українського державного й військового діяча другої половини XVII ст., наказного гетьмана за часів гетьманування П. Дорошенка.

Багато праці і зусиль поклав вчений на дослідження історії українського автономізму в другій половині XVIII ст. З цього циклу привертає увагу його розлоге дослідження «Берлінська місія Капніста 1791 р.: історіографія і методологія питання».[4] Це була, власне, відповідь О. Оглоблина на закиди американського дослідника Вільяма Еджертона,

---

[2] *Так само.* 1972. No.3/4. С. 7-23; 1989. No. 4. С. 7-16; 1990. No. 1/4. С. 45-54; 1991. No. 1/2. С. 82-94.

[3] *Так само.* 1972. No. 3/4. С. 7-23.

[4] *Так само.* 1974. No. 1/3. С. 85-103.

який в одному з чисел «Slavic Review» (1971, v. 30, pp. 551-560) вмістив статтю під красномовною назвою «Поет Капніст і українська інтриґа», де піддав сумнівові саму поїздку визначного українського поета В. Капніста до Прусії, повністю відкинувши участь останнього в подіях, пов'язаних з ідеєю повстання запорожців за свої привілеї проти Російської імперії, назвавши це «українсько-німецькою інтриґою». І сьогодні дивуєшся, з якою ретельністю і сумлінням, співставляючи думки багатьох науковців (Дембінського, М. Грушевського, Д. Донцова, І. Борщака), Олександер Петрович, застосувавши критично-аналітичний метод дослідження, беззаперечно довів, що автором листа-звернення, написаного французькою мовою до пруського кабінет-міністра графа Геруберґа, є саме Василь Капніст. На думку О. Оглоблина, В. Еджертон ізолювався від загальновідомих історичних фактів, висунувши леґенду, не підкріплену ґрунтовною архівною та історіографічною базою. В резюме дослідник підсумував, що, ховаючи деякі леґенди, треба бути дуже обережним, щоб, часом, замість них не поховати своєї власної наукової репутації.

Ще за років навчання в III-й Київській чоловічій гімназії, захоплювався О. Оглоблин генеалогічними пошуками, підготувавши за 30 років звитяжної праці 4-х томне дослідження з цієї тематики. Цій допоміжній дисципліні він надавав вкрай важливого значення, вважаючи її квінтесенцією кожної історико-джерельної студії. Слід зазначити, що в цьому напрямку вчений продовжував кращі традиції своїх відомих попередників і, насамперед, О.М. Лазаревського та В.Л. Модзалевського. В «Українському Історику» знайшлося місце для трьох його генеалогічних дослідів. Серед цього розмаїття особливою змістовністю відзначається його стаття «Проблема предків Миколи Гоголя», присвячена синові Дмитру,[5] в якій Олександер Петрович намалював широку панораму родоводу видатного російського і українського письменника. Знаменно, що спадковість Миколи Гоголя, за версією О. Оглоблина, сягає глибин української минувшини і доходить до відмітки XVII століття. В цій розвідці вчений зазначив, що Гоголі-Яновські були споріднені і посвоячені з багатьма колоритними українськими козацькими родами і поміж них навіть гетьманськими — Дорошенками і Скоропадськими. У характерному для нього висновку Олександер Петрович зазначив, що проблема предків Гоголя і їх вплив на його життя, духовність і творчість може бути розв'язана лише на суто науковому історичному і генеалогічному грунті. Серед інших його робіт з названої теми коротко помітимо його дослідження «Проблема українських зв'язків Т. Шевченка»[6] і «До питання про походження О. Олеся».[7] В першій з них історик поставив собі за мету дослідити духовний космос великого Кобзаря в споріднених зв'язках з петербурзькими і московсь-

[5] *Так само.* 1967. No. 3/4. С. 78-94; 1968. No. 1/4. С. 19-36.
[6] *Так само.* 1973. No. 3/4. С. 38-53.
[7] Так само. 1985. No. 1/4. С. 165-166.

кими українцями, а в другій, чи не вперше в історичній літературі, подав короткі генеалогічні данні про блискучого українського поета О. Олеся.

Про зірок першої величини серед великих українських будителей нації і неперевершених рушіїв наукового процесу М. Грушевського, М. Василенка й В. Модзалевського розповідається в статтях, написаних на їх честь. Вже в одному з перших чисел «Українського Історика» Олександер Петрович вмістив про акад. М. Грушевського невелику розправу «Михайло Грушевський і українське національне відродження».[8] Цікаво, що в світлі документів, які нам сьогодні відомі, можна стверджувати, що в 20-х роках О. Оглоблин ставився стримано до метра київських науковців. Взаємини О. Оглоблина й М. Грушевського віддзеркалювали ту складну і напружену обстановку у ВУАН, яка визначалась протистоянням Грушевський — Кримський — Єфремов. Велику роль зіграла тут і дружба Олександра Оглоблина з науковими антиподами М. Грушевського і, насамперед, акад. М. Слабченком і акад. Д. Багалієм. Між тим, в статті вчений не торкався своїх давніх стосунків з Михайлом Сергійовичем, а висвітлив деякі аспекти методологічно-історіософського характеру робіт М. Грушевського. За переконанням Олександра Петровича погляди М. Грушевського пройшли певну еволюцію від народницької концепції та політичного комплексу автономістичних тенденцій до ідеї самостійної держави, опертої на авторитет влади. В іншій своїй праці «Михайло Сергійович Грушевський (1866-1934)»[9] вчений також провів дослідження двох паралелей — наукових поглядів і політичної практики — які взаємно впливали на М. Грушевського і доповнювали його світогляд.

Взаємовідносин громадського діяча й правника М. Василенка й історика та генеалога В. Модзалевського торкається ще одна розвідка О. Оглоблина. Не освітлюючи змістовної сторони цієї роботи, ми тільки зазначимо, що вона написана на багатій епістолярній спадщині, яку Олександер Петрович почерпнув ще у Києві у фонді В. Модзалевського та у власній збірці історика Н. Полонської-Василенко.

Надзвичайно зосереджено підходив дослідник і до методологічних питань української історіографії. В 4-х своїх студіях він зманіфестував основне кредо українських істориків в умовах загострення всіх аспектів ідеологічної війни, зазначивши, що завдання істориків у діяспорі полягає в охороні і обороні права і честі української історичної думки й науки, збереженні кращих традицій української історіографії й створення нових наукових вартостей шляхом досліду (або критичного перегляду) найважливіших проблем історії України.[10]

В українському закордонному журналі знайшлося місце і для некро-

---

[8] Так само. 1964. No. 2/3. С. 1-6.

[9] Так само. 1966. No. 1/2. С. 6-14.

[10] Див. Оглоблин О. «Завдання української історіографії на еміґрації»; *Так само.* 1978. No. 4. С. 61.

логів-спогадів О. Оглоблина, які він написав на смерть талановитих істориків Л. Соневицького та С. Підгайного. З першим його єднали довгі роки на терені розбудови історичної науки в Українській Вільній Академії Наук у Нью-Йорку.[11] А Семена Підгайного Олександер Петрович знав ще з київських часів, коли вів в далеких 20-х роках в Київському інституті народної освіти Історичний Семінар Вищого Типу. Цікаво, що в некролозі О. Оглоблиним майже без змін повторені ті думки, якими він обмінювався з Семеном Олександровичем за культівських часів. В них рефреном проходить теза про трагедію української інтеліґенції.

Своєму вчителеві і довголітньому дорадникові, славетному історику акад. Д. Багалієві О. Оглоблин присвятив статтю-спогад «Пам'яті Дмитра Багалія».[12] Вона носить мемуарний характер і розповідає про життєвий та творчий шлях Дмитра Івановича. Значне місце в ній відводиться взаєминам О. Оглоблина та Д. Багалія на тлі тодішньої історичної дійсности. В неї ж вкраплено і напівзнищений в 30-х роках оглоблинський щоденник, що є, безперечно, цінним і правдивим джерелом в небагатому мемуарному спадку покоління, що зазнало репресій.

Останнім в цьому ряду стоїть «Слово про Любомира Винара».[13] В цій короткій, але змістовній праці дана характеристика основного наукового доробку засновника «Українського Історика», висвітлюються його головні життєві та дослідницькі напрямні на тридцятилітньому шляху в історичній науці.

Безперечно, тема «О. Оглоблин та «Український Історик» заслуговує на поширене дослідження. На наш погляд, це може бути зроблене найближчим часом. З свого боку зазначимо, що від процесу взаїмної співпраці виграли обидві сторони. Роботи О. Оглоблина на сторінках журналу надали йому в науковому середовищі статусу основного українського гуманітарного журналу. З іншого боку, «Український Історик» сприяв і так гучній славі Олександра Петровича серед науковців, ставши найкращим пам'ятником оглоблинським шедеврам.

---

[11] Леонід Соневицький був першим докторантом Олександра Петровича в Українському Вільному Університеті в Мюнхені. *Редакційна замітка.*

[12] Український Історик. 1988. No. 1/4. С. 92-105.

[13] *Так само.* 1981. No. 1/4. С. 5-6.

Федір Погребенник
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

АНТІН СИНЯВСЬКИЙ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗКИ З ГАЛИЧИНОЮ

Розмежовані кордонами різних держав українські землі завжди відчували історичну й культурно-духовну спорідненість між собою. Ця спорідненість особливо стала відчутною з виступом в Галичині «Руської трійці» (М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич), а на Наддніпрянщині — Т. Шевченка. Починаючи із 40-х років налагоджуються досить жваві взаємини між діячами культури східноукраїнських і західноукраїнських земель. Вони посилюються, набувають розмаїтих форм у 60-х роках, коли в Петербурзі виникає перший український журнал «Основа», а у Львові виходять часописи «Мета», «Вечерниці», «Слово». Налагоджується жвавіший обмін духовними цінностями між обома частинами України, зростає почуття їх національної спорідненості. «Заспіває наш брат за Дунаєм, або під Полтавою, і в Бескидах голос лунає. Застогне Галицька Русь під Карпатами, понад Дніпром у людей серце болить», — писав 1863 р. П. Куліш редактору львівської газети «Слово» Б. Дідицькому.

Величезну роль у духовному єднанні українців різних земель відіграла творчість Т. Шевченка, що була тим життєдайним джерелом, яке живило їхні волелюбні прагнення, вселяло віру у відродження України, поневоленої царською Росією і цісарською Австро-Угорщиною. Павло Грабовський свого часу писав: «Но вот в начале 60-х годов в Галичину проникают произведения Шевченко и производят неслыханный переворот в умах сначала молодежи, а потом и остального общества... Имя его стало лозунгом, под знаменем которого начало группироваться все пробудившееся и мыслившее...».[1]

Культурна і наукова співпраця — легальна і нелегальна — між Галичиною і Наддніпрянщиною набирала чим раз конкретніших форм насамперед завдяки тим одчайдушним діячам культури, які, ризикуючи багато чим, ішли на контакти один з одним, встановлювали між собою творчі взаємини, налагоджували обмін ідеями, періодичними виданнями, лупали скалу відчуження, якою монархічний режим царсь-

---

[1] Павло Грабовський, *Вибрані твори в двох томах.* Т. 2, Київ, «Дніпро», 1985, стор. 148.

кої Росії прагнув відгородити «східних» українців від «західних». Галичина стала тим краєм, куди все частіше звертали свої погляди визначні українські вчені і письменники, прагнучи розгорнути тут свою діяльність, використовуючи для цього і ті демократичні конституційні умови, що тут існували, і спираючись на галицькі періодичні видання, наукові та громадсько-культурні інституції. Так, найтісніші взаємини з Галичиною встановили П. Куліш, В. Антонович, О. Кониський, М. Драгоманов, Б. Грінченко, М. Коцюбинський та багато інших письменників і вчених, які значну частину своїх творів опублікували у західноукраїнських виданнях, пустили тут глибоке коріння у духовне життя.

Ціла епоха нашої історії у розвитку української науки пов'язана з іменем Нестора Михайла Грушевського, який, переселившись з Києва в Галичину, розвинув тут широку дослідницьку діяльність, мав змогу збагатити не лише українську, а й світову історичну науку.

Серед великої групи наддніпрянців, які співпрацювали, переважно нелегально, з українськими виданнями Галичини, помітне місце займає вчений-історик, етнограф і статистик Антін Синявський (1866-1951). Ім'я його, як і праці вченого, майже півстоліття були в забутті, офіційні власті на Україні, в тому числі установи, де він довгі роки працював, не турбувалися про те, щоб спадщина А. Синявського стала надбанням не лише історії, а й наших сучасників. Лише зараз появилася перша монографія про життя дослідника.[2]

Антін Синявський — український історик і економіст, педагог і громадсько-культурний діяч, вчений широкого профілю, який більше шістдесяти років працював на ниві науки. Він залишив глибокий слід у різних сферах наукового-педагогічного і культурно-освітнього життя на Україні. Уродженець Київщини (село Веприк під Білою Церквою), син протоєрея о. Стефанія Синявського — людини освіченої і поступової, А. Синявський замолоду мав змогу духовно розвиватися, здобути належну освіту. Навчаючись у Києві, зійшовся з видатним істориком В. Антоновичем, одним з найактивніших діячів «Старої громади», під його керівництвом після закінчення Київського університету (1889) почав займатися науковою роботою. Але основні знання з історії та культури рідного народу він здобував у спілкуванні із членами «Старої громади», серед яких високими авторитетами були О. Кістяківський, В. Антонович, М. Драгоманов та інші.

Після Київського університету А. Синявський навчається в Одеському університеті (1889-1893), де встановлює зв'язок із патріотично настроєною молоддю, згуртованою навколо одеської «Громади», стає одним із близьких друзів відомого там громадсько-культурного діяча — бібліографа М. Комарова. Втягується у культурне життя Одеси, налагоджує нелегальні зв'язки із закордонними українськими виданнями в

[2] В.М. Заруба. *З вірою в українську справу. Антін Степанович Синявський.* Київ, «Либідь», 1993.

Галичині — журналами «Зоря», «Народ», розпочинає наукову й публіцистичну діяльність, друкуючи під псевдонімом на сторінках згаданих видань статті з питань історії і культури.

Водночас він навчається і в Мюнхенському університеті в Німеччині, відомому своїми давніми науковими традиціями. У Варшаві, де він 1898 р. захистив магістерську дисертацію, кілька років був ад'юнкт-доцентом гірничої статистики при університеті (1898-1900), директором гімназії у Білостоці (1901).

А. Синявського тягнуло на Україну, він не поділяв русифікаторської політики царського уряду щодо Польщі (як і щодо власного народу). Тому коли 1902 р. вченого запросили стати директором «комерційної школи» в Катеринославі, він охоче погодився обійняти цю посаду. Багато зусиль доклав до розбудови школи, до підняття її наукового авторитету, залучив до читання курсу лекцій з історії України відомого згодом громадсько-культурного діяча, політика й історика Дмитра Дорошенка. Тут, в Хатеринославі, А. Синявський розгортає широку наукову та громадсько-культурну діяльність: очолює роботу архівознавчої комісії, до якої запрошує Д. Яворницького, Д. Дорошенка, В. Біднова, Я. Новицького та інших, стає одним із засновників культурно-освітнього товариства «Просвіта», нелегально бере участь у діяльності «Товариства українських поступовців», яке відстоювало ідею національного відродження України.

Людина, яка всім серцем любила свій народ, в тяжких умовах царату ніколи не забувала, «чиїх синів, чиї ми діти». А. Синявський привітав створення у 1917 р. Центральної Ради, обійняв посаду директора департаменту середніх шкіл у Міністерстві народної освіти Української Народної Республіки. Переживає разом з урядом новоутвореної Української держави всі її злети і спади. Протягом 1919-1921 працює доцентом історії та політекономії українського університету в Кам'янці-Подільському, що його очолював визначний філолог Іван Огієнко.

А. Синявський не виїхав в еміграцію, хоч йому загрожувала небезпека, залишився на рідній землі, разом з нею переживав і відродження національної культури у 20-ті роки, і сталінські репресії, засилля комуністичного режиму.

Завершив свій життєвий шлях А. Синявський у Сімферополі у глибокій старості, переживши багато прикростей, переслідувань, поневірянь.

Предметом уваги автора цих нотаток є зв'язки А. Синявського з Галичиною, його участь у львівських журналах «Народ», «Зоря», «Нові шляхи», що досі не були предметом дослідження.

Співпраця А. Синявського з українськими виданнями Галичини, які в матеріялах царської охранки фігурували як сепаратиські, антидержавні, була пов'язана з конспірацією, вимагала приховування справжнього прізвища вченого. Саме тому, він за свідченням «Словника українських псевдонімів» О. Дея (К., 1969) користувався такими крипто-

німами і псевдонімами: А-С., К-тр-н, А., СК., Хома; А. С...ій, А. Катран, Х. Скреглюк. Розшифруємо, що саме і де саме опубліковано.

Криптонім А.С. зрозшифруванням «А. Синявський» подає також син відомого бібліографа М. Комарова — Богдан Комаров. Що саме і де під цим криптонімом друкував А. Синявський — невідомо. Що це джерело може бути достовірним, певною мірою свідчать неопубліковані листи А. Синявського до М. Комарова, виявлені мною в архіві останнього в Одесі.

Криптонім «*А.К-тр.-н*» розшифровує О. Дей, посилаючись на журнал «Зоря». За підписом «А.К-тр-н» опублікувано статтю «Микола Коваленко. Посмертна оповістка» (№ 12, с. 244).

«*Катран*», як псевдонім А. Синявського словник О. Дея фіксує, посилаючись на журнал «Зоря» (1891) і матеріяли відділу рукописів ЦНБ (Х, 4866, стор. 1135).

За криптонімом «*А.С-ський*» «Зоря» 1895 року подала статтю «Десятьлітні роковини М. Костомарова» (№ 13, с. 253-254).

За криптонімом «А.С-ий» у «Зорі» за той же рік з'явилася розвідка вченого «Огляд літературно-наукової діяльності Володимира Б. Антоновича» (№ 15, с. 295-296). Зрештою, під псевдонімом «*Катран*» у «Зорі» за 1891 (№ 11, с. 215-217; № 12, с. 235-236) опубліковано відгук А. Синявського на працю В. Барвінського «Ілюстрована історія України під найдавніших до нинішніх часів після руських і чужих істориків» (Львів, 1890).

Таким чином, зв'язок із «Зорею» А. Синявського значною мірою з'ясовується. У процесі «українізації» галицької «Зорі» брали активну участь Василь Лукич та Осип Маковей, завдяки яким вона в 90-ті роки стала, власне, загальноукраїнським виданням із широкою програмою національного відродження України. Десятки українських письменників, істориків, культурно-освітніх діячів насичували це видання літературними матеріялами (з історії, етнографії фольклористики, мовознавства, громадсько-культурного життя). Маємо на увазі В. Олександрова, В.Антоновича, В. Вовка-Карачевського, Б. Грінченка, П. Грабовського, М. Комарова, О. Кониського, А. Кримського, В. Лисенка, М. Старицького та інших. У фарватері цих визначних діячів — співробітників «Зорі» — йшла короткочасна співпраця А. Синявського із львівськими виданнями.

Взаємини вченого з цим часописом відкриває його грунтовний аналіз згаданої праці О. Барвінського, що заснована як на дослідженнях польських, німецьких та інших авторів, так і на власних спостереженнях автора — доброго знавця історії та культури рідного народу.

Відгук-рецензія на популярну працю О. Барвінського — єдина розвідка в спадщині письменника, присвячена дослідженню українського вченого Галичини. У ній автор засвідчив своє вболівання за історію України, так мало дослідженої на той час:

«Нам бракує повної історії русько-українського народу, всіх його земель,

України (тобто Наддніпрянщини — Ф.П.), Галичини, Буковини і Русі угорської. Вона мусить відповідати сучасному зросту нашого національного самопізнання, розповідати нам про долю нашого народу з нашого ж погляду. Тепер же більшість мусить дивитися на свою історію через польські та російські тенденційні шкла; не всякий мав можливість взятися до монографій Костомарова, Антоновича, Лучицького, Скальковського, Дашкевича і інш., щоб придбати собі ясне розуміння свого минулого...», так викладає автор своє розуміння наукового об'єктивного вивчення історії нашого народу. Рецензент жалкує, що О. Барвінський «обмежив свою працю популярним ділом», бо, вважає, від нього «маємо сподіватися на повну історію».

Схвально відгукуючись про загальну концепцію праці, рецензент, все ж, робить чимало зауважень про початкові розділи книги (історія Київської Русі), зокрема вказує на нерівномірність висвітлення історичного минулого окремих частин української землі, на деякі прогалини. «Із сього погляду в «Ілюстрованій історії» дечого бракує. Галичина стоїть якось збоку, історія Буковини оповідана зовсім коротко, як і історія угорських русинів» (стор. 216). Інші розділи праці О. Барвінського (литовський період та ін.), на думку рецензента, змістовніші, глибші, хоча і їх можна б доповнити. Особливо схвально оцінює автор рецензії докладне висвітлення в праці періоду Козаччини. «Видно, що автор ніби пережив сі трагічні моменти нашої історії, він ясно вирозумів собі сучасні напрямки і також ясно оповів у своїй «Ілюстрованій Україні». А. Синявський вважає, що згадане науково-популярне дослідження загалом дуже цінне, повинно бути в кожній українській сім'ї.

Відгук на книжку О. Барвінського має конкретно-прикладний характер: в ньому дається розгляд проблематики дослідження, а водночас висловлюються певні зауваження до розділів та побажання. Водночас автор статті в непоодиноких випадках висловлює цілий ряд узагальнюючих міркувань, виявляючи глибокі знання минулого свого народу, акцентує на значенні соціяльних і національних факторів в історичному процесі. Так, він утверджує думку:

«Мотив соціяльний, треба признати, мав велику силу в нашій історії навіть і тоді, коли, здавалося б, інтереси національності і віри мусіли б займати перше місце: він себе виявив в головних моментах нашого життя і керував його політичним напрямком» (стор. 236).

О. Барвінський, близький до журналу «Зоря», безумовно знав, що псевдонім «А. Катран» належить А. Синявському. Він був особливо важливим для автора, який багато сил віддав розвиткові історичної науки в Галичині, зокрема як редактор серії «Руська історична бібліотека» (Тернопіль-Львів, 1883-1894), голова Наукового товариства ім. Шевченка (1893-1897), редактор його «Записок».

Увагу А. Синявського — людину широких, енциклопедичних поглядів — завжди привертали визначні постаті української історії та культури. Саме цим пояснюється його звернення до спадщини М. Костомарова — вченого і письменника. З нагоди десятих роковин смерті М.

Костомарова А. Синявський опублікував статтю про нього, у якій дав глибоке визначення ролі і місця вченого у розвитку історичної науки, його значення в літературному процесі своєї доби. «Значення Костомарова яко історика для нашої історіографії величезне», пише А. Синявський. «Він показав ділом конечність відчування внутрішнього життя народу і краєвої історії в протиставленні до централістичної і перший зрозумів велике значення етнографії для історії. Цілі епохи українсько-руської історії, досі скриті під шумом загальних фраз або в тумані апріорних заключень, були освітлені артистичним, талановитим і критичним словом Костомарова», — до такого заключення доходить автор статті.

Простежуючи основні моменти життєвого і творчого шляху М. Костомарова, вчений виділяє ті аспекти його діяльності, що дали найбільші плоди, наголошує на пріоритетних наукових відкриттях в галузі історії, етнографії, фольклористики. «Костомарову, — твердить А. Синявський, — належиться честь, що він положив перший камінь під нашу наукову етнографію... Етнографія була в його очах такою самою конечною для історика помічною наукою, як тепер, наприклад, соціологія і політична економія» (стор. 253). Зауважимо, що під етнографією А. Синявський розуміє і народну творчість, і народознавство загалом.

Літературну творчість М. Костомарова автор статті розглядає досить стисло, вважаючи, що досліджуваний ним письменник був одним із активних діячів славної тріади: Шевченко, Куліш, Костомаров. Такі твори автора, як «Син», «Кудеяр», «Черніговка», вважає він достовірними художніми ілюстраціями історичних подій. Основу увагу він зосереджує на історичних працях вченого і на його педагогічній діяльності. Характерними рисами М. Костомарова-вченого А. Синявський вважає незвичайний талант, глибоку ерудицію, проникливе науково-історичне відчуття, творчу фантазію, які давали йому змогу вибудовувати цільні концепції, оживляти події минулого, малювати живі образи історичних подій «... Його працями були відкриті і промощені нові дороги і дане загальне освітлення цілим епохам. Такими славними іменами, як Микола Костомаров характеризуються зворотні пункти в розвію кожної науки», доходить висновку А. Синявський. Стаття сповнена пієтетом до М. Костомарова зокрема ще й тому, що він «близько брав до серця розвій студій і любові до свого народу», у тяжких умовах царського деспотизму як ніхто інший «в такій ступені поміг на Україні до розвію самосвідомості...»

А. Синявському належить низка інших статтей-оглядів літературно-наукової діяльності вчених і письменників, серед них В. Антоновича, з яким він був у приятельських стосунках. У роздумах над спадщиною В. Антоновича А. Синявський виявив не лише свої демократичні переконання, а й глибоке знання історико-культурного розвитку України другої половини XIX століття, зокрема духовного життя Києва, з яким пов'язаний життєвий і науковий шлях В. Антоновича. На думку А.

Синявського, В. Антонович — «основатель українсько-руської археології і найлучший, після загального признання, знавець українсько-руської давнини...» (стор. 295). Дослідник стисло визначив характерні особливості наукової діяльності В. Антоновича, прикмети його наукового підходу до оцінки історичних подій, явищ і постатей, а саме:

> «майстерна переробка сирого матеріялу, зовсім нові, самостійні виводи, цінні замітки (тобто зауваження — Ф.П.), завжди об'єктивні і історичні, а також замітно ясний, короткий і докладний виклад».

На думку А. Синявського, вчений формував школу істориків і групу археологів, які збагатили вузівську науку, стали окрасою університетів у Москві, Києві, Львові. Своїм оглядом літературно-наукової діяльності Володимира Б. Антоновича вчений наголосив на непересічності його надбання в галузі історії й археології, зокрема, на значенні діяльності вченого як дослідника слов'янських курганів, і скитських старожитностей, козаччини. Стаття, написана з нагоди 25-літнього ювілею В. Антоновича, об'єктивно розкриває внесок українського історика в розвиток історичної науки.

Зрештою, мемуарна згадка «Микола Коваленко», що з'явилась в «Зорі» 1893 р. (№ 12, стор. 244) за підписом «А.К-тр-н» присвячена пам'яті молодого передчасно померлого в Одесі поета, який, на думку автора, «відзначався чималим літературним талантом разом з високою інтелігентністю та кріпкою самостійністю». А. Синявський уболівав за долю нашої літератури, культури, саме тому підтримував молоді таланти. Він вважав за доцільне зберегти в пам'яті нащадків ім'я молодого письменника-патріота, який помер, не встигнувши «виробити свого таланту та віддатися серед прикрих обставин тій літературно-науковій роботі і діяльності, якою горіла його душа...»

Цими статтями й рецензіями вичерпується конспіративна співпраця А. Синявського з провідним на той час в Галичині журналом «Зоря».

Такий же конспіративний характер мала співпраця А. Синявського із забороненим в Росії журналом «Народ», що його видавали у Львові І. Франко та М. Павлик. А. Синявський, безумовно, був поінформований про діяльність організованої згаданими письменниками «Українсько-руської радикальної партії» та її органу «Народ», мав з ними певні стосунки (очевидно, через київських посередників), в усякому разі був одним із авторів цього видання, брав участь у дискусії про його характер. Що саме опублікував вчений на сторінках цього антицарського видання, яке в межах царської Росії поширювалося тільки нелегально? За підписом «Хома С.К.» тут знаходимо його «допис з України» під назвою «Перше змір, а потім вір» («Народ», 1891, № 9, 1 травня, с. 163-164); під криптонімом «Х.Ск.» вміщено другий «Лист з України», що стосується історичних питань, Л. Толстого та інших. І, нарешті, «Хома СК.» підписаний ще під одним »Листом з України», що має назву «Десятиліття царювання Олександра III» («Народ», 1891, № 1, 1 травня, с. 152-154; № 10, 15 червня, с. 180-181).

Що всі три статті надійшли з Наддніпрянської України, що вони належать А. Синявському, сумнівів не має. З розшифруванням повного прізвища автора вони зафіксовані у систематичному покажчику змісту журналу, 1970 р. випущеному львівською державною науковою бібліотекою Академії наук УРСР (укладач П. Баб'як).

Участь А. Синявського в «Народі» є логічним продовженням його співпраці із «Зорею», навіть більше того, вона свідчить про встановлення контактів вченого з найдемократичнішим на той час українським виданням, автори й поширювачі якого на території царської Росії зазнавали переслідувань. Показово, що А. Синявський своїм дописом «Перше змір, а потім вір», включився в розмову про діяльність «Українсько-руської партії» та її журналу «Народ». Автор статті підтримує їхню програму, захищає її від нападок боязливих добродіїв з табору «народолюбців» Наддніпрянщини. Автор, полемізуючи з однобічними оцінками програми «Українсько-руської радикальної партії» та її органу — журналу «Народ», прагне утвердити науково-об'єктивний погляд на програму українських радикалів, їхню практичну діяльність.

> «Радикали, пише він, виявили себе «западниками», прихильниками не російської культури загалом, але того в рос[ійській] культурі, що є в ній, як і в усякій іншій, ліпшого, гуманного, демократичного; вказали, що думки їх про самостійність нашої національності й літератури однакові з народовцями, що вони тільки не визнають ніякого національного ненавистництва» (стор. 163).

Виступ А. Синявського в обороні програми «Українсько-руської радикальної партії» та «Народу» мав велике значення для прояснення ситуації, що склалася в Галичині й на Наддніпрянщині на початку 90-х років, коли на арену громадського життя виступали нові суспільні сили, почався організований радикалами селянський рух, активізувала свою діяльність обабіч кордону українська інтелігенція. Закликаючи глибоко вдуматися в програму «Народу», А. Синявський, твердить, що кожен неупереджений читач, може переконатися в тому, що

> «українські радикали працюють над розпросторенням наукових позитивних поглядів (наприклад, про релігію в «Літ[ературно]-наук[F42001ovij] бібліотеці» — Дрепер), а також і практично прилучають нас до загальноєвропейського радикального руху, а не вернуть до «обрусєнія»... Потребу такої партії, котра б взяла на увагу інтереси люду — питання економічне — та поробила б стежки до роз'яснення свого питання в Галичині — вимагає саме життя. Хай і на сей раз українці (Наддніпрянщини. — Ф.П.) згадають, що Галичина ближче до Європи, ніж наша Україна та й взагалі не рівняють ще нашого стану економічного до галицького» (стор. 163).

Одже, А. Синявський сміливо став на бік прихильників програми «Українсько-руської радикальної партії» та її органу «Народу», висловив свою підтримку «ідеалам сучасного європейства, котрі хоче перевести до нашого народу нова партія на нашому грунті», тобто виступив як прибічник демократичних поглядів на суспільне життя.

Щодо двох статтей, що мають історико-культурний характер, то вони порушують ряд важливих проблем, а саме: відзначення 30-ліття скасування кріпацтва в Росії і громадський резонанс цієї події, думки з приводу Л. Толстого і кількох антицарських віршів, які поширювалися в Росії в рукописах. На думку А. Синявського, при публічному обговоренні питання про тридцятиріччя скасування кріпацтва на поверхню життя випливла болюча квестія: становище трудового люду. Загальний погляд, печаті, на думку вченого — «такий, що селянину стало вже дуже тяжко жити... і що треба дати йому якусь раду».

З приводу думок про Л. Толстого, то автор статті виявляє тверезість і критичність погляду на цю постать. А. Синявський не сприймає філософії великого письменника про «непротивлення злу насильством». Для українського вченого Л. Толстой — «великий художник, але зовсім ніякий філософ. Це мій особистий погляд, котрий може кому і здається дивним, але я придбав його собі, мавши терпеливість перечитати всю його останню філософію і белетристику» (стор. 229). Щодо віршів С.К. Толстого, які у багатьох копіях за «чотири — п'ять місяців трохи не всю Росію обійшли» (йдеться про памфлети «Российское зхо», «Квартет», «Велика Федора, да дура»), то вони привернули увагу А. Синявського тому, що в них, за словами автора, «висміюється сучасний стан Росії, в котрій панує дурний деспотизм і бідує безправний народ».

Цей штрих дуже показовий для А. Синявського, якому чужий був деспотичний дух царської Росії. Скориставшись тим, що в його руки потрапили згадані твори, він вважав за необхідне у своїй статті наголосити на опозиційних настроях в монархії, на тому, що у згаданих сатиричних віршах «хоч трохи протестується проти тих порядків, котрі так душать кожного» (стор. 130).

В останній частині своєї статті А. Синявський, торкаючись становища трудової людності Росії, знайомить читачів «Зорі» з нелегальною літографованою прокламацією, у якій констатується безрадісний стан поневолених нею народів, зокрема селянства. «Народ наш скований матеріяльними злиднями, забитий урядом, бюрократією. Наші селяни тільки й думають тепер про землю, як про щось найліпше, найвище добро, але щоб добути те добро, треба його добитися... треба свободи політичної, треба, щоб народ брав участь в законодавстві й управі, другими словами — треба народної конституції». А. Синявський, розвиваючи ці думки проклямації, висловлює й закиди на адресу авторів проклямації, які не висувають у ній конкретної програми боротьби за «політичну волю, без котрої, як каже Шевченко, не буде добра ніколи». В Росії, на думку автора статті, панує політичне безправ'я, «ніхто не має і ні в чому ніякої гарантії». Тому-то забезпечення прав людини, для нього — основне завдання.

А. Синявський, таким чином, не лише знайомить читача «Зорі» з новими опозиційними течіями і віяннями в Росії, а й висловлює до них своє ставлення, виявляючи при цьому глибоке розуміння соціяль-

но-політичних процесів, демократично-гуманістичний характер світогляду. Він виступає як історик-соціолог, який прагне не стільки реєструвати явища й події, скільки їх осмислювати.

Найважливішою публікацією на сторінках «Народу» є розвідка А. Синявського «Десятиліття царювання Олександра III», що має підзаголовок «Лист з України». З цілого комплексу питань, пов'язаних з цією проблемою, автор вибрав такі: погляди різних партій на царювання Олександра III; політика російських царів і сподівання народу; закони царської Росії за 1881-91 роки у справах селян та робітників; головні закони та реформи за десятилітнє правління Олександра III. Своєрідним політичним заспівом А. Синявському до його розвідки послужив сатиричний вірш О. Толстого «Велика Федора, да дура», що починається словами: «Беззаконная, безправная, Правоверная, православная». Історичний аспект статті наповнений політичним змістом, весь час проектується на реальні життєві обставини народів Росії, тобто, автор виступає і як історик, і як публіцист, аналітик соціяльно-політичних умов, у яких проходила діяльність Олександра III. Відкидаючи думку офіційних істориків і публіцистів, які прагнули возвеличити «демократичність царизму», автор статті доводить, що

> «московський чи петербурзький монархізм, як і вчений інший, тепер перш всього веде свою політику, щоб зміцнити своє становище, спираючись на ті, чи другі елементи, але не даючи нікому забагато авансів, себто демократії, чи навіть клерикальному напрямку» (стор. 153).

Автор розвідки дає грунтовний аналіз соціяльно-економічного життя Росії, розглядає різні законопроекти царських властей, міністерств і відомств, доводячи їхню неспроможність грунтовно поліпшити становище народу, внести демократичні зміни в духовну сферу. Так, провведені нові закони про пресу «Тепер ми дістали на шию тяжкий ланцюг, котрий задушує кожного, хто сміє сказати щось такого, що не подобається урядові» (стор. 180). Різко негативними є спостереження А. Синявського над станом освіти Росії, зокрема на Україні: «У нас же, на Україні, школа служить тільки «обрусению» разом з ширенням клерикалізму та царизму». З осудом автор пише про те, що, згідно з урядовими циркулярами 1883 та 1881 р., із шкільних бібліотек «виключено більшість творів Тургенєва, Гончарова, Л. Толстого й інших, усі Достоєвського, Белінського (критика), Костомарова (історичні й белетристичні) та навіть Островського... не кажемо вже про те, що заборонено мати не тільки в гімназіяльних, а навіть по приватних бібліотеках книжки, написані по-українськи» (стор. 180).

Автор доводить, що десятилітнє правління Олександра III не принесло народові відчутних позитивних результатів, сприяло зміцненню консервативних інституцій, що пропагована офіційними колами думка про «исконно демократическую политику» російського самодержавства не відповідає дійсності. Власне, за час правління царя згідно з його політичною програмою «піднято православіє до нової нетолеранції,

знищено все, що хоч трохи мало можливість виявити свою самодіяльність і опозицію уряду...»

Розвідка А. Синявського на достовірному фактичному матеріялі розкривала той тяжкий стан, до якого довів Росію, в тому числі Україну, російський царат, вона давала ретроспективний аналіз стану тогочасного російського суспільства, тих імперських структур, які наклали свій тяжкий відбиток на життя поневолених народів. Праця вченого допомагала читачам «Народу» з'ясувати, у яких умовах живе в Росії основна частина українського народу, не залишала ілюзій з приводу того, що чекає його під владою царату. Звичайно, така стаття не могла появитись в підцензурній пресі на Україні чи в Росії, більше того, навіть у закордонному виданні, яким був часопис «Народ», автор не міг підписатися під нею своїм повним іменем.

Серед матеріялів, надісланих у Галичину з Наддніпрянської України, кореспонденції-листи А. Синявського виділяються актуальністю порушеної проблематики, гостротою постановки багатьох питань, широким використанням документальних свідчень, антимонархічних художніх творів, вагомістю доказів, жвавою формою викладу.

Думаємо, що зв'язок А. Синявського з «Народом» ішов через одного з його редакторів — М. Павлика, який доклав багато зусиль, щоб залучити до цього видання кореспондентів із Росії, закордону загалом.

Пройшло кілька десятиліть, і А. Синявський встановив контакти із львівським журналом «Нові шляхи», що його видавав Антін Крушельницький. Досі ця сторінка творчої діяльності вченого була невідомою: адже його статті в «Нових шляхах» друкувалися під криптонімами. Незважаючи на свою прокомуністичну орієнтацію, спочатку журнал надавав сторінки авторам різних поглядів, був тим мостом, що з'єднував прорадянські кола Галичини з Радянською Україною. Працюючи в умовах сталінської тоталітарної системи, А. Синявський, звичайно, не міг надіслати свої статті до видань, що дотримувались виразно національної програми, наприклад до «Літературно-наукового вісника». А прагнення спілкуватися із Львовом у нього було велике. Так з'явилася ідея надіслати кілька статтей і кореспонденцій до «Нових шляхів», співпраця з якими не загрожувала йому, здавалось би, неприємностями. Оскільки повної впевненості в цьому все ж не було, то А. Синявський і на цей раз виступив у львівському виданні під криптонімами «А.С.» (стаття «Дніпробуд у новій стадії»), «Проф. С-кий» («Другий Всеукраїнський сходознавчий з'їзд»), «Сучасне будівництво на Дніпрельстані»). Лише один з автографів (стаття «Нова перемога в будівництві „Дніпрельстану"») має підпис «Проф. А. Синявський».[3]

Статтею «Сучасне будівництво на «Дніпрельстані» «Проф. С-кий», як він підписав себе під статтею в «Нових шляхах» (1930, № 1. С. 129-134) розпочав розмову про спорудження найбільшої на той час в

[3] Автографи-машинописи цих статтей виявлено в архіві А. Крушельницького (Центральний Державний історичний архів України у Львові).

Європі електростанції. Роздуми вченого стосуються тих проблем степового півдня України, які мало розв'язати будівництво Дніпрогесу — транспортних, промислових, сільсько-господарських, мають під собою глибоку економічну базу, доносять до читача динаміку робітничих буднів, тодішніх заходів щодо перетворення природи. Зникає, відходить назавжди давно-минуле цієї місцевості, багатої та легенди... Будується нова доба, і та мережа електричного сяйва, що серед темної ночі горить золотими зірками, вже є емблемою того недалекого світлого, що дасть Дніпрове будівництво», з гордістю пише автор. Статтею «Дніпробуд у новій стадії» («Нові шляхи», 1930, № 5, с. 168-171), що з'явилась за підписом «М.С.» (помилка, має бути «А.С.») автор інформував українських братів за кордонами Радянської України про хід будування Дніпровської електричної станції, до якої були звернуті погляди багатьох учених. Це професійна стаття науково-технічного складу з досить докладним висвітленням споруджуваних об'єктів, оцінкою їхньої потужності, значення для розвитку народного господарства України».

Цілком зрозуміло, що ці статті написані з позицій вченого, який на будівництво Дніпрогесу дивиться з точки зору тогочасної ідеології. Це тим більше зрозуміле, що А. Синявський був керівником комісії для дослідження Дніпрогесу, друкувався у «Працях» цієї комісії. Він добре відчував значення для економіки України будівництва Дніпрельстану.

Як економіст, він не міг не радіти з приводу того, що Україна здатна була збудувати такий гігант на Дніпрі. Почуття радості і гордості виразно відчуваються у всіх трьох статтях А. Синявського, що з'явилися в «Нових шляхах».

Науково-реферативний характер має оглядова стаття «Другий всеукраїнський сходознавчий з'їзд» («Нові шляхи», 1930, № 2, с. 337-339), що розкриває широкі сходознавчі зацікавлення А. Синявського. Давши докладний звіт із роботи з'їзду сходознавців, на якому, до речі, автор огляду виступив із доповіддю «Торговельні зносини Запоріжжя з Кримом та Туреччиною», він дійшов до висновку: «За останні роки Україна має значні досягнення в галузі сходознавства: значно зросла кількість робітників, розширилося видавництво «Східний світ...» Сходознавство в УРСР стало на шлях значного розвитку, набравши конкретних життєвих форм дослідження і вивчення».

Таким чином, А. Синявський за двох систем — царської Росії та радянської України — використовував пресу Галичини для висвітлення актуальних проблем наукового і культурно-громадського життя Наддніпрянщини, розвитку енергетики на Півдні України в умовах індустріялізації країни. Двох різних історичних епох торкаються статті й розвідки А. Синявського, опубліковані у львівських виданнях, різних проблем вони стосуються. У 90-ті роки, використовуючи українську періодику Галичини, вчений висловлював наболілі думки з приводу духовного буття українців Наддніпрянщини, підтримував культурний розвиток братів-галичан, допомагав їм глибше ознайомитися з надбаннями вчених і письменників з-над Дніпра, виявляв зацікавлення до громад-

ської й наукової праці визначних діячів Західної України, зокрема до історичних праць О. Барвінського, літературної та публіцистично-редакторської діяльності І. Франка та М. Павлика.

Змушений виступати конспіративно, під псевдонімами і криптонімами, А. Синявський як автор «Зорі», і «Народу» залишався невідомим для широких кіл читачів, але це не зменшує значення його виступів, що в тяжкі роки царського засилля на Наддніпрянській Україні, а польського — в Галичині сприяли взаємообмінові духовними цінностями між двома частинами одного народу.

Публікації А. Синявського в журналі «Нові шляхи», що був одним з небагатьох західно-українських видань, участь в якому не загрожувала радянському авторові великими неприємностями, мали переважно науково-популярний характер, були витримані в дусі тогочасних ідеологічних настанов. І це не дивно. Нові часи вимагали від старої інтелігенції перебудови, свідчень своєї лояльності. Але добре знання предмету дослідження, живі спостереження автора над будівництвом Дніпрогесу, узагальнення й осмислення процесу індустріялізації Запоріжжя, — все це надавало безперечної цінності роздумам автора, привертало увагу досить неоднорідних читачів «Нових шляхів», серед яких були і прорадянсько настроєні, і нейтрали, і противники соціялістичних поглядів.

Загалом же, взаємини А. Синявського з Галичиною — закономірне явище творчого розвитку вченого, який був палким прихильником духовної єдності двох частин України, своєю працею прислужився поглибленню почуття їх історичної і культурної єдності.

Історіографічні студії

І. Дзира
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

«ЧОРНА РАДА» П.О. КУЛІША І «ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ»

Процес національного відродження, який з кінця XVIII — першої половини XIX століття був характерним для слов'янських народів, що раніше втратили свою державність, активно проходив і на Україні. Тут він був викликаний зверненням до історичної традиції та розвитком ідеї народности. Зовнішньою причиною, яка стимулювала його розвиток була боротьба балканських народів проти османського гніту. Захоплення народною мовою, фолкльором, етнографією та історією свого народу призвело в свою чергу до розквіту літератури написаної живою народною мовою, наукових студій та формування політичної думки і національної свідомости.

Основними осередками культурно-національного руху стають Харків та Київ. Засновані в цих містах університети перетворюються на центри культурного і наукового життя, згромадивши довколо себе найкращих представників свідомої української інтеліґенції.

Головною сферою наукового інтересу на першому етапі відродження були фолкльор і етнографія, у яких відобразився світогляд народу та його естетичні смаки. Збірки Цертелєва, Максимовича, Срезневського, Лукашевича допомогли по-справжньому оцінити суспільну вагу та високий художній рівень народної культури. А це в свою чергу призвело до зміни поглядів на поняття народу, під яким раніше розуміли лише провідні верстви суспільства.

У 50-х рр. великий внесок до української фолкльористики зробили Метлинський («Народные южнорусские песни»), Куліш («Записки о Южной Руси» в 2-х т.), Маркевич («Южно-руські пісні з голосами»). Ряд цінних фолкльорно-етнографічних праць залишив і М. Костомаров.

Паралельно з фолкльорними студіями йшов розвиток нового українського письменства на основі живої, народної мови. «Одні й ті самі люде у нас часто працювали разом і на літературному, й на етнографічному полі: літературні погляди й ідеї одбивались на способах етнографічної роботи, а етнографічними здобутками й письменство багатіло».[1] Демократизмом та гуманізмом пронизана творчість І. Котлярев-

[1] Єфремов С. Історія українського письменства у 2-х т. — Київ-Ляйпціґ, 1924. — Т. 1. — С. 283.

ського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка та інших. Пробудженню національної свідомости сприяла літературна діяльність письменників-романтиків Л. Боровиковського, І. Срезневського, А. Метлинського, Є. Гребінки, М. Костомарова та інших, джерелом якої було звернення до української історії та фолкльору, а також вплив західноевропейської школи романтизму. Романтичне забарвлення має багато творів Т. Шевченка та П. Куліша.

40-і рр. XIX ст. характеризуються активним розвитком джерелознавства, коли «почавсь у нас прилив історичний, опублікуванням пам'яток російських і українських, польських, які або зовсім були невідомі, або були приступні для дуже небагатьох».[2] Отже, тепер українські письменники та історики під час творчої роботи мають змогу користуватися друкованими джерелами, тоді як раніше вони вимушені були звертатись до рукописів, що було пов'язано із значними труднощами.

У 1843 році в Києві було засновано спеціяльну Археографічну комісію (до цього часу подібні установи уже існували в Москві, Петербурзі й Одесі), метою діяльности якої були розшук, публікація та дослідження історичних джерел. До роботи у комісії було залучено М. Максимовича, М. Іванишева, А. Метлинського та інших. З перших днів утворення цієї установи її дійсним членом-співробітником став П. Куліш, який викладав на той час у Києво-Подільському дворянському училищі. Членами комісії були також Костомаров, що за її дорученням готував видання літопису Величка і Т.Г. Шевченко. Останній як художник брав участь у кількох наукових експедиціях.

Наступний важливий етап українського відродження, що характеризувався переходом до політичної діяльності, пов'язаний із утворенням Кирило-Методіївського братства. Якщо суспільна практика перших 3-х десятиліть XIX століття виражалась в аполітичному культурництві, то основною заслугою Кирило-Методіївського братства є сформулювання першої політичної програми українського національно-визвольного руху. До товариства входили М. Костомаров, М. Гулак, О. Маркович, В. Білозерський, П. Куліш та ряд інших. Провідна роль у організації належала ґеніяльному поету Т. Шевченкові. На політичні погляди братчиків вирішальний вплив справили ідеї «Історії Русів» та погляди Товариства об'єднаних слов'ян.

Як відомо більшість діячів українського відродження була різнобічно обдарованими особистостями. Сферою їхнього зацікавлення були одночасно фолкльор, етнографія та історія України. Паралельно вони з більшим чи меншим успіхом пробували свої сили на полі красного письменства. З 40-х рр. XIX ст. частина з них включилась до політичної діяльності. Які ж джерела лежали в основі їхньої багатогранної спадщини, живили її своїми соками? Звузимо об'єкт нашого дослід-

---

[2] Максимович М. Письма о Богдане Хмельницком. Письмо второе // Собр. соч. — Киев, 1876. — Т. 1. — С. 398.

ження літературною сферою і зокрема зупинимося на творчому доробку П. Куліша.

Питання джерельної основи займає винятково важливе місце при вивченні творчости будь-якого письменника. Знайомство з історичними джерелами, якими безпосередньо скористався автор допомагає глибше проникнути в зміст художнього твору, пояснити вплив історичного матеріялу на формування соціяльно-політичних та історичних поглядів митця, зрозуміти генезу образної системи його творів. Крім того вивчення джерел дає змогу простудіювати проблему традиції й новаторства в художній літературі.

Дослідження українського літописання XVII-XVIII ст. і прози Куліша на історичну тематику виразно показує нам органічний зв'язок між літописом Самовидця і романом «Чорна рада». Про це можуть свідчити та виняткова роль, яку надавав Куліш цій пам'ятці у своїх історіографічних студіях (... «Летопись самовидца», не имеющая ничего себе равного между малороссийскими летописями»[3]), ідейна спорідненість поглядів літописця і письменника на історію України XVII ст. і текстуальний аналіз «Чорної ради».

Події епохи Хмельниччини та доби «Руїни» знайшли яскраве відображення в історичній літературі XVII-XVIII ст.: літописах, хроніках, листах, мемуарах і т.п. Подаючи фактичні відомості про ті чи інші історичні події автори цих історико-літературних творів виражали і своє ставлення до них відповідно до власних суспільно-політичних поглядів. Особливо важливими в цьому відношенні є козацькі літописи кінця XVII — початку XVIII ст., які демонструють нам стан тогочасної національної свідомости. Основна цінність цих пам'яток полягає не стільки в фактичному матеріялі (де зустрічаються помилки та неточності), скільки в ідеологічному забарвленні творів. Внаслідок критичних досліджень XIX-XX ст. була дана об'єктивна характеристика цим джерелам з точки зору достовірності закладеної в них інформації. Факти, що містяться на сторінках літописів, не завжди підтверджуються надійними історичними документами: актами, універсалами, грамотами і под. Детальний аналіз сукупности історичних відомостей вміщених до «Історії Русів», літописів Самовидця, Граб'янки, Величка та ряду інших творів показав, що в них не завжди об'єктивно відтворювався реальний хід подій, мав місце довільний добір фактів, навмисне перекручення, суб'єктивна фантазія і т.п. «Было время, — пише акад. М. Грушевський, — когда памятники украинской историографии XVIII в., так наз. козацкие летописи, высоко ценились как важный и достоверный материал для истории событий Украины XVII в., ... Но пришло время критики. Первой была развенчана «История Русов», затем пришла очередь Величка и Грабянки. В последнее время много

[3] Куліш П.О. Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Эпилог к «Черной раде» // Пантелеймон Куліш. Вибрані твори, К., 1969. — С. 488.

потерял из своего былого престижа и наиболее надежный «Самовидец». Слишком во многом «козацкие летописи» в описании событий XVII в. оказались несамстоятельными, основанными на польских литературных источниках, а в частях более самостоятельных — неточными, субъективными, подчас даже фантастическими. По мере выяснения всего этого, интерес к этим памятникам все более снижался».[4]

Проте, незважаючи на ці обставини козацькі літописи залишилися цінними джерелами в ідеологічному та літературному пляні. Зберігши літописну традицію Київської князівської держави вони в свою чергу справили великий вплив на розвиток історико-літературного процесу кінця XVIII-XIX ст.: «... по мере того, как углублялось обследование динамики литературного творчества, и шире — культурного и социального процесса Украины XVIII в., удельный вес исторических произведений указанной эпохи все увеличивался, и отмеченное выше пренебрежение к нему вело к тому, что в изучении общего культурного процесса Украины XVIII в. стали ощущаться чувствительные пробелы».[5]

Створені козацькими канцеляристами літописи є надзвичайно цікавими творами, в яких дається вивід козацьких «прав і вольностей» за допомогою яких старшина, що на ті часи вже викристалізувалась в окремий суспільний стан, намагається закріпити історичними підставами свої соціяльно-економічні та політичні здобутки. З одного боку необхідно було забезпечити своє панівне становище в суспільстві супроти невдоволення народних мас, яке виникало на соціяльному грунті, а з другого убезпечити політичні права Гетьманщини від зазіхань російського самодержавства, які особливо посилились після полтавської катастрофи. Але на жаль, як пише проф. І. Лисяк-Рудницький: «Елементи раціональної політичної мислі з'явилися серед козацької провідної верстви щойно в другому чи третьому поколінні після революції 1648 року. Тут можна згадати про Бендерську конституцію 1710 року, про працю кодифікаційної комісії 1728-43 років (підготовка кодексу «Права, по которим судиться малоросійський народ») та про літературну діяльність козацьких літописців кінця 17 — початку 18 століття. Таким чином ці інтелектуальні досягнення повстали вже на руїнах незалежної козацької держави».[6]

Цінною є також літературно-естетична сторона літописів, на сторінках яких можна знайти цікаві фолкльорні перекази, леґенди, прислів'я та приказки, уривки на біблійні теми тощо.

Всі ці високі прикмети літописної літератури дають повне право вважати, що вона «подготовляет украинское возрождение XIX века».[7]

---

[4] Грушевский М.С. Об украинской историографии XVIII века. Несколько соображений. — Известия АН СССР, XII серия отд. Общественных наук. — 1934. — № 3. — С. 215.

[5] Там же. — С. 216.

[6] Лисяк-Рудницький І. В обороні інтелекту // Іван Лисяк-Рудницький. Між історією й політикою. Мюнхен, 1973. — С. 406.

[7] Грушевский М.С. Об украинской историографии XVIII века. Несколько

Несприятливі суспільно-політичні умови, в яких перебував український народ у XVI-XVIII ст. зумовили рукописний характер більшости історичних та літературних пам'яток. За польсько-литовської доби цьому сприяли переслідування з боку католицької реакції та відсутність (за окремими винятками) меценатів, через спольщення і покатоличення місцевої аристократії. З самого початку проникнення українських книжок на територію Росії консервативний московський уряд та духовенство ставилися до них з великою підозрою, побоюючись, що в них можуть міститися «єресі», шкідливі для церкви і держави. Після так званого «возз'єднання» українське книгодрукування потрапило в дуже скрутні умови. Чого варті, наприклад, такі «предтечі» Валуєвського та Емського указів, як заборона накладена патріархом Йоакимом на церковні українські книги та наказ Петра I від 5 жовтня 1720 р.: «Въ Кіево-Печерской и Черниговской типографіяхъ вновь книгъ никакихъ, кромѣ церковныхъ прежнихъ изданій, не печатать... дабы никакой розни и особливаго нарѣчія во оныхъ не было...».[8] За найменше порушення цих правил на друкарні накладались великі штрафи, а Чернігівська була конфіскована і вивезена до Москви. «Знаючи це, — пише акад. С. Єфремов, — ми тепер і дивуватись не будемо, що кращі твори тодішнього письменства й не пробували попасти під друкарський станок і дійшли до нас тільки як історичний матеріял, певна річ, вельми розгублюючись по дорозі».[9] За винятком Синопсиса та ще кількох праць більшість пам'яток історичної літератури поширювались в рукописах. Так відоме існування близько 50 списків літопису Граб'янки, 10 Самовидця, 4 Величка, багато списків «Історії Русів» тощо. Несприятливими були обставини, за яких розвивалось українське письменство у XIX ст. Не побачили за життя надрукованими своїх основних творів А. Свидницький і С. Руданський. Через цензурні утиски ходила в рукописах частина творів Шевченка на історичну тематику. Ряд праць був виданий за кордоном (напр. роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли як ясла повні?»). Арешт та заслання затримали на кілька років публікацію «Чорної ради» П. Куліша та «Богдана Хмельницького» М. Костомарова.

З 40-х років Куліш активно працює над дослідженням пам'яток українського письменства та історіографії. Як співробітник Археографічної комісії він їде у відрядження по Київській губернії з дорученням «... осмотреть... все архивы присутственных мест и монастырей, как православных так и латинских...».[10] В 1845 р. під керівництвом

соображений. — Известия АН СССР, VII серия отд. Общественных наук. — 1934. — № 3. — С. 216.

[8] Проф. Н. Петров. Акты, т. V. — С. 164.

[9] Єфремов С. Історія українського письменства у 2-х т. — Київ-Лейпціг, 1924. — Т. 1. — С. 268-269.

[10] Левицкий О.И. Пятидесятилетия Киевской комиссии для разбора древних актов 1843-1893. Историческая записка о ее деятельности. — Киев, 1893. — С. 18.

професора Іванишева, він вивчає і описує книги та рукописи з бібліотек Софіївського собору, Михайлівського та Микільського манастирів і Київської духовної академії та семінарії.

Підвищений інтерес викликають у Куліша літописи. В його особистій бібліотеці знаходився рукопис літопису Самовидця, переписаний особисто молодим дослідником з Євгеніївського та Писарівського списків. Куліш активно допомагає професору Бодянському підготувати до публікації цю пам'ятку, пересилаючи літопис по частинах до Москви. Але він не зміг вислати зразу ввесь рукопис поскільки в цей самий час закінчував роботу над «Чорною радою» і користувався літописом Самовидця як джерелом: «... пока еще моя Черная Рада лежит у меня в брульоне: иногда понадобится заглянуть в этот источник».[11] Наприкінці 1846 р. Бодянський опублікував пам'ятку у московських «Чтениях», поклавши в її основу список Куліша.

Крім заходів, які проводив письменник по виданню літопису, він також запропонував йому назву, що закріпилася за твором у історичній науці. Дослідник збирався ретельно простудіювати це джерело і опублікувати результати свого дослідження, але брак необхідних матеріялів і часу стали на перешкоді до здійснення цих плянів. Уважно вивчивши текст Самовидця, Куліш погодився з думкою свого колишнього однокласника Сердюкова про те, що автором літопису був Роман Ракушка-Романовський. Після того як Самовидець побачив світ у «Чтениях» молодий учений активно провадить його розповсюдження та популяризацію серед представників тогочасної інтеліґенції та духовенства. Так 50 примірників літопису отримав М. Максимович, 130 А. Метлинський, 5 — польський поет М. Грабовський і т.д. Серед цих осіб варто також назвати о. Симеона Левицького, батька майбутнього видатного письменника І.С. Нечуя-Левицького. З 304 примірників, замовлених Кулішем, 239 було ним розповсюджено між представниками передової громадськости. Під час своєї подорожі до Галичини учений передає примірник літопису Самовидця Я. Головацькому. Куліш цікавився також ходом дослідницької роботи, яку проводив О. Левицький, готуючись видати літопис. Останній крім видання Бодянського використав також два нововідкритих списки пам'ятки — Іскрицький і Ковельський.

Крім Самовидця увагу Куліша привертали також інші історико-літературні твори. З листа написаного 26 червня 1846 р. довідуємося, що письменник пересилає Бодянському власний рукописний примірник літопису Граб'янки. Разом з ним він відправляє до Москви і літопис Максима Пліски, вважаючи його одним з джерел яким безпосередньо скористався у своїй праці Граб'янка. Після того як у 1854 р. в Києві Самчевський опублікував літопис Граб'янки, Куліш збирався прорецензувати це видання. Однак цей намір лишився невиконаним. З лис-

[11] Куліш П.О. Лист до О. Бодянського від 23 травня 1846 р. // Киевская старина. — 1897. — № 9. — С. 399.

тування історика з Бодянським довідуємося про те, що дослідник висловлює своє невдоволення з великої кількості помилок і неточностей, допущених Самчевским водночас наголошуючи на значенні публікації літопису для розвитку історичної науки. (1-е видання Туманського, що побачило світ у 1793 р. на той час уже було великою бібліографічною рідкістю).

Для ознайомлення з літописом Величка Куліш приїжджає в Москву до М. Погодіна, у якого знаходився куплений на аукціоні рукопис. В грудні 1857 р. до Куліша звертається листом Т. Шевченко прохаючи вислати йому літопис Величка.

Під час роботи в Московській Синодальній бібліотеці історіограф наприкінці 1876 р. виявляє Хмільницький літопис, який пересилає О. Левицькому для публікації разом з Самовидцем. Там же він познайомився з Боркулабівським літописом, який надрукував за згодою Левицького у «Матеріялах до історії возз'єднання Росії». У особистій бібліотеці Куліша знаходились Новгородсіверський, Густинський літописи, а також «Історія Русів», яку йому вислав Бодянський. Куліш — письменник перебував під певним впливом «Історії Русів», який позначився на формі й змісті його російськомовного роману на українську історичну тематику «Михайло Чарнышенко». Незважаючи на це, він, як історик, критично оцінив цю пам'ятку, наголошуючи на фактичних помилках та суб'єктивізмі автора «Історії Русів». «Не понимаю только, зачем печатание историч. малорос. источников начато с лет. Кон-го, тогда как мы имеем источники в более строгом смысле слова, т.е. сочинения исторические»,[12] — пише Куліш в листі до Погодіна в 1846 р. і радить останньому опублікувати в «Чтениях» зразу після «Історії Русів» літопис Самовидця. Вчений збирався написати «род исследования о летописях, на котором основываясь можно будет приступить к систематическому печатанию летописей».[13] У ньому він хотів довести, що деякі джерела компілятивного характеру «печатать нет необходимости»,[14] а варто лише зробити їх текстуальний аналіз, вказавши на відмінності від основних джерел, що лежать в їхній основі.

В 1843 р. у листах написаних до Погодіна зустрічаємо ми перші згадки про «Чорну раду». На цей час Куліш був уже автором кількох оповідань, повісті «Огненный змей», які носили яскраве етнографічне забарвлення і роману «Михайло Чарнышенко». Звернення художника слова до історії рідного народу не було випадковим. Причини, які спонукали його написати історичний роман українською мовою необхідно розглядати в контексті української суспільно-політичної думки того часу та літературного процесу в цілому.

---

[12] Цит. по: Иконников В.С. Опыт русской историографии. — Киев, 1908. — Т. 2, кн. 2. — С. 1632.

[13] Куліш П.О. Лист до О. Бодянського від 21 серпня 1846 р. // Киевская старина. — 1897. — № 9. — С. 403.

[14] Там же.

Ідеї народности і демократизму, що були тоді надзвичайно популярними в середовищі передової української громадськости, базувались на історичному матеріялі та фолкльорному грунті. Другим важливим моментом був вплив романтизму, характерною рисою якого було звернення до історичного минулого. В українській літературі початку XIX століття твори на історичну тематику переважали в поетичному роді. Тому втілення тем і образів української історії в жанрі роману було актуальним завданням, яке стояло перед нашим письменством. Ось що, наприклад, писав І. Розковшенко у своєму листі від 11 грудня 1830 р. до І. Срезневського: «Если бы явился между малороссиянами гений, подобный Вальтер Скотту, то я утвердительно говорю, что Малороссия есть неисчерпаемый источник для романов исторических. Ни Шотландия и никакая другая страна не может представить таких разительных картин, как Малороссия...».[15] Знайомство з українськими історико-літературними пам'ятками, з народними думами, історичними піснями, переказами, леґендами, а також спілкування з М. Костомаровим, М. Максимовичем, Т. Шевченком та іншими видатними етнографами, істориками та письменниками були тими визначальними чинниками, які обумовили створення Кулішем першого в нашім письменстві історичного роману, що ознаменувало собою новий етап в розвитку української літератури. «Странно думать, — писав художник слова, — что народ, так деятельно участвовавший в событиях рода человеческого, не в состоянии был бы рассказать о своей жизни в историческом романе».[16] У 1845 та 1846 рр. починають виходити перші розділи «Чорної ради», але арешт і заслання затримали більш ніж на десять років публікацію твору. Лише у 1857 р. роман побачив світ у 2-х варіянтах — російському (до якого автор додав Епілог) і українському, який був з художнього боку значно вищим за російськомовний.

В основу сюжету роману покладено події 1663 р. Внаслідок несприятливих для України суспільно-політичних обставин відбувся розкол раніше єдиного політичного тіла на дві частини: Правобережжя та Лівобережжя. На Правобережжі, що перебувало під зверхністю Польщі, гетьманував Тетеря, який своєю недалекоглядною політикою завдав великої шкоди інтересам України. На Лівобережжі, що залишилось вірним союзу з Росією точилася боротьба за вибір гетьмана між кількома претендентами, висунутими старшинськими угрупуваннями та запорожцями. Наслідком її став вибір І. Брюховецького, якому демагогічними обіцянками та інтриґами вдалося схилити на свою сторону Запоріжжя, соціяльні низи та царську адміністрацію. Гетьманщину на короткий час охопили соціяльні заворушення, спрямовані проти «значних козаків» прихильників Сомка та Золотаренка. На тлі таких подій

[15] Харківська школа романтиків. Харків, 1930. — Т. 1. — С. 30.

[16] Куліш П.О. Лист до О. Бодянського від 23 травня 1846 р. // Киевская старина. — 1897. — № 9. — С. 398-399.

розгортається картина романтичного кохання Петра Шраменка та Лесі Череванівни.

З метою художнього втілення своїх поглядів та ідей вдається Куліш до пам'яток української історико-літературної прози, фолкльору, а також до романтичної спадщини Вальтер Скотта і М. Гоголя. Проте вирішальний вплив справили на письменника козацькі літописи і в першу чергу Самовидець.

Перейдемо до розгляду ідейної спорідненості цих творів. І автор літопису Самовидця, і Куліш стоять на позиціях монархізму, трактуючи події української історії XVII ст. з точки зору заможних верств тогочасного українського суспільства. В цьому ми переконуємося вже з перших сторінок літопису, де подаються причини визвольної війни Хмельницького. До них автор зараховує в першу чергу ті утиски, яких зазнавали козаки після поразки повстання і ординації 1638 р.: скорочення реєстру до 6000 чол., перетворення на панських підданих тих, хто не потрапив до списків, «незвычайная работа», яку змушували виконувати козаків старости та інші урядовці, скасування принципу виборности старшини і под. Про релігійні утиски, які виступали у інших літописців традиційною причиною війни тут говориться згодом при повідомленні про руйнування костьолів та винищення католиків і уніятів під час повстання. Селяни «любо во всем жили обфито в збожах, в бидлах, в пасіках...»,[17] але й вони терпіли від орендарів. Нічого не говорить літописець про становище православних міщан. Всім цим дана пам'ятка різко відрізняється від інших літописів, зокрема Граб'янки і Величка, які малюють яскраві картини нелюдської жорстокости та сваволі, що їх чинили польський уряд і шляхта на українських землях. Для Самовидця становище народних мас під пануванням шляхти і короля було цілком пристойним і тому повстання він розглядає як божу кару: «Бог за гріхи навиділ землю такою тяжкою войною...».[18] Поспільство піднялося на війну, керуючись прагненням до грабунку та наживи, руїнницькими інстинктами. Хмельницьким також керує егоїзм та жадоба помсти своєму кривдникові Чаплинському. Перемогу над польськими військами приніс союз із ворогами Христової віри — татарами, за що довелося заплатити тяжкою ціною ясиру, забраного в Крим. В результаті довготривалих воєнних дій було зруйновано господарський порядок і добробут населення краю, матеріяльні та культурні цінності шляхетської цивілізації.

Оцінку подіям 60-70 рр. літописець дає керуючись тією самою ідеологією. «Взгляды «Самовидца» на внутренние отношения гетманщины особенно ярко отразились на его повествованиях о событиях 1663 г....».[19] Ракушка різко засуджує соціяльні заворушення, які відбулися

---

[17] Літопис Самовидця. — К., 1971. — С. 46.

[18] Там же. — С. 54.

[19] Грушевский М.С. Самовидец Руины и его позднейшие отражения // Труды Института славяноведения АН СССР. — Л., 1932. — Т. 1. — С. 181.

після чорної ради, внаслідок чого загинуло багато «значних» людей і було пограбовано їхнє майно. Автор недоброзичливо пише і про запорожців, які підтримували антифеодальні виступи черні.

Причини таких поглядів полягали в хиткій і нестабільній ситуації, в якій перебувала Україна в добу «Руїни». «Но это писал не генеральный подскарбий, не наказной полковник нежинский, а беглый брацлавский протопоп, насмотревшийся не страшные картины опустевшего Правобережья, безысходной резни представителей московской, польской и турецкой ориентаций, — писал на руинах своей собственной карьеры и своего богатства... «За що боролись ми з панами», — мог себя спросить словами Шевченка ех-подскарбий. Что дали нам «людям всякого стану значним» — из мещан, духовенства, козаков эти тридцать лет кровавых войн, это истребление материальных благ, поборы долголетних сбережений, вся эта «туга великая и наругания от гультяйства», которые нам пришлось перенести? Легче ли нам живется сейчас с московскими воеводами и гарнизонами, чем жилось с старостами и жолнерами польскими?».[20]

Саме такі погляди літописця знайшли своє відбиття у романі «Чорна рада». На думку академіка М. Грушевського одним з факторів, який спричинив сприйняття Кулішем суспільно-політичних поглядів Самовидця, було суб'єктивне перебільшення наукової ваги «відкритого» письменником літопису, який своїм ідеологічним забарвленням помітно відрізнявся від творів Граб'янки та Величка. Таким чином в очах Куліша формувалося хибне уявлення про достовірність пам'ятки як джерела з історії України. Другою причиною такого впливу було соціяльне походження автора «Чорної ради», предки якого, по батьковій лінії, були «значними козаками», а мати виводила свій родовід від полковника М. Гладкого. Отже світогляд письменника формувався в старосвітській родині, що дотримувалася козацьких традицій.

Прошляхетські погляди Самовидця знаходять своє втілення в ідеологічному спрямуванні та образній системі «Чорної ради». Ідеалом Куліша була єдина гетьманська держава, провід у політичній, економічній та культурній сфері якої мав належати козацькій старшині та заможному міщанству. У «возз'єднанні» з Росією, яка перебувала під самодержавною царською владою, він бачив запоруку політичної стабільности та захист від соціяльних заворушень. Найбільш яскравими образами, що несуть у собі авторські ідеї є наказний гетьман Яким Сомко і паволоцький полковник Шрам. Останній приїжджає до Сомка з метою вироблення спільних дій для боротьби з польським ставлеником Тетерею. Для кращої ілюстрації наведемо відповідну цитату з твору: « — І дай, Боже, — додав Сомко, — щоб обидва береги Дніпрові приклонились під одну булаву! Я отсе, скоро одбуду царських бояр, хочу йти на окаянного Тетерю. Виженем недоляшка з України,

---

[20] Грушевский М.С. Самовидец Руины и его позднейшие отражения // Труды Института славяноведения АН СССР. — Л., 1932. — Т. 1. — С. 179.

одтиснем ляхів до самої Случі, да, держачись за руки з Москвою, і громитимем усякого, хто покуситься ступити на руськую землю!».[21]

У внутрішній політиці Сомко прагнув створити чіткий соціяльний поділ, для чого плянував написати козацький реєстр, а селянам і міщанам заборонити користуватись козацькими правами: «... нехай у мене всяке, нехай і міщанин, і посполитий, і козак стоїть за своє право; тоді буде на Вкраїні і правда, і сила».[22] Стверджує необхідність клясового розшарування суспільства і полковник Шрам: «Де в світі видано, щоб увесь люд жив при однаковому праві? Усякому своє: козакам — шабля, вам (міщанам — І.Д.) — безмін та терези, а поспільству — плуг да борона».[23] Це б привело до утворення на Україні заможної козацької верстви, подібно до аристократії у кожній розвиненій европейській нації. Такий стан речей дозволив би тримати у покорі політично несвідомі соціяльні низи і приборкати анархізм Запоріжжя. Ось як підтверджує ці думки автор словами наказного гетьмана: «Запорожців тоді я здавлю, як макуху, ... а дурну чернь навчу шанувати гетьманськую зверхність!».[24] Сомко та його однодумці розуміють важливість піднесення культури. Заснування шкіл, друкарень, манастирів сприяло б поширенню освіти та науки чим значно зміцнило б становище вищих верств Гетьманщини, сприяло б добробуту та процвітанню держави. Прикладом цього можуть бути такі слова Сомка: «Ось нехай лиш Господь нам допоможе зложити докупи обидва береги Дніпрові, тоді ми позаводимо усюди правнії суди, школи, академії, друкарні, піднімемо Вкраїну вгору і возвеселим душі тих великих київських Ярославів і Мономахів».[25]

Проте через несприятливі обставини сомківцям не вдалося втілити в життя свої пляни. На заваді цьому стала недалекоглядна, користолюбна політика деяких старшин (прибічники Золотаренка) і антифеодальні настрої черні. Значною мірою до цього спричинилась і позиція запорізького козацтва, яке перейшло на бік Брюховецького. Оцінка Кулішем козацтва залежить від диференціяції письменником цього суспільного стану на городових козаків і запорожців. Виражаючи свою прихильність до перших він одночасно неоднозначно характеризує роль Запоріжжя. Створена українська держава, на думку письменника, перейняла на себе всі суспільно-корисні функції, які виконувала Січ (в першу чергу оборона від зовнішніх ворогів). І тепер Запоріжжя перетворилося на історичний анахронізм і стало джерелом соціяльних заворушень, що з середини підривали ще остаточно не сформовану молоду українську державність. «Поки ляхи да недоляшки душили Україну, туди втікав щонайкращий люд з городів; а тепер хто йде на Запо-

[21] Куліш П.О. «Чорна рада» // Пантелеймон Куліш. Бибрані твори. — К., 1969. — С. 85-86.
[22] Там же. — С. 85.
[23] Там же. — С. 72.
[24] Там же. — С. 85.
[25] Там же. — С. 94.

рожже? Або гольтіпака, або злодюга, що боїться шибениці, або дармоїд, що не звик заробляти собі насущного хліба. Сидять там окаяннії в Січі да тілько п'янствують...».[26] Одначе вплив фолкльору не дозволив Кулішу дати однобічне висвітлення ролі Запоріжжя в українській історії. Автор наділяє січовиків такими позитивними рисами як патріотизм, хоробрість, здатність до самопожертви, побратимство, за які вони — «якось припадали до душі всякому»[27] українцеві. Одначе, пізніше, під сильним впливом Самовидця і особливо польських джерел Кулішеві погляди на козаччину еволюціонують до різко неґативного засудження козацтва в цілому.

Письменник розглядає історичний процес XVII століття «передусім», як конфлікт анархії й порядку, а носієм порядку були кожного разу люди типу Сомка».[28] Нижчі верстви суспільства засуджуються Кулішем за їхню політичну недалекоглядність та бунтарство, які уміло використовували різні демагоги та кар'єристи типу Брюховецького. Чернь виступає на сторінках роману як деструктивний елемент. Заворушення суспільних низів, вважає автор, стояли на перешкоді державницьким змаганням старшини, підривали національну єдність. Отже, пише Грушевський:

> «Картина общественных и политических отношений Украины XVII в., нарисованная им в романе «Черная Рада» под впечатлениями рассказа «Самовидца» о событиях 1663 г., давала совершенно определенный вывод, подсказанный тем же «Самовидцем», что украинское козачество, сбросив с себя вместе с господством шляхты и власть короля, не сумеет создать собственной государственности, не будучи в силах совладать с анархией «черни» и Запорожья».[29]

Наведені вище міркування дають підстави переконатись в наявності ідейних паралель між поглядами Куліша і Р. Ракушки й у тому впливі, який справив літописець на письменника.

Уважний аналіз образної системи «Чорної ради» дає підстави твердити і про вплив літописів на художні засоби образотворення роману. Образи історичних персонажів «Чорної ради» створювались письменником на основі характеристик козацьких літописів Самовидця і Граб'янки. Авторська характеристика і опис зовнішности Сомка збігається з оцінкою, яку дали цій історичній постаті літописці. Малюючи портрет наказного гетьмана, художник слова цитує відповідне місце з літопису Граб'янки: «Сомко був воїн уроди, возраста і красота зіло див-

---

[26] Там же. — С. 79.

[27] Там же. — С. 78.

[28] Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах // Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані, УВАН, Нью-Йорк-Торонто, 1984. С. 43.

[29] Грушевський М.С. Самовидец Руины и его позднейшие отражения // Труды Института славяноведения АН СССР. — Л., 1932. — Т. 1. — С. 191.

ної (пишуть у літописах); був високий, огрядний собі пан...».[30] Ідеалізація Кулішем героя роману відповідає тій характеристиці, яку дав наказному гетьману надзвичайно скупий на похвали Самовидець. «Сомко, — пише Р. Ракушка, — не щадячи здоровя своего, ишол з войском и добрим приводцею был...».[31] Про вагомість наведених слів говорить той факт, що у своєму літописі він уникає давати пряму оцінку особі Хмельницького, щоб приховати своє неприхильне ставлення до нього.

Літературна генеза образу Шрама також випливає з літописів Самовидця та Граб'янки (у Величка немає згадок про діяльність І. Поповича, який став історичним прототипом Шрама), в той час як шляхетські історіографи (напр. Єрлич) дають йому неґативну характеристику як зраднику і бунтівникові. Для Самовидця і особливо Граб'янки Попович виступає як герой, метою діяльности якого було вигнання польської шляхти з Правобережжя і об'єднання України під однією булавою. Історичні факти з життя Поповича, які використовує письменник при створенні образу Шрама грунтуються на козацьких літописах. Так Куліш пише, що Шрам оточений в Паволочі переважаючими силами ворога і марно сподіваючись на допомогу від Брюховецького добровільно здався Тетері, щоб врятувати місто від знищення: «... Шрам паволоцький, жалуючи згуби паволочан, сам удавсь до Тетері і прийняв усю вину на одного себе».[32] Так само говорять про це Самовидець і Граб'янка. Наприклад: «... оній (Попович — І.Д.), не хотячи міста згубити, здался...».[33] В той час Йоахім Єрлич, з твором якого Куліш був добре знайомий, зазначає, що Поповича видали самі обложені перед тим як здатись на милість Тетері. Образи Сомка, Шрама та їхніх прихильників, що виражають авторські погляди, змальовані на сторінках «Чорної ради» у дещо ідеалізованому вигляді і тому є до деякої міри спрощеними і схематичними. Наприклад: «Сомко-то якийсь ходячий кодекс лицарських чеснот».[34]

Фабула роману в основному збігається з причинно-часовою послідовністю подій, зображених у літописах Самовидця і Граб'янки під 1663 р. Однак художньо осмислюючи і відтворюючи в образній формі літописний матеріал, письменник відповідно до свого творчого задуму інколи змінює факти, викладені в літописах. Так певні художньо-композиційні міркування привели до скорочення тривалості чорної ради з 3-х днів до одного. Цим прийомом автор досягає більшої напруженості дії, сприяє загостренню конфлікту в романі.

---

[30] Куліш П.О. «Чорна рада» // Пантелеймон Куліш. Вибрані твори. — К., 1969. — С. 83-84.

[31] Літопис Самовидця. — К., 1971. — С. 86.

[32] Куліш П.О. «Чорна рада» // Пантелеймон Куліш. Вибрані твори. — К., 1969. — С. 192-193.

[33] Літопис Самовидця. — К., 1971. — С. 92.

[34] Зеров М.К. Українське письменство XIX ст. // Зеров М.К. Твори в двох томах. К., 1990. — Т. 2. — С. 201.

Літописне зображення подій у часовій послідовності також відображається і на стильових особливостях «Чорної ради». І літописці і Куліш інформують своїх читачів про те, коли стався той чи інший випадок з тим чи іншим персонажем. Для прикладу наведемо відповідні місця з літопису Самовидця і роману:

Чорна рада		Літопис Самовидця	
По весні 1663 року...	с. 49	Зараз по весні...	с. 89
... у той нещасливий Берестецький рік...	с. 69	У великій пост...	с. 84
Другого дня, на заході сонця...	с. 119	... зараз уступивши в пост Петров...	с. 90
Того ж року, вступаючи в осінь, о святому Сімеоні...	с. 193	Того ж дня...	с. 91
		Вступаючи в осень, о святом Семеоні...	с. 93
		Того ж літа, под час тоей ради...	с. 92

Текстуальний аналіз роману доводить, що Куліш запозичив з козацьких літописів не тільки тему свого твору, характеристики героїв, а й вплітав літописний матеріал у художню тканину «Чорної ради». Впадає в око подібність окремих уривків роману з відповідними місцями літописів Самовидця й Граб'янки. Найбільша кількість таких запозичень відноситься до тих сторінок роману, де йде мова про певні історичні події. Прикладом цього може бути той уривок «Чорної ради» де Шрам довідується у божого чоловіка про політичну ситуацію, яка склалася в Гетьманщині на початок 1663 року.

Чорна рада	Літопис Самовидця
- адже ж Сомка вибрали одностайне гетьманом у Козельці?	Тих же свят Сомко учинил раду в Козелцю, и там гетманом его козаки учинивши, присягали ему.
- Одностайне, — каже, — і сам преосвященний Методій був там і до присяги козаків приводив...	А до того еппископ Мефтодій, которій на той раді был и до присяги приводил, также и Васюта, ніжинскій полковник, описали Сомка гетмана, же конечне по орду посилает, хотячи измінити, що бьІла неправда.
А Васюта Ніженський водивсь у старовину з ляхами, так проноза вже добрий: брязнув капшуком перед владикою — той і вимудрував щось на Сомка, да й послали в Москву лист.	На що юже царское величество позволил, жебьІ рада бьІла и гетмана собі настановили, а же тая Козелская рада стала неслушне.
От і пішла така вже поголоска, що рада Козелецька не слушна...	... жебы одностайне гетмана оббрали и одного слухали.

... щоб одностайне собі гетмана обрали і одного вже слухали; бо Васюта хоче собі гетьмана, а запорожці собі гетьманом Брюховецького зовуть. (с. 57)

Бо запорожці себі гетмана Бруховецкого звали, а полковник ніжинскій Васюта собі гетманства хотіл и не слухал Сомка гетмана. (с. 84-85)

Відштовхуючись від сторінок літопису Куліш розповідає про спробу Золотаренком (якого обдурив Брюховецький, обіцяючи свою під тримку) змусити старшину присягнути собі на гетьманство.

Чорна рада	Літопис Самовидця
— «Не йми, — кажуть йому, — віри запорожцям: вони тебе уочевидьки ошукують. Приїжджають до тебе з Січі задля узяття тілько подарунків. Ми тебе гетьманом, ми тебе гетьманом оберемо!	А полковник ніжинскій Василь, будучи уведенній обетницею гетманства от запорожцов, которіе приеждаючи з Запорожа и видячи хтивость от его того уряду и зо ошуканням его подводячи задля узятя подарков, же якоби его войско на Запорожу хотят гетманом насьтановити.
А там своє на умі. Хіба не знаєш, яким вони духом на городову старшину дишуть? Се в їх обичай давній!»...	... запорожці не зовсім добрим на старшину городовую жичут, як то у оных звичай давній.
Князь із запорожцями запанібрата, а твої подарунки прийняв у сміх, бо в його й свого доволі».	Аже посланці застали князя Ромодановского у Зінкові, где и запорожци на тот час у князя были, которій подарок оного всміх князь принял, яко тот человік, же и своего много міет.
Навісноголовий Васюта коверзовав-коверзовав, далі таке вигадав, що ледве й сам не пропав. «Присягайте мені, — каже, — на послушенство гетьманська, а не присягнете, то тут вам і капут!» Наустив вражий дід піхоту да хотів так придавити у Батурині старшину, щоб і не писнула. Тоді старшина за його, а піхота й собі потягла за старшину; та до того прийшлось, що трохи сам Васюта не наложив головою. (с. 153-154)	А же видячи полковник ніжинскій, же Бруховецкій, вишовши з Запорожжа, жадной карти до оного не пишет, отзиваючися з якою приязню, умислил бы сам ехати до Гадячого, и зобравши товариство значное в Батурин, и там хотіл тих людій вигубити, которіе оного от злого отводили, жеби не удавал Сомка... Аже по волі его не сталося, бо піхота, которую он на тое был в Батурин впровадил и наустив, Бог сердца отвернул от невинних людей, же на него самого повстали и за малим его не убили, же заледво тое ускромили. (с. 87-88)

Змальовуючи яскраву картину чорної ради у всіх деталях її протікання, Куліш також безпосередньо скористався текстом Самовидця. Через обмежені рамки даної статті не будемо наводити приклади, які ілюструють це твердження. Зауважимо, що у даному випадку немає такої текстуальної тотожності, як у наведених вище цитатах. Письменник не виступає як простий наслідувач літопису, а трансформує його ідеї та образи відповідно до особливостей власної творчої майстерності, хоч це і не перешкоджає читачеві помітити велику схожість текстів.

У зображенні соціяльних суперечностей на Україні письменник спирається на літопис Самовидця, що знаходить своє відображення у «Чорній раді».

Чорна рада	Літопис Самовидця
... попившись, запорожці і на Васюту похвалялись, да й на всю городову старшину недобрим духом дишуть, а найбільш тії, що з винників да з парубків, що которого хазяїн коли вдарив або злаяв, то вже тепер похваляються за все оддячити. (с. 113)	А запорожці зась, подпивши, свой замисл явне открили, же на усю старшину городовую великіе похвалки оних вибити, а найболшей на Сомка и Васюту, полковника ніжинского. (с. 88)
	Бо били межи ними которій служил у якого человіка значного, то юже свое зомщовали на господарах, ежели которого якого часу за якій проступок побил, албо злаял, як всяково в дворі бывает. (с. 92)

Дуже подібними є і такі рядки роману і літопису, де зображується антифеодальне заворушення, спрямоване проти партії Сомка і Золотаренка.

Чорна рада	Літопис Самовидця
Інші значнії люде, старшина й шляхта, поскидавши кармазини, повдягались у семряги і між простим людом додому піхом пробирались. (с. 175)	... а старшина козаки значніе яко змогучи, крилися, где хто могл, жупани кармазиновіе на сермяги миняли. (с. 91)

Фраґментами, генетично пов'язаними з козацькими літописами наскрізь пройнята художня тканина «Чорної ради», починаючи широким полотном, що зображує становище українського суспільства напередодні визвольної війни і закінчуючи останнім XVIII розділом, де розповідається про страту Сомка і загибель Шрама. За обсягом вони варіюють від значних, майже на цілу сторінку уривків, (напр. розповідь про хід чорної ради) до невеличких вставок типу:

Чорна рада	Літопис Граб'янки[35]
... да як *Сомко собі чоловік прямота,* то й не в догад йому, що святий отець думав, мабуть, заробити собі яку сотнягу чи дві червоних на рясу. (с. 57)	О якой коварной Епископовой злобь *Сомко, человькъ простодушенъ* сущи, весма бь неизвьстенъ. (с. 177)

Інколи письменник посилається на літописи, правда без вказівки на конкретне джерело, лише зазначаючи: «пишуть у літописах», «прописана в літописях». Наприклад:

Чорна рада	Літопис Граб'янки
Велика церква, що прописана в літописях «небесі подобною», зруйнована була по вікна. Хоть же князь Олелькович Симеон підняв її знов із руїн, тілько далеко їй було до стародавньої ліпоти. (с. 82)	... до умертвія благовьрного Князя Симеона Олелковича, иже, по разореніи Батіевомъ, пусту льть двьсти и тридесять стоящую святую, небеси подобную церковь Печерскую обновилъ многимъ иждивеніемъ имьнія своего. (с. 17-18)

Текстуальний аналіз свідчить про переважаючий вплив літопису Самовидця на «Чорну раду». Проте знайомство Куліша з працею Граб'янки також позначилось на сторінках твору. Додамо ще один приклад до наведених вище, який проілюстрував би наше положення.

Чорна рада	Літопис Граб'янки
— Князь із Іванцем побратавсь, зове його гетьманушкою запорозьким, оддав йому поки що Україною по Ромен владіти. (с. 113)	Бруховецкій... которого Ромодановскій благопріятно пріявши, поручи ему Украиною по Ромен владьти. (с. 178)

Отже, розглянуті вище приклади дають нам всі підстави твердити про вирішальний вплив, який справили козацькі літописи (і в першу чергу Самовидець) на «Чорну раду». З цих пам'яток давнього письменства письменник запозичив тему, героїв, а також сукупність історичних фактів. Літописний матеріал дав змогу авторові роману створити яскраву галерею історичних персонажів, відтворити колорит даної епохи. Особливості літописного жанру помітно відобразилися на стилі «Чорної ради». Ідеологія Куліша та оцінка ним української історії XVII ст. формувались під безпосереднім впливом літопису Самовидця. Пишучи про події епохи Хмельниччини та доби «Руїни» він залюбки

[35] Тут і далі цитуватиму цей твір за виданням: Летопись Григорія Грабянки. — К., 1854.

посилається на характеристики й оцінки «Самовидця», свого земляка, репрезентанта козацького панства, вважаючи його голос голосом суголосної собі верстви».[36]

Слід вказати, що таке використання джерел було природним для давнього українського письменства. Наприклад Самійло Величко, пишучи свою історико-літературну працю використовує твори: Самійла Зорки, С. Твардовського, С. Пуфендорфа, Кромера, Ґваніні та ряд інших. Про це ми довідуємося з заголовку літопису. Джерелами літопису Граб'янки були праці Бєльських, Стрийковського, Твардовського, Кромера, Ґваніні, Гізеля, Ракушки-Романовського та ін. Тому Куліш вплітаючи в тканину «Чорної ради» фраґменти з праці Граб'янки, опосередковано звертався до Самовидця, бо «... с 1664 г. Самовидец становится почти единственным его (Граб'янки — І.Д.) источником».[37] Проілюструвати це можна за допомогою такого прикладу в якому йде мова про захоплення Києва Радзівіллом у 1651 році:

Літопис Самовидця	Літопис Граб'янки	Чорна рада
... и сам знову пореправивши за Дніпр, потягнул на Киев; и там притягнувши, Подолное місто немал пустое застал, бо з козаками и міщане киевскіе уступили суднами вниз Дніпра ку Переясловлю, Черкасом... (с. 61)	... завиталъ въ Кіевъ, где огнемъ спаливши пустое Подолное мьсто, понеже Козаки и мьщане, у байдаки всьши, на низъ Дньпра ку Черкасомъ и далььй со имьніемъ повіездили... (с. 107)	... прийшов до Києва Радзівілл із литвинами, усе попалив і пограбував, а міщане, сівши на байдаки, мусіли до Переяслава втікати. (с. 69)

Ця традиція використання, з подальшою художньою трансформацією автором вжитих першоджерел давньої української літератури тягнеться через XIX ст. Прикладом цьому може служити зроблений нами у даній статті розгляд джерельної основи роману «Чорна рада». Варто зазначити, що значний вплив на ряд творів Шевченка на історичну тематику справив літопис Величка. Літопис Граб'янки став цінним джерелом для М. Костомарова при написанні ним знаменитої монографії «Богдан Хмельницький», яка в перших двох виданнях носила не строго історичний, а скоріше історико-літературний характер. На основі історичних фактів та ідейного змісту козацьких літописів формувалась творчість поетів-романтиків. У другій пол. XIX ст. матеріяли літописних пам'яток активно використовують у своїх творах А. Чайковський, Д. Мордовець, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Леся Україн-

[36] Грушевський М.С. Соціяльно-традиційні підоснови Кулішевої творчості // Україна. ДВУ. К. — 1927. — Кн. 1-2. — С. 19.

[37] Зеров Н.К. История презельной брани... ВР ЦНБ АН України — Ф. XXXV. — С. 83 зв.

ка та ряд інших майстрів слова. Оцінюючи значення українського літописання і його вплив на еволюцію історико-літературного процесу І. Франко писав: «З літературного погляду се було явище дуже цінне, здібне будити запал у широких мас народу і аж у 19 віці ми побачили його значіннє для національного відродження і формування наших політичних ідеалів».[38]

[38] Франко І. Зібр. творів у 50-ти т., К., «Наукова думка», 1983. — Т. 40. — С. 331-332.

Археологи й історики

Олександер Домбровський
Українська Вільна Академія Наук у США
Нью-Йорк, США

МАРКІЯН ОРЕСТ СМІШКО

Маркіян Смішко
Фотографія з 1956 р.

Однією з наявних познак української національної історіографії нашої доби, головно в діяспорі, являється між іншим те, що її представники, концентруючися — зрештою зовсім правильно — на фазах історичного минулого України від часів Київської Руси до нашого століття включно, кладуть слабший наголос на пра- й протоісторичні часи української території і її мешканців. Треба признати, що овочем дослідів підсовєтської науки, в тому й на терені України, були досить численні публікації пра- й протоісторичної тематики з поданням багатющого археологічного матеріялу, але згадані публікації є часто контроверсійної наукової вартости. Звичайно, саме опублікування археологічних нахідок — інвентаря розкопаних могил і давніх поселень з поданням їхніх властивостей типологічного аспекту являється цінним досягненням для дальших наукових досліджень і уточнень етнографічно-етнологічного характеру, а в тому й порівняльної етнографії, але ж з другої сторони інтерпретація у процесі згаданих досліджень в дусі накиненого з гори марксистсько-ленінського стандарту та совєторосійського великодержавного шовінізму не вкладається в рамки наукового об'єктивізму й стає предметом дискусійно-проблематичної вартости. Тому деякі наші дослідники-археологи ограничувалися у своїх публікаціях радше до описового характеру археологічних нахідок в аспекті самої типології, тобто характерних рис найденого матеріялу як

вияву матеріяльної культури чи культового ритуалу похоронного характеру при узгляднюванні хронологічного й територіяльно-топографічного походження, а при тому антропогеографічних, економічних і психо-культурно-соціяльних умовин виникнення даної культури, уникаючи кінцевих заключень в дусі накидуваного партійно-урядового шабльону «соціо-реалістичної» інтерпретації. А коли рішалися на певні заключення, то радше тоді, коли це не колідувало з прийнятим стандартом і коли можна було між рядками описового матеріялу просунути якусь думку об'єктивно-наукового характеру з користю української наукової правди. А патент на інтерпретацію археологічних нахідок належав до археологів Москви й Ленінграду.

До таких наших заслужених археологів належав Маркіян Смішко. Вихованець львівського університету, спершу як студент, а згодом як старший асистент при катедрі археології, яку очолював тоді видатний польський учений — археолог Лєон Козловскі. М. Смішко при своїх здібностях і працьовитості одержав солідну наукову підготову до дальшої науково-дослідчої діяльности. Самий факт, що він як українець став старшим асистентом в тодішньому польському університеті Яна Казімєржа, а ще до того у Львові, на терені якого діяла особлива практика українофобної політики окупанта в відношенні до українського населення, говорить за себе. А згадана українофобна політика, застосовувана безсовісно урядовими чинниками, находила повну піддержку в рядах представників польської науки й університетських кругів. Між Першою й Другою світовою війною не було у Львівському університеті ні одного українського професора, хоча в рядах представників західньоукраїнської науки, а в тому головно членства Наукового Товариства ім. Шевченка, були видатні учені загальноевропейського формату. Одиноким доцентом на тодішньому Львівському університеті був директор нашого Національного Музею Іларіон Свєнціцький, який викладав старослов'янську мову (одну годину на тиждень!). В таких умовах приходилося студіювати нашим студентам і працювати кільком нашим асистентам і одному ад'юнктові з класичної археології (Іван Старчук), якого не допускали до доцентури, бо він був... українцем.

Маркіян Орест Смішко народився 7 листопада 1900 р. в родині поштового урядовця Юліяна Смішка й Станислави з дому Кузьмович. Після закінчення початкової школи вступив до Філії Української Академічної Гімназії у Львові, яку закінчив матурою 21 жовтня 1919 р. після деякої перерви й переживань у часі Першої світової війни, а відтак у рядах Української Галицької Армії під час наших Визвольних Змагань. Від 1-го листопада 1919 р. виконував обов'язки помічника бібліотекаря при Бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка, а 1921 р. вступив на медичний факультет Львівського університету, але залишив його після неповного року, не находячи вдоволення на полі медичних студій. Якийсь час працював для заробітку при будівництві, щоб удержатися матеріяльно в перших післявоєнних роках економічної скрути, а в парі з тим відвідував лекції Українського Тайного Уні-

верситету. В 1924 році дістав працю у відділі бухгалтерії в товаристві «Карпатія», яку згодом залишив у зв'язку зі вступленням на гуманістичний факультет Львівського університету, де присв'ячується студіям на полі археології під рукою згаданого вже проф. Козловського.

Науково-дослідний дебют М. Смішка належить ще до його студентських років, коли він 1928 року взяв участь в розкопках ранньофеодального поселення на терені села Крешова. В тому ж таки році він веде пробні розкопи могильника перших століть нашої ери біля села Копки Ниського повіту. 1930 року наш археолог досліджував могильник біля села Гринів Бібрчанського повіту на Львівщині. Висліди згаданих досліджень він реферував у своїй доповіді на І-му З'їзді студентів праісторії вищих польських навчальних закладів в Кракові 1930 р. Вже в тому часі він зробив висновок про аналогії одержаних знахідок із комплексом знахідок Верхньолипицького могильника.

В 1931 році М. Смішко закінчив успішно університетські студії і почав працювати над докторською дисертацією, а в квітні 1932 р. захистив її, одержавши науковий титул доктора філософії з ділянки археології. В основу його докторської дисертації лягла монографія на тему «Культури раннього періоду доби римського цісарства в Східній Галичині» як вислід метеріялів досліджень двох могильників — липицького та гринівського, що стали основою ширшого вивчення липицької культури. На підставі згаданих матеріялів досліджень доведено існування окремої липицької культури. В парі з тим значну увагу в дослідах присвячено пшеворським пам'яткам, згідно з опінією автора, приналежним вандалам, тобто населенню, що в ІІ-му столітті н.е. витіснило носіїв липицької культури. В парі з дослідженнями населення Східньої Галичини початкових століть нашої ери М. Смішко вів в роках 1933-34 розкопи курганів неолітичної доби на теренах с. Колпець Дрогобицького повіту, с. Кульчиці біля Самбора, с. Малі Грибовичі на північ від Львова, с. Колоколин Рогатинського повіту. Висліди згаданих досліджень подані в його публікаціях. Протягом своїх університетських студій, а тим більше після їхнього завершення, М. Смішко брав активну участь в діяльності на терені НТШ і з 1-го жовтня 1933 р. став дійсним членом згаданої нашої наукової Установи при Історично-філософічній Секції. Від 1933 року, тобто від часу заснування, він став членом Львівського Відділу Польського Праісторичного Товариства, а згодом членом його Управи з обов'язками скарбника. Його діяльність у науковому житті виявляється між іншим співпрацею з Львівським Науковим Товариством, участю в працях ІІ секції VII Міжнародного Конґресу Історичних Наук у Варшаві, а також в IV З'їзді студентів праісторії польських університетів у Львові 1934 року. В парі з працею в університеті він співпрацював також з Археологічним Музеєм Товариства у Львові, а крім цього з музеєм «Бойківщина» в Самборі.

Одержавши скромну стипендію в сумі 700 злотих з Фонду Культури для досліджень римських впливів на теренах Польщі, він запізнався з

музейними колекціями по цілій країні, а 1934 року відбув з Т. Сулімірським наукове відрядження по Совєтському Союзі, відвідуючи при тому Україну та нав'язуючи наукові контакти з археологами Східної України. В роках 1933-34 продовжує цілу низку археологічних досліджень в північних і східніх теренах Львівщини й відкриває місця, в яких проводяться 1934 року керовані ним розкопи. І так у згаданому вже селі Малі Грибовичі він проводить досліди селища неолітичної доби й феодального городища (стаціонарні дослідження 1933-34 рр.), а також досліджує курган доби бронзи в селі Чижиків на схід від Львова. В парі з тим М. Смішко продовжує дослідження поселень Липицької культури, публікуючи 1934 року працю, в якій доповнює висліди попередніх досліджень. В роках 1935-1941 наш археолог продовжує вивчення курганів початкових століть н.е., а також пам'яток неолітичної доби та проводить розкопи на Прикарпатті (Стопчатів, Трач, Цуцулин — Коломийського повіту (1936 р.), Струтинь Нижній, Надіїв — Долинського повіту (1937 р.), Буківка — Тлумацького повіту (1938 і 1939 рр.), Городниця — Городенківського повіту (1939 р.), біля Львова, Брюховичі (1936 р.) та в Тернопільщині — село Великі Вікники.

Незважаючи на ту його активність й видатні досягнення на полі археологічних дослідів та цілу низку публікацій з поширенням горизонтів на поодинокі проблеми, пов'язаних з життям і побутом пра- й ранньоісторичного населення теренів головно Західньої України, польські урядові й університетські чинники не допустили М. Смішка до доцентури, хоча проф. Л. Козловський робив правдоподібно, відповідні старання у тому напрямі. Мабуть не зовсім зрозуміла дивовижа, бо Леон Козловський був якийсь час прем'єром (президент міністрів), тобто очолював польський Уряд та йому не вдалося просунути М. Смішка в доценти у Львівському університеті. Або він так слабо старався, або польський шовінізм показався сильнішим навіть від впливів пана експрем'єра. Науково-дослідна діяльність нашого археолога була спрямована на виявлення етноґенетичних коренів ранньослов'янського населення західньоукраїнської території, і тій проблемі він присвятив пізніші свої праці. Розкопи великої групи пам'яток на теренах Передкарпаття і Карпат (в Закарпатті), тобто так званих карпатських курганів, ведені ще перед війною, були продовжувані й у післявоєнні часи. Вони послужили основою для монографічної публікації та виділення окремої культури карпатських курганів. В березні-квітні 1941 р. М. Смішко передав до Інституту Археології АН УРСР три свої праці для публікації: «Селище доби полів поховань у Вікниках Великих», «Культура підкарпатських курганів (III-IV ст. н.е.)» і «Доба полів поховань в західних областях України». Щойно після війни вони появилися у виданнях Академії Наук України.

В парі з тереново-практичною працею археолога при розкопках поступає його діяльність як доцента на терені Львівського університету, де викладає включно до 1954 року курс «Основи археології та етнографії». З приходом совєтської влади до Львова створено в лютому

1940 р. Львівський Філіял Інституту Археології АН УРСР, організацію й керівництво в якому доручено нашому археологові. Воєнні події перервали на якийсь час активну наукову діяльність М. Смішка. Щойно під кінець війни він повернувся на становище керівника Відділу Інституту Археології АН УРСР та в університет, де викладав основи археології, історію первісного суспільства та Стародавнього Сходу в нестерпних умовинах сталінського терору, від якого не були вільні й представники наукового світу. На підставі рішення Вищої Атестаційної Комісії М. Смішко одержав 15 березня 1947 р. вчений ступінь кандидата історичних наук та потверджене становище доцента при катедрі археології. Після війни М. Смішко присвятив особливу увагу вивченню питання походження і найстарших етапів історичного буття східних слов'ян, що бачимо в ряді його рукописних праць. Туди належить праця «Верхнє Подністров'я у ранньослов'янську добу» (1949 р.), «Пам'ятки ранньослов'янської культури пшеворського типу в західних областях УРСР» (1949 р.), «Проблема походження східних слов'ян в історичному плані» (1950 р.), «Алани і авари» (1950 р.), «Ранньослов'янська культура Подністров'я в світлі нових археологічних даних» (1951 р.). Згадані його праці були пізніше частинно опубліковані. Крім того він вів польові дослідження пам'яток першої половини І-го тисячоліття н.е. (Вікники Великі, Волиця, Костянець, Неслухів, Заліски, Сухостав, Незвиська). На особливу увагу з огляду на наукову цінність заслуговують ведені Смішком дослідження могильника в селі Острівець Івано-Франківського повіту, де відкрито сарматські поховання, а також могильник черняхівської культури (1965-1967 рр.). Унікальними в науковому аспекті являються досліди нашим археологом поселення в селі Комарів Чернівецької області (1971 р.), де виявлено сліди виробництва скляного посуду, що являється першим відкриттям пам'ятки такого типу в лісостеповій полосі Східної Европи. Зайнятий між іншим адміністраційною працею заступника директора Інституту Суспільних Наук АН УРСР у Львові, М. Смішко не мав можливости завершити дослідження згаданої, особливої пам'ятки.

Досягнення з проведених перед війною та після війни досліджень на Прикарпатті і Закарпатті, а дальше вивчення великої кількости курганних полів при виділенні їх в окрему культурну групу — усе те було використане в його монографічній праці «Карпатські кургани першої половини І тисячоліття н.е.», яка була прийнята в 1965 році як докторська дисертація. Згідно з поглядом М. Смішка, носіями культури Карпатських курганів були племена карпів, які ступнево асимілювалися до слов'янського оточення та стали безпосередніми предками згаданого в Літописі слов'янського племени хорватів. Як уже згадано вище, М. Смішко приділяв особливу увагу проблемі слов'янської етногенези, дошукуючися коренів слов'янства в археологічних пам'ятках кінця І-го тисячоліття до н.е. й початкових століть н.е. та заперечуючи погляд німецьких істориків, зокрема П. Райнеке й інших про ґерманське походження носіїв культури полів поховань. Висліди досліджень

нашого археолога є також помітні в розділах монографії колективного авторства Відділу Археології Львівського Інституту Суспільних Наук — «Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час» (1976 р.), де подана характеристика основних археологічних культур даної території при кінці І-го тисячоліття н.е. Крім згаданих наукових досягнень, М. Смішко опрацьовував матеріяли для довідкових видань, енциклопедій та інших загально інформативних публікацій. Особливо активну участь брав він при підготові видання «Історія міст і сіл України. Львівська область», де виконував обов'язки відповідального секретаря редакції. Але участь при колективній праці співробітників Інституту Суспільних Наук «Торжество історичної справедливости» стала причиною закиду зі сторони «властьімущих» в «націоналізмі», в наслідок чого наступили переслідування й звільнення з праці. Не зважаючи на те, М. Смішко не припиняв своєї наукової діяльности, вдержуючи наукові контакти головно з археологами України, а навіть до певної міри й чужинецькими. Ще напередодні свого відходу у засвіти — 20 березня 1981 р. плянував поїздку до Києва як опонент при захисті докторської дисертації, що мало відбутися 24 березня. На жаль, тим разом не довелося уже взяти участи нашому заслуженому для української науки — невтомному ученому в промоції нового доктора історичних наук. Його працю продовжують його молодші співробітники й учні, які вважають професора Маркіяна Смішка засновником Львівської Археологічної Школи.

Ми одержали біобібліографічні дані про діяльність і духову спадщину нашого видатного археолога, Маркіяна Смішка з родинного архіву від його сина інж. Романа, такого самого симпатичного й культурного як його сл.п. батько. Маркіян Смішко, з яким я добре знався; був він товариською й висококультурною людиною духового аристократизму. Наше знайомство почалося з часів моїх студій на Львівському університеті, коли я був ще студентом, а він уже старшим асистентом при катедрі археології, що її очолював видатний польський археолог Леон Козловський. Перед самою війною і вже за совєтської окупації я був старшим асистентом при Інституті Античної історії того ж університету, а Маркіян Смішко доцентом. Ми дуже часто зустрічалися в мурах університету. Інститут Античної Історії находився в сусідстві з приміщеннями катедри археології. Отже ми з М. Смішком були «сусідами». Моя інформація була б неповна, якби я не згадав на марґінесі про те, що ми зустрічалися крім університетського терену ще й на пробах Львівського, чоловічого хору (репрезентативного на цілу Галичину) — «Сурма» два рази на тиждень, де він співав у перших тенорах, а я в других басах. Під час перерви ми нераз обмінювалися думками з широкої проблематики протоісторичних часів на території України — він з позицій археологічних досліджень, а я на підставі джерельних даних античної історіографії та епіграфічного матеріялу, головно в зв'язку з питаннями праукраїнської етноґенези та раннього слов'янства.

Нехай ця наша стаття про українського видатного вченого-археолога на сторінках «Українського Історика» причиниться деякою мірою до закріплення світлої пам'яті про нього серед майбутніх дослідників і любителів нашої сивої давнини як нев'януча незабудька на його могилі.

Вибрані праці Маркіяна Смішка

1. «Cmentarzysko cialopalne wczesnej epoki cesarstwa rzymskiego w Hryniowie pow. Bobrecki», *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejetnosci.* T. XXXVI, Nr. 5, Kraków, 1932.

2. *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa Rzymskiego w Malopolsce Wschodniej,* Lwów, 1932. St. 192.

3. «Львівщина в I-II століттях нашої ери», *Культура Львова,* Т. I, зш. IX, Львів, 1933.

4. «Osady ludzkie z-przed trzech tysiecy szesciuset lat w okolicy Lwowa», *Zbliska i zdaleka,* R. 2: 1934, z. 1., s. 3-6.

5. «Stanowisko wczesnorzymskie w Kolokolinie, pow. Rohatynski», *Wiadomosci Archeologiczne,* T. XIII, Warszawa, 1935, s. 155-164.

6. «Вістря на спис із рунічним написом з Розвадова», *Літопис Бойківщини,* ч. 5, Самбір, 1935.

7. «Osady kultury lipieckiej», *Prace Lwowskiego Towarzystwa Prehistorycznego.* Nr. 1. Lwow, 1934. s. 32.

8. «Stan i potrzeby badan nad okresem cesarstwa Rzymskiego w poludniowo-wschodniej Polsce», *Wiadomosci Archeologiczne,* T. XIV. Warszawa, 1936. s. 125-139.

9. *Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери,* Київ, вид. АН УРСР, 1960. 186 стор.

10. «Відносно концепції про германську належність культури полів поховань», Зб. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині,* вип. 3, 1961.

11. *Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час.* Київ, «Наукова думка», 1976.

Олег Мазурок
Ужгородський державний університет
Ужгород, Україна

ЮРІЙ ЖАТКОВИЧ ЯК ІСТОРИК ТА ЕТНОГРАФ УГОРСЬКОЇ РУСИ

Відрадним і показовим є той факт, що в останні роки помітно зріс інтерес громадськости як до історії України взагалі, так і до історії окремих її реґіонів зокрема. В науковий обіг вводяться нові архівні документи і матеріяли, по-новому висвітлюються окремі факти і події з історичного минулого нашої вітчизни, повертаються народу незаслужено забуті імена представників національної науки і культури. Повною мірою це стосується й історії західноукраїнських земель, зокрема Закарпаття, яке тривалий час перебувало під владою Угорщини, а з 1867 р. і аж до її розпаду — Австро-Угорщини.

В цьому пляні заслуговує уваги постать закарпатського історика і культурного діяча Юрія Юрійовича Жатковича (1855-1920). Народився Жаткович в сім'ї професора церковного співу учительської семінарії, який одноразово займав посаду дяка катедрального собору в Ужгороді. У 1876 р. Юрій закінчив міську гімназію, а в 1881 р. — Ужгородську духовну семінарію і був направлений парохом у с. Іза поблизу Хусту. З січня 1887 р. і аж до самої смерті працював священником у с. Стройне біля Сваляви і письмоводителем Свалявського собору, а з 1895 р. і благочинним у тому ж соборі.

Великий рід Жатковичів, який дав багато відомих культурних і громадсько-політичних діячів Угорської, а в XX ст. — Підкарпатської Руси, походив із села Жатківці Шаришського комітату, де проживали переважно українці: згідно перепису 1890 р. тут нараховувалося 150 греко-католиків, 2 римо-католики і 5 їудеїв. Старший брат Юрія Жатковича, Павло (1852-1916), еміґрувавши в 1891 р. з родиною до Америки, став (аж до 1914 р.) головним редактором часопису «Американсько-руський вісник». Племінник Ю. Жатковича — Григорій Жаткович (1886-1967), син Павла, був першим губернатором Підкарпатської Русі. Тому Августин Штефан, відомий культурний і політичний діяч Закарпаття, який особисто знав багатьох членів родини Жатковичів, в тому числі і Юрія Жатковича, небезпідставно писав: «Рід Жатковичів був відомий на Пряшівщині, Мукачівщині і серед закарпатців в Пітс-

бургщині. Незважаючи на сильні і багаті ворожі сили, Жатковичі працювали за народ і віру, і їх праця була корисною» (20, 236).

Ю. Жаткович — автор багатьох наукових розвідок з історії Угорської Русі, а саме: «Князь Федір Корятович», «Кілька слів про руських, які живуть в Угорщині. Історичний нарис», «Нарис історії Грушівського монастиря на Угорській Русі» та ін. Йому належить ціла серія статтей про Мукачівських єпіскопів — Іоанна Брадача, Йосипа-де-Камеліса, Олексія Повчія, Михайла Ольшавського, Василя Тарковича, Андрія Бачинського та інших, писаних українською мовою і вміщених на сторінках журналу «Листок» та у «Місяцесловах» за 1889-1898 рр., які виходили в Ужгороді. Окрім того Жаткович написав багато солідних наукових праць угорською мовою: «Історія руської церкви в Мараморощі», «Історія заселення Мараморощa», «Історія історіографії угорських русинів», «Залежність Мукачівської єпархії від Ягерських єпіскопів та її прагнення звільнитися від цієї залежності» і т.д., опублікованих в 1890-1896 рр. в історичному журналі «Віки», що виходив у Будапешті. Окремі дослідження Жатковича друкувалися й у Львові.

«Відкрив» Юрія Жатковича українському читачеві, а Жатковичу — українську історію та культуру відомий східногалицький вчений, етнограф і фольклорист, молодший соратник Івана Франка Володимир Михайлович Гнатюк (1871-1926). Це сталося після їх особистої зустрічі у Стройному весною 1896 р. під час другої наукової подорожі Гнатюка на Закарпаття (перша подорож відбулася влітлу 1895 р., а третя — через рік).

Завдяки Гнатюку та при його активній допомозі Жаткович встановив тісні контакти з багатьма відомими представниками української, російської, чеської та словацької науки і культури. Численні документи, зокрема епістолярна спадщина Жатковича свідчить про те, що він листувався з І. Франком, М. Грушевським, С. Томашівським, М. Кордубою, Є. Перфецьким, Ф. Главачком, Г. Стрипським, М. Врабелем, С. Цамбелом та ін. До речі, саме М. Грушевський передав через Ю. Жатковича 200 корон, зібраних у Росії з нагоди 100-річчя від дня народження Юрія Венеліна для його 84-річного брата Івана, який в неймовірних злиднях доживав свій вік у рідному селі Венеліна - Тибаві.

Дякуючи В. Гнатюку, який регулярно надсилав або ж особисто привозив Жатковичу праці з історії України і заохочував його до наукових студій, Жаткович був знайомий з творами М. Грушевського, М Кордуби, Д. Яворницького, С. Томашівського, Я. Головацького, М. Драгоманова, О. Пипіна, Б. Грінченка та ін. Він перекладав на угорську мову твори І. Франка, Ю. Федьковича, М. Вовчка, М. Коцюбинського, І Нечуя-Левицького, І. Тургенєва, А. Чехова, чим знайомив угорських читачів з передовою українською та російською літературою.

Про Ю.Ю. Жатковича писали переважно як про перекладача (8, 9; 18, 124-126; 19, 72-73) або ж культурного діяча, який допомагав Гнатюку в його наукових студіях (21, 101-116; 22, 73-74, 108-110). В науковій літературі домінувала однобічна характеристика його діяльності

(7, 536). В дожовтневій історіографії праці Жатковича одержали високу оцінку (5, 206-207; 13 "а", 26-27).

Ми спробуємо по-новому підійти до наукової спадщини вченого, залучивши маловідомі документи і матеріяли (Див. 9; 10; 11). Розміри статті дозволяють нам говорити про Жатковича як історика та етнографа Угорської Русі лише на основі докладного аналізу його праці «Замітки етнографічні з Угорської Русі», яка й досі практично не опублікована повністю і її оригінал зберігається в одному з архівосховищ Києва (3), та його листів до Гнатюка за період з 1895-1914 рр., які також неопубліковані.

Коротко зупинимося на історії написання і часткової публікації названої вище роботи. З листів Жатковича до Гнатюка та інших матеріялів довідуємося, що праця Жатковича під назвою «Етнографічний нарис угро-руських» угорською мовою обсягом близько 12 друкованих аркушів була завершена ним у 1895 р. і вислана в одне з угорських видавництв у Будапешті (1, 23, 45; 2, 52). Про цей факт Гнатюк дізнався від знайомих Жатковича під час своєї першої подорожі по Закарпаттю влітку 1895 р., ще не будучи особисто знайомим з автором праці. В листі до Жатковича він пропонує перекласти дослідження на українську мову і видати у Львові коштами Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка (НТШ).

У листі-відповіді від 5 листопада 1895 р. Жаткович погоджується на цю пропозицію. Свідченням того, наскільки був захоплений своєю роботою Жаткович, є той факт, що із 32 його листів до Гнатюка (листопад 1895 р. — початок лютого 1897 р.) у 21 листі йдеться про неї. Більше того, він навіть відмовився від пропозиції видавців написати церковну історію східної церкви в Мараморощі та пропозицію товариства св. Василія Великого в Ужгороді скласти для народа коротку історію Угорської Русі (2, 8).

На початку січня 1896 р. переклад завершено, і 10 лютого того ж року рукопис «Заміток» вислано В. Гнатюку у Львів. У листі Жатковича підкреслював, що свою працю писав такою мовою, якою розмовляє із своїми вірниками, прохаючи його виправити, де це буде потрібно, орфографію, а також вичитати коректуру (1, 18). У грудні 1896 р. Жаткович одержав гонорар за свою працю, а в середині лютого наступного року — і саму працю, уривки з якої були опубліковані в «Етнографічному збірнику» за 1896 р., том другий (4).

На жаль, як побачимо далі, праця Жатковича не була видана повністю. Її друкований текст помітно відрізняється від рукописного оригіналу. Тому можемо констатувати, що на сьогоднішній день «Замітки етнографічні з Угорської Русі» Юрія Жатковича українською мовою — твір практично невідомий читачу. А власне він дозволяє нам судити в значній мірі про Жатковича як історика та етнографа.

Оригінал рукопису праці займає 135 сторінок дрібного почерку — приблизно 6 друкованих аркушів, тоді як опублікований Гнатюком текст займає 38 сторінок у часописі, тобто майже втричі менший текс-

ту оригіналу. Весь текст рукопису розділений автором на 28 не однакових за обсягом параграфів, які не мають назв. Кожен параграф присвячений якійсь одній проблемі з історії або етнографії Угорської Руси. Текст «Заміток», опублікований Гнатюком, має 11 параграфів з назвою, даною йому публікатором, а саме: поділ русинів; звідки русини діставали церковні книги; народний календар; весілля; уродини; похорони; одіж; пожива; управа ріллі, годівля худоби, садівництво; чужеродці між русинами; дещо з усної літератури русинів. І хоч в цілому структура друкованого тексту співпадає із структурою оригіналу, проте навіть суто зовнішнє їх співставлення свідчить, що Гнатюк багато викинув з тексту.

Що ж опустив Володимир Гнатюк і чому? Співставлення обох текстів дозволяє нам зробити такі висновки: по-перше, Гнатюк зовсім зняв «Передмову» автора до «Записок», яка, на нашу думку, заслуговує на увагу, оскільки в ній Жаткович пояснює мотиви написання праці, висловлює своє ставлення як науковця до необхідности збирання історичного і етнографічного матеріялу. По-друге, найбільшого скорочення зазнав текст (знято понад 35 сторінок), присвячений власне історії Угорської Руси, опису етнографічних кордонів русинів, характеристиці міжконфесійних відносин, матеріял про діячів науки і культури Закарпаття тощо. По-третє, у багатьох випадках публікатор зняв цілі речення або й абзаци, якщо вони, на його думку, надто докладно описували предмет, чи, навпаки, були далекі від теми, яка розглядалася в даному параграфі. Викидалися також речення, які через винятково нерозбірливий почерк Жатковича Гнатюк не міг прочитати.

І, нарешті, зазначимо, що «Замітки» були опубліковані мовою, яку вживали у Східній Галичині або, як казав Жаткович, «фонетикою», а не закарпатським діялектом чи, як просив Жаткович, — «етимологією». Ця обставина дуже засмутила Жатковича. Так, на власному примірнику «Етнографічного збірника», в якому появилася його праця, він написав угорською мовою таку фразу: «Работа была написана на нашем угро-русском языке и к моему величайшему удивлению и возмущению появилась на языке галицко-русском, при том фонетикой. Автор» (Цит. за: 7, 255).

Гадаємо, що Гнатюк, виходячи з конкретних умов, зокрема з поліграфічних можливостей НТШ за бажанням познайомити найширше коло читачів всіх українських земель з працею закарпатського історика, змушений був друкувати текст саме у такому варіянті. Проте ідея твору, основний фактичний матеріял, що ілюстрував думку автора, дух епохи, — все це було в цілому донесене до читача. І в цьому безсумнівна заслуга Гнатюка як публікатора. Разом з тим відзначимо, що поза увагою читачів залишилося багато цікавих і цінних історичних, етнографічних та лінґвістичних матеріялів, які мають принципове значення для характеристики історичних поглядів Юрія Жатковича. Тому в даній статті ми зупинимося переважно на аналізі цих, пропущених

Гнатюком, частин «Заміток етнографічних з Угорської Русі» закарпатського історика Ю.Ю. Жатковича.

Перш за все наводимо повністю текст «Передмови» праці Жатковича, щоб краще зрозуміти мотиви, які спонукали автора взятися за перо і написати дослідження з історії Угорської Руси. Він зазначав:

> «Видячи, ож цивілізація, котра уже желізницьов і телеграфом ходить, неубавки совсім ізотре оті черти, котрі так різко розділяли єден народ от другого, учені люди уже от давна указали ото желаніє, оби описати і увіковічити образ тих чертов, котрі розділяуть єден народ от другого.
>
> Се желаніє повело і мене на ото, оби я описав образ жизні і нравов угорских русняков. Образ, которий я написав, ачей не є совершенний во всіх єго частях, но ож вірний є, ото могу сміло казати, так як я із сього народа родився, як священник межи сим народом живу і так все ото, што у моюм труді написано, я із самого народа, то єсть, як кажуть, із первих рук дістав.
>
> Ож я не попильновав із ізданієм мойого труда, — покажеся ачей із того, ож я лиш послі десять рочного ісслідованія і ізученія, отважився іздати труд мой» (3, 2).

Хоч праця Жатковича в цілому присвячена етнографії Угорської Русі, у ній міститься дуже багато матеріялу суто історичного характеру, оцінка автором минулого краю, його роздуми і міркування над тими або іншими проблемами, які неоднозначно трактувалися й, до речі, трактуються в наші дні. Як не прикро, але Гнатюк, публікуючи виїмки з праці Жатковича, опустив власне цю чи не найважливішу в теоретичному пляні частину дослідження: в ній автор розмірковує над проблемою походження угорських русинів, їх автохтонности, історичних зв'язків з іншими західноукраїнськими землями та Наддніпрянщиною. Практично з перших же рядків своєї праці Жаткович чітко і недвозначно заявляє, що під словом «русин» він розуміє тих жителів Угорщини, «которі принадлєжат к малорусскому народу, живущему в Галіциї, Буковині і Южной Росії і которі ісповідують греко-католицьку віру...» (3, 2).

Тут же він робить застереження про те, що із русинів виключає не тільки інородних греко-католиків, але й інородних русинів Угорщини, бо ті «уже давно утратили свої народні свойства». Розглядаючи критично думки угорських та німецьких вчених щодо назви «русин», «рутен», «орос», Жаткович підкреслював, що русини Угорщини як і їх галицькі та південноросійські «сродники» віддавна відокремлюють себе від великоросів, яких, як він пише, «москалями зовут» (3, 2-3). У своїх листах, названій праці для визначення етнічного статусу українського населення Угорської Русі він вживає терміни «русский народ Угорщини», «русин», «русска». Термін «русняки», яким користуються угорці, вважає образливим і тому, на його думку, вчені люди не використовують його.

Порушує Жаткович і питання, яке цікавило дослідників багатьох країн і яке є актуальним в наші дні — питання про чисельність угор-

ських русинів. Як людина, що добре знала політику уряду щодо неугорських народів, Жаткович заявляє, що хоч статистика на даний час досягла значних успіхів, довіряти їй не можна, коли мова йде про національні меншини в Угорщині. Так, аналізуючи результати двох урядових переписів населення 1857 і 1891 р., він приходить то висновку, що обидва показники — недостовірні. Якщо в 1857 р. до русинів, яких статистика рахувала 423,7 тис. душ, було приписано багато словаків, то під час перепису 1891 р., навпаки, число русинів дуже занижено, а угорців — завищено, оскільки «при сім народочисленні за мадьара записали каждого, ко лиш здоровкати знав по-мадьарськи», а тому число русинів скоротилося до 379,7 тис. чол. Насправді ж, на думку Жатковича, русинів нараховувалося 400 тис. чол. (3, 3).

Від себе додамо, що в кінці XIX — на початку XX ст. (до розпаду Австро-Угорщини в 1918 р.) Закарпаття — чотири комітати: Мараморошський, Березький, Ужанський та Угочанський, тобто та територія, про яку найбільше писав Жаткович, займала близько 18 тис. км^2 або 5,5% усієї площі Угорського королівства. У 1869 р. тут проживало 577 тис. чол., а в 1910 р. — 848 тис. чол. або близько 4% населення Угорщини. Згідно офіційного перепису населення в 1910 р., із всієї кількості жителів Закарпаття 518,3 тис. чол. або 61% становили греко-католики, 92 тис. чол. або 11% — римо-католики, 128 тис. чол. або 15% — іудеї, 105 тис. чол. або 12% — реформати, а решта 4,7 тис. чол. або 1% — представники інших конфесій, серед яких нараховувалося лише 1924 чол. православних. У тому ж році українську (русинську) мову вживало 42% населення Закарпаття, угорську — 31%, німецьку — 11%, румунську — понад 11%, словацьку — 4,5%, а решта 0,5% — сербську, хорватську, польську та інші мови. (23. Т. 1, 210-330; Т. 42, 208-332).

Докладно зупиняється автор праці і на питанні про райони розселення русинів в Угорщині. Він пише, що, окрім задунайських територій, навряд чи є комітати, де б не жили русини. Проте у своїх «Замітках» він досліджує лише ті території, в яких русини становлять абсолютну більшість населення. Серед вісьми комітатів північно-східної Угорщини він виділяє Мараморошський, Бережський, Угочанський, Ужанський, Земплінський і Шаришський.

Одним «із май запутанних вопросов, — пише далі Жаткович, — є тот, ож теперішні русини суть лі коренні жителі Угорщини, то єсть, ци сперед мадьарами, ци із мадьарами, ци лиш послі мадьаров прийшли на Угорщину». Зазначаючи, що, оскільки на час приходу мадяр на територію сучасної Угорщини і Семиграддя тут жили слов'янські народи і, оскільки ніде немає відомостей про те, що вони звідси кудись виселилися, то «ясноє діло є, ож єдна часть їх помішалася із мадьарами, а друга часть до днесь подержала народность свою і бесіду. Ід сим послідним причисляеме і русинов...» (3, 4).

Себе Жаткович вважає українцем. Так, у листі Гнатюку від 16 грудня 1896 р., в якому йшлося про етнічну приналежність закарпатських русинів, він писав: «Ви хочете знати, якого я становища со взором

мало-русского вопроса? Я по убіжденію держу себе сином мало-руського народа, того народа, который совсім так отдільний є от великорусского, як, нпр., от польского или болгарского» (1, 35). А приблизно через три роки, у вересні 1899 р. він знову повторював: «Я, як Вам ото уже давно відомо, русин, т.є. твердо стою при самостійності мало-руського народа і язика» (2, 17).

Розглядає Жаткович і питання про міґраційні процеси в реґіоні Карпат, про зростання чесельности русинів. На його думку, цей малочисельний народ збільшувався аж до XVIII ст. тими дружинами, які приходили з Галичини, а у XVI-XVII ст. — й за рахунок тих, які тікали з Польщі, ховаючись від утисків шляхти і грабунку євреїв. Особливо зросло число угорських русинів, зазначає він, наприкінці XIV ст. «коли Феодор Коріатович замінив своє Подольскоє княжество із Людовідом Великим на княжество Мукачевскоє і Маковецкоє на Угорщині». Однак він ставить під сумнів твердження тих авторів, які писали, що Корятович привів з собою дуже багато людей — 40 тис. душ або навіть сімейств (3, 6).

Автор «Заміток» докладно описує історію запровадження унії на Угорській Русі, вважаючи, що коли мадяри прийшли на Угорщину, то автохтонні слов'янські народи, зокрема предки русинів, уже давно були християнами, і тому погоджується з тими дослідниками, які дотримуються думки, що «мадьаре не от чужих проповідників, но от коренних жителєй Угорщини прияли віру Христову» (3, 8).

Значне місце у роботі відведено дослідженню питання про права та повинності русинів, починаючи з найдавніших часів аж до кінця XIX ст. Жаткович вважає, що основна причина безправного становища селян — недосконалість законодавства, яке охороняє інтереси багатих, зловживання місцевої адміністрації, чиновництва. Свідченням того, що селяни боронили і продовжують боронити свої права, каже автор, є той факт, що й до нині русини Бережського комітату «правотяться» з графом Шенборном (3, 10).

Не менш докладно аналізується історія освіти та її сучасний стан на Закарпатті, розкриваються причини низького рівня грамотності та освічености русинів. Найголовніша з них — надзвичайно важке матеріяльне становище селян, які, з однієї сторони, не мали змоги утримувати народні школи, а, з другої, — посилати дітей у школу, які з малих літ допомагали батькам по господарству, часто-густо не маючи елементарного одягу, щоб піти до школи, особливо восени і взимку. А, крім того, «не могло народне просвіщеніє і за ото іти вперед, — писав він, — бо і самі наставники — священники, убогі і разом малоучені були» (3, 13). Певні зрушення сталися при Марії Терезії і особливо після 1867 р., коли держава взяла на себе значну частину видатків на народну освіту.

Жаткович гнівно засуджує тих, котрі «непрестанно оту поголоску пущають у світ, ож русин не способний на просвіщеніє і так не хоче ні жертвовати для народного просвіщенія, ні дітей своїх не любить

посилати у школу». Він признає, що хоч число неграмотних у русинів є більше, ніж в інших народів Угорщини, «окрем волохів», одначе багато вчених може засвідчити, «што при своєй малочисленності і убожестві удивити может нас русский народ Угорщини».

Закон 1879 р., No.» XVIII, згідно якого угорська мова стала обов'язковою в народних українських школах, Жаткович називає антирусинським, засуджує вище духовенство, яке сприяло запровадженню цього закону. І ось показовий факт: Юрій Жаткович, сільський парох із Стройного, пише, що ще тоді, коли цей закон «єще і на думці не бив нікому..., руські єпіскопи, особенно же Василій Попович, єпископ Мукачівський (1837-1864) приказали били учити мадьарский язик у народних школах єпархії своєї» (3, 24).

Чільне місце у праці займає характеристика діяльності відомих представників науки і культури Закарпаття XVII-XIX ст. Жаткович подає стислі біографічні дані про них, аналізує їх науковий доробок, визначає ступінь важливости їх діяльності для життя краю. У «Замітках» знаходимо відомості про М. Андреллу, І. Базиловича, А. Бачинського, М. Лучкая, Ю. Венеліна, В. Довговича, І. Дулішковича, Г. Тарковича, І. Раковського, А. Балудянського, І. Сільвая, О. Митрака, О. Павловича, О. Духновича, Є. Фенцика та багатьох інших — всього понад 30 осіб (3, 27-35). Так, І. Базиловича він називає «Геродотом угорських русинів»; для нього М. Лучкай — «один з найтрудолюбивих і глибокоучених писателей угорских русинов», а Ю. Венелін «придбав славу на всю Європу» і т.д. Подає Жаткович історію виникнення та діяльності товариства св. Василія Великого в Ужгороді. Як бачимо, це — цілий нарис з історії науки та культури Закарпаття XVII-XIX ст. На жаль, цей матеріял також не був опублікований В. Гнатюком.

У своїх листах до Гнатюка з приводу публікації «Заміток» Ю. Жаткович неодноразово порушує питання про вживання української мови на Закарпатті, про існування тут маси діялектів тощо. Найдокладніше свої думки щодо походження мов взагалі і української зокрема Жаткович виклав у листі Гнатюку від 10 березня 1897 р. Він вважає, що утворення будь-якої мови — це процес безперервний, динамічний і діялектичний. На його думку, мова живого народу подібна до живого дерева, на якому постійно одні гілки відмирають, а нові, молоді виростають і розвиваються. Закарпатський історик дотримується думки про те, що немає у світі такого народу, який би мав одну спільну, загальноприйняту і загальновживану літературну мову, оскільки у мові кожного народу існує багато діялектів, які тою чи іншою мірою близькі один до одного, історично зв'язані один з одним, мають один спільний історичний корінь (1, 84-86).

Багато говорить Жаткович і з приводу української мови, її вживання, шкодує, що й до тепер не існує загальноприйнятої української граматики. Ця обставина, зазначає він, обмежує знайомство читачів Угорської Русі з творами класиків української літератури, працями з історії України. Так, наприклад, у грудні 1896 р. він писав: «Мені дуже и ду-

же подобаться мало-руська письменность особенно тому, ож она кріпкого національного духа е, не так, як письменность прочих европейских народов, котра сим часом совсім интернациональна. Токмо ото жаль, что мало-руська письменность еще и до днесь не иміет постоянной и всіми признанной привописи, что весьма трудным чинит чтеніе мало-руських творов» (1, 33).

Заслуга Ю. Жатковича в тому, що він у своїй праці «Замітки етнографічні з Угорської Русі», у листах відстоював право на існування на Закарпатті русинської мови, яку вважав одним із численних діялектів української мови, докоряв національній інтеліґенції за брак у неї почуття патріотизму та відповідальности перед своїм народом. Якби, на його думку, і дотепер так залишилося, як в часи Котляревського, коли всі русини були одного духа і одного ума, бо не роз'єднували їх ні правопис, ні мова,

> «то днесь интеллигенція русская не тратила бы марно сылы на боротьбу за правопись и язык, но всю сылу свою могла бы повертати против коренных врагов своих и на умственну и моральну пользу народа своего, который народ днесь та роз'еднана межи собов интеллигенція лиш паморочит (1, 85).

Однак справедливості раді треба сказати, що й сам Жаткович не дотримувався норм української мови і писав так званим «язичієм». Більше того, як бачимо з наведених у нашій статті уривків з праці Жатковича та його листів, мовні норми у них різні.

Власне етнографія розпочинається у праці Жатковича аж із § 8, проте і в подальшому тексті «Заміток» міститься багато матеріялу суто історичного характеру. Перш за все тут розглядається питання про розподіл русинів за місцем проживання. Автор не погоджується із думкою німецького вченого Бідермана про те, що угорських русинів належить ділити на дві групи: тих, які живуть у північній, і тих, які заселяють південну смугу. Жаткович вважає, що існує ще й третя смуга — середня, яка лежить між обома першими. Це — переважно територія Березької та Ужанської жуп (комітатів), зокрема округи Свалявський та Берегницький.

Дослідник зазначає, що русини, які живуть на рівнині, своїх північних братів називають «верховинцями», а іноді й «поляками». Жителів середньої смуги називають «бляхами», бо ті курять піпи (люльки), до половини обвиті бляхою, або ж «дичками» — за те, що вони часто голодують і їдять дикі груші. Жителів же південної смуги називають іноді «долішняками», але, як правило, — намуляниками» через те, що вода з гір несе на рівнині гній та чорнозем. У цьому ж розділі подається матеріял про види хлібних злаків, які культивують у названих трьох смугах, а саме: у північній смузі добре родить озиме жито і озима пшениця; в середній — трохи яре жито і яра пшениця, але головним продуктом харчування є кукурудза; у північній смузі дуже рідко можна зустріти яре жито чи пшеницю, бо там основний злак —

овес. На думку Жатковича, «найчистіші» русини живуть у середній смузі, особливо ті, що проживають у Березькій та Угочанській жупах (3, 35-39).

Якщо ж брати говірку, зазначає дослідник, то русинів ділять на дві частини: лишаків та лемків. Перші живуть тільки на Мараморощині, а також тих селах Березького та Угочанського комітатів, які прилягають до Мараморощa. Решта русинів — лемки. Ділять ще русинів, пише Жаткович, на чотири групи в залежності від того, як вимовляють букву «о».

У праці докладно і з великим знанням справи змальовано зовнішній вид русинів трьох смуг. На думку дослідника, найбільш фізично сильними і здоровими є верховинці, а найслабші ті, котрі живуть у середній смузі. Характеризуючи перших, він писав:

> «Хотя русини всі, як єсме ото уже казали, єдного кореня суть галузки, однако в фізическом отношенії доста велика розлука межи ними. «Верховинець» є високий, сухорлявий і кустьоватий, жовтоє волося і сірі очі має. Здоровий верховинський воздух, свіжа, чиста вода кернична, як і проста, но здорова страва діє ото, ож «верховинці» суть май здорові люди межи русинами і ож они епідемическі хвороти не упознауть» (3, 40).

Долишняки — середнього росту, сухорляві, мають чорне волосся і чорні очі. «Но так, як они живуть на млаковитой землі, — зазначає автор, — піють воду із колодезей і їдять масну страву, то епідемичеські хвороти майже непрестанно ютяться межи ними». Тут же перераховуються найпоширеніші хвороби, якими хворіють русини, особливо ж діти, називаються причини хвороб: тяжка праця, скромна їжа, відсутність достатньої кількості лікарів тощо. Усі ці матеріяли повністю, пропущені Гнатюком.

Багато уваги приділено питанню про степінь релігійности русинів, зокрема підкреслюється, що релігія і мораль тісно взаємозв'язані між собою, бо «яка релігійність єдного народа, така є обща і нравственность єго, то єсть, чим глубша і чистіша релігіозность якого народа, тим честнійші єго нрави і єго живот...» (3, 45-46). Тут же говориться про низький рівень злочинності серед русинів, про їх ставлення до властей, духівництва, сусідніх народів. Цей матеріял також не опубліковано.

Великий науковий та пізнавальний фактичний матеріял містить у собі та частина «Записок», де автор докладно описує народний календар русинів (3, 51-64), розповідає про весільні обряди, уродини, хрестини, похорони, народну медицину угорських русинів (3, 60-90). Не лише для етнографів-спеціялістів, але й для істориків цінним є опис зовнішнього та внутрішнього вигляду і оздоблення хижі (хати) русина. Автор наголошує на тому, що русин по своїй природі над усе любить свободу і простір, а тому завжди прагне, «оби єго хижа далеко била ут других. Се є причина того, ож кромі тих малочисленних сіл, котрі

на долинах лежать, всі руські села розметані суть по грунках і по поточинах» (3, 91).

З великим інтересом читаються сторінки, на яких розповідається про народний одяг русинів, зокрема тих, які живуть у Мараморощині. Вказуючи на в цілому велику строкатість одягу в кожному з регіонів Угорської Русі, Жаткович підкреслює, що

> «порядочна одіщина русина суть: гаті, сорочка, клебань, гуня і постоли (бочкори), а русок: подолок, сорочка, плат (катран), чоботи, гуня і ширинка на шею і на голову. Што єще окрем сього носить русин ілі руска, ото уже ут сусіднього народа перебрали» (3, 95).

Далі йде опис небагатого асортименту страв, які вживають русини, оскільки «русин дуже скромно і уміренно живе». Причина цьому — бідність, а також те, що церква приписує дуже багато постів.

Із знанням справи Жаткович докладно описує селянську агротехніку, розповідає про пастівництво, садівництво, домашні промисли. Не без гордості він говорить, що серед русинів є чудові майстри-будівельники: «русин май ліпше любить із деревом робити, так ож майже у кождім русині ціммерман, столяр, колесар ілі слесар пропадать» — зауважує він. Відомими у той час на Закарпатті були будівельники Федір Лях з Великого Раківця, Василь Фотул із Стройного, Василь Хміль із Гукливого та інші, які поставили немало чудових церков, шкіл. Так, наприклад, Ф. Лях у 1885 р. у Лазах Раковецьких так покрив бляхою церкву, «ож варешські (т.б. міські — О.М.) бляхарі дивилися (т.б. дивувалися — О.М.), хотя й он нигда не бивав коло бляхаря, а все із свойого розуму правив» (3, 112).

Зате, каже Жаткович, русини не люблять займатися торгівлею, а тому купець серед них — велика рідкість. І це пояснюється насамперед характером русина, його порядочністю і чесністю, бо «кедь і принесе купецтво який хосен, однакож майже все на погибель є русину, бо купці по большей часті — великі піяниці, чужоложники, збиточники і фальшиво клянуться» (3, 113). Практично вся торгівля, підкреслює автор, знаходиться в руках жидів які безсоромно обдирають простий народ.

У «Записках» знаходимо цікавий матеріял, який дозволяє краще зрозуміти причини і природу еміграції русинів за океан. На думку Жатковича, любов і прив'язаність русина до своєї землі є причина того, що

> «із чистих русинов до тепер єще ледве пошов дако до Америки, бо оті русини, што із Угорщини у Америці суть, не суть чисті русини, бо давно уже помішались із словаками і переяли із бульшой части сих обичаї і нрави» (3, 117).

До речі, ця фраза підкреслена Гнатюком у рукописі, хоч матеріял цього розділу не опублікував.

Привертають до себе увагу ті розділи «Заміток», в яких йдеться про

казки, пісні, коломийки, приповідки та інші твори усної народної творчості русинів. Говорячи, наприклад, про коломийки, автор називає їх «корінною русскою співанкою», «котру всі малороси співауть, хотяй содержаніє її не всягди єднакоє, лиш спів (голос, тон) є єднаковий». У праці наведено багато зразків коломийок на різні сюжети із життя русинів.

Заслуговують уваги численні приповідки, на основі яких, як зазначає автор, можна визначити «гадки, чувства і нрави народа». Він підкреслює, що «ледве є єще другий народ, который би так много приповідок мав, як русский народ, і то за ото, бо русин майже каждое слово своє приповідков твердить» (3, 128). У праці подано понад 60 приповідок, значна частина яких поширена й на Наддніпрянській Україні. Ось деякі з них:

Бог високо, цар далеко; — Із чужого коня лізь серед болота; — Не мож разком на двох коньох сидіти; — Докуть сонце ізійде, роса очі уїсть; — Тяжка тайстра (турба) повна, порожня єще тяжа; — Не дай Боже із Івана пана; — На голові би другому кіля тесав і т.д.

Завершується праця характеристикою пригніченого нуждою, але гордого, доброзичливого, чесного, справедливого, з почуттям власної гідності русина. Цей розділ читається з неослабною увагою.

Незважаючи на певну обмеженість світогляду, що обумовлювалося у значній мірі обставинами і атмосферою, в якій він жив, Юрій Жатькович багато зробив у справі вивчення історії, етнографії та культури свого краю. Він належав до тих, хто виступав проти реакційного москвофільства, за введення на Закарпатті української мови, допомагав В. Гнатюку в його наукових студіях. Тому Гнатюк, який чи не найкраще знав Жатковича, визначаючи його внесок у розвиток історичної науки на Закарпатті, у 1904 р. писав, що

«коли б до його праць приложити остру мірку нової критики, то можна б їх сильно покалічити. Коли одначе візьмемо до уваги, що Жаткович як бідний сільський парох, не мав змоги бувати по центрах науки і познайомитися докладно... з усіма її вимогами, що все зроблене доконав на селі, в глибоких горах, не розпоряджаючи бібліотекою, ані більшими матеріяльними засобами на куплю книжок..., то мусимо признати, що він зробив багато... Він перший з між угорських русинів успів вибитися з-поза вузького кругозору тамошніх інтелігентів...» (5, 206-207).

Говорячи про Жатковича як історика та етнографа Угорської Руси, зазначимо, що окремі історичні та етнографічні матеріяли про угорських русинів містяться у працях Г. Де-Воллана (6), О. Петрова (14), І. Срезневського (16) та інших, які писали свої твори на основі короткочасного знайомства з краєм. Дослідження Ю. Жатковича, на нашу думку, носить принципово інший характер. Поступаючись перед професіональними істориками та етнографами рівнем теоретичної підготовки, Жаткович перевищував їх на кілька голів своїм природним талантом, прекрасним знанням предмету дослідження. Його праця — ре-

зультат власних багаторічних спостережень, роздумів, міркувань. Вона виношена ним. Це — частка його власного життя. І не тільки тому, що для її написання потрачено понад десять років, але перш за все тому, що її автор як син свого народу, свого краю був невідємною часткою цього народу, краю, про які писав, часткою епохи, яку зафіксував у своїх «Записках». Усе написане ним пройшло не тільки через його свідомість як вченого, але й через його серце, його поетичну душу.

Як людина допитлива й спостережлива, він бачив і відчував такі нюанси і відтінки в історії та етнографії русинів, яких не могла побачити стороння, хоч і талановита людина. Він писав портрет свого народу, писав з біллю у серці за його тяжке матеріяльне становище, політичне безправ'я, не ідеалізуючи його, навіть дорікаючи іноді йому за його легковажність, але писав завжди з любов'ю і глибокою повагою до нього, до його багатої історії, самобутної культури, переживаючи разом з ним його радощі і горе. Жаткович гордиться своїм народом, його чесністю, природними талантами, працелюбністю, правдивістю. «Записки етнографічні з Угорської Русі» — праця щирого патріота, вдумливого вченого, філософа і гуманіста. Вона заслуговує уваги дослідників, широкого загалу читачів, а тому варта того, щоб бути опублікованою повністю.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. ЦДІА України у Львові. Фонд 309 (НТШ). Оп. 1. Спр. 2270.

2. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Фонд В.М. Гнатюка. Спр. 208.

3. Відділ рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України (ІМФЕ). Фонд 29-2. Спр. 27.

4. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі. — «Етнографічний збірник». — Львів, 1896. — Т. 2.

5. Гнатюк В. Два ювілеї // ЛНВ. — Львів, 1904. — Т. XXVIII. — Кн. XII.

6. Де-Воллан Г.А. Угрорусские народные песни // Записки Импер. Географического общества по отделению зтнографии. — СПб., 1885. Т. III. — Кн. I.

7. Коломиец И.Г. Социально-зкономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX века. — Томск, 1962. — Т. 2.

8. Лелекач М. Подкарпатское письменство на початку XX века. — Унгвар (Ужгород), 1944.

9. Мазурок О.С., Зілгалов В.О. Листи як джерело для вивчення культурних зв'язків Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в епоху капіталізму // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей республіканської наради (грудень, 1988). — К., 1988.

10. Мазурок О.С. Історія Закарпаття в епістолярній спадщині Ю. Жатковича // Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Тивадара Легоцького (26-27 Жовтня, 1990). — Мукачево, 1990.

11. Мазурок О.С. З історії написання та публікації «Заміток етнографічних з Угорської Русі» Ю. Жатковича // Тези III народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Олександра Маркуша (25-26 жовтня, 1991). — Хуст, 1991.

12. Недзельский Е. Очерки карпаторусской литературы второй половины XIX века. — Ужгород, 1929.

13. Очерки истории исторической науки в СССР. В пяти томах. — М., 1960. — Т. 2.

13а». Перфецкий Е.Ю. Обзор угрорусской историографии. — Петроград, 1914.

14. Петров А.Л. Заметки об Угорской Руси // ЖМНП. — 1892. Февраль.

15. Радянська енциклопедія історії України. — К., 1970. — Т. 2.

16. Срезневский И.И. Заметки о путешествии по Угорской Руси // Вестник Импер. русского Географического общества. — СПб., 1852. — Т. 1. Отд. 2.

17. Український радянський енциклопедичний словник у трьох томах. — К., 1966. — Т. 1.

18. Штернберг Я.І. До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову // Наук. зап. УжДУ. — Ужгород, 1957. — Т. XXV.

19. Штернберг Я.І. З історії українсько-угорських культурних зв'язків у другій половині XIX — початку XX ст. // Тези доповідей до XX щорічної наукової конференції УжДУ. — Серія історичних наук. — Ужгород, 1966.

20. Штефан Августин. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. Друга книга. Торонто. Канада, 1981.

21. Ясько М.Г. Володимир Гнатюк дослідник фольклору Закарпаття // Наук. зап, УжДУ. Українська і російська література. — Ужгород, 1958. — Т. XXXIII.

22. Яценко М.Т. Володимир Гнатюк. — К., 1964.

Від редакції: В студії історика задержано стиль (форму) бібліографічних цитат автора.

ЛИСТИ В. АНТОНОВИЧА ДО М. ГРУШЕВСЬКОГО

Підготував О. Ситник

(Закінчення)

№ 21

Дорогій Михайлъ Сергіевичъ!

Отримав я всі книжкі, йаки Ви мені вислали, спасибі Вам за присилку; рецензій на унію и инши книжки тепер писати не можу, раз через те, шчо почуваю себе доволі кволимъ, друге, що шче важнійше через те, шчо не маю під рукою ніяких книжокъ для справок, а без цього годі писати скільки небудь путяшчу рецензію. З тіх книжокъ, шчо Ви прислали постараюсь зробити тільки одну рецензію на сводну літопись, бо для цього не треба великого кошту; всі книжки поверну Вамъ на повороті з подорожі; якъ можна, то літопись зіставлю собі, повернувши гроші — в тоі надійі, писати рецензію, буду йійі черкати олівцемъ.

Про політику Вашу черкніть кілька слів — нерви моі настільки вже обйектировались, шчо з охотою буду слідити за ходом галицкоі публицистики повернуть товариству субсидію и зиставлять шкільни книжки? Я мабудь пробуду в Римі шче з місяць або й більше а тамъ думаю шче побувати в Парижі и на початку Мая повернути у Київ. Про зйізд Кіівський отримав я допіро недавно вістку від Флоринського,[39] шчо йіздив депутатомъ, вь Москву. Межпрочими ділами принято, шчо будуть запрошені всі славянськи наукові товариства и всі славянські мови будуть допущені в рефератах депутатів. Мене вибрали предсьдателем Кіивського предварительного комитету — такъ, шчо товариства галицькіи не будуть проминуті запросинами.

Отримав я лист від Волкова він просить шчоби йому товариство дозволило

---

[39] Флоринський Тимофій Дмитрович (1854-1919) — вчений славіст реакційного російського напряму, професор Київського університету. В 1899 р., з приводу проведення у Києві XI археологічного з'їзду, опублікував в російській шовіністичній газеті «Киевлянин» обширну статтю «Несколько слов о малорусском языке (наречии) и новейших попытках усвоить ему роль органа науки и высшей образованности» (No.No. 271, 272, 281, 300, 304, 317, 318, 331, 332) суть якої зводилася до спроби довести непридатність української мови для літератури і науки.

в томі этнографічному друкувати не тільки метеріаль, але и изслідованія и здається хоче зробити збірник тако иак наприкладь видаються «Zbiór materiałów» краковськоі академіи — думаю шчо з наукового взгляду це булоб користно и яко чоловік береться це зробить, то можеб и гаразд булоби приняти його пропозицію.

— Посилаю Вамь коректуру италь[ій]ского тексту. Статью Рідачіні не читавь. Укажіть де вона надрюкована. Щирий привіть Вашоі пані.

Вашь В. Антоновичь

1897 Марта 9 Римъ (арк. 47-50)

№ 22

Париж 1897 Мая 13 (25)

Дорогій Михаилъ Сергіевичь!

Лист Ваш я отримав, алеж, помимо великоі охоти, не можу сповнити Вашого бажання. Для того шчоби зайіхати до Львова не стае мені 2 важних дарунків: часу (мій отпуск вже кончився) и грошей (вони теж кончились). Про те, шчо Ви пишете про зміну відносин в Галиччині, не думайте, шчо в сьому взгляді есть у мене завзятйе и parti pris; я де шчо з перемін з перемін и з далека и накінець зовсім покладаюсь на ваш Безсторонній погляд, такт и дуже цінне безсторонне становишче, яке Ви заняли — сподіваюсь, шчо в найближчий перейіздь Вашь через Кіів (де я буду проживати все літо). Ви такь завше дасте мені зуполну характеристику остатніх перемін в напрямках и групіровці. Завтра вже вийізжаю з Парижа и буду прямувати прості[сі]нько и безостановочно до дому. Пріймiть мій шчирий привіт, также відь Катерини Миколаевни и Волкова[40] и передайте низенькій поклон Вашей шановній пані —

Щироприхильний до Вась В. Антоновичь.

№ 23

Високоповажний Михайло Сергіевичь!

Сподівайусь Вас побачити в перших дньах Липньа в Кіиві, алеж так йак найдальше 4 Липньа мушу вийізжати на археольогичну екскурс[и]йу на Волинь, то на [о]станій случай пишу Вам цей лист йак не зустрінемось в початку Липньа, то треба шчоби Ви знали, шчо за дльа грошевих рахунків нам треба побачитись 6 Серпня а не 3 Жовтньа йак було умовлено; так бажають льуде дотичні, через те, шчо в початку Серпньа йім спідручно буде діла рахункові зарайати, по за як и без того прибудуть, бо цікавлятьсьа агрономічнойу виставойу, шчо майе початись початку Серпньа. — Я весь цей час буду заклопо-

[40] Волков (Вовк) Федір (1847-1918) — визначний український антрополог, етнограф і археолог. Вихованець Київського університету, учень В. Антоновича. Діяч Київської Громади. З 1879 р. в еміграції. Протягом 1904-1906 рр. проводив етнографічні експедиції в Галичині, Буковині, на Закарпатті. З 1917 р. — професор Київського університету. Дійсний член НТШ (з 1899 р.), член багатьох наукових товариств і комісій, засновник етнографічної школи. В своїх численних працях (всього опублікованих близько 455) стверджував, що за антропологічним типом українці різко відмінні від росіян.

таний підготовойу, шчо археольогичного зйізду; в Кіиві йа почув, шчо товариство им[ені] Ш[евчен]ка майе на своі фонди видавати твори йідного помарлого літератора, алеж ніхто не мог мені сказати ані розміру, ані змісту видання — сподіваюсь шчо це будуть виключно твори наукові — этнографічні, бо товариство на загальних зборах постановило усунути всьаку політику и публіцистику и не думаю шчоби могло впасти в явну конт[р]адикцію само з собойу. Дозвольайу собі зробити сью увагу; через те, шчо кажуть мені, неначебто у товаристві повійав новий вітер від латинського корньа — не дуже йа цьому йму віри, на всьакій случай гадку цьу игноруйу покі не побачусь з Вами. Правду сказати поговори и розворушуйуть тількі жовчь и хотілось-би собі вийаснити йака, дольа правди в сьому може бути — взагалі vioremo-vedremo[41] дай [Б]оже на всьаке счастйа и користь

шчироприхильний до Вас В. Антоновичъ.

1897 18 (30) Червня

№ 24

23 Червня 1897

Високоповажний Михаилъ Сергіевичъ!

Я дуже Вам вдьачний за Вашу скору відповідь и за той бальзам успокоенія, якій вона мені принесла; не дивуйтесь шчо я дуже поспішно написав Вам свое питання — виною цьому більше всього те, шчо йа виведений хоробливим станом з свого нормального побуту и через те більш як слід [денервіруюсь]. Я зовсім з Вами згожуюсь шчо наукові праці не можливо робити дифференціацію м[і]ж группами и напрямками, и шчо найкраще всім напрямкам зарівно відкривати двері до наукової праці; те шчо мене перетрівожило (розуміетсься всуе) була боязнь шчоби якому небудь напрямкові, особливо скрайньому, не дана була перевага надь иншими; трівога ця була дурна, тим більше шчо я йійі піддався почувши verba volantia[42] про видання oe[u]vres complètes[43] відомого автора и не мав стільки толку; шчоби справдити чутку вь справоздання [до] товариства — вибачте будьте ласкові се $2^{ni\ pro}\ 2^{na}$.

Не знаю чи діждусь в Кіиві Вашого проіізду; не всяк случай повідомляю, Вас, шчо вийіду на Волинь 4-го липня нашого стиля.[44] Бажаючи Вамь всякіго добра зістаюсь щироприхильний до Васъ.

В. Антоновичъ.

Мій глібокій поклін складаю Вашоі шановноі пані.

---

[41] поживемо-побачимо

[42] чутка, поговір

[43] повний збірник творів

[44] розуміти старого (юліянського календаря)

№ 25

27 Іюля Одесса
Нов[ая] ул. № 22 кв. 15.

Дорогій Михаилъ Сергеевичъ!

Отримав я Вашь листъ (не написано на йому дати) и дуже Вамъ за його вдячний; добродію Тимченку[45] пишу звістку разомъ з цім листом; перекладъ рецензіи перегланув — нічого въ йому редактіровати — поправив тількі 2-3 правописні описки тай годі и разом з цім Вам його вертаю.

Купаюсь в морі и жду від н[ь]ого поправки, та страшно від цього ослабіваю, медики впрочім кажуть такъ и треба — дай Боже іх устами медъ пити. — Мижъ тім покі шчо я не тільки не можу робити якоі небудь спр[ав]жної роботи, та не можу сливі нічого читати и [нрзб.] мучаюсь — відъ ціх передряг зробився я дуже роздражительним и починаю бути не винос[тл]ивимъ и людям и собі. — Все-ж таки не трачу надій, шчо може все це минеться здаетьса, шчо коло 10 Августа повернусь назадъ у Кіів, де Богъ дасть дождусь Васъ. Мій низький поклінъ Вашим домашнімъ.

Щиро до Васъ прихильний В. Антоновичъ.

№ 26

Житоміръ 20 Августа 1897

Високоповажний Михайло Сергіевич!

Ті фінансові діла, про яки Ви мені писали, не удалось порішити в Серпні, черезь те звіщаю Васъ шчо мабудь коли прибудете до Кіива з початку Вересня, то не відмовите подати в йіх Вашу пораду, буду Васъ чекати на 7 Вересня. Я теперь отбуваю археольогичну екскурсію по Волині и въ першихъ числахъ Вересня поверну до Кіива. Засилаю Вамъ щирий поклонъ.

Щироприхильний до Вас В. Антоновичъ.

№ 27

Антонович В.

В воскресенье, 28 сентября, въ 7 часовъ вечера, в V аудитории Университета св. Владиміра, въ засѣданіи Исторического Общества Нестора-Лѣтописца будут сдѣланы сообщенія:

1) Д[ействительным] чл[еном] А.А. Дмитріевскимъ: «Вновь открытые мемуары архіепископа Арсенія Елассонскаго (Суздальского тожь) о смутномъ времени», и

2) Председателемъ: «Материалы для исторіи Западной Руси, хранящіеся въ Ватиканскомъ архивѣ».

В настоящемъ засѣданіи будуть произведены выборы членовъ Ревизионной

[45] Тимченко Євген (1866-1948) — український лінгвіст, професор ІНО в Києві, дійсний член НТШ, директор комісії ВУАН для складання історичного словника української мови.

Коммиссіи и лицъ, предложенных въ предшествовавшемъ засѣданіи въ члены Общества.

Председатель В. Антоновичъ.
Секретарь М. Ясинскій.

25 сентября 1897

№ 28

Високоповажний Михайло Сергієвичъ!

Зъ ВІ — Ідъ я не бачився зовсім від весни; знаю, шчо Він дуже нездужае, шчо медики йому заборонили виходити з хати и займаться якимибъ не було ділами; через те думаю, шчо поки він не одужае не можно буде вести з йімъ ніякойі ділової пертрактаціи. —

Посилаю Вам при сій нагоді 30 рублів, з йіх 8 передайте яко мою передплату на літературно-науковий вістник,[46] котрий прошу мені висилати підь бандеролею на мою адресу: Кіївъ — Жилянська № 20, — позістали-жь 12 руб. це дрібні довги, які я зібрав від людей, шчо у Васъ позичали маленькі суми и не вспіли віддати Вам передъ Вашим одьйіздом (3 руб. від Рильського, 3 від Михальчука; и 6 відъ Катерини Миколаівни). —

Що доточ[нюйе]ться документів про Хмільніччину я досі не можу вибрати часу, шчоби звірити такожь италіянскій и зробити перекладъ; приготовлення археольогічного зъзду и рецензіи медальнихъ сочіненій зовсімъ відбирають мені всі свободні хвилини — так шчо діло затягаеться и я не можу поспіти на той часъ, шчо Ви призначаете.

Зістаюсь з правдивою шанобою Вашъ шчироприхильний В. Антоновичъ. Мій низький поклінь Вашої високоповажної жінці. —

28 Падолиста 1897 року

№ 29

Антонович В. 18 Січня - 1898
Кіївъ

Високоповажний Михайло Сергієвичъ!

До тіх товариствъ науковихъ про обмінъ зъ якими я Вамъ обіцявъ написати, я давно вже пославъ листи; відъ гр. Уварової[47] маю отповідъ; вона пише шчо Московское археологічне товариство з охотою згодиться на обмінъ лише тільки отримае відозву від тов[ариства] им[ені] Шевченка. Від археольогичної Комиссіи не маю ще одповіді. —

---

[46] «Літературно-науковий вісник» — український художній, науковий та публіцистичний журнал. Заснований у 1898 р. Його фундатори: М. Грушевський, І. Франко, О. Борковський та О. Маковей. Двох останніх невдовзі замінив В. Гнатюк. Фактичним редактором першого періоду існування (1898-1906) був І. Франко. Протягом 1907-1914 рр. і 1917-1919 рр. видавався у Києві, а у 1922-1932 — знов у Львові.

[47] Уварова Параска Сергіївна (1840-1924) — російський археолог, графиня. Дружина графа О.С. Уварова — одного із засновників Московського Археологічного товариства. З 1884 р. П.У. — голова цього товариства і організатор археологічних з'їздів (починаючи з 7-го).

Вістник у нась всімъ загаломъ подобается; ма будъ про нього шче нима постанови офіціальноі, алеж наскільки я чувь його поки що не задержують. Я отримав свій примірник з печатию Д.Ц. — Бажаю Вамъ всього кращого и шлю шчирий привіт Вашоі пані.

Вашъ шчироприхильний В. Антоновичъ.

P.S. Олександръ Сергіевичъ вчора повернувся з вакацій — сьогодня до мене заходив. —

14[-го] я читавъ — реферат про Богд[ана] Хм[ельницького] на юбилейному зборі тов[ариства] им[емі] Нестора льт[описца] — не йміть віри тому шчо передае Кіевлянинъ[48] — він зовсімъ переробив мій відчитъ — вінъ буде in extenso[49] надрюкований въ чтеніях Общ[ества] Нест[ора] а поки до цього дійде Ви отримаете перекладъ in extenso отъ Олекс[андра] Игнатовича — з тим, шчо можете його видати де завгодно — цілкомъ або в виїмках:

Тілько шчо отримав лист з поводу якого мушу Васъ потурбувати. Діло ось в чому: въ городі Винниці есть дуже интелигентний іерей — о. Іоаннъ Шиповичъ (законоучитель винницького реального училища). Він пише історію города Винниці и за для сього діла ему потрібна рукопись про истнування якоі він дізнався з сводной літописи Петрушевича;[50] рукопись ся по указанію Петрушевича находиться «в приходской библіотекѣ церкви Успенія пресв[ятой] Богор[одицы] во Львові» и називаеться так:

(обрив)

... моя просьба складаеться у тому, чи не можно-би наняти переписчика; шчоби переписав сю рукопись. Отець Іоаннъ кошти бере на себе. Якъ можно мати дозволъ на переписку чи не могли-бъ Ви на себе взяти трудъ поручити кому небудь переписуваніе и звістити про се directe о. Шиповича, котрому-бъ и вислали копію. Можебъ такимъ робомъ и залучилибъ нового співпрацівника для записокъ. —

№ 30

3.05 1898

Високоповажний Михаилъ Сергіевичъ!

Посилаю Вамъ при сьому банковскій переводний чекъ на 200 руб. — це остання сумма долгу, которий я у Вас позичив. —

Приймiть вирази моейі правдивоі шаноби.

В. Антоновичъ.

1898 Мая 3 Кіевъ

---

[48] «Киевлянин» — реакційно-монархічна шовіністична газета, що відображувала інтереси російських поміщиків на Україні. Виходила в Києві з 1864 р. по 1919 р.

[49] повністю, цілковито

[50] Петрушевич Антоній Степанович (1821-1913) — український історик, філолог та етнограф. Автор праць з історії Західної України, зокрема з історії церкви. Жив у Львові.

№ 31

Антонович В. Луцкъ 21 Іюля 1898

Многоуважаемый Михаилъ Сергіевичъ!

Искренне сожалью; что во время Вашего про[е]зда черезъ Кіевъ я уже не былъ въ городѣ; надѣюсь впрачемъ что вы конецъ августа проведете въ «Матери городовъ Русскихъ». Кстати я прерву тогда свою экскурсію и потому между 20-24 надѣеюсь Вась встрѣтить; во всякомъ случаѣ 24 буду въ Кіевѣ, понуждаемый финансовыми соображеніями; же лал Вась искренне видѣть сообщаю Вамъ сей срокъ, в надеждѣ, что можетъ быть Вы на обратном пути, сможете подогнать время такъ чтобы мы могли встрѣтиться.

Искренне преданный Вашъ

В. Антоновичъ.

№ 32

19 Падолиста [18]98

Високоповажний Михайло Сергіевичъ!

Въ одповідь на Вашъ лист від 9 Падолиста можу Васъ заспокоіти взглядом археольогичного зйізду: на засіданнях Московського предварительного комітету було постановлено, шчо допускать си на зйі[з]ді реферати на всіх словянських мовахъ західніх і полуденных а также на мові русскоі и е[й]о «нарьчіяхъ»; такім робом украинськи реферати галичан будуть без всякого сумніву допущени: або як західнословянська мова; або як «нарьчіе» чи так чи сяк задетерминує це совіт зйізда — во всякім разі право виголошення рефератів буде и право дебатів на мові, на якій був прочитаний реферат. — Як Ви не отримали досі запросин — товариств и поодинокіх учених, так се тільки через те, шчо запросин шче не посилали нікому — 22 сего місяця визначено засідання комитету, після которого й почнеться розсилка запросинь.

Воно ще буде не запізно, а затягнулось черезъ те, шчо треба було умовитися з московськимъ Комитетомъ, хто кому висилатиме запросини. Накінецъ порішено шчо до славянъ запросини висилатиме Кіевскій Комитетъ. —

Приймітъ вирази моеі правдивоі шаноби.

В. Антоновичъ.

P S. Простіть, шчо досі я Вамъ не одіслав свою довгу; сього року я Вам виплачу 400 рублів, та склались так моі місцеві обязательства шчо Вам могтиму вислати сю сумму допіро у половині Марця. —

№ 33

Високоповажний Михайло Сергіевичъ!

Присилаю Вам у сьому листі чек на 400 рублів, котрий прошу Вас залічити на амортизацію моего долга, з вдячности та повертаючи Вам позичену сумму остаюсь з шанобою шчироприхильний до Вас.

В. Антоновичъ.

1899 р. Марця 26.

№ 34

Високоповажний Михайло Сергієвич!

Щ[е] т[о]читься питання про мову на зйізді. — Ваша пропозиція підняла велику боротьбу въ Кієвському отділі Комитета и боячись въ йому, шчо голоси складуться не вигодно, я запропонував віддати справу на присудъ комитета московского, уживши всіх средств, шчоби там підтримати справу; вчора отримана відповідь, котру Вам дословно виписую: Московскій Комитетъ обсудивъ діло и 25 Марця (v[etus] s[tilus]) пише намъ таке: «По запросу Львовскаго ученаго общества имени Шевченка, постановлено: признавая, что украінско-русскій (малорусскій) языкъ не можеть разнится отъ общерусского языка и близко сливается съ языком украинскихъ губерній имперіи, не выдѣлять его как особый язык въ группу другихъ славянских языковъ и допустить чтеніе рефератовъ на этомъ языкѣ въ обыкновенных92P9.5M,, заседаніях сьъзда наравнѣ съ докладами на русскомъ языке. Что-же касается до печатанія докладовъ, то таковые могуть быть допущены лишь въ чисто-русской передачѣ на страницы «Трудовъ сьезда».[51] О це maximum, якого можно було осягти за два місяці заходів. Не знаю яку постанову Ви приймете въ сіеі справі; прошу Васъ тількі ведіть дальшу кореспонденцію въ сій справі просто на мое имя виключно, а не по адрессу комітета, бо остатне мож[е] розьятрити и безъ того трудну справу; яжъ буду старатися Ваши внески робить вь як можн[а] наймягшій формі. —

Прийміть вирази мого правдивого поважания.

Щироприхильний В. Антоновичъ.

1899 Квітня 4.

№ 35

16 Квітня v[etus] s[tilus] 1899.

Високоповажний Михаилъ Сергієвичъ!

Дуже мене засмутила відомість про Ваше нездоровйе; мабудь Ви таки дійшли до переутомленія, що дивлячись на огромну діяльність Вашоі праці, зовсім натурально; думаю, що зо взг[л]яду не тількі не тільки на Ваші особисті справи, але и на загальні, Вам-би треба йти меньше усиленим темпом; нима-бо організма который міг-би видержати працю, шчо далеко переходить границі відзначені натурою чоловічого організму; через те дуже радуюсь, шчо Ви постановили трохі відпочити.

Що т[иче]ться справ зйізду, то мені здається, що всі реферати, зазначені у Вашому листі совсім відповідні программі зйізду; добре би було, щоби товариство посилало йіх заздeлегідь у придварительний комитетъ (— Императорское, археологическое Общест[в]о — Москва, Берсеневка, собственный домъ). Здається шчо лучше булоби, якь-би названия рефератів були послани вь россійскоі транскрипції. — Що т[иче]ться Вашіх делегатів, то про се ми вже думали и знайдемо для йіх відповідну гостину у Кієві; про подробиці напишу пізнійше. —

Через тиждень прийіде гр[афиня] Уварова у Кіів; будуть збори місцевого

[51] «Труды» Археологических сьездов. Виходили у Москві з 1871 р. по 1916 р. (всього — 37 томів). В них друкувалися доповіді і звіти Археологічних з'їздів (1-15-й; 1869-1911 рр.)

комітета; мені відомо, шчо тутешні славянофили хочуть скористуватись цього шчоби шче разъ спротестувати мову; сподіваюсь йіднаково, шчо з цього нічого поганого не вийде; про результати напишу Вамъ.

Щироприхильний до Васъ

В. Антоновичъ.

№ 36

24 Мая v[etus] st[ilus] 1899

Високоповажний Михайло Сергіевичъ!

Пробачайте, шчо я зпізнився з оповідію, але не моя в тому вина — все ми вичекували прийізда графині Ув[аров]оі, вонаж назначила кілька річинців та все не йіхала. Зйавилася допіро сього тижня; під часъ йійі прийізду знову піднялась буча про галицьку мову въ засіданіи комитета; на сей раз більшість Кіевского комітету була за допуш[ч]ення мови и здавалось, шчо питання буде закінчене, коли разом ректор положив свое veto, кажучи шчо він не може брати на себе відповідальности и що без ясного дозволу міністра освіти він не може допустити сіеі мови в стінах університета; якъ не просила гр[афиня] Уварова и які аргументи не приводили инші члени Комітету, він зістався при своему протесті. Скінчилось на тому, шчо графиня взяла на себе обовязокъ оберпутись до министра з просьбою про дозволъ під свою особисту одвічальність; якъ бачите знов все діло завішене межъ небомъ и землею меж тім противники мови роблять дуже енергічн[о] старання, шчоби попечитель тутешній давъ министерству отзив згодний з йіх думкою; чимъ це все кончиться не знаю — але якъ бачите загалом вісти дуже не утішні. —

На такій случай, як ся справа розвяжеться по мислі. И як доведеться Вашимъ людямъ прийіхати на зйізд, посилаю Вам відповіді на Ваши питання

1) Про порядки рефератів, тепер нічого постановити не можно — розміщае цей порядокъ учений комитет зъйізду, которого склад тепер не відомий, бо він буде вибраний днів 3 — або 4 передь відкритіемъ зйізду. —

2) делегати можуть прийіздити коли найдуть се для себе зручнимъ и шкоди від цього ніякоі не буде.

3) Вещей на виставу з загряниці яб не радив присилати, шчоб не вийшло коллизіи з таможнею, котора може и задержати вещи и взяти дуже велику оплату; хиба хто небудь привіз-би з собою, як своі вещи.

4) Як Ваши люде прийідуть, то для всіх найдуться кватири у тутешніх земляків и про се Вам нічого клопотатися, це діло вже умовлено. —

Як тильки матиму вістку про результати стараній гр[афині] Уваровоі, зараз звіщу Васъ. —

Будьте здорові. Щироприхильний

В. Антоновичъ.

№ 37

20 липня 1899 Кіївъ

Високоповажний Михаилъ Сергіевичъ!

Хтів би я дати Вамъ оповістку про те якъ стоить питаня про мову на зйізді, але не маю самъ певноі відомости. Найкрашче, приведу тексти двухъ телеграммъ, яки я отримав від гр[афині] Уваровоі и сами судіть про результати;

16 липня я одержавъ телеграмму таку: «Сообщите Галичанамъ, что имъ запрещенъ ихъ языкъ, тогожь самого дня я написавъ цю відомость підъ адресомъ Тов[ариства] им[ені] Ш[евченка].

19 Липня отримавъ другу телеграму такого змісту: «Новость. — Боголъповъ[52] хлопочеть о допущеніи докладовъ на галицкомъ языкѣ въ особыхъ засѣданіяхъ».

Отъ все, що я до сього часу знаю — буду знати більше лише 25 Липня коли прийіде в Кіів графиня.

Щироприхильний до Васъ В. Антоновичъ.

№ 38

Июля 28 1899 г. Киев

Подготовительный Комитет
XI археологического съезда

Високоповажний Михаилъ Сергіевичъ!

Тількі що отримав Ваш лист від 24 и спішу Вам одповісти; вчора прийіхала до Кіева графиня и ось як виясняеться остання телеграмма; министр освіти написав йійі ли[с]т, у которому каже, шчо він береться вихлопотати читання галицкихъ рефератів під такими умовами:

а) шчо для йіх будуть визначені особні засіданія,

в) шчо ці засіданія не будуть публічні,

с) шчо на засіданія ці будуть пускати не більше 25 членів якихъ вибере бюро зйізду. — Графиня дуже обурена ціми умовами и на засіданіи совьта съъзда хоче запропонувати відповісти п[анові] министрові, шчо зйізд на такихъ умовинахъ не може скористуватись з ласки п[ана] министра, бо не мае въ своей власти поліцію; котраб личила число членів, шчо входитимуть въ аудиторію. —

В товариство и[мені] Ш[евченка] я написав двічи остатній раз recomande предостеригаючи, шчо мова буде заборонена, такъ, шчо члени товариства знають на чому стоіть діло. Вь останньому листі я просив товариство и тепер прошу Вас, чи не можнабъ до кінця зйізду прислати коротенького змісту приготовлення вь Галиціи рефератівъ (обемъ по 10-12 віршівъ про кожний) як би це було можливо отримати перед кінцем зйізду, то графиня хоче в прощальноі мові заявити йіх зміст и вказати, шчо такій науковий матеріал не був доложений на зйізді через таки и таки відносини — думаю, шчо для протеста, цеб було користно. —

Каталогъ виставки, бюллетени засіданій и все що буде роздав[а]тись чле-

[52] Боголепов Микола Павлович (1846-1901) — російський державний діяч, професор римського права у Московському університеті. Міністр освіти.

намъ зйізду, я відкладатиму для Вас — розумійеться безплатно, а шчо зможу, те визьму в двух примірниках для Вас и для товариства. —

Про те шчо йменння Ваше и Франка[53] були названі окреме вийшло от якъ; коли на засіданіи комитету Флоринскій виголосив, шчо всі Галичане уміють по россій[с]ки и покликався на Вас и на Франка, то я сказав, шчо Ви и Франко зовсім ви[н]ятково знаете россійску мову, але що инші 10 депутатів від Львова и Чернівців не можуть ані слова сказати по российски; не дивлячись на те, шчо це говорилось в засіданіи не на публичному на другій-же день Флоринскій передавъ це в газети —

Новость — Великий князь Сергій Александровичъ приславъ графини телеграмму вь которій зазначае, шчо він не хоче прийізжати на зйізд, которого лічиться почетним предсьдателемъ, через те, шчо йому «противна» интрига піднята против Галичан (поки що це вістка секретна и до дрюку йійі подавати не можна, поки вона не буде виголошена публично). —

Про все те, шчо буде [стосува]тися відомого питання на зйізді буду Вас оповіщати.

Пробачайте за поспіх листу — дуже вже мене шарпають на всі сторони.

Щироприхильний до Вас В. Антоновичъ.

№ 39

Кіів 28 Серпня 1899

Високоповажний Михайло Сергіевичъ!

Листи Ваши до мене Олекс[андра] Игнатовича и Мих[айла] Виталіевича прийшли як раз на другий день після того як велась розмова про діло [доктора] Пелеха. Про діло це ми дізнались з відозви самогож [доктора] Пелеха,[54] а поясненія таки, яки ми отримали від Вас, дав нам [доктор] Колеса,[55] которий тепер пробуває у Кіеві. — Так як Пелех бажав, шчоби Кіевляне висловили свою думку на його пропозицію, то у нас зложена була постанова для відповіді йому, котру Вам текстуально переписую:

Просити фундатора, шчоби вінь порозумівся про межу своеі фундаціи сь тов[ариством] имен[и] Ш[евченк]а и як би обидві сторони не погодились и бажали дознатися про думку кіянь то тоді йійі висловити за згодою обох сторін, теперь-же запропонувати фундаторові чи він не згодився-би, поки се діло порішене, шчоби хочь частина відсотків видавалась яко стипендія для приготовлені[я] будучихъ приват-доцентів.

---

[53] Франко Іван Якович (1856-1916) — видатний український письменник, вчений і громадський діяч. Навчався у Львівському та Віденському університетах. У 1890 р., разом з М. Павликом, заснував у Галичині радикальну партію. З 1893 р. — член НТШ, а з 1898 р. — один з редакторів ЛНВ.

[54] Пелех Іван (1859-1914) — журналіст москофільської орієнтації. Один із засновників і редакторів газети «Червона Русь», що виходили у Львові у 80-90 рр. XIX ст., та видавець «Русской библиотеки» (з 1887 р.)

[55] Колесса Олександер Михайлович (1867-1945) — український мовознавець, літературознавець, фолкльорист і громадський діяч. Професор Львівського, Українського Вільного і Карлового університетів у Празі. Досліджував творчість Т. Шевченка, М. Шашкевича, Ю. Федьковича та ін.

Кажуть, шчо [доктор] И. Пелех мае зайіхати до Кіева, повертаючися з Криму; хто його побачить, буде з йім говорити в тоні сіеі постанови.

Спасибі Вам за присланий зміст галіцких рефератів — зміст инших рефератів я достав від товариства у свій час и вони будуть заміщени вь справозданні про зйізд з виразом жалю, шчо зйізд не міг йіми покористуватись. Я дуже змучився и підтоптався під час зйізду и тепер думаю тижня на три вийіхати на село шчоб відпочити. —

Приймiть вирази моеї шаноби.

Щироприхильний до Вас В. Антоновичъ.

№ 40

Антонович В.

Високоповажний Михаилъ Сергіевичъ!

Простить, шчо давно не писав Вам и не подякував Вам за Ваш цінний дарунок — гисторіи Украини-Руси, причина просто та, шчо я вже другій місяць слабую — опухло в мене коліно и не дайе мені ходити, а в вечері бувають припадки з білью у серці, а потім безсонні ночі, такь шчо вимотуються всі нерви и я зовсім не годен займатись интензивною працею. —

Ви дуже практично поступили, написавши листь Комітету; я и не гадав, шчо під час моейі хороби розвилась агітація з боку членів словянського комитету, коли відбулося вчора засідання комитету, було дуже непріемне (я мусів вислухувати глумленіе з мови и инші неприемні річи (и тількі в виду того, шчо я готов був зректися участья вь комітетові, добився середнього виходу т.е. того, шчо здали справу, не порішаючи йійі на присуд московського центрального комітету, зараз-же разомь з сімь пишу листь до гр[афині] Уваровоі, де розлічую найти підмогу; вь загаліж як-би таж агітація піднялась и в всякоі участи в ділах зйізду. — Вся ця справа коштувала мені цілого ряда сердечних атаків и 3 безсонні ночі — мабуть роз[р]уйнована моя фізика не помагае мені в тій боротьбі, котру доведеться несподівано вести.

Про відповідь графині зараз-же оповіщу Вась; тім часом приймить вирази мого шчирого поважання.

В. Антоновичъ.

1899. Лютого 15 v[etus] s[tilus]

№ 41

[1899]

Високоповажний Михайло Сергіевичъ!

Поручаю Вашоі приязни віддавц[я] [письма] Михайла Каліновича Василіев[а],[56] прохаючи Вас улегшити йому знайомость зі Львовом и сучаснимь станомь літератури.

Щироприхильний до Вас В. Антоновичъ.

[56] Васильєв Михайло Калинович (1863-1912) — український інженер-технолог і фолкльорист. Був членом природничо-технічної секції Українського наукового товариства у Києві. Йому належать записи народних творів про Т.Г. Шевченка. Досліджував рекрутські пісні, народний театр тощо.

№ 42

Високоповажний Михайло Сергіевичъ!

Посилаю Вам при сьому чекъ на 200 рублів; з великою вдячністью повертаю Вамъ сей долгъ котрий Ви були ласкаві позичити мені въ остатній разъ якъ ми бачились в Серпні минулого року.

Будьте ласкові напишіть мені пару словъ, про те, шчо трапилось на Шевченковому вечері у Львові 14 (27) ми про се нічого не знаемо окрім замітки в Кіевлянині, которойі, якъ відомо, не можно няти віри. —

Щироприхильний до Вас В. Антоновичъ.

1900 р. 27 Березня — 9 Цвітня Кіевъ

№ 43

Високоповажний Михаилъ Сергіевичъ!

Загальні наші знайомі поручили мені просити Вас про таке діло: дойшла тут чутка про те, шчо тов[ариство] им[ені] Шевченка мае полномочіе рекомендувати медиків для участи въ медицинському конгрессі вь Парижі — як це діло справді такъ стоіть, то чи не могли-би Ви дати рекомендацію одному або двум медикамъ нашимъ для участи в [ак]ціи рутенскоі? Коли це можливо, то будьте ласкові звістіть про се и ми Вам закомунікуемо прозвища. — Опрічъ того поручили мені просити Вас, чи не моглиби Ви дати такужъ рекомендацію докторові Пелехові,[57] котрий, як каже, мае 2 реферати совсімъ готові.

Може би ся рекомендація помогла успокоіти до кінця ті дражливі відносини, котрі намь удалось хоть трохі заспокоіти? Це впрочемъ пропозиція — котру Ви порішите якъ самі знаете — якъ не можно, то не можно, а ми лічимо своім ділом заспокоювати по змозі всякі внутрешні колотнечі.

Ще моя особиста просьба: я виплативъ на Вашъ рахунок 2 руб. въ складъ старини, за котрі прошу вислати на мою особисту адрессу примірникъ другого тома гісторіи Украіни-Руси — якъ се діло можливе, то дуже буду Вам вдячний за присилку.

Прошу Вас приняти вирази мого шчирого поважання.

1900 — 23 Квітня v[etus] s[tilus] Кіевъ

№ 44

Високоповажний Добродію!

Прошу Вас заступати мене на загальних зборах наукового товариства ім[ені] Шевченка сього року і голосувати в моім іменні.

В. Антонович.

1901 8-го Мая (арк. 105)

[57] Очевидно П.П. Пелехін — професор Петербурзької військово-медичної академії. Підтримував грошовою допомогою діяльність НТШ.

Спогади

Василь Ленцик
Наукове Товариство ім. Т. Шевченка
Стемфорд, США

ПРОФ. Д-Р ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ, ЯК ПРОФЕСОР БОГОСЛОВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ У ЛЬВОВІ

(СПОМИН ПРО ЗНАМЕНИТОГО ПРОФЕСОРА)

Після програної війни за свою незалежність в 1918-1919 роках Західна Україна опинилась під Польщею. Новий окупант зліквідував усі катедри, які українці мали, виборовши їх за Австрії у Львівському Університеті. Зліквідовано також всі привілеї, які мала Греко-Католицька Церква у Львівському Університеті, де на Теологічному Факультеті Церква мала деякі катедри, на яких виклади відбувались українською мовою тоді офіційно руською мовою. Для світських студентів був зорганізований силами вчених, згуртованих у НТШ, Український Тайний Університет, а для богословів Митрополит Кир Андрей Шептицький зорганізував у мурах Духовної Семінарії при вул. Коперника 36 Богословський Факультет і провід його передав вченим Чина Святого Василія Великого під проводом ректора о. Теодосія Галущинського ЧСВВ.

Між професорами були також деякі світські священики, як о. д-р Тит Мишковський, відомий бібліст і літургіст, який був за Австрії звичайним професором, але відмовився присягати на вірність Польщі і був позбавлений усіх прав, які йому прислуговували. З часом доповнювався Богословський факультет світськими священиками, а між ними прийшов на професора доґматики о. д-р Йосиф Сліпий. В особі о. д-р Сліпого Богословський факультет одержав дуже солідно підготовленого на західних університетах (Інсбрук, Рим) вченого богослова, але також дуже доброго організатора науки.

Митрополит Кир Андрей Шептицький і о. д-р Йосиф Сліпий дуже добре розуміли, що Церква потребує не тільки практичних душпастирів для голошення слова Божого, але також вчених богословів, які могли б відповісти всім потребам часу. Коли скінчився контракт оо. Василіян, Митрополит Андрей передав управу Семінарії в руки о. д-ра Сліпого в 1926 році.

Митрополит Шептицький, користаючи зі своїх прав, рішився заснувати в мурах Духовної Семінарії Богословську Академію, нав'язуючи тим до традицій Могилянської Академії Петра Могили в Києві.

Отець Ректор Сліпий відбув кілька подорожей на Захід, щоб познайомитися зі структурою католицьких високих шкіл, які вже мали свою добру традицію. Статутова Комісія зложена, із трьох членів: о. д-ра Йосифа Сліпого, о. д-ра Тита Мишковського і проф. Миколи Чубатого, випрацювала Статути Академії, які затвердив Митрополит Шептицький 22 лютого 1928 р.

Почалась тепер солідна підготова для впровадження в життя програми на високому рівні західних університетів.

Про це дбав о. Ректор Сліпий, який старався поповнювати факультет Богословський, згодом Філософічний найкращими тоді силами.

Коли взяти до уваги Філософічний Факультет, то в ньому викладали такі високої кляси спеціялісти своїх предметів як: проф. Микола Чубатий, учень Грушевського (історія церкви), проф. Ярослав Пастернак (археологія), проф. Володимир Залозецький (мистецтвознавство), проф. Юрій Полянський (антропологія), проф. К. Чехович (слов'янська філологія, учень проф. Степана Смаль-Стоцького), д-р Борис Кудрик (музикологія) і вкінці в академічному році 1934/35 прийшов на катедру історії України на тлі історії Східної Европи проф д-р Іван Крип'якевич, колишній учень і близький співробітник проф. Михайла Грушевського в час побуту проф. Михайла Грушевського на катедрі історії України у Львівському університеті. Особливо тісна співпраця проф. Крип'якевича з проф. Грушевським була на терені Наукового Товариства ім. Шевченка, коли проф. Грушевський був головою НТШ і директором Історично-Філософічної Секції.

Я мав приємність мати проф. Крип'якевича в літньому семестрі 1934/35 р., коли проф. Крип'якевич почав свої виклади в Богословській Академії у Львові. Нам заповіли, що прийде викладати історію України на тлі історії Східньої Европи проф. д-р Іван Крип'якевич. Всі студенти з радістю прийняли цю вістку. Я знав ім'я цього великого історика з його популярних підручників для історії України та інших писань. Мені було цікаво почути його виклад.

Д-р Крип'якевич увійшов до викладової залі, (яка була досить просторою, бо містила коло сто студентів) у супроводі о. ректора Йосифа Сліпого, який представив нам нового професора і сам сів з боку на крісло, а проф. Крип'якевич почав свій інавґураційний виклад в Богословській Академії.

Сама поява професора Крип'якевича зробила на мене особисто дуже приємне враження. Проф. Крип'якевич більш як середнього росту, з дбайливо зачесаним сріблистим волоссям і елеґантно убраний. Виклад того разу був про козацькі часи, організацію козаччини. Як викладач, проф. Крип'якевич був дуже ельоквентний, я сказав би навіть красномовний, так, що його викладу слухалось з великою насолодою. Не кожний великий вчений має дар до ясного і легкого викладу. Сам Грушевський, як викладач, був, як подають, досить тяжкий, так само деякі інші історики його учні не визначались блискучістю викладу. Проф. Крип'якевич був без сумніву блискучим викладачем. Подібним

блискучим викладачем був другий великий історик України, проф. Дмитро Дорошенко, якого я мав приємність також мати за свойого професора.

Програма проф. Крип'якевича того семестра була після каталогу викладів Богословської Академії на рік 1934/35: «З історії Східньої Европи — Княжі часи». Тойже самий текст був в індексі по латині. (De historia Europae orientalis Periodus principium).

В академічному році 1935/36 в зимовому семестрі тема викладів проф. Крип'якевича була: Україна в XV-XVII в. на тлі історії Східньої Европи і також латинський текст викладу: (Ucraina in fundo Europae orientalis).

В літньому семестрі акад. р. 1935/36 тема викладів проф. Крип'якевича була: Огляд історії України XVII-XVIII і по-латині: (Conspectus historiae Ucrainae saec. XVII-XVIII).

В академічному році 1935/36 для студентів першого року тема викладу проф. Крип'якевича була: «Історія Київської Держави IX-XIII в.» (Historia civitatis Kioviensis).

На другому році, на якому я вже був (як згадано вище), тема була: «Україна в XV-XVII в. на тлі історії Східньої Европи».

Вже на другому році проф. Крип'якевич почав провадити Семинар, і темою того семинара були: «Досліди над історією гр.-кат. парафій у Галичині». Такаж сама тема була в розкладі викладів на 1938/39; у цьому семинарі могли брати участь студенти III-V року студій. (Seminarium: Disquistiones in historia gr. cath. parochiarum Galiciae).

Семинар проф. Крип'якевича був тим інтересний, що його провадив досвідчений науковець і не дивлячись на те, що, на перший погляд, він міг виглядати не дуже то цікавим, але досвідчений науковець проф. Крип'якевич вмів заінтересувати студентів дослідами історій парафій.

При дослідженню історії парафій студенти знаходили нераз дуже вартісні документи, записки, які сягали часом століттями в минуле та були багатим матеріялом для істориків, етнографів, істориків шкільництва, соціяльної проблематики та історії Церкви. Вписи метрикальні, описи ґрунтів парафій, при тому різні аднотації на церковних книгах, які робили дяки, насвітлювали відносини не лише в парафії, але не рідко важливі були для цілого народу.

В захристіях, парафіяльних домах чи церковних крилосах можна було знайти стародруки чи документи, які були нераз унікатами і могли бути цінністю найкращого архіву чи музею.

Дяки дуже часто записували на старих книгах, чи вліплювали цілі картки про війни, пошесті в громаді чи околиці, заворушення в околиці, як приміром в часі повстання Хмельницького.

Проф. Крип'якевич вмів студентам вказати, як ці матеріяли збирати, опрацьовувати. Коротко кажучи, проф. Крип'якевич звертав увагу студентам на такі джерела, куди часом люди навіть вчені не завжди заглядали. Проф. Крип'якевич був завсіди приязний до студентів і по-

свячував багато часу, щоб їх заінтересувати науковими дослідами. Богословська Академія мала стати по волі Засновника її Ректора з часом повним університетом.

Вже в академічному році 1939/40 мав постати при Богословській Академії третій Правничий факультет, і на нього мав бути запрошений д-р Володимир Старосольський, відомий правник-науковець, проф. УВУ в Празі та в Подєбрадах, і раніше Тайного Університету у Львові та інші правники.

До Філософічного Факультету був запрошений на катедру географії проф. Володимир Кубійович, а на катедру української літератури проф. Михайло Возняк. В розбудові Богословської Академії і з часом перетворення її на повний університет, проф. Крип'якевич був дуже цінним набутком, який своїм науковим дорібком дуже багато додавав до всенародного значення Академії, як одинокої високої школи на українських землях поза большевицькою займанщиною.

У свойому слові при відкритті Богословської Академії о. Ректор Сліпий виразно зазначив ціль організації Академії; — вона, за його словами, постала «як конечність здійснення бодай частини нашого університету», а на іншому місці сказав: «Академія є і буде виховуючим чинником всенародного значення».

Без сумніву, що цей великий організатор української науки, яким був отець Ректор Сліпий мав рацію, коли запрошував проф. Івана Крип'якевича на катедру Історії України, знаючи що цей великої кляси вчений історик буде виховуючим чинником всенародного значення.

За відносно короткий час від 1934 до 1939 проф. Крип'якевич виховав цілий ряд науковців, які пішли слідами свойого великого професора і присвятились дослідам історії України, історії Української Церкви та української культури і все з вдячністю згадують свойого професора, як і проф. Крип'якевич з вдячністю згадував нераз на викладах свойого великого вчителя проф. Михайла Грушевського. І я з вдячністю згадую двох своїх вчителів, учнів Грушевського: проф. д-ра Миколу Чубатого — як історика Церкви і проф. д-ра Іван Крип'якевича, як історика України на тлі історії Східньої Европи.

Після короткого перебування в Кам'янці Подільському, як приват-доцент Кам'янець-Подільського Університету, проф. Іван Крип'якевич почував себе добре, як професор Богословської Академії серед студентів, які його шанували як великий авторитет в науці. Для проф. Крип'якевича це була добра нагода виховувати нове покоління істориків, чого він був позбавлений за виїмком часів большевицької окупації, де він був змушений давати дань окупантові. У Богословській Академії проф. Крип'якевич серед свойого академічного оточення міг свобідно працювати для добра української науки.

Іван Крип'якевич
Наукове Товариство ім. Т. Шевченка
Львів, Україна

ІЗ СПОГАДІВ

Від Редакції: Це є уривок із спогадів акад. Івана Крип'якевича, які згідно із домовленням з п. Романом Крип'якевичем, сином історика, будуть видані Українським Історичним Товариством. Цей уривок із спогадів друкуємо без жадних змін.

Врешті прийшов пам'ятний для мене день 11 листопада 1928 р. Це був день роковин польської державності. Промову мав Косовський — він крайно безтатно виступив проти національних меншин, що це вороги держави, поляки мусять берегтися їх і з ними боротися. Мене обхопив гнів — коли ж ще і учень прочитав також промову у такий самий тон, я піднявся зі стільця і демонстраційно вийшов з залі. Це мало для мене важкі наслідки. Директор не дозволив мені приходити до школи. Почав слідство відомий візитатор україножер і справа пішла до Варшави. Врешті прийшло рішення — перенести мене до гімназії у Вонгровці, у познанському воєводстві. Але я рішився туди не їхати. Щоб задовольнити формальність, зголосився я до служби листом; був там якийсь порядний директор Шіндллер і він моє зголошення прийняв. Тоді я вислав лікарські свідоцтва про хворобу нервів і на цій основі Познанська кураторія мусіла дати мені відпустку; але куратор мав погрожувати, що за всяку ціну стягне мене до Вонгрровця.

Відпустку я використав на поїздку на радянську Україну. Дістав я запрошення від акад. М. Грушевського на археографічну нараду, міністерство освіти дало дозвіл, добув я паспорт і виїхав я «за кордон» весною 1929 р. В Києві я передовсім відвідав Академію Наук. Відділи не були тоді поділені на Інститути, як тепер, а в кожному відділі було безліч секцій, комісій, комітетів і т.д. В міру можливого творено нові установи і академія виглядала як будинок з різнородними добудовками і причіпками.

Автономний устрій мала Історична секція, яка з Українського наукового товариства перейшла до академії і мала кільканадцять комісій і комітетів в яких працювало мабуть більше сотні людей. *Грушевський і тут виявився чудовим* організатором і зібрав коло себе багато спеціялістів і початкуючих дослідників. Я мав на Іст. секції реферат з моєї

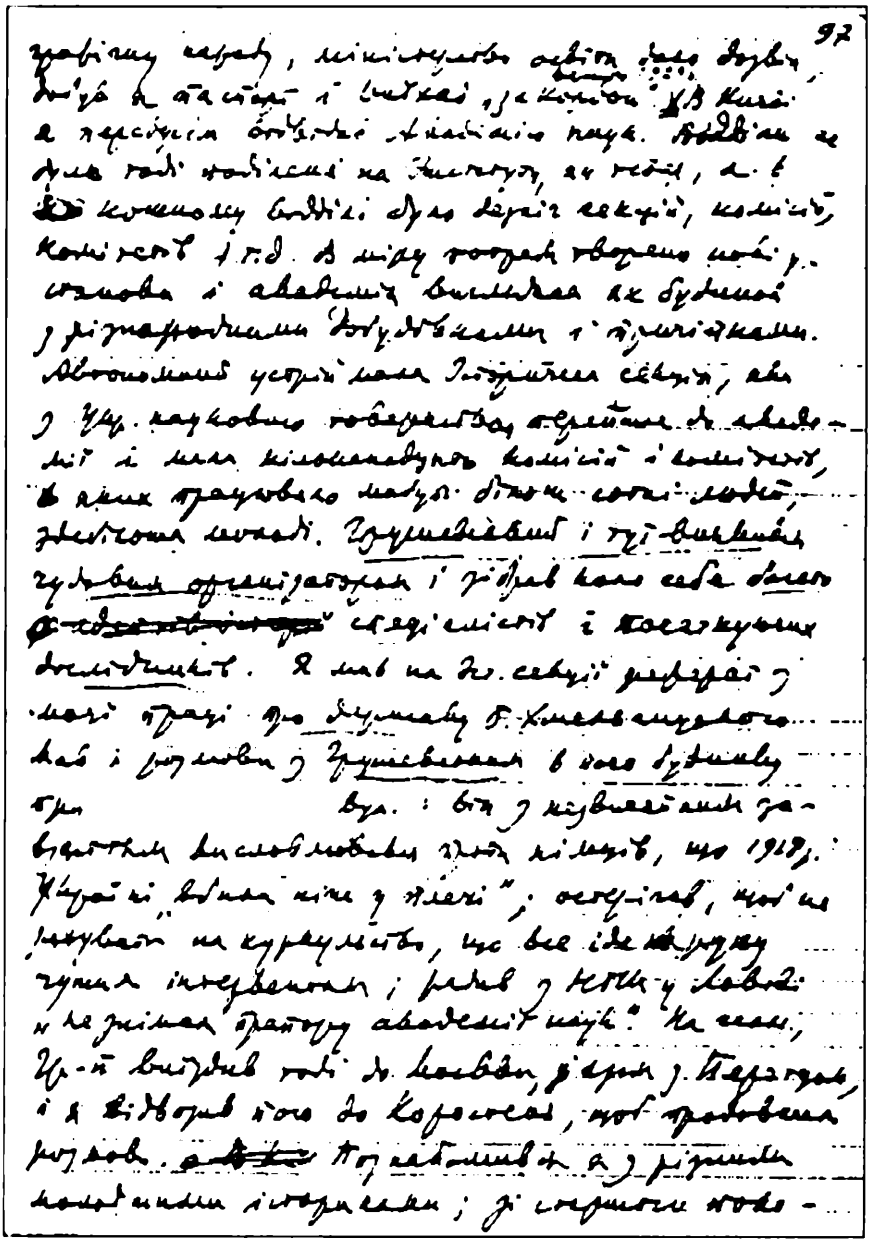

Відбитка з рукопису І. Крип'якевича, стор. 97.

праці про державу Б. Хмельницького. Мав і розмови з Грушевським в його будинку при... вул.: він з незвичайним завзяттям висловлювався проти німців, що 1918 р. Україні «вбили ніж в плечі», остерігав щоб не рахувати на кулькурство, що все іде на руку чужим інтересам і ра-

див з НТШ у Львові «не знімати прапору академії наук». На жаль Гр-й виїздив тоді до Москви, разом з Перетцом, і я відвозив його до Коростеня, щоб продовжати розмови.

Побачився я з різними молодшими істориками; зі старшого покоління, коротенько зустрівся з Багалієм, Василенком і Кордтом. Дуже симпатичне враження зробив на мене економіст ак. Воблий; він оповідав мені, що на довший період років укладає собі плян праці і виконує його. Познайомився з молодими письменниками і літераторами. В якій установі мав я доповідь про екслібріс і нав'язав зв'язок з київськими збирачами. Бував я на засіданнях Комісії історії укр. права, яку провадив ак. Василенко — були там видатні спеціялісти, і я мав враження, що це найкраще зорганізована установа академії, і що до людей і що до методів.

Їздив я також до Харкова до Географічного Інституту, відвідати Ст. Рудницького; інститут мав небагато робітників, (м.ін. працював там старший галицький географ Величко) і не знати (невиразно написано Ред.) було доброї організації. Я залишив в інституті велику карту держави Б. Хмельницького, але вона десь там запропастилася. Харків робив дивне враження тим, що поруч з новочасними хмародерами (як будинок промисловості) стояли старосвітські доми, криті чи не дахівкою, старі церкви і т.д.

Михайло Луцький

ІСТОРІЯ МОГО РОДУ

(продовження)

Пані Бучек була дуже добра, в зимі давала мені рано «ґратіс» шклянку кминкової теплої зупи і я з хлібом випив і огрівся. Я на 4-тій годині, від 11-12ої, був все дуже голодний, ледве додому доходив. Я виглядав дуже мізерно, але учитися — учився. Пам'ятаю, що в маю і липні, переважно нерозібраний на кріслі при отвореному вікні, бо то було на поверсі, коротку ніч переспав. І скоро день робився, я вставав, брав книжки зі собою, ходив і учився. Ученики, не тільки з моєї кляси, знали, що я так рано встаю, а перед кінцем року багато учеників мали здавати так звані «Vorsetzprufung»-и, то просили мене, щоб їх рано будити. Вони виставляли шнурки через вікно, а я мав список, кого маю збудити, ходив і будив. Я мав одну лекцію у панства Пацлавських. Вони, не маючи дітей, взяли бідного хлопця з Бережниці, бо пані Пацлавська була з Бережниці. Той хлопець ходив до II кл. нар. шк. Я діставав за те місячно 2 ринські, тоді 2 ринські були гроші! І тими грішми платив за станцію, бо братя не все платили. Якось перемучився до кінця року шкільного, дістав свідоцтво з першою клясою і приїхав додому, до Білини. Не уважали мої братя, Н. і Л., що я по вакаціях піду уже до вищої гімназії і казали мені пасти худобу і коні (як не робили). І я пас. Але, приїхав одного дня брат Антін, накричав трохи на братів Н. і Л. і забрав мене зі собою до Старої Солі. Жени Антонія не було дома, виїхала до своїх родичів. Брат Антін мав їхати до Львова — здавати судейський іспит. Він мав єще у Львові доучуватися деяких речей і мусів довше забавити у Львові, а не мав на кого лишити мешкання, то спровадив мене. Я зістався зі старою кухаркою в мешканню брата.

В Старій Солі начальником суду був Віткевич, вдовець. Він мав 3-ох синів і 3 доньки. Мешкання мого брата були навпроти мешкання начальника В. Найстарший син Віткевича, Ясьо, кінчав техніку, другий скінчив VI кл. в Самборі, а третій, Броніслав, ходив разом зі мною в Самборі до тої самої кляси. Тоті вакації перебув я дуже весело.

Брат зістав у короткім часі по іспиті іменований ад'юнктом в Старім Місті. В тім часі один господар в Білині, Августин Білинський, півінтеліґент, поїхав до Рудок, і там, не знаю докладно, яку мав посаду

— відай у адвоката, а жінка його тимчасом господарила сама. В часі вакацій, як я був у Старій Солі, той Білинський продав своє господарство в Білині і перенісся до Самбора, бо мали вони досить дітей до школи. Вони мали синів Павла і Володислава — і багато інших. Павло ходив до І-ої кл. гімн., а Володислав до народної. Як я приїхав по вакаціях до V-ої кл., замешкав у тих Білинських. Я учив їх синів Павла і Володислава, з Білини присилали мені, що могли; я їв у Білинських разом з ними і добре було мені. Син Б. Павло скінчив потім права і був радником в Бережанах, але не гарні спомини лишив по собі, бо був перекинчик. І інші. Володислав був і є порядний і має (єсли йому большевики не забрали) аптику в Бережанах. В VI-тій кл. мешкав я у тих самих Білинських і було добре. Навпроти мешкання Білинських спровадилися до гарного дому якісь панство з Бережан. Я часто видав того пана, але не знав його. Я мав уже то в звичаю, що на весну в гарні дні вставав дуже рано, виходив на двір і учився. Якось недалеко перед кінцем року шкільного, як я ходив по вулиці і вчився, приступив до мене той пан і представився: — «Пожаковський», — а я сказав: «Луцький» — Пан Пожаковський питається мене: «До котрої кляси ходите?» — я сказав, що до VI-тої. Тоді п. Пожаковський сказав: «Як то добре складається! Я маю сина, який є тепер також в VI-тій кл. Я його лишив в Бережанах, бо не хотів я його забирати зі собою в середині року шкільного. На вакації він приїде сюди. Я прийшов до Вас з одною пропозицією. Я виджу Вас, як Ви майже щодня раненько ходите по вулиці і учитеся. Мій син не такий пильний, але як Ви з тої самої кляси, може згодилися б Ви по вакаціях замешкати у нас і вчилися б Ви разом з моїм сином. А за то мали би Ви у нас комплетно ціле удержання». — На таку пропозицію я пристав. Пан Пожаковський просив мене, щоб я в часі вакацій приїхав до нього, бо добре би було, — «якби-сьтеся наперед пізнали з моїм сином». Я відповів, що приїду і на тім стало. Ми розійшлися. В часі вакацій я приїхав до Панства Пожаківських, пізнав їх, дуже подобалися мені. І дійсно, вони обоє були рідких чеснот! Пізнав я і сина, Кароля, подобався мені і я подумав — «буде добрий колеґа»! По вакаціях я приїхав до них. У Панства Пожаківських було так добре, що не можна собі уявити, щоб могло коли мені ліпше бути. Я зі сином мали гарний покій з осібним входом, великий. До нас обох приходили майже все колеґи-українці, а було нас в клясі 16 і всі співаки. Що-вечера приходили, училися і співали. Як довго ми були в Самборі, мали ми дуже гарний хор. Як наш хор співав страстні псальми, то інтеліґенція польська приходила до церкви, щоб послухати гарного мольового співу. Часом, як було можна, запрошені їздили ми на празники на недалекі села. Співу учив нас Біликовський, а дириґентом нашим був колеґа Кароль Давидович. Раз, на зимного Николая, їздили ми 16 кілометрів до Луки, до мого стрийка Павла Луцького-Вадюка співати Службу Божу. Привіз нас стрийко своїми кіньми і відвіз. За то заспівали ми Йому гарне, довге Многая Літа з нот і гарні пісні.

Нікодим і Леон — мої братя, поженилися. Якийсь час, заки Нікодим побудувався, господарили разом, а в тім році ділилися ґрунтами по батьку. Доперва тепер вилізло на яв передо мною, що батько лишив мені таку саму частину, що їм. Одного разу був мій брат Леон в Самборі і прийшов до мене. Попросив мене, щоб я пішов з ним, бо він має зі мною щось важного поговорити. Як ми вийшли тільки на вулицю, він каже до: — «Тепер уже не можна перед Тобою дальше укривати, що тато Тобі нічого не лишив. Ти маєш в Білині таку саму частину, як Нікодим і я. Я того певний, що Ти уже не будеш в Білині господарити, тільки продаш. Маю надію, що не продаш чужому. Я тепер маю трохи грошей, і дістав за жінкою 5 морґів доброго поля і 3 морґи ліса. Я хотів би дуже від Тебе ту цілу схиду купити і, щоб я був певний, що нікому не продаш тільки мені, хочу Тобі дати завдаток. — «Я відповів йому, що «якби я колись продавав, то тільки Тобі». Він сказав: — «Єсли Ти дійсно хочеш мені продати, то візьми від мене завдаток». — «Я не хочу завдатку брати, бо тепер нічого не потребую, я тепер всьо маю як ніколи, а по друге, уважай, що я єще малолітний і то всьо було би неважне». — Брат Леон на то сказав: — «Я того не боюся, бо я певний, що як Ти візьмеш завдаток, то Ти не зміниш свого слова». — Я відповів йому: «Нащо я маю від Тебе гроші брати, як я не потребую». —Тоді він сказав: «То правда, що Ти тепер маєш дуже добрий вікт і станцію, але Тобі дуже багато бракує. Ти не маєш добрих сорочок, убрання, оберрока, черевиків. Ти потребуєш тепер порядно убратися». — Я подумав і погадав, що дійсно того всього мені бракує і по хвилі сказав: «Та, як Ти так хочеш, то най і так буде». І брат Леон хотів мені дати 500 ринських, але я боявся тілько брати, взяв тілько 200 ринських. Тоді брат сказав: — «Від тепер, кілько схочеш, я Тобі дам». — За ті гроші обсталював собі у найліпшого кравця Гордімера убрання і купив собі 6 сорочок і нижчі сподні, ковнірці до тих сорочок, хустинок до носа, краваток і обсталював собі у доброго шевця черевики. Тоді пригадав я собі, який я був бідний в 4-тій клясі, а тепер, як я маю таку станцію, такий вікт, то єще пхають мені гроші. Як я обрахував, то кравцеві і шевцеві заплатити решту — не стане. За кілька днів, а певно за тиждень, приїхав знову брат Л. і знову мені дає гроші, і я взяв 100 р. Як колеґи побачили, що я так гарно і то дуже гарно перебрався і ще гроші маю, єще частіше приходили до мене і, як котрому з них треба було грошей, то я пожичив йому. Брат Л. приїжджав до мене досить часто і кожний раз впихав мені на силу найменше 100 ринських. В той спосіб я гроші мав все. Не на довго перед Михайлом заповіли мені колеґи, що «Ти, Михасю, мусиш нам гарні іменини справити, бо інакше не схочемо Тебе знати». — Незадовго зближилися мої іменини. Я написав до мами, що я мушу справити іменини своїм колеґам, може би мама що прислала мені. День перед Михайлом прислала мені мама 4 качки, справлені і обскубані, но печи, і яблук. Я купив чвертку пива і 5 фляшок доброї горівки. Я знав, що всі колеґи-українці прийдуть, і крім того прийде

кілька поляків, які з нами тримали. Я числив на 20 осіб. Хлопці прийдуть голодні, треба дати їсти. Я пішов до двох склепів з вудженииною і купив всі ковбаски, кілько мали, і казав собі прислати і ковбаси. Я не знав про те, а Пані Пожаківська спекла 20 порцій струдля, булок і хліба я купив. Прийшов день іменин, випало в понеділок. (Я спостеріг, що я уже половину сеї книжечки записав, для того постановив я якнайкоротше.) В день іменин хлопці вечером зійшлися. Що іно випили горівки і закусили, зачинає музика під моїм вікном грати, (один з них учив мене на флейті грати і від нього довідалися), я вибіг і крикнув, щоб перестали і закликав їх до покою, бо не хотів такого розголосу. Я боявся директора-пса Баревича. Я почастував музикантів папіросами і горівкою, хотів їм заплатити і відправити, але просили їх затримати. Небавом запросили нас на вечерю, а музика пригравала нам. По вечері заспівали хлопці мені і Панству Пожаківським грімке Многая Літа. По вечері, хлопці під'їли і попили, хотять гуляти. У Панства Пожаківських була донька, п. Фільця, а у властителя сеї реальности п. Тоньця. На той вечір поприходили їхні товаришки, отже були панни. Не було де танцювати. На тім самім подвір'ї був досить великий будинок — столярня батька панни Тоньці. Хтось піддав проєкт, щоб випрятати столярню. Хлопці, як то почули, повиносили варстати і начиння на подвір'я, служниці позамітали і хлопці перенеслися з музикантами там. Там гуляли хлопці з паннами близько білого дня. Другого дня було пізнати по учениках, що не виспані. Професор Коссак навіть сказав до одного ученика, що пізнати, що мусів бути на іменинах, а на мене глянув і усміхнувся. Він знав, що у мене були іменини а то тому, що у нього мешкали багаті ученики і на вечерю звичайно давали їм ковбаски. Того дня не могли дістати ковбасок, бо сказали, що якийсь ученик справляє іменини і забрав всі ковбаски. Для того проф. Коссак зараз знав, що то у мене були гучні іменини. Я боявся, щоб не донеслося до дир. Баревича про мої іменини, а ще проф. Коссак мав бути донощиком Баревича — то по 12-тій годині я пішов до нього, до дому, просити, щоб коли не вимовився о моїх іменинах. Коссак прийняв мене дуже чемно і питається, з яким інтересом я до нього прийшов. Як я йому розказав, він сказав до мене: «Не бійтеся, я нікому не скажу, але жаль мені тілько, що Ви мене не запросили». — А я відповів: «Якби я був знав»! — В середу по-полудні не було науки в школі, була ґімнастика від 5-ої години. Того дня, уже о год. 2-гій прийшло до мене кількох колеґів. Питаються: «Чи Ти, Михасю, уже горівки не маєш»? — Я сказав, що не маю. Питаються: «А гроші маєш»? — Я шукаю, але не мав багато. Тоді сказав т. Яворський: «Давай, кілько маєш, беріть, хлопці, порожні фляшки під оберроки, підем по горівку»! — Пішли і принесли дві фляшки повні. Випили тоту горівку: — «А тепер ходім на ґімнастику»! — Ґімнастики учив начальник від фаєрманів Айтнер. Хлопці були під охотою. Скакали так, що Яворський нехотячи штуркнув того Айтнера, а він сказав Яворському: «Ty swinio, czemu nie uwazasz»! — А Яворський в тій хвилі

ударив Айтнера в лице. Айтнер хотів Яворському віддати, але хлопці кинулися на Айтнера і не дали. Айтнер пізнав, що то не жарти — втік. Під час ґімнастики був все один або і два професори гімназії, які казали нам розійтися. На другий день дир. Баревич випитує нас всіх, як то було; хлопці всі зізнали, що Айтнер образив Яворського, а той друлив Яворського і сказав: «Ту swinio»! і єще інакше, а Яворський ударив його в лице. Дир. Баревич на конференції хотів Яворського вигнати з гімназії, але що Яворський був один із найспосібніших, всі професори були противні тому. То Яворський дістав найвищу кару 16 годин карцеру. Ґімнастики більше не було. — Колеґи наші приходили щодень до нас (до мене і Кароля П.). Панства Пожаковських вечеря була о год. пів 8-ої. Дуже часто, по вечері, витягали мене колеґи на прохід і пропонували, щоб їм зафундувати вечерю і казали: «Ти з'їв вечерю, а ми ні»! — Тоді йшли ми до склепу-харчівні, до Адамовського, або до Якубчака. Хлопці їли кишку кроваву з капустою, або ковбасу з капустою. Трафлялося, що по вечері вступали до шинку на «Смітга» зване пиво. Я не був ніколи самолюб і від пів року в VII-ій кл. удержував цілковито бідного колеґу Олімпа Полянського з Висоцька Вижного, який мав уже коло 30 літ. В VIII-ій кл. удержував Полянського цілий рік. Він нам був дуже потрібний до хору, бо мав сильного баса. —

Одного дня в маю ішов я рано до школи і вступив до церкви помолитися. Виджу, що мій стрийко Павло з Луки виходить зі захристії і переходить коло мене. Я привитався з ним, а він сказав: — «Добре, що я Тебе виджу, ходи зі мною, я маю Тобі щось сказати». — На дворі промовив стрийко до мене так: — «Я старий і не маю кому маєтку лишити, і постановив я Тобі свій маєток записати, щоби-сь господарив. А що Ти на то»? — Я відповів, що іще не знаю, я за місяць маю матуру здавати. Стрийко сказав на то: «Ти матуру здавай, а по матурі приїжджай до мене конечно»! — І розійшли-сьмося, бо я мусів іти до школи. Признаюся, що я не думав про се, бо де мені господарювати? По матурі приїхав я до Білини, до мами і брата Леона. Я записував, кілько грошей від брата Леона вибрав, було разом 1300 ринських, і показую братові рахунок. Брат Леон сказав: «Рахунок добрий, і з моїм годиться, але ми маємо тепер о чімсь важнішім поговорити. Стрийко Павло з Луки сказав мені, що бачився з Тобою і хоче Тобі свій маєток записати, щоби-сь ішов до нього господарювати». — Я відповів: «Та де я до господарства»! — Тоді Леон і мама зачали мене намавляти, щоби-м пішов до стрийка, бо «хоч би-сь всі студія покінчив і зістав урядником, то що то є проти такого маєтку»?! — Довго мене переконували і вкінці я згодився поїхати до стрийка Павла до Луки.

Брат Леон казав запрягти коні, і я і мама і брат Леон поїхали до Луки. Як ми в'їхали на подвір'я, стрийко сидів на ґанку. Як стрийко зобачив нас і мене, встав і пустився йти до нас і кричить піднесеним голосом: «Приїхав до мене мій дідич»!! — Ми висіли, привиталися зі

стрийком і ввійшли до покою. Може по годині, або пізніше — бо товар уже був в стайні, — стрийко сказав: «Ходім, я хочу показати дещо, що я Михасеві даю». — Запровадив нас наперед до коров'ячої стайні, де було, як я пізніше дорахувався, 26 коров. В другій стайні, малій, стояв при дверях великий бугай і кілька ялівок. Я товаром-худобою не захопився. Потім пішли ми до кінської стайні, коні подобалися мені, бо як на господарські коні — добре виглядали. На гумні стояла спора стодола, недалеко від обори, а по правій стороні, рівнобіжно до старої стодоли, була шопа, на високих стовпах дубових, на сіно. Дальше, повище стояла дуже довга стодола о двох токах — в добрім стані. Навпроти тої стодоли стояв малий будинок, в котрім стояла досить велика січкарня. За стодолою, на північ, був город, а на кінці того города, при другій вулиці, стояв будинок для служби. Стрийко сказав, що на селі має єще одну хату і город, де мешкає його гуменний Роман. Крім того має гарний дім о трьох покоях і кухні, гарний город, стайню і стодолу недалеко на селі, які купив від свого братанка. Вернулись-мо до покою, а з покою показав мені єще шпихлір і додав, що трохи за малий на теперішнє господарство. Посиділисьмо трохи, і мама і брат збираються від'їжджати. А стрийко сказав до мене: «Але я Тебе, Михасуню, уже не пущу, я тішуся, що Тебе маю»! — Я попросив маму, щоб завтра рано прислали всі мої речі. — Як мама з братом від'їхали, казав стрийко внести для мене до гостинного покою ліжко, а сам спав в середнім покою. На другий день рано по сніданню сказав до мене стрийко: «А тепер поїдемо в поле і до ліса ». — Заїхав фірман, ми сіли на візок і поїхали в поле, яке лежало по західній стороні села. По дорозі показав мені стрийко в селі гарний город, огорожений добрим плотом горою затернений терням. Мені видався той город дуже великим і я запитався, як великий той город? Стрийко відповів, що майже 3 морґи і звуть його «Загорода». Виїхали-сьмо в поле, і стрийко показував мені по обох сторонах: «То то поле буде Твоє» — і багато нивок і ланків показав мені. Потім поїхали-сьмо в поле по західній стороні села. Тут таксамо показував мені поля і все додавав, що «то всьо буде Твоє». — Переїхавши поле, приїхали-сьмо до ліса, дубового, більш-менш о 20-літнім деревостані. Стояли рідко дуби, старші дуби-варунки. В тім лісі були лінії-дороги на вхрест.

Той лісок подобався мені дуже. Я запитався, кілько той ліс мірить? Стрийко відповів, 15 морґів без чогось, а кілько може бути тих грубих дубів, відповів стрийко — має бути 100. Недалеко, може сто кроків — не більше, був другий лісок дубовий, подібний до першого — 3-морґовий. Недалеко, на противній стороні дороги, був ще один лісок, в першій половині березовий, а дальше на полудне — мішаний і кілька дубів, дуже грубих. Той лісок подобався мене найменше, бо був довгий а вузький. По тих оглядинах вернулись-мо додому. Як вертались-мо додому, їхали-сьмо через східну частину села і показав мені стрийко той осідок, що купив від братанка. Як приїхались-мо додому, я за-

став уже свої речі з Білини. Зараз засіли-сьмо до обіду, бо уже було досить пізно. По обіді я забрався до розпаковування своїх речей, убрання і білля дав до шафи, а менші речі поклав на малім столику, коло самого ліжка. Пішов єще подивитися по стайнях і вернувся до свого покою. Стрийко мав тоді 81 і пів років, побалакав єще трохи зі мною, і подали вечерю — бараболю помащену з квасним молоком. По вечері посиділи трохи і стрийко сказав, що йде положитися спати. Мені не випадало що іншого робити, як також положитися спати. Я положився і роздумував, що з того буде? Тої ночі не міг я довго заснути. — Раненько встав і пішов по стайнях, в одній корови доїли, а в другій парубки-форналі чистили коні. Вертаюся до хати і виджу, що багато людей сходиться зі серпами. Переходжу через передпокій широкий, виджу кілька столиків, а коли тих столиків малі стільці. Я не знав, що то значить, а стрийко сказав, що сходяться люди-женці на снідання. По сніданню пішли ті люди жито жати. Стрийко оповів мені, що у нього уже такий звичай, що робітники дістають снідання і дається їм в поле хліба і молока на полуденок, а вечері уже не дістають. Як женці поснідали і пішли в поле жито жати, я попросив стрийка, чи не міг би я піти з ними в поле. Стрийко позволив і я пішов. Люди тиснулися до мене, кожний хотів зі мною говорити. Я побув якийсь час коло тих женців, жито було гарне, а пізніше пішов по полях і вернувся додому, бо вже була 12-та година. Признаюсь, що коло женців не любив довго бути. Як зачалося снопи звозити, то я любив снопи подавати на фіру, але не довго, бо єще не був сильний і непризвичаєний. Дуже любив я з тою фірою по снопи їхати, в котрій були найкращі коні. Кожного дня рано, в полудне і вечером, ходив я до стайні, як доїлося корови, щоб знати, кілько жид молока бере і записати. Як я приїхав до стрийка, до Луки, то продавалося молоко на ґарці, ґарнець то є 4 кварти, по 10 крайцарів. Жид приходив з коновками виміреними. Я всюди доглядав і зі всього здавав рапорт стрийкові. А стрийко поучував мене, що і як має бути. Я то зауважав, що стрийко задоволений з мене. Найдальше до двох неділь, сказав до мене стрийко вечером: «Михасуню, завтра поїдемо до Самбора, до запису». — На другий день повставали-сьмо раненько, стрийко сказав мені, котрими кіньми поїдемо і я пішов до стайні і сказав фірманові від тих коней, щоб лагодився, бо поїдемо до Самбора. Стрийко взяв зі собою аркушики з Луки і Білини і мапу своїх посілостей з Луки, зроблену через інж. Андрушевського. В Самборі пішли ми з моїм братом Антоном до суду, щоб зробити мене повнолітним. Пішли ми до президента Шенка і він післав нас до одної канцелярії. І я там дістав повнолітство може за пів години. Як ми відходили від през. Шенка, він сказав до мене: «Czy Pan wie, co to znaczy byc pelnoletnim — to znaczy, jakby Pan mial dlugi dotychczas, to nie musial ich placic, a jak Pan zostanie pelnoletnim, to Pan musi juz placic». — Потім пішли-сьмо до нотаря, Рокіцького запитатися, чи буде можна по полудні зробити в нього такий то а такий запис. Він сказав, що можна. По обіді пішли ми, а то: Стрийко Павло Л. Вадюк, брат Антін і я,

до нотаря. Стрийко записав мені всьо, що посідав в Луці і в Білині. По тім записі попросив брат Антін стрийка і мене до Жулавського на могорич, щоб стрийко був вдоволений з Михася, а він, щоб був щасливий з нинішнього запису. Ми вступили до Жулавського, але могорич був скупий, стрийко пив дуже мало в життю, брат не мав з ким пити, а я, яко співак мало пив і не курив до 40-го року. Вечером від'їхали ми додому. — Як тільки повозилося жито і пшеницю і ячмінь, зачалося підкидати поля і приготовляти під озимину. З великою приємністю я щоденно ходив за плугом. Одним словом, що коли робилося, я охотно робив разом з форналями, щоб научитися робити і пізнати кожну роботу.

Дискусія

М. Антонович
Українська Вільна Академія Наук у США
Монреаль, Канада

ДО ВСТУПНОЇ СТАТТІ П. ТОЛОЧКА В «КИЇВСЬКІЙ СТАРОВИНІ».

Україністи мають всі підстави радіти, що в Києві відновили *Київську старовину.* Дотеперішні числа в загальному виправдовують покладені на неї надії, хоч деякі рубрики надто повторюють профіль інших «товстих» і не дуже товстих журналів. Дотеперішні випуски журнала подають надії на те, що він і далі розвиватиметься.

Перше число *Київської старовини* відкривається, як завжди теплим і підбадьорливим словом Олеся Гончара і треба підтримати його заклик до щасливого творчого шляху побажання «великих завершень».

Щодо, певною мірою, програмної статті головного редактора Петра Толочка, то тут, поряд із зовсім правильними твердженнями, знаходимо надто вже дискусійні думки та ідеї, з якими трудно погодитися. Нашими зауваженнями ми не хочемо ні ображати, ні якось принижувати їх автора, але як каже давня приказка: «Plato mihi amicus, sed magis amica veritas». Ось декілька думок з приводу статті П. Толочка «Глибинна суть традицій» (*Київська старовина* ч. 1, 1992, ст. 3-66).

Декілька зауважень до «історії» *Киевской старины.* Нам зовсім незрозуміло, чому Толочко пов'язує-поєднує постання «К.С.» з Історичним товариством Нестора-літописця, коли його доцільніше органічніше, і краще пов'язувати з «Південно-західнім відділом імператорського російського географічного товариства». Ідейно і напрямком діяльности відділ був без сумніву попереднім етапом прикладом для «*К.С.*». Т-во Нестора-літописця бувало невтральним, а часом і гостро антиукраїнським, коли його очолювали такі учені як В. Іконніков та ін. Зрештою *Чтения т-ва Нестора-літописьця* почали виходити 1879 р., отже вони ніяк не могли бути генетично пов'язані з «К.С.».[1] Щойно за радян-

[1] Дехто висловлював думку, що «Киевская Старина» «стала фактично... друкованим органом» «Історичного Товариства Нестора-літописця», як це формулює і П. Толочко. Це лише часткова правда. По-перше під час творення Історичного т-ва Нестора-літописця були різні інтриґи Хрущова проти М. Максимовича, який уже раніше заходився організувати історичне товариство в Києві. Симон Наріжний у своїй статті «Історичне товариство Нестора Літописця»

ських часів т-во Нестора-літописця стало повністю українським, поки його не зліквідували на початку 1930 р.

Крім того *Киевская старина* не припинила свого існування 1906 р., як твердить Толочко, а наприкінці 1907 р., хоч останній рік виходила під зміненою назвою *Україна* і то українською мовою. Тут переємности ніяк заперечувати не можна, бо ж і головний редактор лишився той самий (В. Науменко). Пізніше, саме маючи на увазі «глибинну суть традицій» М.С. Грушевський продовжив видання *України* (отже і *Київської старовини*) до початку 1930-х рр. Для компрометації «глибинної суті традиції» большевики на короткий час перетворили на початку 1930-х рр. *Україну* на пародію наукового журнала. За 1950-х рр. видання *України* відновив у Парижі в порозумінні з Українською вільною академією наук (на той час в Авґсбурзі-Ляйпгаймі) проф. І. Борщак.

Беручи це все на увагу стане зрозуміло, чому тепер відновлено *Киевскую старину-Україну,* бо ж проміжок часу від 1907 до 1992 рр. надто тривалий, щоб тягнути безпосередню нитку традиції. Але ж, як бачимо, мости ці існують, а про останній такий міст згадує сам Толочко, коли говорить про спробу відновлення *Київської старовини* за 1970 рр. Звичайно, *Київську старовину-Україну* можна тепер продовжувати тільки під першою половиною назви. Видання ілюстрованого журнала *Україна* не дозволило б другу, а крім того поняття Україна так поглибилося і поширилося, що цим іменем трудно було б називати нині науковий журнал навіть з тими ледве чи й доцільними додатками, для яких можна знайти краще примінення.

Маємо на увазі відділ поезії-прози. Треба визнати, що він дуже добрий і твори поміщені в цьому відділі понадпересічні. Тільки ж ми маємо тепер стільки літературних журналів, що не варто від них забирати поживу. Коли це робила *Київська старовина* сто років тому, то це мало сенс. Тоді не було українських літературних журналів на Наддніпрянщині, а друкуватися в *Зорі* чи від 1898 р. в *Літературно-науковому віснику* було однозначне з тим, що на Великій Україні, крім вибраних одиниць, твору ніхто не прочитає.

Знов же відділ «Український богослов» дуже корисний і потрібний,

---

(*Український історик,* 1975, ч. 1-2 (45-46) на стор. 32-33) цитує дотепер невикористане джерело, — спогади М. Стороженка, який висловював жаль, що «в такому поважному науковому товаристві не вгамовувалася політична боротьба...» та згадує про спори між членами Духовної академії та Університету, а крім того пише: «обидві ці частини поділялися на українську із В. Антоновичем на чолі та російську, що не мала якогось особливого голови, проте як коли перемагала українську, то й вибирала головою Товариства, чи то В. Іконнікова, якось раз О. Лазаревського, а то був розвів інтриґу проти В. Антоновича І.В. Лучицький та змагався бути головою Товариства, одначе його не вибрано...» (там таки стор. 37). Правдою є, що багато доповідей, що були читані на засіданнях Товариства були друковані на сторінках *Київської старовини,* але діялося це тому, що *Чтения Т-ва Н-л* виходили дуже повільно, а учені хотіли бачити свої праці в друку. Зрештою дехто з членів Т-ва своїх праць в *Київській старовині* не друкував, а ці «симпатії» були обосторонні.

але пора, щоб Українська православна церква почала видавати свій репрезентативний богословський журнал на рівні *Трудів* колишньої київської духовної академії, а не тулилася по кутках нехай і поважних журналів.

Нам здається, що перераховуючи співробітників колишньої *Київської старовини* варто було б додати принаймні ще два прізвища визначних українців: нашого видатного мовознавця Костя Михальчука і політика, етнолога та історика Михайла Петровича Драгоманова, 150-ті роковини з дня народження якого ми недавно відзначали. З уваги на заборону царського уряду, його твори друкувалися в *Київській старовині* під псевдонімами (Толмачов, Кузмичевський тощо).

Погоджуємося з гіркими зауваженнями Толочка на тему «процесу творчого розкріпачення» та пов'язані з цим тенденції, але ми річуше протестуємо проти сумарних тверджень в роді: «ми нація схильна до крайнощів». Так висловлюватися про всіх членів нації не можна. У нас, так само як і у росіян, французів, німців, англійців є і крайні, і середні, і сервілістичні кола. Тут треба висловлюватися обережніше. Проти крайніх — і лівих, і правих кіл нині українцям треба рішуче виступати, бо вони загрожують найбільше державній незалежності і самостійності України.

Зате ми повністю погоджуємося з П. Толочком щодо перевидання творів давніх, хоч і заслужених учених. Коли вже щось перевидавати, то з вичерпним коментарем, який брав би до уваги розвиток даної галузі науки та нові її здобутки. Передмова про життя і творчість автора цієї прогалини не заповнить.

П. Толочко, може й правильно обговорює «белетризацію історичної науки», тільки ж тут письменники самі собі вибирають теми і їм не можна наказувати, що можна, а чого не можна вставляти в їхні твори. Ми дуже добре розуміємо досаду археолога, який з літературного твору «довідується», що Аттіла перетворився у Гатила, чи що українські традиції і коріння їх треба виводити з мезоліту, але тут наука безсила, а фантазія має право буяти, бо інакше література може занепасти. Як би ми не критикували неправильність і шовінізм Сєнкєвича в творі «Огнем і мечем», але ось уже п'ять-шість ґенерацій польських шовіністів виховується на цьому творі.

Питання «давньоруської народности» дуже дискусійне. Немалої шкоди тут завдали слов'янофіли та їх нащадки. Вони твердили і твердять, що росіяни якісь надлюди, яких не торкаються закони інших народів («... В Россию можна только верить...»). Всі інші народи поставали на базі добровільного або й насильного об'єднання племен, а на сході навпаки спершу був великий народ, а потім він розпався на частини. З історичною правдою це має дуже мало спільного.

Русь (українці) постали в 9-10 сторіччі, білоруси наприкінці десятого і на початку одинадцятого, а росіяни ще пізніше. Поставали вони на базі об'єднання різних племен. Коли ж можна говорити про одну «давньоруську народність», яка нібито «була спільною етнічною осно-

вою українського, російського та білоруського народів...»??! Літопис про таку «давньоруську народність» нічого не знає. Ось декілька прикладів: «иде архиепископ новгородскый Ніфонт в Русь позван Изяславом и Климом митрополитом...» (Новгородський перший літопис, р. 1149); отже новгородці самі себе Руссю не уважали і не називали, хоч як зазначено під р. 1165 «с любовью в Русь» ходили (мова про ігумена Діонісія; а третій новгородський літопис ще й уточнює: «... в Русь, в Кіев град...»). У Суздальському літопису під 1218 р. зазначено: «Того же літа вииде князь Мстислав из Новагорода в Русь». Як бачимо і суздальці не уважали Новгород Руссю. Новгородський літописець зазначає: «иде князь Святослав Всеволодич, Ольгов внук, из Руси на Суздаль...» — отже і Суздаль — це не Русь. Іпатський літопис під 1154 р. пише: «у тім же році рушив Юрій (Володимирович) з ростовцями і суздальцями і з усіма дітьми на Русь...»[2] Отже і Ростов, як і Суздаль — не Русь. Це саме торкається північного Переяслава.[3] Далі йдуть здогади, інтерпретації, бажання, фантазії та теорії, часто висмоктані з пальця, а також намагання російських учених вкрасти батька у «меньшого брата».

Ліхачев витратив багато часу, труду і паперу, щоб остаточно закріпити термін «давньоруська народність» для «трьох братніх народів», але намагання марні. Зрештою цікава справа: росіяни для всіх народів мають іменникові назви, крім до свого власного і дотепер називаються русские, себто приналежні до Руської держави. Ця приналежність не була дуже добровільною, бо тоді вони б перейняли і назву русини. На росіян великий вплив мали спершу фіни, а пізніше монголи. Зрештою одна із теорій походження назви Русь уважає цю назву за фінську — С. Ткаченко відносить її до односкладових назв з пом'якшенням на кінці (Мерь, Весь, Русь).

Ціле питання давньоруської народности зводиться до того, що немає часу, до якого б цю єдність можна було застосувати. Як ми бачили у 12 і 13 сторіччях ніякої єдности немає, перед тим про російський народ нема що й говорити, а після монгольської навали про будьяку єдність не може бути мови.

Звичайно, в очах п. Толочка я попаду в рубрику зарубіжних українських авторів, які «обстоюють виключне право українців на києворуську спадщину». Трудно, кажеться!

Свого часу Довженок дуже правильно довів, що центром держави аж до монгольської навали був Київ, який би він не був ослаблений. Російські учені намагалися довести, що пізніше одного центру держави не було. Але Довженок правильно показав, що і Суздаль і Галич і Чернігів намагалися тримати під своїм контролем Київ, бо це їм да-

---

[2] *Літопис руський,* Київ 1989, стор. 260.

[3] Ці матеріяли зібрав повніше Василь Гришко: «Свідчення літописів щодо північного чи південного походження Руси, *Науковий збірник Українського Вільного університету.* Ювілейне видання, т. VI, Мюнхен 1956, стор. 79-93.

вало не лише моральну першість між князями, адже ж перетворювало їх у володарів центру Руської держави. Російські вчені це й використовували, щоб показати «переємність традицій».

Нікому з нас не прийде в голову на базі того, що козаки гетьмана Сагайдачного здобули Москву, твердити, що ми (чи поляки) стали переємцями російської державної традиції. Так само спроби суздальського Долгорукого не можна уважати переємництвом київської традиції. Здобуття і плюндрування якогось міста не має нічого спільного з культурною переємністю! П. Толочко свідомо чи несвідомо тут нам підсуває фальшиві карти в руки.

Етнонімічні міркування П. Толочка (стор. 5) нас теж не переконують. Він уважає, що не можна застосовувати назви Україна до тих часів, коли наша батьківщина називалася Руссю. Назви народів і їх держав у історії часом міняються: кельти перебрали назву старонімецького племени «франки» і назвалися французами, «англійські» племена прийняли також назву германського племени англів (і саксонців), германці назвалися Дойч (люди, що говорили загально прийнятою, зрозумілою мовою), ляхи стали поляками, москалі — росіянами, русини — українцями. В першу чергу треба було б протестувати проти того, що російські шовіністи включаючи Ліхачева ставлять знак рівняння між Руссю і Росією.

І так само як ми говоримо про давню Англію, яка не називалася Англією, про давню Італію, чи про стару Німеччину, які колись не називалися ні Італією ні Німеччиною, то так само ми маємо повне право говорити про грецькі поселення в «Південній Україні» за античної доби, чи сам же Толочко не сумніваючись буде говорити про Трипільську культуру на Україні. Часом генетичний зв'язок між старою і новою назвою (Германія-Німеччина, Італія-Рим тощо) буде ясний, а часом і ні (кам'яна доба у Франції, культура заліза в Чехії тощо). Німеччина і Франція вживають поетичних назв Германія, Ґаллія при святочних нагодах так же як і ми в певних ситуаціях говоримо про Русь. Ніякого злочину тут нема.

Русь у ширшому значенні — це була київська імперія, а не рівнорядні князівства, населення їх було руське, бо належало до великої київської держави. Вони не були русинами, а «руськими», чи в випадку північних сусідів — русскими, або належали до руської держави (київської, української). Коротко між термінами Русь і Україною можна сміло ставити знак рівняння, бо ж саме теперішня Україна була Руссю ще в 15-17 сторіччях, коли Росія творила Московське царство. Між цими останніми двома термінами також можна поставити знак рівняння, хоч це росіянам не усміхається, бо Московщина-Росія і так ясно, а от Русь-Україну, вони б хотіли якось «прикарманити». Зайво Толочка обурюють терміни «Володимир Великий — український князь», бо так за часів Володимира ніхто не сказав би. У наукових працях, дійсно, краще висловлюватися обережніше, але на суті це нічого не міняє.

Дійсно, може це й несправедливо супроти українських патріотів 18 сторіччя, що теперішніх малосвідомих українців називають «малоросами», але ж це політичний, а не науковий термін. Так нас називали офіцери білогвардійської армії і цей термін у нас набрав такого, а не іншого забарвлення.

Від 1934 до 1938 рр. я кожного літа їздив на Закарпаття і часом для простоти треба було користуватися терміном «русин», хоч через те я не переставав бути українцем, а мої співрозмовники «русинами». Надіюся, що нині і це вже неактуальне, бо ж русини ще, мабуть, лишилися лише на Східній Словаччині.

Зайво також проливати сльози з приводу того, що термін «руська церква» і церковно-слов'янська мова богослуження виходять з ужитку. Цього процесу вже не завернути. Як знаємо навіть римо-католицька церква облишила традицією освячену латинську мову, а всі католики моляться тепер рідними (новочасними) мовами.

П. Толочко правильно звертає увагу на те, що в українському народі традиції козаччини живуть і діють дотепер. Козацька епоха була дуже життєтворчою; своїми революційними перетвореннями вона захопила найширші народні верстви, а після знищення Запорізької Січі народ з ностальгією згадував колишню вольницю та ідеалізував ті козацькі часи, хоч ця ідеалізація не в усьому була вірною. Народна пам'ять має свої закони. Пригадую трохи революційні часи 1918-20 рр. Наші київські відвідувачі до нас з братом зверталися з привітом: «Як маєшся козаче?», чи «Як живеш козаче?» і под. Скільки разів, коли я собі зробив «бубу», доводилося почути у відповідь на мій плач: «Не плач козаче, отаманом будеш!» чи «Що ж ти, козаче, розрюмсався?», «Хіба ж козаки плачуть?» чи под. Козацька традиція тоді була куди сильніша ніж тепер. Згадати лише назви українських військових загонів «Запорізька дивізія», «Синьожупанники», «Чорношличники», «Сірожупанники», «Січові стрільці», «Гайдамацький полк» та з'єднання імени різних козацьких діячів (К. Гордієнка, П. Дорошенка та ін.)

Козацька традиція була така могутня, що вона витиснула «Билини», які на Україні ще співалися наприкінці 16 і на початку 17 стор. «Думи» були і естетично кращі, і новочасніші, і актуальніші, а «Билини», до решти закостенівши, збереглися в віддалених районах Росії. Лише подекуди збереглися містки між «Думами» і «Билинами» (Олексій Попович тощо). Толочко дуже правильно підкреслює, що козаки глибоко усвідомлювали свою кровну невіддільність «від києворуської спадщини», але, водночас, своєю діяльністю сприяли відходу тої, тоді ще живої традиції, в забуття. Надто багатим, животворчим спалахом була козаччина («Розлилися круті бережечки...»), а князівські традиції збереглися потрохи у гетьмана Івана Мазепи, може Данила Апостола і в дуже деґенерованій формі вони побутували в старшинських родах, аж поки не дійшли до явища, яке Г. Квітка-Основ'яненко описав у творі «Пан Халявський». Живою традицією лишилася козацька, яка заповнила всі мрії та надії населення, як це виявляє українська народна піс-

ня. Може ж на базі козацької традиції постануть нові ідеї, а покищо не можна мати нічого проти спалаху захоплення козацтвом ще й тепер, хоч разом з Толочком ми уважаємо забаву в гетьманство напрямком, який нічого славній козацькій традиції не додасть.

Архівні матеріяли

Микола Чабан
Українське Історичне Товариство
Дніпропетровськ, Україна

НЕВІДОМІ ЛИСТИ БОРИСА АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА

ВСТУП

Увазі читачів пропонуються недруковані досі листи відомого українського письменника Бориса Антоненка-Давидовича. Коротка передісторія появи їх друком така. Невтомний працівник рідної літератури Дмитро Нитченко-Чуб чверть століття листувався з Антоненком-Давидовичем, багато робив для видання книжок гнаного в Україні письменника. 1986 року в Австралії вийшла книжка «Двісті листів Б. Антоненка-Давидовича». Це — дуже цінний документ часу, в ній багато матеріялу до біографії письменника та й його покоління — Підмогильного, Косинки, Багряного... 25 лютого 1981 року Антоненко-Давидович писав Дмитрові Чубу:

«Нещодавно я одержав несподівано листа від викладачки української літератури в Бухарестському університеті в Румунії. Вона звернула увагу на мою творчість... Ця викладачка, Магдалина Андріївна Ласло-Куцюк, просить мене надіслати їй щось із моїх творів, зокрема, роман «За ширмою», але я перебуваю в безпорадному становищі, бо мої твори збереглись у мене лише по одному примірнику, а в книгарнях, навіть у букіністів їх давно нема в продажу, бо всі розійшлись. Я порадив їй звернутись до Вас з проханням надіслати їй те, що вийшло в Австралії з нагоди мого 80-ліття...»

А в листі від 29 квітня 1981 р. письменник знов повертається до цієї теми:

«Дуже радий, що Магдалина Андріївна листовно познайомилася з Вами. Це дуже цікава й оригінальна жінка, яка робить велике діло на освітній ниві в Румунії, де живе 55 тисяч українців. Я з нею листуюсь і одержав уже кілька її книжок та газету «Новий рік». Я вдячний Магдалині Андріївні за те, що вона взяла під свій захист несправедливо забутого в нас талановитого прозаїка Валеріяна Підмогильного, мого колишнього друга».

Зацікавлений цим бо вже кілька років збираю матеріяли про життя і творчість В. Підмогильного (опублікував у дніпропетровській пресі

його листи до рідних з Соловків, а також листи В. Підмогильного до М. Зерова, І. Борщака, підготував до друку його чотири листи до Трохима Романченка), я вирішив написати у Бухарест Магдалині Ласло-Куцюк. Відповідь не забарилася: «Шановний пане Миколо Чабан! Я справді маю п'ять листів від Б.Д. Антоненка-Давидовича. У цьому листі посилаю всі ці п'ять листів, там Ви знайдете все, що Вас цікавить».

Оскільки пані Магдалина не заперечувала проти друкування цих листів Антоненка-Давидовича, ми публікуємо їх сьогодні. Листи містять цінні відомості про Валер'яна Підмогильного, про творчість Миколи Хвильового, про власні твори Бориса Антоненка-Давидовича. І, звичайно, дуже слушними є мовні зауваження, які не втратили для нас свого значення й сьогодні.

Кілька слів про адресата цих листів пані Магдалину Ласло-Куцюк. У Клужському і Бухарестському університетах вона набувала фах з романо-германської філології. У 1949-1950 рр. навчалася у Харківському університеті. У 1954-1983 рр. працювала на катедрі слов'янської філології Бухарестського університету. 1972 року захистила докторську дисертацію про румуно-українські літературні взаємини XIX-початку XX століть. Авторка ґрунтовних праць «Велика традиція. Українська класична література у порівняльному висвітленні» (Бухарест, 1979), «Шукання форми. Нариси з української літератури XX століття» (1980), а її монографія «Засади поетики» (1983) була 1984 року відзначена премією фундації Антоновичів у США. Магдалина Ласло-Куцюк створила низку підручників для середньої школи, виданих педагогічним товариством у Бухаресті. Її чоловік Кирило Куцюк-Кочинський — українець з Тернопільщини, за фахом інженер. Він відомий український поет в Румунії, автор десятка збірок поезії.

Відтак читаймо листи Бориса-Антоненка-Давидовича.

ЛИСТИ

(Друкується вперше)

№ 1

Київ, 24 лютого 1981 року.

Високошановна Магдалино Андріївно!

Сердечно дякую Вам за Вашого цікавого листа з 12/II, якого я вчора одержав, і, як бачите, не барюся відповісти на нього.

Я дуже радий, що Вас зацікавила творчість мого покійного приятеля Валеріяна Підмогильного. Це була справді неабияка творча сила, письменник-європеєць у тодішній українській майже суто селянській (якщо не брати до уваги Винниченка) літературі. На початку 60-х років мали видати вибрані його твори, передмову до яких написав покійний академік О. Білецький, але після статті Новиченка, де той довбав Хвильового й принагідно зачепив Підмогильного, справа з виданням його творів загальмувалась аж по цей день. Дуже шкода, що наше літературознавство, дбаючи про стерильність української літератури, занадто її проциджує, завдаючи їй великої шкоди. Я не дивуюсь, що

Ви, скінчивши Харківський університет, нічого не знали про існування в нас такого блискучого драматурга, як Микола Куліш, деякі п'єси якого інколи ставлять і тепер, та, мабуть, мало знаєте й про Миколу Хвильового, основоположника української радянської прози, — трохи поета, а найбільше прозаїка й полеміста. Мені важко уявити, як можна писати серйозну критичну статтю про Яновського, Копиленка, Панча та інших, не знаючи творчості Хвильового: адже всі вони вийшли з-під його крила і вельми поволі позбавлялись його великого впливу на них та вибивались на власний творчий шлях. Хвильовий — це історія пожовтневої української літератури перед другою світовою війною, коли Хвильовий створив «Гарт» (спілку пролетарських письменників), а згодом ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури). Я певен, що ці білі плями в історії української літератури будуть заповнені, але коли?..

Та повернімось до Підмогильного, творчість якого Вас так цікавить. Крім роману «Місто», він відомий збіркою новел «В епідемічному бараці», повістю «Третя революція» і «Невеличка драма». У «Третій революції» він чи не найяскравіше й найприродніше не тільки в українській, а й взагалі в літературі народів СРСР, показав реалістично постать Н. Махна, якого звичайно зображали в гротесковому плані, що суперечило історичній правді. У повісті «Невеличка драма» відчувається скепсис Анатоля Франса: нічого нового нема в житті — все повторюється в тій чи тій формі... Добре володіючи французькою мовою, він багато перекладав французьких письменників — Франса, Мопасана, Дідро. Чи знав він Флобера, зокрема його «Виховання почуттів», — не пам'ятаю, бо він захоплювався Франсом, під впливом якого і був, додавши до цього помітні впливи російського Чехова в плані сумовитого погляду на життєві явища. Важко в листі сказати щось більше про цього письменника, творчість якого ще жде свого дослідника.

Щодо мене, то порівняння з Аріоном[1] має сенс, коли мати на увазі легенду про чудодійне врятування серед бурхливих морських хвиль на дельфіні.

Мені приємно, що Ви читали колись мою повість «Смерть», видану свого часу за вказівками наркома М. Скрипника. Ця повість, видана ще перед тривалою моєю перервою в літературній діяльності з незалежних від мене причин, визначила мені якесь місце в українській радянській літературі. З великою охотою надіслав би Вам свою збірку вибраного, чи, точніше, перебраного «На довгій ниві», що вийшла 1969 року, але її давно вже нема на полицях книгарень, ба навіть у букіністів. Там є роман «За ширмою», якого вважають слабшим за «Смерть» і мисливська поема «Семан Іванович Пальоха», котра видається декому за найкращий мій твір... Роман «За ширмою» був перевиданий у Австралії; там же 1979 року з нагоди мого 80-ліття видано «Б. Антоненко-Давидович — життя і творчість» та перевидано мою маленьку давню повість «Печатка» у видавництві «Ластівка», а також там вийшов мій роман «За ширмою» в англійському перекладі (ще раніш він вийшов у Варшаві в перекладі на польську мову). Якщо хочете придбати ці книжки, зверніться до представника видавництва Дмитра Васильовича Нитченка за такою адресою(...). Якщо замовите по кілька примірників кожної книжки, — більше шансів, що Ви одержите бажане. Чи є в Румунії українські школи і взагалі скільки там живе української людності?

Буду вельми вдячний Вам, якщо повідомите мене про одержання цього листа.

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

---

[1] Аріон — славетний давньогрецький поет і музика.

№ 2

Київ, 23/III 1981 р.

Високошановна Магдалино Андріївно!

Дякую за Вашого цікавого листа з 5 березня. Мені дуже приємно, що наші погляди на творчість В. Підмогильного збігаються. Шкода, що Ви не читали його повісті «Третя революція» про махнівщину. А от щодо новели Хвильового «Я», котру Ви чомусь називаєте повістю, я ніяк не можу погодитися з Вами. Зо всіх його творів це, мабуть, найкращий і найхарактерніший для його творчості, що складалася із збірок «Сині етюди» та «Санаторійна зона» й незакінченого роману «Вальдшнепи», опублікованого в журналі «ВАПЛІТЕ». Проте в оцінці «Я» Хвильового у Вас теж збігається частково погляд на його творчість з думкою про Хвильового В. Підмогильного, котрий якось сказав мені, що це суміш Достоєвського з нашим Франком.

За Аріона, що, викинутий на берег, «песни прежние пою», дякую Вам так само, як і за високу оцінку моєї повісті «Смерть». Мені б дуже хотілося, щоб Вам пощастило прочитати мій роман «За ширмою» в українському оригіналі, а не в польському чи англійському перекладі.

Про українське культурне життя в Польщі я знаю чимало з Варшавської газети «Наше слово», а от про життя українців у Румунії майже нічого. Ви не відповіли мені на запитання в моєму попередньому листі: чи є українські школи в Румунії? Скільки взагалі налічується української людності в Румунії?

Я був би Вам вельми вдячний, якби Ви надіслали мені свою працю «Шукання форми». Якщо Ви не маєте нової збірки поезій нашої найкращої поетеси Ліни Костенко «Неповторність», що вийшла наприкінці минулого року, я охоче надішлю її Вам одразу, як тільки Ви мені про це напишете. Цікаво було б побачити ту українську газету, що виходить у Румунії і взагалі дізнатись про Ваше українське культурне життя й ті проблеми, що стоять у Вас у цій площині.

Мене цікавить, чи Ви принципово не визнаєте кличної форми в нашій мові, чи то випадково пишете «Борис Дмитрович» замість «Борис*е* Дмитрович*у*»? Вибачте за це недоречне запитання, але в нас в Інституті мовознавства, чи, як дехто називає його Інститутом малознавства, роблять з мовою всякі маніпуляції, що можна припускати все, а мене, як аматора мовознавства цікавить усе, що роблять з нашою мовою.

Чекаю на Вашого листа!

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

№ 3

Київ, 21 квітня 1981 р.

Високошановна Магдалино Андріївно!

Сердечно дякую за бандероль з книжками й газетами, яку вчора одержав. Ви відкрили для мене зовсім новий, невідомий мені світ. Досі мені здавалося, що в Румунії є лише маленька горстка українців, затиснутих романською культурою, які нидіють у вузенькому колі своїх місцевих інтересів, а виявляється, що у Вас буяє українське культурне життя, про яке ми нічого не знаємо. Ба навіть у сфері критики художніх творів Ви випередили нас...

Я просто розгубився, з чого починати читати і, переглянувши заголовки книжок та статтей у них, кинувся до Вашої статті про В. Підмогильного «Міс-

то», яка слушна й переконлива аргументація, коли Ви заперечуєте поверхові твердження нашого Л. Новиченка!

Хоч «куміром» для Підмогильного був Анатоль Франс, вплив якого особливо позначився в «Невеличкій драмі» (яка, до речі, мені більше подобається за «Місто»), але це не означає, що принагідно на нього могли впливати і Мопасан, і Флобер, і російський Чехов, що відчувається, на мою думку, в «Епідемічному бараці» та в «Проблемі хліба». Так чи так, а Підмогильний відкрив для української прози «вікно в Європу», і в цьому є його велика заслуга, подібна до того, як М. Вороний вносив у нашу поезію европейські впливи. До речі, Підмогильний був великий прихильник Фрейда (у нього в кабінеті висів навіть портрет цього австрійського психо-фізіолога), але я щось не помічав у творчості Підмогильного фрейдизму, можливо, це позначилось би згодом у його дальших творах, які йому не судилось написати...

Мені шкода, що Ви недооцінюєте Миколи Хвильового, з творчості якого Ви знаєте, либонь, тільки новелу «Я» та й то, мабуть, у скороченому вигляді, якщо читали її в альманасі Логвиненка,[2] де її подано в скороченому вигляді. Хвильовий, основоположник української радянської прози, був романтик; він тільки шукав стежок до европейської культури, проповідуючи в той же час «азіатський ренесанс», якого мала, на його думку, розпочати українська література. Шкода, що, будучи темпераментним і непримиренним до всякого зла, він вліз у політику, написавши цілу серію полемічних статтей «Думки проти течії»...

Не прогнівайтесь на мене за кілька моїх мовних зауважень, бо роблю це не для того, щоб применшити велике культурне значення Вашої праці, а щоб вона й мовою була зразкова, тим більше, що де Ви могли дістати мовні поради, коли кампанія за чистоту нашої мови почалась десь із шістдесятих років, і розпочав її я, «из дальних странствий возвратясь» (тільки не візьміть мене за хвалька!), запроваджуючи в періодиці рубрику «Мова про мову» й видавши на початку 70-х років книжку «Як ми говоримо». Чи чули про таку? Ви пишете «слідуючі твори» (143 ст.), а такого слова нема в нашій мові, — є «такий», коли йдеться про перелік чогось чи когось, або «наступний», що має бути, наприклад «наступний рік»; у таких висловах, як «кто следующий?», «следующая станция» — «хто далі?», «дальша станція» тощо. Негаразд у Вас на тій же сторінці з висловом «обширний» (список) — треба — «великий» або «широкий». «Над поступками людини» (144 ст.) — краще — «вчинками» (та ж ст.), бо, хоч таке слово і є в Котляревського, але воно якось близьке до слова «поступатись» — «делать уступку». «По відношенню до радянської влади» (145 ст.) — краще просто — «до радянської влади». «Думка... нам здається вірною» (146 ст.) — треба «слушною» або «правильною», бо слово «вірний» є синонім слова «відданий». Хоч вислів «в такий спосіб» (146 ст.) дуже поширений у нашій літературі, але я вважаю, що ліпше користуватись орудним відмінком: «таким способом». «Щоб вірно оцінити» (149 ст.) — треба — щоб «добре», «слушно», «правильно». «Вони капризні» (154 ст.), а чом би не — «вередливі», від чого є слово й «вереда» (капризуха — по-російському). «Слова... співпадають» (157 ст.) — неодмінно треба — «збігаються», бо «співпадають» — це ніби разом падають. «Манера вражаюча» (162 ст.) — а чому не — разюча? «Складності відношень» (та ж ст.) — треба «стосунків»; взагалі слово «відношення» слід уживати тільки в математиці. «За куліси» (163 ст.), а чому не —

[2] Тут умисна чи неумисна неточність Безперечно йдеться про антологію Юрія Лавріненка «Розстріляне відродження» (Париж, 1959).

«за лаштунки», як то вже здавна усталилось у нас? Учора я надіслав Вам рекомендованою авібандероллю свою книжку вибраного, чи, точніше, перебраного «На довгій ниві». Моя приятелька Михайлина Коцюбинська просить передати Вам вітання.

З глибокою пошаною

Б. Антоненко-Давидович.

P.S. Чи маєте останню збірку поезій Л. Костенко «Неповторність»? Якщо ні, я надішлю її Вам. Буду дуже вдячний, якщо подаруєте мені своє фото.

Б.А.Д.

№ 4

Київ, 5 травня 1981 р.

Високошановна Магдалино Андріївно!

Після Вашого другого листа без дати я давно не маю від Вас вістей, хоч за цей час надіслав Вам рекомендованою авіабандеролею свою книжку «вибраного» «На довгій ниві» та збірку поезій Ліни Костенко «Неповторність» рекомендованою бандеролею. Невже Ви ще й досі нічого того не одержали? Чи, може, хочете спочатку прочитати, що там награмузляв цей старий автор, а потім уже написати мені свою думку?

А тим часом Ви мене дуже заінтригували деякими своїми рядками з власної біографії. Пишете, що Ваша рідна мова була мадярська, тепер працюєте на ниві української освіти в Румунії, але в той же час під час перепису наполягали, щоб Вас записали єврейкою... Так хто ж Ви, кінець кінцем, з національности? Єврейка чи що? Не подумайте тільки, що я антисемит! Навпаки, я вважаю, що, коли люди інших національностей приходять працювати в іншу, а надто в гноблену чи відсталу культуру, це йде на користь цій культурі: візьміть російську літературу — хіба основоположниками її справжньої класики були не Пушкін-арап, Лермонтов-шотландець, Гоголь-українець? Я низько вклоняюсь перед пам'яттю єврейки-філолога Олени Курило, що своєю книжкою «Уваги до сучасної української літературної мови» очистила нашу мову від полонізмів та русизмів!

Але вертаюсь до початку Вашого листа. Чому Ви вважаєте за можливе не додержуватись усталених нормативів нашої мови щодо кличної форми власних імен, і робите тільки ласку мені, вдаючись до такої «неелегантності»? Далебі, не збагну! Вживання форми не по-батькові — це старовинна наша особливість зовсім не позначена польським впливом; навпаки, саме вживання по-батькові це вплив російської мови, починаючи з часів Мазепи, якого стали величати «Іван Степанович» саме через його близькість до російських справ і в народі його звали за прислужника Москві геть аж до його переходу на бік шведів. А чи знаєте Ви, як було по-батькові Богдана Хмельницького, Северина Наливайка та інших видатних постатей нашої історії? Ото ж бо!

Мені спало на думку, чи не образились Ви за мої мовні зауваження? Але повірте мені, що я це робив і роблю з міркувань, бодай найменшою мірою применшити Вашу ерудицію та ту величезну культурну роботу, що Ви проводите серед української людності в Румунії. Я виходжу з того, що, які знання з нашої мови міг дати Вам філологічний факультет Харківського університету, коли спостерігалася згубна тенденція штучно наближати українську мову до російської. Особливо це далося взнаки з літерою Ґ, яку зовсім скасовано, тоді як ця літера означає окремий звук і є слова, що відрізняються цим звуком і

цією літерою на письмі, наприклад «грати» і «ґрати», «гніт» і «ґніт», що призводить інколи до кур'йозів: Михалковський «Большой фитиль» перекладено на «великий гніт», що в перекладі на російську означало «большой гнет»... Ви пишете: «... якій недавно *сповнилось* 88 років». «Сповнитись» це те, що по-російському «наполняться» («Чимала Маріїна хата почала *сповнюватись* дівчатами». Неч.-Лев.). А коли йдеться про літа, то треба вдаватись до дієслова «минати» («Мені тринадцятий *минало,* я пас телята за селом». Т. Шевч.). «Вона об'явила себе *німкою*», а треба — німкенею, так само як грекинею тощо. «У них було невелике *помістя*». Мабуть, — маєток? «Це їм полегчить *подальше* навчання». А чому — не *дальше* навчання? Так само, як є прислівники «далі» й «подалі», є й прикметники «дальший» і «подальший», залежно від контексту. «Щоб ви мали *уяву* про тутешню літературну продукцію». На російське слово «представление» у нас є два слова: «уява» й «уявлення», де перше означає здібність нашого мозку — уявляти, а друге — продукт діяльності цієї здібності; отож у даному контексті треба було б написати — «уявлення». Якщо ці мої мовні зауваження, крім прикрості, не дають Вам більше нічого, я припиню їх у дальшому листуванні; якщо маєте від них якусь користь, я робитиму їх і далі.

Мене дивує, що Вас приємно вражає моя звичка писати те, що я думаю. А хіба може бути якось інакше для звичайної порядної людини, до числа яких я зараховую й себе (вибачте за сміливість!). Я не тільки пишу, а й говорю те, що думаю, хоч це інколи завдавало мені неабияких прикростей...

Прошу передати привіт Вашому чоловікові.

З пошаною

Б. Антоненко-Давидович

№ 5

Київ, 3 жовтня 1981 р.

Високошановна п. Магдалино!

Дякую за листа, що, як можна догадатися з Бухарестського штемпеля, надісланий 3 вересня, я днями одержав. Я таки справді давно не писав Вам та й від Вас не мав вістей, інколи думаючи, чи не образились Ви на мене за мої мовні зауваження. Щодо мене, то я майже все літо хворів, що не дивно в мої 82 роки віку: маю хронічне запалення легень, не рахуючи загального склерозу, що дуже позначається на моєму серці, та інших старечих недуг. Взагалі дивуюсь, як то я затримався так довго серед живих, коли було стільки сприятливих нагод покинути цей «кращий із світів» наш земний світ...

Дуже радий, що Ви надумали не сперечатися з основними вимогами української граматики, хоч із сучасним її правописом я сам сперечаюсь і навіть років з 10 тому написав спеціяльну статтю про один її хибний пункт. Ідеться про літеру Ґ (g), скасовану ще з 30-х роках за вказівкою такого відомого мовознавця, яким був тоді Постишев. Стаття моя, опублікована в «Літературній Україні», звалась «Літера, за якою тужать». Чи Ви читали її коли-небудь? У ній мовилось про кончу потребу відновити літеру Ґ (g), бо в нашій мові є два звуки — Ґ (g) і Г (h), що ними тільки й відрізняються семантично зовні схожі слова, наприклад: «ґніт» і «гніт» (російське «фитиль» і «гнет», «угнетение») або «ґрати» (рос. «решотка») і «грати» (дієслово «играть»). Негаразд у цьому правопису і з родовим відмінком іменників із закінченням на приголосну. Ну який же українець скаже: «Мені треба сол*і*» замість: «Треба сол*и*»! Те ж саме стосується таких слів, як «промисловість», «випадковість» тощо. Моя стаття

про літеру Ґ (g) мала широкий відгук навіть поза межами України, але заступник директора Інституту мовознавства Русанівський своєю статтею (досить демагогічною, а не науковою) «Нема за чим тужити» припинив слушну дискусію, після чого — «воз и ныне там». Може, після недавньої смерті директора Інституту Білодіда ця проста проблема буде розв'язана, але це залежатиме від нового директора Інституту.

Моя книжка «Як ми говоримо» мала три видання: наше, радянське, та ще два видання в США. Останнє видання видало якесь філологічне товариство. Мені дуже цікаво, про яке саме видання пишеться рецензія, про яку Ви згадуєте, і я буду вельми вдячний Вам, коли Ви щось про це мені напишете.

Відповідаю на Ваше запитання про «Благбаз», яке Ви натрапили у вірші Сосюри й не зрозуміли. Перед другою світовою війною, за часів НЕП'у, в центрі Харкова стояла Благовіщенська церква, навколо якої був Благовіщенський базар, або скорочено «Благбаз», подібно до того, як у Києві Єврейський базар звався скорочено «Євбаз». Зрозуміли? Сосюра хотів сказати словами «Моє серце — Благбаз у часи *військового* комунізму» про той душевний розгардіяш, що панував у ньому, як і на Благбазі, де тоді раз у раз розганяли всякі базари. Сосюра допустився помилки, написавши «військовий» замість «воєнний комунізм», бо він був під час громадянської *війни,* а не здійснювався самими військовими.

Дозвольте зробити Вам маленьке мовне зауваження (звісно, не на докір, а з найкращими побажаннями до Вашої доброї мови). Ви зловживаєте словом «подібний»: «*подібні* огріхи», «*Подібні* томики Тичини й Рильського», тоді як в обох випадках треба було б написати: «*такі* огріхи», «*такі* томики Тичини й Рильського», бо слова «подібний» треба вживати тоді, коли є справді подібність або схожість, наприклад: «вони *подібні,* як брат і сестра», «Цей твір нового поета так *подібний* своєю тональністю до поезії Рильського, що можна подекуди подумати про плагіат».

До всіх своїх прикростей у здоров'ї маю ще клопіт із зором — дегенерацію сітківки, через що, за вимогою лікарів-офтальмологів, читаю дуже мало, та й то, крім окулярів, мушу вдаватись до лупи. Дарма що в травні я лежав у очній лікарні, але в листопаді доведеться лягати туди знову на місяць для регенерації сітківки, бо для мене очі — все... Сподіваюсь, що до того часу я одержу від Вас листа.

Привіт Вашому чоловікові!

З пошаною і приязню

Б. Антоненко-Давидович.

Публікацію підготував Микола ЧАБАН.

In Memoriam

ЛЕВ ЮСТИМОВИЧ БИКОВСЬКИЙ

(10.IV.1895 — 11.I.1992)

«Як книгознавець, я жив і діяв у "службах українській книжці" і був під впливом Ю. Меженка та інших визначних бібліографів. Також я цікавився українською історією в обсязі південно-східньої теорії розвитку українського народу».

Лев Биковський, «Український Історик», том 18, 1981, стор. 19.

Інж. Лев Биковський (1895-1992)

Дня 11 січня 1992 відійшов у вічність бл. п. доцент Лев Биковський у місті Денвері, стейт Колорадо, видатний будівничий української національної культури і українського наукового життя в Европі й Америці. Відійшов на 97 році життя заслужений бібліолог-бібліограф, блискучий мемуарист, видатний журналіст, інженер-економіст і великий ентузіяст Українського Історичного Товариства. В Денвері він прожив понад 38 років свого трудолюбивого життя з своїм найближчим життєвим другом і дорадником — дружиною п. Марією Биковською, яка довгими роками опікувалася здоров'ям Лева Юстимовича і заразом створила відповідну атмосферу для його діяльности і наукової творчости. Інж. Лев Биковський був правдивим ідеалістом наукової праці, а ця настанова вимагала великого зусилля і систематичної праці. Гармонійне, щасливе родинне життя Лева і Марії Биковських повністю сприяло многогранній творчості науковця.

Смерть Лева Биковського — це великий удар для Українського Історичного Товариства. Помер не лише наш найстарший, заслужений дійсний член, але один з відданих співробітників «Українського Історика» і автор численних праць, виданих УІТ. Не менший це удар для автора цих рядків, який нав'язав близьку співпрацю з Левом Юстимо-

вичем ще в 1950-их роках, яка з часом перемінилася в щиру дружбу. Ще в 1981 році Лев Биковський писав:

> «...він [Л. Винар] часто відвідував мене в Денвері. Під час цих побачень виявилося, що зустрінулися двоє світоглядово співзвучних осіб... д-р Л. Винар... жив і діяв у "службах українській історичній науці" ...Був під впливом головно Михайла Грушевського, Олександра Оглоблина та інших визначних істориків. Як книгознавець, я жив і діяв у "службах українській книжці" і був під впливом Ю. Меженка та інших видатних бібліографів. Отже зустрінулися ентузіясти української історії і книгознавства»[1]

Ця коротка стаття-некролог — це лиш невеликий, але щирий вислів подяки Покійному за його службу українській культурі і його допомогу в розбудові УІТ і «Українського Історика».

Лев Биковський народився 10 квітня (за стар. стилем) 1895 року в селі Вільхівці на Звенигородщині, в родині Юстима і Анни Биковських. Його батько Юстим Петрович був, як згадував у своїй автобіографії Л.Б., «службовцем-лісничим». В роках 1905 до 1912 Л. Биковський вчився в Комерційній Школі у повітовому місті Звенигородці на Київщині, що її закінчив із відзначенням срібною медалею. Вже тоді належав до українського гуртка, і був під впливом Юрія Вовка, сина видатного українського антрополога Федора Вовка. Саме тоді перейшов ґрунтовну школу національного самоосвідомлення, що стала основою його пізнішої громадсько-патріотичної діяльности. Впродовж 1912-1914 років Лев Биковський студіює на металюргічному відділі Петербурзького Політехнічного Інституту, а заразом бере участь в житті української громади в Петербурзі. Тоді нав'язав співпрацю з В. Садовським, П. Стебницьким, П. Зайцевим, Ф. Вовком, О. Лотоцьким і іншими видатними українськими діячами, які працювали в українському клюбі «Громада». Важливо відзначити, що в той час Лев Юстимович став бібліотекарем Української Студентської Громади в Інституті і вже тоді, правдоподібно, присвятився «службі українській книжці» і українській книжній культурі, яку уважав основою української національної культури.

У 1914/15 академічному році Лев Биковський студіював в Лісному Інституті у Петрограді і тоді став заступником голови Української Студентської Громади в Інституті. Одночасно став членом тайного українського студентського «Інформаційного Бюра», що координувало працю численних українських студентських громад, що діяли в різних високих школах Петрограду. Тоді повністю віддався українській громадській праці. Під час Першої світової війни, Лев Биковський відбував військову службу, як «воєнно-зобов'язаний», десятник воєнно-дорожного відділу Міністерства Внутрішніх справ (1915/16), а в наступних двох роках працював, як інжінерний технік на Закавказькому російсько-турецькому фронті. Тоді перебував у Трапезунді, де став одним з органі-

[1] Лев Биковський, «Наша співпраця: риски до портрету Л. Винара», *Український Історик,* том 18, 1981, стор. 19.

заторів Української Громади (1916-1918). Важливо відзначити, що в 1917 році Лев Юстимович започаткував свою публіцистичну творчість — його перші статті з українською тематикою появилися в газеті «Вісти Української Громади м. Трапезунду», а також в «Українських Вістях Закавказзя», що появлялися в Тбілісі. Так започаткував молодий діяч свою журналістичну працю, що тривала майже до кінця його життя.

В січні 1918 році Лев Биковський повернувся до Києва де був урядовцем Міністерства Закордонних Справ УНР і повністю включився в розбудову української держави. Про цю київську добу він залишив цінні спогади «Книгарні-бібліотеки-академія» (Мюнхен, 1971) в яких згадує, що в національно-державному відродженні він був «маленьким коліщатком» у тому складному і чудовому будівництві» (стор. 11). В Києві він захопився бібліотекарством і з перервами працював у Національній, а згодом Всенародній Бібліотеці України при Українській Академії Наук. Тоді познайомився і співпрацював з академіками Є. Єфремовим, П. Тутковським, проф. О. Грушевським, акад. А. Кримським і іншими провідними будівничими української національної культури. В 1919 році Лев Биковський ближче запізнався з Юрієм Меженком, першим теоретиком наукової бібліографії в Україні і від того часу, як згодом писав, діяв у «службах українській книжці». Під його впливом за відносно короткий час Лев Юстимович став видатним українським бібліологом, який продовжував майже до кінця свого життя кращі традиції українського наукового книгознавства і бібліографії.

В 1921-22 роках Лев Юстимович проживав у Варшаві, де був студентом філософії Варшавського Університету, і одночасно закінчив курс бібліотекознавства у Варшавській Публичній Бібліотеці. Під кінець 1922 року переїхав до Чехословаччини і студіював на Економічно-Кооперативному Факультеті Української Господарської Академії. Рівночасно Лев Биковський поширював теоретичне знання бібліології під керівництвом проф. Ладіслава Жівно, директора Чехословацького Бібліографічного Інституту і директора Чехословацької Національної Бібліотеки. У 1927 році молодий науковець закінчив студії в УГА з титулом інженера-економіста.

Від 1928 року до осени 1944 років інж. Лев Биковський проживав у Варшаві де працював у Варшавській Публічній Бібліотеці, яку згодом очолив. Там одружився в 1937 році з д-р Маврицією Скаржинською роду Ґолачковською, яка пізніше померла в Німеччині в 1946 році.

Можна, без перебільшення, ствердити, що цей «Варшавський період» був головним в науково-дослідчій бібліологічній праці Лева Биковського, який видав багато праць, присвячених вступові до книгознавства, бібліотечній педагогіці, теорії, бібліографії, публічним бібліотекам в совєтській Україні разом появилося понад 15 праць. Аналізу професійної і наукової праці видатного нашого бібліолога подано в маґістерській праці Йоанни Грабовської (Joanna Grabowska) *Leona Bykowskiego konsepcja ksiegoznawstwa i bibliotekoekoznawstwa* (Вроцлав, 1974)

Проф. К. Міґонь, сучасний провідний польський бібліолог, уважає, що Лев Биковський був одним з найвидатніших «польсько-українських книгознавців», який розвинув теоретичну основу бібліології.

Під час побуту в Варшаві науковець співпрацює з професорами Іваном Огієнком, Олександром Лотоцьким, бібліографами Володимиром Дорошенком, Є. Ю. Пеленським і іншими науковими діячами і будівничими української культури. У 1938/39 роках він близько співпрацює і дружить з д-р Юрієм Липою, провідним мислителем і публіцистом та громадським діячем.

Вони спільно заснували Український Чорноморський Інститут, що його очолив проф. І. Шовгенів, а секретарем став інж. Л. Биковський. Пізніше він став співзасновником Українського Суходільного й Океанічного інститутів.

Без перебільшення можна сказати, що Лев Юстимович був одним з найкращих знавців життя і творчости Юрія Липи, якому присвятив численні дослідження.

Від січня 1945 року вчений перебував у Німеччині де проживав в різних таборах Д-П. В цьому переходовому періоді включився він в розбудову новоствореної Української Вільної Академії Наук, в якій очолив Книгознавчу Комісію. В тому часі також відновив діяльність Українського Чорноморського Інституту. В тому часі появляються численні праці Лева Биковського про Юрія Липу, українські бібліотеки і біографічні нариси, присвячені Іванові Шовгеневу, Василеві Кузеву, окремим питанням української історії і економічної географії.

У 1949 році інж. Биковський прибуває до Нью Йорку і стає членом управи новозаснованої УВАН у США. Він був секретарем Книгознавчої Секції і безпосередньо причинився до створення Чорноморської Комісії УВАН, яку очолив проф. Олександер Оглоблин, а секретарем обрано Л. Биковського, який опісля став заступником голови комісії. Можна ствердити, що науковець звернув свою увагу на систематичне дослідження українського чорноморського простору і української чорноморської доктрини.

В 1950 році Лев Юстимович одружується з панею Марією Ковальською з роду Кікець, яка, як вже згадано, зуміла створити творчу атмосферу і тепле родинне вогнище, що сприяло науково-організаційній і творчій праці вченого. У 1954 році Лев і Марія Биковські переїхали до Денверу, Колорадо, де прожив він аж до кінця свого життя. Покійний працював в Денверській Публічній Бібліотеці і рівночасно займався науково-організаційною працею. Тут в першу чергу треба підкреслити, що Лев Юстимович був ініціятором Денверської Групи УВАН, її незмінним науковим секретарем, а головою став проф. Володимир Тимошенко. В 1974 році Президент УВАН проф. Олександер Оглоблин з нагоди відзначення Денверської Груп писав:

«Управа УВАН високо цінить Ваші зусилля й досягнення в організації української наукової праці на Заході США, які кладуть міцні підвалини для

утворення Західно-Американського Осередку нашої Академії» (Лист проф. О. Оглоблина з 15.X.1974 р.).

Докладніше про УВАН в Денвері подано в праці Л. Биковського *Двадцять літ науково-організаційних зусиль на Заході ЗСА (Денверська Група УВАН) 1954-1974* (Денвер, Коло., 1974). Саме тоді автор цих рядків співпрацював з інж. Левом Биковським в УВАН, а також ми спільно відновили діяльність Українського Бібліологічного Інституту, який головно займався науково-видавничою діяльністю. У 1963-1964 роках він став близьким співробітником новоствореного ж. «Український Історик» і членом м-основником Українського Історичного Товариства. Лев Биковський до кінця свого життя був великим ентузіястом УІ-УІТ і якнайбільше допомагав в розвитку журналу й Історичного Товариства, як один з найближчих співробітників. Він був членом Управи, а згодом головою Контрольної і Номінаційної Комісій УІТ. З великою вдячністю згадую вклад і допомогу Лева Юстимовича в розгорненні діяльности українських істориків і у виданні ж. «Український Історик». Він був дійсним членом і членом-меценатом УІТ. Як вже було згадано, в «Денверському періоді» життя, Л. Биковський проявив велику науково-організаційну діяльність, що зосереджувалася біля трьох наукових осередків: УВАН у США, УІТ і Український Бібліологічний Інститут. В тому часі появився цілий ряд досліджень і спогадів дослідника. Зокрема треба згадати його біо-бібліографію *У службах українській книжці* (част. І., Український Бібліографічний Інститут, 1972), *Книгарні-бібліотеки-академія. Спомини (1918-1922),* УІТ, 1971, *Ваймарські часи.* Спомини з 1945. (УБІ, 1970), монографії про Соломона І. Ґольдельмана в українській і англійській мовах, *Від Привороття до Трапезунду.* Спомини, 1985-1918 (УІТ, 1969) і багато інших праць, присвячених історичній, бібліографічній і книгознавчій тематиці. Треба згадати, що УІТ започаткувало окрему серію «Мемуаристика» виданням спогадів Лева Биковського в 1969 році. На сторінках «Українського Історика» появилися різні його дослідження і спогади, з яких згадаємо «Юрій Іванович Липа» (1964-65, ч. 4, 1964, ч. 1-2, 1965), «Професор Василь Дубровський, 1897-1966» (ч. 1-2, 1966), «Мої зустрічі з Сергієм Єфремовим» (ч. 1-4, 1976), «Михайло Олександрович Міллер, 1883-1968 (ч. 1-4, 1968) і цілий ряд інших праць. Праці дослідника появлялися у виданнях УВАН, Інституту Дослідів Волині, Українському Технічно-Господарському Інституті, Українському Євангелицькому Об'єднанні в Північній Америці і інших. Крім того Л. Биковський був вийнятково талановитим журналістом і його численні статті друкувалися в українській пресі в Америці, Канаді і Европі. Повний опис тих видань поданий в першій друкованій частині автобіографії Лева Биковського *У службах українській книжці* і в другій ще недрукованій частині автобіографії, що має появитися в короткому часі. Треба згадати, що Професорська Рада Економічного Факультету УТГІ надала Левові Биковському в 1971 році ступінь доцента з ділянки книгознавства. У

своїй праці він був великим педантом і точно виконував усі зобов'язання. Крім того Лев Биковський, не зважаючи на скромні матеріяльні засоби, завжди закуповував різні українські видання і висилав їх до різних країн в Европі і Азії. Він розумів вагу друкованого українського слова і значення української книжкової культури. Також треба підкреслити основну рису характеру Лева Юстимовича — його вийняткову чесність у всіх ділах, в яких він брав участь і повну відданість ідеї самостійности і незалежности української держави. Він був відданий традиціям Української Народньої Республіки, як першої української демократичної держави в 20-му столітті.

11-го січня 1992 р. перестало битися серце Лева Юстимовича Биковського — одного з видатних творців української національної культури. У спадщині залишилися цінні рукописи — обширна студія про Юрія Липу і другий том автобіографії. Віримо, що ці праці незадовго побачать денне світло, і це буде тривалим відзначенням пам'яті вченого. Також плянується видання його вибраних праць в Україні.

Свого часу Олександер Петрович Оглоблин писав, що Лев Биковський виніс на чужину три коштовні речі-скарби, які зберіг на все життя: Любов і посвята до українського друку — книжної культури; ідею українського простору; любов і відданість своїй вічній батьківщині — Україні. Це глибока характеристика Покійного. Тут можна б ще додати його відданість розбудові української науки, зокрема творенню наукових осередків поза межами України для розбудови наукового українознавства. Рівночасно вклад доцента Лева Биковського в міжнародню науку книгознавства є тривалий і заслуговує на окреме дослідження, подібно, як і інші ділянки його творчости і діяльности.

Лев Юстимович Биковський повністю виконав свій обов'язок перед українською нацією як будівничий української національної культури і патріот своєї Батьківщини, якій віддав свій труд, своє життя і свою творчу працю.

Любомир Винар

БЛ. П. ВАСИЛЬ РОСТУН

(12.II.1906 — 18.VIII.1993)

Вісімнадцятого серпня 1993 року заснув на віки, на 87 році свого життя, в Чікаґо, США інж. Василь Ростун, видатний суспільно-громадський діяч і великий жертводавець на культурні і суспільні цілі. Поховано його з української православної церкви св. Володимира в п'ятницю 20 серпня на кладовищі Елмвуд в Ривер Ґров побіч його дружини д-р Тетяни Ростун, яка померла в кінці 1986 року.

Інж. Василь Ростун, 1906-1993. Член-фундатор УІТ.

Інж. Василь Ростун був членом-фундатором УІТ, а також будівничим Видавничого Фонду Михайла Грушевського при УІТ, на який зложив 51 тисячу долярів. Це найбільша пожертва, яку УІТ одержало протягом свого існування. Цей Фонд призначений на видання творів М. Грушевського, а також досліджень про життя і діяльність найвидатнішого українського історика. Фундатор зложив цей добровільний даток з нагоди відзначення 70-ліття Української Центральної Ради, рівночасно відзначуючи пам'ять його дружини бл. п. д-р мед. Тетяни Ростун (1911-1986), вірної подруги в його життєвій мандрівці. В 1987 році він також встановив видавничий фонд ім. Тетяни і Василя Ростунів, при Українському Науковому Інституті Гарвардського Університету, пожертвувавши 56 тисяч долярів. Менші пожертви інж. Ростун зложив на УВАН у США, Фонд Івана Багряного, на катердру св. Володимира в Чікаґо, на видання спадщини Володимира Винниченка, ОДУМ в Чікаґо, Консисторію УАПЦ, газету «Українські Вісті» (Детройт) і інші цілі. Василь і Тетяна Ростуни щедро жертвували на українські установи і видання і стали видатними меценатами-будівничими української культури, жертвуючи понад 130 тис. долярів.

Василь Ростун народився 12 лютого 1906 року в селі Усівка, Пирятинського району на Полтавщині. Він походив із старого козацького роду. Його батька розстріляло ЧК в 1919 році, а його постійно переслідували, арештовували, викидали з вищої школи, куди він записувався різними способами та тримали понад два роки в тюрмах в різних містах України (Літинськ, Вінниця, Київ, Артемівськ (Донбас) та інших місцевостях. В Артемівську переніс страшні тортури, подібні до тих, що описує Іван Багряний в книзі «Сад гетсиманський», казав своїм друзям В. Ростун. Але він «не розколовся», і як прийшов Яґода, був звільнений з тюрми в 1935 році. Але й далі не давали праці, не дозволяли жити, де жила дружина, мав вовчий білет і жив в багатьох містах нелеґально на «волі».

Закінчив він Полтавський Сільсько-Господарський Інститут в 1930 р. з великими труднощами. Його переслідували, як «ворога народу». Не легша доля спіткала його дружину Тетяну з роду Одуденко, з якою одружився в 1932 році. Василь Ростун працював в однім місті, дружина вчилася в другому, а як народився їх перший син у Києві, він жив в ще іншому місті, яким опікувалася тітка дружини Ростуна. В 1937 році НКВД арештувало вагітну Тетяну з другою дитиною. Її допитували, де переховується її чоловік, якого вони шукають. Катували та торторували ї в тюрмі й убили в утробі матері семимісячний плід-сина. Їх малолітнього, 5-и річного сина, забрало НКВД разом з його опікункою тіткою, й вивезли на Сибір чи в іншу місцевість, де по них і слід захолов. Ніколи не розшукали свого сина.

В серпні 1941 р. він знову з'єднався з своєю дружиною, з якою прожив до кінця життя. За німецької окупації України Василь Ростун працював за професією районовим та окружним землевпорядником. Під кінець серпня 1943 року вирушило подружжя Ростунів запряженим кіньми возом на Захід. З Проскурова, товарним потягом виїхали до Кракова, а звідти німці забрали їх до переходового табору, щоб спрямувати на працю до Німеччини. Після закінчення війни подружжя Ростунів проживало в різних таборах. Покійний був активним суспільно-громадським діячем, який особливо допомагав розвиткові культурно-освітнього життя української громади. Ще в 1946 році його вибрали культурно-освітнім референтом в таборі Оберсдорф, а рік пізніше зорганізував він українську гімназію в таборі Лютензее, в якій вчив географії. З того часу він став членом Українського Національно-Державного Союзу (УНДС) — політичної партії, яка продовжувала традиції УНРеспубліки і безпосередньо пов'язувала його з політичним заповітом Головного Отамана Симона Петрлюри. Опісля В. Ростун став великим прихильником Української Революційної Демократичної Партії (УРДП), яку очолював Іван Багряний. Треба також згадати, що в таборі Міттенвальд він був головою Товариства сприяння УНРаді.

Після приїзду до Чікаґо в 1950 році інж. Ростун включився в церковне і громадсько-політичне життя українців в цьому великому осередку «Американської України». Він багато років був головою Демо-

кратичного Об'єднання Бувших Репресованих Українців Совєтами (ДОБРУС), членом політичної ради при ГУ ДОБРУС, а також багато років був головою Товариства Прихильників УНР, заступником голови управи Об'єднання громадських демократичних українських організацій Чікаґо. Його стараннями 1953 р. було відзначено 20-ту річницю трагічного голоду в Україні в чому взяли участь всі організації, а також визначні представники політичного американського світу. В 1951 році він був ініціятором загально-громадського відзначення Вінницької трагедії. Він був головою Комітету Оборони Волковця. Ця справа виникнула тоді, коли родина Волковців в Чікаґо подала прохання про громадянство США і висловила бажання виправити в своїх документах неточності, неправильне місце народження. Їм загрожувала депортація (згідно з договором у Ялті, всі громадяни СССР підлягали примусовій депортації «на родіну»). Завдяки діяльності комітету оборони і адвокатові д-р Романові Смукові, федеральний суд виніс рішення (30.8.1956), яке дало змогу виправлення місця народження під час того, як бралося американське громадянство. В справу оборони Волковця інж. Ростун вклав багато часу і енерґії. Багато людей з східних і центральних земель України використало цей закон.

Василь Ростун поступово почав відходити від великого громадського навантаження в 1980 році, коли захворіла його дружина й потребувала постійної опіки. Пізніше й він сам почав нездужати, хворіти, а останні два роки був прикутий до свого мешкання. Ним опікувалася його внучка з України, до останніх днів його життя.

Хай американська земля цьому меценатові української культури буде легкою, хоч за життя він мріяв увесь час про свою рідну Полтавщину.

Олексій Коновал

ПАМ'ЯТІ ІНЖ. ВАСИЛЯ РОСТУНА

Смерть бл. п. інж. Василя Ростуна — це велика втрата УІТ і української громади в Чікаґо та українців в Америці. Він повністю розумів вагу діяльности Українського Історичного Товариства, як також журналу «Український Історик». Пригадую, як інж. Ростун у наших розмовах завжди підкреслював, що в молодих роках виховувався на історичних працях М. Грушевського, які мали вирішальний вплив на формування його національного світогляду. Саме тому зложив він княжу пожертву на Видавничий Фонд М. Грушевського ім. Тетяни і Василя Ростунів з вірою, що він розбудується й іншими пожертвами нових меценатів УІТ. В цім напрямі він бажав допомогти, але підірване здоров'я вже не дозволило на громадську діяльність. Василь Ростун був великим ідеалістом і патріотом України, якій присв'ятив своє життя і свою многогранну діяльність. Він уважав, що праця українських істориків вийнятково важлива, якщо ідеться про відтворення справж-

ньої історичної метрики українського народу і його історичного розвитку в державних і бездержавних періодах існування. Також ішлося про виправлення всіх фальшивих концепцій історії України, пропагованих совєтськими і деякими західними істориками.

Саме тому інж. Василь Ростун став членом-фундатором УІТ. Він належав до відносно невеликого гурта будівничих української національної культури і українського суспільно-гормадського життя. Ще давніше я просив його записати спогади з його життя на маґнітну стрічку, і він обіцяв це зробити. Вірю, що дещо з цього задуму зреалізовано, хоч останні роки нашого Фундатора були важкі.

Президія УІТ відзначує тривалий вклад інж. Василя Ростуна в науково-видавничу діяльність Товариства і заразом складає глибокі співчуття Родині Покійного. Ми втратили великого ентузіяста УІТ і приятеля українських істориків. Його допомога в розбудові грушевськознавства є унікальна і заслуговує на якнайбільше признання. Вічна Йому пам'ять!

Любомир Винар

ПРОСИМО УСІХ ЧИТАЧІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» СТАТИ БУДІВНИЧИМИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ І ЗЛОЖИТИ ОДНОРАЗОВУ ПОЖЕРТВУ НА ФОНД ІМ. М. ГРУШЕВСЬКОГО І ФОНД «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА».

Рецензії, огляди

Збірник тисячоліття християнства в Україні 988-1988. Зредагували Олександер Баран і Олег В. Ґерус, Вінніпеґ, Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1991, стор. XIII + 282.

Тематика збірника заторкує питання з ділянки історії, літератури й мистецтва, що вимагає окремих спеціялістів-рецензентів для деяких статтей. Наша рецензія ограничується радше до науково-інформативного характеру. Після подяки й подання змісту збірника подано «Вступ», в якому представлено коротко хід еволюції релігійної думки ранньо-української людини та заторкнуто питання ґенези християнізму на ранньо-українському грунті в ґеополітичних і культурних умовах між Сходом і Заходом. В парі з тим автор старається відповісти на питання, що дало християнство українському народові крім віри (історичне проіснування, об'єднання етно-психо-культурного й національного характеру, «гуманізацію» соціо-народного аспекту, релігійно-церковний вплив на освіту й культуру). Це більш-менш компоненти, які складаються на збірне поняття християнської цивілізації. У «Вступі» можна завважити дискретні нотки раціоналізовання трансцендентальних понять, а ставити разом «єврейську та мусулманську релігії» під одну мірку — не зовсім вірно, бо старозавітній монотеїзм (ягвізм) це пролог до новозавітньої христології, чого не можна сказати про релігію ісляму, історично молодшу від християнства, абстрагуючи вже від теологічно-ідеологічних критерій оцінки.

Збірник починається вельми цікавою (і інтриґуючою своєю оригінальністю!) студією нашого видатного медієвіста, Юрія Книша п.н. «Таємниця початкової Руси в Києві», який слідами за нашим видатним істориком, М. Брайчевським старається віднайти нитку Аріядни в лябіринті скомплікованої проблематики ґенези державної організації Київської Руси. Оригінально-цікавою являється його концепція етимологічного походження назви «Русь», згідно з автором пов'язаного з іранським поняттям соціо-класового (провідна верства), а не державно-національного змісту. А концепція відносно назв Аскольда й Дира вносить в науку революцію поглядів на проблему історичности згаданих постатей. Автор схиляється до концепції «імпортованої» державної організації на ранній русько-український грунт зі сторони хозарської верхівки. Це досить оригінальний варіянт з проблематики ґенези державної організації над Середнім Придніпров'ям, незалежний від концепцій норманізму й антинорманізму. Всеж таки той варіянт не мусить колідувати з наявністю активної ролі льокальних факторів у процесі творення підвалин державної організації, правдоподібно в такому чи іншому контексті з ранньоісторичним феноменом міжплемінно-полі-

тичного союзу антів, як на той час своєрідного політично-державного прототипу державної організації над Дніпром. Для вдумливого історика існують історично-логічні підстави допускати погляд, згідно з яким на фоні процесу творення державної організації Київської Руси крім основних, льокальних як на той час політично активних і релятивно державно творчих чинників, діяли також і зовнішні фактори як компоненти даного процесу: іранські, організаційно й економічно досвідчені хозарські та військово-наємні норманські, які у відносно скорому часі стопилися у старо-українському субстраті. Заходить питання, чи згадані концепції шановного автора належить розглядати як уже науково зрілі й остаточно сформульовані тези, чи вони находяться ще в початкових студійних фазах і вимагають завершуючих дослідів, щоби вийти з рамок гіпотетичних міркувань. Наукова репутація автора промовляє радше за тим, щоби рахуватися з його поглядами, які можуть бути близькими до наукової правди в самому концептуальному аспекті та брані до уваги в науці навіть при постуляті більш чи менш застосованого методу mutatis mutandis. В кожному разі його варіянт розв'язки питання ґенези державної організації Київської Руси являється ближчим до реального стану етно-політичних відносин на фоні історичного процесу початкових століть середньовіччя в територіяльних межах південно-східніх просторів Европи чим претенсійний, але квестіонований науковою критикою неонорманський варіянт, виложений недавно в публікації О. Пріцака *Origin of Rus'*. Студія Ю. Книша написана з обширним і цінним науковим апаратом, що збільшує її наукову вартість.

У своїй цікавій статті п.н. «Причини прийняття християнства Володимиром Великим» історик, Олександер Баран висловлює думку, що крім політичних і економічних факторів прийняття «нової віри» належить брати до уваги ще й психо-морально-еклезіястичний стимул Володимира як претендента на патримоніяльного володаря (поняття влади візантійського імператора як намісника Бога на Землі) з моральною відповідальністю за духове добро своїх підданих. Цінна праця нашого вельми заслуженого вченого, Михайла Брайчевського п.н. «Об'єднувальні тенденції в Південній Русі XII-XIII ст. (політичний план Романа Мстиславича)» представляє картину історичного обличчя Руси XII-XIII ст. з її складним політичним станом відосередніх і доосередніх тенденцій та персонально-родових і династичних амбіцій і претенсій в умовах процесу феодального роздріблення та з другої сторони намагань збереження верховної влади Київського центру. Автор розглядає політичний план князя Романа Мстиславича як аналогію до взірця запозиченої концепції з німецької державної структури курфюршеств, приміненої до східньоевропейського етно-історичного моделю з узглядненням льокальних, удільно-княжих відносин та існування Південної Руси (Україна), Північно-Західньої Руси (майбутня Білорусь) та Північно-Східньої Руси (майбутня Московщина). Стаття Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) п.н. «Церква під монголами в XIII-XIV ст.» пригадує жахливу жорстокість монголів у часі воєнних дій і з другої

сторони їхню терпимість у відношенні до інших релігій, отже й до Православної Церкви в мирному часі, коли землі України находилися під монгольською зверхністю. О. Атанасій Пекар у статті «Церковна політика мадярів на Закарпатті» представив методи в намаганнях мадяризовання руської (української) Католицької Церкви та болючі для українства наслідки такої політики. Цікава й місцями зворушлива стаття Андрія Качора п.н. «Роля духовенства і Церкви в економічному відродженні Західної України». Тут на з'ясованому тлі національно-культурного відродження галицької вітки України представлено великий вклад праці духовенства на полі початків і розвитку економічного життя та досягнень галицького українства. У статті п.н. «Релігійні і соціяльні проблеми української католицької Церкви в Канаді» Олександер Баран насвітлює початки і розвиток церковного життя в трудних умовах першого ставлення кроків через брак священиків та згодом після прибуття до Канади більшої кількости священиків та зорганізовання мирянського руху, що співпрацював з церковним проводом.

Після матеріялів з історичною тематикою наступає друга частина — розділ літератури. Магдалина Ласло-Куцюк опрацювала цікаву й оригінальну своєю вдумливою аналізою літературознавчу студію п.н. «Шевченкові наслідування пророків», вносячи тим цінний причинок до шевченкознавства. В порівнанні з науковою вартістю статті, прощаємо авторці деякі нюанси можливо несвідомого раціоналізовання атрибутів старозавітнього монотеїзму в контексті «аналогій» з іншими релігіями античного Сходу. Мале спростовання відносно архаїчного стилю теократичної ідеї ранньоантичного жидівства: не пророк Самуїл переконував тодішніх жидів про потребу визнати над собою авторитет царя (стор. 134), але жиди самі устами своїх провідників зверталися до Самуїла, щоби помазав їм царя на взір інших народів, над якими панують царі. В статті п.н. «Москалева криниця» оком іронії «авторства Ярослава Розумного зреферовано інтерпретації інших дослідників, при чому автор подає й свою, наголошуючи значіння іронії і сатири, як основний стимул поета для написання тієї поеми. В статті находимо мабуть не зовсім продумане речення: «І Новий Завіт, і Біблія з своїми законами, конфліктами й суперечностями...» (стор. 161). Хіба Новий Завіт не належить до Біблії, що автор їх розділює? А дальше, що автор розуміє під «суперечностями» у старозавітньому каноні, а також і новозавітньому (які й де? — Ол. Д.), що в свою чергу заторкує проблему інспіраційного чинника, основного фактора Біблійної екзеґези, а в дальшій консеквенції християнського світогляду. Такий lapsus calami не пасує до Збірника, присв'яченого християнству. Олександра Черненко у статті п.н. «Християнський світогляд в експресіоністичній творчості Василя Стефаника» визначує світогляд письменника як синтезу двох основних компонентів: християнський на базі довговікового українського традиціоналізму й здорової селянської моралі та в пов'язанні з творчістю розвиненої на філософічній основі віри радше містичного ніж релігійно-доктринального аспекту. Це якраз те, чим «про-

свічені» мистці літературного пера відрізняються світоглядово від «звичайної» людини. Галина Мухина в своїй статті п.н. «Український експресіонізм» продовжує тему попередньої статті про Стефаника як експресіоніста на основі критичної аналізи, опінії інших літературознавців та епістолярної спадщини. Обі статті (Черненко і Мухина) — цінний вклад у студії над творчістю Стефаника. У статті Володимира Жили «Християнські мотиви в українсько-канадській поезії» самий наголовок виказує її тематику. Автор цитує деякі вірші (іменно радше вірші ніж поезії) та подає свої коментарі. Стаття Жили замикає собою розділ літературознавчої тематики, після чого наступає останній розділ — дві статті з домени мистецтва.

Богдан Стебельський збагатив збірник цінною працею п.н. «Вплив Галича на церковну архітектуру і скульптуру Володимиро-Суздальщини». Самі антропоґеоґрафічні й ґеополітично-міґраційні та психокультурні умовини північно-східної полоси Европи в евразійському калейдоскопі етнічної нестабільности з балто-угро-фінським населенням при змішуванні з північно-словянським напливовим елементом і етно-політично-культурній нестабільности й неспроможности на полі самостійних культурних надбань — промовляють за поглядом відносно імпортованого характеру церковного будівництва та архітектури й скульптури доби Боголюбського з більш заавансованих культурно територій, отже з українського Півдня. Стаття Романа Коваля п.н. «Українське церковне мистецтво в Канаді» представляє нам фахово картину діяльности представників нашого церковного мистецтва в діяспорі — на канадському грунті.

У збірнику поміщені цінні матеріяли, з яких не всі тематично пов'язані з тематикою тисячоліття Християнства в Україні. Положення України в границях християнської ойкумени між двома цивілізаціями візантійського Орієнту й романського Окциденту має ще вдячне тематичне поле до дослідів у мультиперспективному аспекті. Сама постать князя Володимира вимагає нової студії монографічного характеру, бо старші праці мають уже «свій вік». В публікації трапляються дрібні недотягнення коректи. В загальному треба привітати появу Збірника як цінної публікації з висловами признання для видавця — УВАН в Канаді та авторів. Наші дрібні завваги аж ніяк не применшують наукової вартости збірника.

Олександер Домбровський
(Нью Йорк)

Любомир Винар, *Силуети епох. Дмитро Вишневецький, Михайло Грушевський.* Історичні розвідки. Дрогобич: Відродження, 1992, 184 стор.

Книга Любомира Винара «Силуети епох» не лише перша опублікована на Україні праця видатного українського історика і професора Кентського державного та Українського Вільного університетів, але також й перше видання Галицького осередку Українського Історичного

Товариства, що появилося старанням дрогобицького вченого Євгена Пшеничного. У виданні вміщено дві монографії Любомира Винара «Князь Дмитро Вишневецький» і «Найвидатніший історик України Михайло Грушевський». Перша праця базується на розробці трьох проблем: ролі Д. Вишневецького як організатора українського козацтва; антитатарської політики Д. Вишневецького; з'ясуванні тотожності історичного діяча Вишневецького і героя народнього епосу Байди.

В роботі про Вишневецького (вперше виданій в Німеччині, 1964 р.) автор перш за все спростував тенденційне твердження радянської історіографії, згідно якого соціяльною базою українського козацтва були селяни та міщанські низи. При цьому повністю заперечувався вплив української аристократії на формування козаччини. На думку Л. Винара, українське козацтво постало з усіх верств населення України, починаючи від українського аристократичного середовища і кінчаючи селянством і взагалі народними низами. Для прикладу історик наводить імена київських воєвод кн. Дмитра Путятича, кн. Богдана Глинського, Остафія Дашковича та інших українських вельмож, яких він називає «хресними батьками» козаччини. Більше того, Л. Винар уважає, що українське козацтво без безпосередньої участі українських аристократичних родів не могло б стати, за відповідно короткий час, такою сильною організацією, яка відіграла згодом вирішальну ролю в суспільно-політичному житті України. Найбільшу заслугу Вишневецького в українській і взагалі східньо-європейській історії Л. Винар вбачає в організації та оформленні козацтва. Твердження М. Грушевського про те, що Вишневецький скінчив життя авантюристом, автор відкинув, як таке, що не відзеркалює в світлі історичних джерел повноти життєвої боротьби та ідейних прямувань Дмитра Вишневецького (стор. 20).

Чи не найбільшою заслугою Д. Вишневецького Любомир Винар вважає, що той перший зумів зібрати роздріблені козацькі загони в одне ціле і прив'язав до певної території, збудувавши козацьку твердиню на острові Мала Хортиця. Підійшовши до розгляду питання про зародження Запорізької Січі, автор піддав критиці гіпотезу В. Голобуцького про заснування Січі в 40 рр. XVI ст. на о. Томаківка, яка не піддержана історичними джерелами. Історик робить припущення, що вже в першій половині XVI ст. окремі козацькі ватаги мали свої бази на дніпровських островах і їх переносили з одного місця на друге в залежності від обставин, але ці козацькі осідки не були Запорозькою Січчю, як це доводив В. Голобуцький. Навіть козацький замок на Хортиці, учений розглядає лише, як прототип Запорозької Січі, котра постала в 1570-их роках на о. Томаківка.

Значне місце в монографії приділено ролі Д. Вишневецького у боротьбі проти татар. Задля цієї справи Вишневецький укладав цілий ряд союзів і договорів з Литвою, Московщиною, Молдавією і навіть — Туреччиною.

Хоч Л. Винар не є першим дослідником історичної постатті Д. Вишневецького (перед ним його діяльність досліджували А. Стороженко,

М. Грушевський, Д. Дорошенко, Д. Яворницький і інші), проте його монографія заслуговує увагу тим, що в ній не тільки підсумовано досвід головних досліджень з даної проблематики, але історик висловив оригінальну точку зору щодо ролі Д. Вишневецького в українській історії.

Друга монографія історика поміщена в книзі «Силуети епох» присв'ячена М. Грушевському, його науково-організаційній діяльності, історіографічній спадщині й історичній школі Грушевського.

Вивченню життя, наукової і громадської діяльности М.С. Грушевського, Любомир Винар присвятив велику частину свого творчого життя. Невелика розміром робота (стор. 77-167) «Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866-1934) вмістила крім огляду життя та науково-організаційної діяльности Грушевського, також аналізу його історіографічної спадщини.

Розглядаючи історичну схему Грушевського, історик підтвердив думку Д. Дорошенка про те, що найбільша заслуга Грушевського перед українською історіографією полягає в обгрунтуванні та впровадженні в науковий обіг схеми історії українського народу, зокрема на неприпустимість пов'язування українського народу з «общерусской» народністю і «общерусской» історією. При оцінці наукового значення десятитомної «Історії України-Руси» М. Грушевського, Любомир Винар виділив як головну історіографічну концепцію праці — обгрунтовання автором безперервності українського багатовимірного історичного процесу на всій території проживання українського народу.

В роботі досить чітко визначено головних рушіїв становлення державницького напрямку в українській історіографії в особі В. Липинського, С. Томашівського, Д. Дорошенка і впливу на них М. Костомарова, В. Антоновича, О. Лазаревського та М. Грушевського. Особливо виділив в цьому процесі проф. Винар ролю останнього, наголосивши, що «державницька школа» виросла з історичної школи Грушевського, завдяки сприйняттю «істориками-державниками» схеми М. Грушевського, як національної схеми української історіографії.

Детально автор зупинився і на ролі М. Грушевського у вихованні цілого покоління українських істориків кінця XIX — початку XX стол. протягом львівського (1894-1913) та київського (1908-1914, 1924-1930) періодів діяльности вченого даючи характеристику львівській та київській історичним школам М. Грушевського, Л. Винар насамперед відзначив їх спадкоємність з історичною школою В. Антоновича, а також поступову еволюцію цих шкіл на державницькі засади. Особливо привертає визначення автором монографії самого поняття «історична школа».

Вітаючи появу в світ книги «Силуети епох», віримо, що також наші київські та львівські науково-видавничі установи спроможуться на випуск інших монографічних досліджень нашого видатного історика.

Олександер Ситник
(Ужгород, Україна).

Павло Федака, *Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі-України* (1920-1939), Ужгород. Закарпатське крайове товариство «Просвіта». 1992. 52 стор.

З усіх товариств, які діяли на Закарпатті під час чеської окупації, перше місце без сумніву належало «Просвіті», а зокрема централі в Ужгороді. Розуміючи це, москвофіли і мадярони застосовували всі заходи, щоб не допустити до заснування «Просвіти» (стор. 8-11). Павло Федака на базі джерельних матеріялів дуже докладно описує підготовчу роботу та початки «Просвіти». Перед тим, він подав коротко передісторію культурного руху карпатських русинів XIX сторіччя.

Автор згадує з пієтетом през. Масарика, який «був справжнім інтеліґентом» і «не на словах, а на ділі сприяв... відродженню... і діяльности товариства «Просвіта» (стор. 7-8). З одного боку цю похвалу можна було б висловити інтензивніше, а з другого не можна забувати, що це він, щоб привабити словаків віддав їм Пряшівщину, сприяв усуненню тризуба з герба (де замість нього вставлено ведмедя),[1] не хотів, всупереч домовленню допустити Жатковича до виконування обов'язків губернатора Підкарпатської Руси тощо. У конституції ЧСР у другому чи третьому пункті був параграф про те, що Підкарпатська Русь до 90 днів отримає автономію!

Заслуга чехословацького уряду полягала в тому, що він був демократичний і хоч лявірував між москвофілами, тутешняками і українцями, то дав змогу населенню зрозуміти хто вони і де їх коріння. Це величезна заслуга. А все ж таки основою відродження Карпатської України стало те, що на той час там були вже заслужені свої діячі (о. Августин Волошин, пізніший президент, брати Бращайки, Августин Штефан, подружжя Невицьких, братів Климпушів, Клочурак та інші), а їм до помочі були галичани (дир. Алискевич, проф. Панкевич, В. Бірчак та ін.), які своєю відданою і безкорисливою роботою поставили діяльність «Просвіти» на тверді основи.

Нехотячи допомогли чехи в тому, що учителів-галичан призначали в найвіддаленіші, найбільше відсталі села, а тому відродження на Закарпатті росло з низів, розвивалося органічно. Може «Общество Духновича» і було більше (ми не маємо під руками статистичних даних) кількісно, але кожний, хто за 1930-х проходив селами Закарпаття міг відразу побачити, куди схиляються терези. Переломовим моментом був очевидно Другий з'їзд народовецької молоді (1934).

Урочисте відкриття дому «Просвіти» в Рахові (літо 1938 р.) вже було загальноукраїнським святом, в якому однакову участь брали українські інтеліґенти та широкі маси народу.

З джерельних матеріялів, які ретельно визбирав Павло Федака вихо-

[1] H. Lemberg, "Zur Entstehung des Osteuropabegriffs im 19 Jahrhundert. Vom "Norden" zum "Osten" Europas." *Jahrb. fuer Gesch. Osteuropas,* Bd. 33 (51) 1985. S. 86, Anm. 271 a.

дить, що офіційна історія ужгородської централі «Просвіти» переживала і дуже важкі фінансові труднощі, зокрема у зв'язку з будівництвом Народного Дому, але автор влучно вказує на «правдивий народний ентузіязм» (стор. 27) у зв'язку з відкриттям Народного Дому в Ужгороді (жовтень 1928 р.).

Автор підкреслює також працю на Закарпатті еміґрації з Наддніпрянщини (М. Садовський, Захаров, Аркас, О. Приходько, п-і Мороз, О. Олесь, С. Черкасенко та ін.). Але основна вага, основний тягар праці спочивав таки на масах, які горнулися до праці в місцевих «Просвітах». Організаційний розвиток «Просвіти» показує автор на базі статистичних таблиць, які доповнюють текст.

П. Федака обговорює також докладно видавничу діяльність «Просвіти», а ця діяльність була дуже імпозантна (газети, журнали, включаючи «Пчілку» дуже добре редаґований журнал для дітей і молоді та 14 наукових збірників тощо). Зокрема великою популярністю користувалася бібліотека «Просвіти» та, музейні збірки. Все це пояснює події 1938-39 рр. За нецілих 20 років затуркані, неписьменні маси перетворилися в свідому громаду, яка певними і послідовними кроками йшла до незалежности.

21 січня 1919 р. Закарпаття через своїх представників виявило бажання об'єднатися з Україною, 12 лютого 1939 р. на вільних виборах українців підтримали приблизно 93% всіх голосуючих, а 1 грудня 1991 р. повторилося те саме. Чи не час подивитися реально на дійсний стан? Тим більше, що представники інших «концепцій» здебільшого виявлялися аґентами чужих інтересів.

Шкода, що брак часу і місця перешкодив нам докладніше ознайомити читача з прекрасною і досить докладною брошуркою П. Федаки. Добре було б, якби з нею познайомилися широкі верстви населення, щоб незабувалось!

М. Антонович
(Монреаль, Канада)

KARPATIKA — КАРПАТИКА. Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. Випуск І. Ужгородський державний університет. Центр Карпатики при історичному факультеті УжДУ. Ужгород 1992. 198 ст.

Треба побажати успіхів «центрові Карпатики» ужгородського університету, який оце видав, нехай і досить скромно перший випуск *Карпатики.* Закарпаття, без сумніву, має свою специфіку і тому такі збірники матимуть своє значення, хоч, як виходить з передмови редактора збірники подумані не тільки як наукові видання, оскільки їх «завдання — знайомити широкі кола громадськости з новітніми дослідженнями найрізноманітніших сторін історії і культури населення Карпатського реґіону» (ст. 2).

Тепер уже наукова література про Закарпаття нараховує сотні позицій, а тому не варто покликатися на голоси російських учених з по-

чатку нашого століття що «Закарпатська... Русь... залишилася... майже цілком невідомою і недослідженою в російській науці країною» (ст. 3). На той час Закарпаття вже давно було в сфері зацікавлень українських учених (Драгоманов, Гнатюк, Франко, Охримович...). Редактор далі уважає лихом те, що «деякі радянські дослідники вдалися до... крайності: в їх працях історія та культура населення... розглядалася виключно як складова частина історії та культури України-Руси...» (ст. 3). Видно, редакція, на зразок «Наша пісня гарна нова, починаймо її знова...» хоче повертати колесо історії на десятки років назад.

Коли ж редакція твердить, що «... тут ще з часів сивої давнини жили представники інших народів — чехи, словаки, угорці, румуни, євреї, німці, поляки...» то й це значно перебільшено. Від «сивої давнини» закарпатські русини-українці жили хіба поряд із словаками, угорцями, румунами і подекуди з поляками і тут можна говорити і про взаємовпливи. Чехи прийшли вже після 1918 р. (перед тим лише окремі випадки). Жиди масово заселили Закарпаття від 1870-х рр., а німці з 18 сторіччя (Німецька і Руська Мокра, Ціпцерай в Рахові та ще декілька десятків інших осередків). До «сивої давнини» останні три групи ніяк не належать.

Деякі дослідники ще далі уважають наукову діяльність сферою ідеологічних боїв: покликування на Енґельса (ст. 14, 135) критика «лженаукових, націоналістичних, перекручень» (ст. 21), «буржуазна» Велика французька революція (ст. 74) та численні посилання на зв'язки з Росією, явно переборщені.

Щоб вичерпати наші закиди, треба додати численні друкарські помилки та пропущення машиністок, які треба було коректорові виловити (пропущення на ст. 14, 18) гумористична транскрипція відомого паризького журналу (ст. 136) та багато дрібніших помилок, напр. «римських» замість ринських (ст. 80), К. Францоз перетворюється у Францова (ст. 136), мовні прогріхи («прослідкуєма», ст. 41, «устрімління» ст. 135-136, зам. спрямування тощо).

Не зважаючи на ці недомагання збірник різноманітний і цікавий. На жаль ми не маємо змоги продискутувати цінної праці Бандровського «Свідчення античних авторів про Карпати». Хоч у минулому дехто і старався локалізувати Ріпейські гори в Альпах чи Карпатах, але це дуже нещаслива спроба, і її не варто повторяти. Греки цю назву вживали для далеких гір, які теоретично треба було б шукати на далекій півночі (чи на сході).

Незвичайно цікаві і для пересічного читача нові п'ять статтей на археологічні теми, оскільки після війни в ділянці археології на Закарпатті зроблено стільки, що всі попередні археологічні дослідження перед ними зовсім бліднуть. Статті Балагурі «Проблеми первісної історії верхнього Потисся у світлі найновіших археологічних досліджень», Котигорошка «Проблеми формування і розвитку культур верхнього Потисся (третє сторіччя до н.е. — IV стор. н.е.)», Дзембаса «Проблеми дослідження фракійських городищ верхнього Потисся» хоч ми дуже

сумніваємося у тому, що «будівництво цих споруд було викликано кіммерійською загрозою» (ст. 44). Кіммерійці так далеко на захід не проникнули, а перейшли в Малу Азію де їх згадують ранні грецькі поети. Дещо дискусійного є в статті Тиводара «Історичні та господарсько-культурні передумови формування традиційного скотарства в українських Карпатах з найдавніших часів до початків їх колонізації на волоському праві».

Павленко пише про впливи французької революції на Закарпатті і про коротке перебування І.І. Срезнєвського на Закарпатті у 1842 р. Обидві статті подають маловідомий чи й зовсім невідомий матеріял.

Незвичайно корисні та інформативні є три статті, в яких розглянено «Роль НТШ у вивченні історії Закарпаття» (Мазурок), «Наукова і видавнича діяльність т-ва «Просвіта» на Закарпатті в 20-30-х рр. XX стор.» (Пальок) і «Закарпаття в колі наукових зацікавлень німецькомовних учених (1862-1962 рр.)» (Зимомря). Перша праця покликається в справі відвідин Драгоманова на Закарпатті на розвідку видану в Ужгороді 1986 р. Тепер на тему «Михайло Драгоманов і Закарпаття» є ще блискуча праця Я.Р. Дашкевича в збірній праці *Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова.* Київ, Наукова Думка 1991, ст. 200-231.

Зокрема цінна друга праця про наукову діяльність ужгородської «Просвіти», оскільки її можна сміло вважати безпосереднім попередником «Карпатики». Важлива ця стаття ще й тому, що повний комплет *Наукового збірника товариства «Просвіта»* сьогодні велика рідкість (всього 14 томів). На жаль автор не опублікував точного змісту всіх наукових збірників «Просвіти», але зате подав крім наукових збірників також інші праці та журнали, видавані т-вом «Просвіта» в Ужгороді, а ця видавнича діяльність була імпозантна і якнайбільшою мірою вплинула на визначення української свідомости населення. Автор цих рядків, великою мірою, виховувався на «Пчільці», хоч і виходила вона етимологічним правописом. Автор не мав змоги використати «Нарис історії т-ва „Просвіта"» Павла Федаки (Ужгород 1992).

Праця Зимомрі про зацікавлення німецьких учених Закарпаттям могла б бути повнішою, бо ж не лише про Галичину, але й про Закарпаття австрійські письменники почали писати ще в 18 стор. Мова про опис подорожів, географічні праці тощо. Інформації про карпатських українців дуже нерівні, але в основному правильні:

> «Русняки, які заселяють найбільшу частину землі на схід від ріки Сян не є, як ми собі уявляємо, росіяни, а русини або рутенці, що живуть крім Галичини численно в Росії і в угорських Карпатах...» (W. Blumenbach, Neuestes Gemälde der Oesterreichischen Monarchie. Wien 1833, III, S. 98).

Інший подорожний зазначає про Східню Словаччину (околиці Дунайця), що тутешні гори заселяють мешканці, які переважно говорять по «русьняцьки» (Samuel Bredetzky, *Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien.* Wien 1809. S. 25).

Для нашого часу в цих твердженнях нічого нового немає, але, коли згадати як журналісти, урядовці, а подекуди й «учені» ще між обома світовими війнами визначали населення Закарпаття як «російське», то дивуєшся який реґрес може робити наука.

Звичайно, автор правильно зосереджує свою увагу на Едуарду Вінтеру, але поряд з тим були й інші автори, що присвячували свою увагу Закарпаттю зокрема за 1930-х р. Нашими увагами ми аж ніяк не хочемо применшити значення статті Зимомрі. Вона добра, але варто поширити рамки дослідів цієї теми.

Гарна і широко закроєна стаття Сенька про Миколу Шугая вияснює деякі факти його життя та його відображення у фолкльорі та літературі. Ми не можемо лише погодитися з першим реченням статті, бо Шугай не був «останнім опришком Карпат», як твердить Сенько. Ним був принаймні за часів чехословацької окупації Ілько Лепей з Волового (Міжгір'я). Про нього гарний твір написав Ґренджа-Донський. З розмови з Іваном Ольбрахтом на полонині Красній коло Колочави (1934 р.) я мав враження, що він на початку вірив у комунізм Шугая і як ідеаліст вирішив присвятити йому свій твір. Уже під час збирання матеріялу він попав на не дуже прихильні відзиви про нього, а все ж таки твір ще вийшов досить зрівноважений. Тоді Ольбрахт дуже неґативно відзивався про Шугая і додав, що тепер він уже не писав би про нього. Видно, неґативний настрій з роками зростав, бо те, що пише Сенько з пізніших часів лише підкреслює неґативи характеру Шугая в думках Ольбрахта.

Цікаво, що всупереч фактам, у смерті керівників опришків звичайно обвинувачують товаришів. Не лише Шугай, але й Ілько Лепей загинув від жандармських куль, але й про Лепея співали:

«Вище села, вище села,
Вище Ріпінного
Там убили жандарики
Цимборика мого.
Гей, кісся яворове, кісся яворове
Та його тай убили його цимборове [товариші].

Хоч всі знали, що він був важко ранений жандармами вилазячи на крутий берег Ріки, щоб не попасти живим у їхні руки, застрелився. Симпатії на лише населення, але й інтеліґенції, як можна було переконатися з відношення адв. Дудикевича і його родини (зокрема дочок), були по стороні Ілька Лепея.

Дві статті у збірнику присвячені мистецтву. Перша Драгуна обговорює досить висвітлену тему принаймні в українській, чеській тай російській літературі, про дерев'яне будівництво, а друга І. Попа, дуже цікава, з'ясовує створення і діяльність закарпатської школи живопису.

Може автор цього обговорення трохи за гостро критикував деякі сторінки збірника Карпатика, однак він свідомий великої важливости його і бажає дальшого буйного розвитку цього видання. Віримо, що

наступні збірники будуть кращі і порушуватимуть різні нові аспекти життя і діяльности Закарпаття.

М. Антонович
(Монреаль, Канада)

Баран, Олександер. Нарис історії Пряшівщини. Вінніпеґ, Канада: Накладом Української Вільної Академії Наук, 1990. 149 стор.

Якщо не враховувати журнальні статті та дослідження друковані в неперіодичних збірниках, а обмежитися тільки до окремих книжкових видань, число таких праць сягає до 20-ти назв. Коли ж врахувати той факт, що історію Пряшівщини не можна відділити від історії Церкви на Пряшівщині, про що в повоєнному часі появилося ще більше праць, ніж на тему історії, то книг, з якими поінформований читач, а тим більше історик мусить бути знайомий, назбирається вже чимало. Але на тому ще не кінець, бо специфіка Пряшівщини та й Закарпаття, як також Лемківщини така, що там і мовне питання тісно пов'язане з політикою кожночасних можновладців, як також з ступенем розуміння та ідентифікації церковної ієрархії із справжніми інтересами народу, з бажанням ієрархії сприяти культурному розвиткові населення. Одне слово, мовне питання на Пряшівщині було і ще й сьогодні є політичним питанням, без розуміння якого забирати слово в справах історії й культури Пряшівщини неможливо. Тим часом з комплексу мовного питання і його розвитку на Пряшівщині ще більше книжкових появ. Отже за останніх понад 45 літ на теми історії і культури Пряшівщини появився чималий корпус монографічних праць.

Всупереч такому числовому багатству праця о. професора Олександра Барана є дуже на часі. Зумовлене це передусім тією обставиною, що праці не тільки професійно компетентних, але також дуже сумлінних істориків чи інших вчених соціяльних чи гуманітарних наук, які друкувалися на Пряшівщині, а тим більше в Україні до кінця 1980-их років, за виїмком захалявної чи недозволеної літератури, не могли появлятися без якоїсь данини, якою окуплювалася їхня поява.[1] З другої сторони на Заході маємо приклади писань людей з науковими титулами та на видних позиціях в наукових закладах, чиї праці служать більше політичним чи іншим цілям автора, ніж науці, хоч вдягнені

[1] Наприклад, хоч з яким зацікавленням читачі брали в руки в 1967 році працю Івана Байцури про українське питання в повоєнній Чехословаччині, то, читаючи її, не можна було позбутися враження, що якщо би Байцура писав був її у вільній атмосфері, то і матеріял, включений в працю, і постановка окремих питань, і документація, і врешті самі висновки його були б формульовані інакше. Щонайменше заграничним читачам здавалося, що Байцура менше вдавався б в евфемізми, його читач не мусів би пробувати читати між рядками і вгадувати, де кінчається наука, а де починається лінія партапарату з домішкою шовінізму, зокрема, коли автор заторкував такі питання, як де-грекокатолизація, колективізація, українізація і словакізація українського населення Пряшівщини.

вони в наукову шату і супроводяться завжди обширною бібліографією предмету. Прикладом тут є проф. Пол Роберт Маґочі.[2]

І врешті в користь рецензованої праці промовляє те, що її автор, професор історії Манітобського інверситету в Канаді, здобувши в Римі один докторат з теології, а другий з історії та маючи серію друкованих праць з історії України та історії Церкви в Україні, емінентно компетентний забирати слово в справі історії Пряшівщини, її населення, як також стану розвитку населення Закарпаття, де він народився та здобув початкову та середню освіту перед виїздом на студії спочатку до Праги, а потім до Риму.

У цій відносно короткій розміром праці автор зумів в читабельній, а рівночасно авторитетній формі подати оцінку дотеперішніх праць предмету та історичний огляд політичного, соціяльного та церковного життя населення Пряшівщини, зглядно, південної Лемківщини на протязі останього тисячоліття. Праця, базована на обширній літературі в різних мовах, як також на недрукованих архівних матеріялах, зокрема мадярських, та на знанню й розумінню середньо — і східньо-европейського контексту історії Пряшівщини. Виходячи з такої бази, автор успішно очищує цілу чергу питань і аспектів історії пряшівської землі та її населення від баламутних наверствувань, внесених кінцем 19-го та на протязі нинішнього століття авторами, які або не мали належної фахової підготовки, або яким не завжди присвічувала потреба розлущувати дорешти і виносити на світло денне правду про соціяльні та політичні відносини минулого Пряшівщини, як також її сьогодення.

В першій частині праці автор подає огляд історичного шляху Пряшівщини від початків до 1867 р. Друга частина присвячена історії Пряшівщини від так зв. мадярсько-австрійського вирівнання 1867 р. до 1982 року. В обидвох частинах праці, крім політичної і соціяльної іс-

[2] Основну вину за асиміляцію українського населення Пряшівщини він приписує українській пряшівській інтеліґенції, називаючи її «просовєтською», знаючи, очевидно, як це могло впливати на націоналістично, а подекуди й шовіністично наставлену частину словаків внутрі комуністичної партії Словаччини та поза партійним апаратом, а з другої сторони — яким це було страшаком для населення, яке було страшене й боялося насильного виселення в Радянський Союз. В післядубчеківській ЧСР Маґочі представляє молоду тоді пряшівську інтеліґенцію, як якусь чужородну групу серед «русинського» населення Пряшівщини, байдужу до справжніх інтересів переважно сільського її населення. Під псевдонімом Pavel Macu в журналі *East Central Europe*, II, 2/1975; стор. [101]-132, Маґочі, знаючи добре, що всі важливі рішення щодо політики й практики, як на Пряшівщині так і по всій Словаччині виходили не з кругів української інтеліґенції в Пряшеві, навіть не так з центрального уряду ЧСР в Празі, але ЦК КПСловаччини та її апарату в Братіславі, а про те у великій мірі вину за основні лиха, які постигли післявоєнну Пряшівщину, а саме насильну колективізацію, такуж православізацію грекокатолицького населення та впровадження без підготовки чи попередження українізацію він складає на «перевиховану » в Радянському Союзі молоду українську інтеліґенцію, яка, мовляв, посіла «люкративні позиції» і не служить, але шкодить місцевому населенню.

торії, накреслено також розвиток і ролю Церкви в житті населення. А роля ця не була однозначна. Залежно від формату і національного обличчя єпископів Церква потужно сприяла народному відродженню (еп. М. Ольшавський, А. Бачинський, Ю. Фірцак), або гальмувала народ не відродження й сприяла мадяризації населення (еп. Ст. Панкович, І. Валій, Ст. Новак).

Заторкнено в праці також такі питання, які ще чекають на окреме, повніше дослідження й з'ясування, як, наприклад, питання про прийняття Кирило-Методіївського християнства населенням Закарпаття, як також питання, які хоч відомі в історичній літературі, але які, на думку автора цих рядків, заслуговують на окреме, значно детальніше і обширніше представлення, ніж на це дозволяли рамки обговорюваної праці. Таким є питання про поповнювання місцевого закарпатського населення, починаючи від 14-го століття, коли, внаслідок відходу румунів в Молдавію опорожніли чималі простори Закарпаття й коли почався переселенський процес русинів-українців з Галичини, які часом цілими селами переселялися з Галичини на Закарпаття. В цьому переселенню міститься щонайменше частинне пояснення того, чому всупереч тисячолітньому політичному відірванню Закарпаття від решти українських земель — зберігся і тут для всіх спільний етнікум. Інше питання, про яке ще богато разів доведеться читати, оскільки воно часово сягає наших днів, це представлене автором питання про наслідки відділення Пряшівщини від решти Закарпаття для церковного, культурного та політичного життя Пряшівщини, зокрема ж для чимраз загрозливіших асиміляційних процесів на протязі останніх п'ятдесяти літ. Всі ці питання цікавлять не тільки істориків Пряшівщини і Закарпаття, але також менш чи більш поінформованих не-істориків.

В праці треба виправити те місце, де автор включив у список відомих вже перед 1938 роком українських письменників Пряшівщини також пок. Івана Мацинського, який народився в 1922 р. і в 1938 р. мав всього 16 літ і ще не був відомим. Автор повинен був більш риґорозно віднестися до технічної редакції праці, а то виглядає, що переведення коректи він повірив комусь, з таким наслідком, що часто передання чи траскрипції мадярських імен і прізвищ та назв установ, зокрема в бібліографічних записах, не передано сумлінно-точно; подекуди бракує діякритичних знаків або наголосів. Необхідна також більша послідовність як щодо структури, так і щодо повноти бібліографічних записів.

Щойно названі аспекти технічної редакції легко можна виправити, вони не знецінюють праці професора Барана, яка у відносно невеликих розмірах дає цілісний образ складного історичного шляху Пряшівщини від першопочатків її буття аж до 1982 року. Написана вона авторитетно, а рівночасно читабельно і надається для поширення як серед спеціялістів, так і серед ширшої читацької авдиторії.

Осип Данко
(Нью Гавен, США)

Джерела Українознавства. Випуск І. Вітчизняні бібліографічні джерела. Упорядники: Б.В. Грановський, Н.М. Погребецька, С.О. Рильков, В.І. Костира. Редактор М.І. Сенченко. Київ, Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського АН УРСР, 1990. 238 стор.

Як відомо, перший конґрес Міжнародної Асоціяції Україністів відбувся у Києві з 27-го серпня до 3-го вересня 1990 р. На цю тему вже багато написано в пресі, і треба тільки сподіватись, що незабаром появляться певні видання, що обговорюватимуть зміст бодай найбільш цікавих доповідей. Ще перед відбуттям конґресу появилась одна важлива бібліографія, що її хочемо тут коротко обговорити. *Джерела Українознавства* — перший випуск, появився за редакцією директора Центральної бібліотеки д-ра Миколи Сенченка, при співпраці двох інших бібліотек, Державної ордена Трудового Червоного Прапора республіканської бібліотеки УРСР ім. КПРС і Археографічної комісії АН УРСР. Довідник охоплює 1385 назв і у передмові її упорядники повідомляють, що перший український першодрук датується 1574 р., а перший паросток бібліографії з'явився в 1776 р. З тими двома твердженнями можна подискутувати, але, мабуть, це варто зробити при іншій нагоді. Державна бібліографія починається з 1918 р., а перший літопис Української Книжкової Палати почав нотувати її лише з 1924 р. Автори передмови слушно стверджують, що протягом 350 років немає державної реєстрації друку України і виданням цього покажчика «передбачається закласти міцну підвалину для плідної праці над українікою — 350», тобто реєстрації друкованої продукції України за 1574-1924 рр. Два перші випуски заплановано для обговорення відомостей про джерелознавчу працю вітчизняного українознавства, третій випуск — обговорюватиме закордонне, чи як тут кажеться «зарубіжне» українознавство. Це гарні і корисні пляни, і можна тільки побажати, щоб дещо з того зреалізувалось в недалекому майбутньому. На цьому місці хочемо тільки зупинитись над першим випуском, поскільки бібліографічні довідники такого обсягу є правдивою рідкістю в Україні.

Перший випуск вміщає бібліографію українського друку — тобто окремі видання та опубліковані в періодичній пресі статті, які вміщають бібліографічні матеріяли. Розділ перший загальний (828 позицій), другий присвячений персональним бібліографічним покажчикам (понад 900 позицій), далі слідують покажчики до періодичних видань (понад 150 позицій), і вкінці каталоги державних і громадських бібліотек, книжкових видавництв та каталоги магазинів і приватних бібліотек. У загальному цей бібліографічний покажчик є дбайливо зредаґований і має чотири індекси — іменний, назв, географічний і предметний. Топографічні і фактичні помилки майже відсутні, за що слід висловити признання для видання такого характеру.

Найціннішою частиною цієї бібліографії є відділ персональних бібліографій, хоча тут, із зрозумілих причин, подаються, мабуть, тільки найважливіші праці. І так, наприклад, маємо тільки одну назву для

Сковороди і вісім для Шевченка. Дуже цінним є також розділ про покажчики для періодичних видань, хоч і там є деякі, може, і важливі пропуски, головно видань з 20-их рр. і 1960-их. Певні застереження можна мати до першого розділу, що носить назву «загальний розділ». Ця назва не зовсім вдала, бо тут крім загальних матеріялів поміщено бібліографії з різних ділянок, деякі з вузьким профілем. Для ілюстрації — перша позиція це математична бібліографія, далі — історія кріпацького права та селянське питання, реґіональна бібліографія про Одещину і так далі. Нам здається що у загальному розділі слід тримати матеріяли тільки загального характеру. Інші, більш специфічні матеріяли, можна подавати чи упорядковувати за предметами і навіть реґіонально. Іншими словами можна мати такі розділи як історія, література, економіка, філософія, математика, фізика і т.п. Окремі розділи, як наприклад економіка, можна ще далі розбити на підрозділи — загальні праці, промисловість, сільське господарство, транспорт, торгівля і т.д., як і зрештою реґіональні видання. Предметне упорядкування матеріялу дає можливість окремим спеціялістам дати відповідні доповнення, як і проте, як легше і читачам користуватись таким виданням. Зрештою той принцип застосовано у персональній бібліографії, і всі праці про Шевченка подано в одному місці. Це, очевидно, заввага методологічного характеру. Її, може, варто використати у дальших випусках цієї серії, яка, повторюємо, є дуже цінним надбанням української бібліографічної науки.

Богдан Винар
(Денвер, США)

Орест Зибачинський Орлан, *Воля до свободи* (Думки про світ, людину й абсолют). Сідней-Париж. Дослідна фундація ім. О. Ольжича в Австралії. 1988, 142 стор.

Перед нами цінна філософська праця сучасного українського мислителя Ореста Зибачинського Орлана. Праця цінна тим, що в ній ґрунтовно розглянено різні духові елементи в їх складному співдіянні на шляху прямування до свободи. У наш час вона робить враження мобілізуючого дороговказу в боротьбі «проти фальщу, проти бутафорних фасад і забріханости ворога, сильного мілітарно, але слабого духом, із скованою істотою людини-раба». Аджеж, як слушно підкреслює автор «не наїжені ракетами потуги переможуть, а носії величної ідеї Свободи! А в аванпості їх український нарід! Зброєю його — Ідеал Свободи» (стор. 11).

Таких праць нам зараз дуже потрібно, коли врахувати, що свобода немов та гірська лавина нестримно прокотилася з усіма своїми виявами через центральну Европу, дійшла до кордонів нашої батьківщини, яка споконвіку прагнула свободи й там зараз причиняється до її здійснення та до поглиблення творчих процесів демократії. Але процес цей не легкий, бо історія СССР, як його попередниці Московії —

це тривалий культ правління терору, просякнутого чудернацькою мрією про світову геґемонію.

Тут автор висуває три важливі чинники, що сприяють цій боротьбі: 1) Всяке неясне чи сумнівне взаємнення України з будь-якою Росією, Польщею, а то й Німеччиною, на його думку, є свідомим чи скритим намаганням до її поневолення-ґеноциду, тобто до встановлення російської, польської чи німецької імперій; 2) Існування на границях Евразії будь-якої імперії — історична загроза для свободи Европи й Азії; 3) Історичний розрив російського народу з ідеєю свободи (цей нарід протягом віків прощав своїй кожночасній еліті вживання терору та що більше тотально ставав до її послуг) вимагає перевиховання його мас.

Ми маємо поважне застереження до першого пункту, бо в книзі ніде не знаходимо точного визначення понять «неясне чи сумннівне» взаємнення. А ми розглядаємо Росію і російський нарід як конґльомерат контрастів. Аджеж там протягом історії з одного боку була «свята Русь», а з іншого «одержима дияволом Русь». Поруч, наприклад, дикого деспота, царя Івана Грозного, там діяв безстрашний оборонець несправедливо переслідуваних, митрополит Филип. Знову поруч «антихриста» царя Петра І маємо протопопа Аввакума, російського Савонаролю, а поруч Леоніда Брежнєва — Андрія Сахарова. Отже, як слушно стверджують деякі дослідники історії «є Росія Муравйових, які вішали, але і є Росія Муравйових, яких вішали». Нам по дорозі саме з цією іншою Росією, що прагне свободи.

Інші пункти не викликають у нас жодних сумнівів, навпаки, ми хотіли б бачити третій пункт у більш поширеному вигляді, пристосований до нашої життєвої практики, хоча б в межах філософських міркувань.

Автор зовсім слушно вважає, що східня Европа — це «невралгічний центр двох континентів, важіль розгри між свободою і поневоленням Евразії». Тому він висуває потребу переоцінки українського потенціялу на сході. «Україна, — на його думку, — була й осталася Европою на сході незалежно від того, що за останні два століття Захід Україну такою не вважав» (стор. 78). В той час, до речі, «революційна Франція сприяла відродженню консервативної Польщі, Австро-Угорщина упосліджувала західніх українців на користь мадярів, поляків та румунів», а кайзерівська Німеччина, не добачаючи в Україні нічого корисного, вважала її за харчову базу. Нікчемно поступила з Україною і Велика Антанта, яка пам'ятного 1918 року, замість допомогти Українській Народній Республіці самовизначитися, «всадила їй ножа в спину». І Україна впала жертвою польської аґресії з заходу та російської з півночі. Також і повоєнна Европа пасивно приглядалася, як Ленін розстрілював українську інтеліґенцію, а Сталін пляново виголоджував сім мільйонів українських селян за «злочини» пасивного спротиву колективізації.

Все це робиться в час нової доби: «відродження, визволення переродження людини народів і людства», а Україна й далі залишається в

державному аспекті на становищі підневільної нації. Таким чином тільки відновлення незалежної України може причинитися до відновлення европейського континенту. Ділення цього континенту на «райони свободи» й «райони рабства» приводить здорово думаючу людину до абсурду. І це саме автор розуміє краще усього, бо, на його думку, «всяке єднання в свободі тільки народів західньої Европи легалізує поневолення народів східньої Европи, що рівнозначне з історичним самовбивством західньої Европи» (стор. 80). Тому відновлення незалежної України може тільки відновити необхідну цілість европейського континенту.

Книжка цікава ще тим, що вона написана динамічно й наскрізь структурально. Наростання елементів, чинників і динамічних духових поривів у ході читання наближають людину до відчуття її особистого «образу на подобу Божу» та спрямовують до досконалення своєї душевної структури з метою досягнення ідеалу свободи. Для цього, як пише автор, необхідне відповідне творче підсоння, що може забезпечити розуміння і здійснення свободи, зокрема її виявів, які бувають не тільки складні, але й трудні до звершення. Але людина, узброєна здобутками людської культури і цивілізації по своїй природі прагне до чогось вищого, досконалішого, їй хочеться прорватися до вершин Богодіяння. Єднаючись повністю з душею, вона увидатнюється її силами, що стають аванґардом діяння. Її огортає незрушений, самотворчий спокій; мисль її, любов і воля вростають у космос, що як моноліт є на службі Богодіяння. І це той найвищий стан, що наближає людину стати достойною найбільшого дару — дару свободи для себе, для свого народу.

З метою розвіяти наш сумнів і наші вагання, автор зображає перед нами образ Христа. Він пише: «Христос це перша повноцінна проповідь вільної волі та совісти як первооснов свободи людини. Всевишній Бог — це "Батько на небі", люди — Його діти на землі. Завданням людини є пізнати Єдиного Бога, Правдивого» (стор. 73).

У книзі мається пребагатий матеріял з ділянки культури, який вводить читача в світ різних релігій і їхнього зв'язку з проявами свободи, а також із різними історичними творіннями людини. Автор справді по-мистецьки кількома словами, а то й реченнями характерезує цілі епохи розвитку того чи іншого народу. Для прикладу візьмемо історію Польщі. Автор пише таке: «Польща використовувала всяку опортуністичну нагоду, щоб стати великопотугою, — татарський розгром Київської Руси, папський католицизм, спілкування з Литвою, французьку германофобію, британський антигерманізм, розгром гітлеризму тощо. Однак, кожночасно склепана мікроімперія все знову виявлялася фікцією, і Польща ставала добиччю Німеччини або Росії» (стор. 77).

Книжка складається з вступного слова, вдумливо написаного і, 19 розділів, в тому числі два останні розділи «Містерія Свободи І» (резюме праці) і «Містерія Свободи ІІ» (Вадемекум) та бібліографії, що

включає 102 книжки, есеї, статті найвидатніших мислителів, істориків, спеціялістів суспільнознавства тощо.

О. Зибачинський Орлан, крім рецензованої книжки, є ще автором 6 праць (*Свободарність* (1955), *Інтегральна революція* (1960), *Ренесанс-Реформація-Революція* (1968), *Свободарний маніфест* (1978), *Меч духа* (1980), і *Містерія свободи — I, II* (1985).

В цілому праця Зибачинського Орлана цікава й наскрізь ориґінальна, але читаючи її треба ставитися дуже уважно до викладу думки та бути в постійному контакті з автором, з ходом його мислення, з його прагненнями; інакше, як сказано у вступному слові, «праця може залишитись абстрактним віддаленим маревом і не заторкнути процесів функціонування у сфері духа у читача». Вона відзначається ґрунтовністю дослідження, чіткою логічною побудовою і послідовністю викладу. База її широка і всебічно вивчена.

Подані в кінці книги висновки, що мовляв «світодіяння означає, що Воля до Свободи осмислює всяке нищення чи родження, ставання або творчість як етап, звено, пролом чи поріг самотворчого Абсолюту від всепотенціяльности до всесвободи» (стор. 125) правильні і цілком чітко випливають з матеріялу, старанно зібраного і використаного автором.

Жаль тільки, що в аналізі окремих термінів автор не завжди чітко їх окреслює. Таким чином їхнє стисле логічне визначення, що містить у собі найістотніші ознаки з'ясованого поняття, губиться. Дискусії навколо цих термінів виходять у нього часто навіть дещо відірваними. Маючи у своєму розпорядженні такий багатий матеріял, автор повинен був присвятити більше уваги значеннєвій взаємозалежності окремих термінів. Матеріял, наявний у книзі, давав також добру можливість зробити деякі теоретичні узагальнення про зв'язок філософських термінів з іншими подібними пластами лексики, більш виразно накреслити основні закономірності філософської лексики і, особливо, її семантики.

Зазначені недоліки значеннєвого характеру та дрібні друкарські огріхи аж ніяк не можуть применшити загальної оцінки дослідження. Наукова громадськість, вчителі й студенти діяспори, як також і України дістали дуже цінне й цікаве видання.

Володимир Жила
(Lubbock, Texas)

Теодор Мацьків, *Гетьман Іван Мазепа в західноевропейських джерелах 1687-1709.* Мюнхен, Український Вільний Університет, 1988, 286 стор.

In his quest for the historical traces of the eminent yet elusive Hetman Ivan Mazepa, Professor Mackiw has for several decades combed all major Western European archival sources. Some of his findings have been already published in three scholarly books and various articles. The present publication, therefore,

represents both a summation and a culmination of his cycle of Mazepa studies. It consists of twelve chapters, a summary (in Ukrainian, English, German and French), seventeen appendices, and twenty-eight illustrations. The bulk of the material consists of a detailed description and analysis of contemporary references and accounts of Mazepa in assorted German, English, Swedish, Dutch, Austrian and Swiss sources, including memoirs, correspondence, diplomatic communications, and periodic publications. The various appendices are rendered in their original languages. Most of the material is logically arranged and maintains a thematic unity, but some of the latter chapters — "Mazepa — Creator of the Ukrainian-Swedish Alliance," "The Battle of Poltava," and "The Legend and the Truth About Mazepa" — seem rather extemporaneous and misplaced.

Mazepa, of course, has been forever tainted with the perfidious stigma of "treason" by Russian and Soviet propaganda and of incorrigible womanizing by the Romantic imagination. Independent Ukrainian historiography, on the other hand, has generally treated Mazepa as a great and gifted statesman, who meant to free Ukraine from the ever-growing Russian imperial grasp. The massive evidence gathered in this volume lends conclusive support to the latter view. Indeed, one is left with the compelling impression that Mazepa, at least prior to the fateful year of 1709, was both well-known and greatly admired by many of his contemporaries. He was courted by representatives from the great foreign powers of that time, including the English. Evidence also suggests that, in his personal and official relations, he acted not as a Russian vassal but rather as the head of a still powerful and independent Kozak state. His alliance with Sweden, therefore, was less in the nature of some "betrayal" of the Russian Tsar and more of an expression of an assertive and perfectly legitimate national policy option exercised by a conscientious leader of a sovereign nation. Only Peter I's subsequent vindictive measures rendered Mazepa as the embodiment of perfidy and treason. Still, while the author of this study declares that "Today it is no longer necessary to defend the policies of Mazepa," the matter is still subject to emotional controversy and awaits a final historical resolution. The recent "rehabilitation" of Mazepa in post-Soviet Ukraine marks the beginning of a radical re-evaluation of his legacy.

Professor Mackiw herein demonstrates an extraordinary mastery of the sources and provides a wealth of interesting detail. Clearly, this volume enriches the still inadequate body of literature on the great Hetman. However, it also suffers from the inherent limitations of the sources upon which it rests. Terse newspaper accounts, private memoirs and occasional diplomatic reports, while serving as somewhat of a barometer of contemporary public and private opinion, are ultimately subjective sources and thus of limited value to the modern scholar. This shortcoming is further complicated by the author's conscious and persistent effort to enhance the stature of Mazepa with ex-cathedra praise and to vindicate his policies in light of various latter-day detractors. This unfortunate shadow-boxing proves a constant irritant.

In the end, this volume complements the author's previous studies of foreign

accounts of Mazepa and provides some additional information on the man and his epoch. However, the Mazepa enigma still remains elusive.

Alexander Sydorenko
(Arkansas State University)

Lindsey Hughes, *Sophia, Regent of Russia, 1657-1704.* Yale University Press, New Haven and London, 1990. XVII+345 pp. Illustrations. Notes. Bibliography. Index.

Нова праця д-р Ліндсей Гюс — це чергове досягнення визначної англійської дослідниці, яка у минулому написала уже кількадесять дуже цікавих і цінних статтей та монографій з історії Росії другої половини XVII століття. Обговорювана монографія складається зі вступу, десяти розділів, постскріптум, тобто висновків її дослідів, приміток (18 сторін), використаних перводжерел та літератури (412 позицій) та скорочень.

Про Софію Олексіївну (1657-1704), дочку царя Олексія Михайловича (1629-1676), реґентку московської держави (1682-1689) в час малолітности царевичів Івана (1666-1696) і Петра (1672-1725) писали різні дослідники різних часів у зв'язку з біографією царя Петра Першого (Великого). Назагал, так російські, які чуженецькі дослідники, оцінювали Софію радше неґативно. Можна сказати, що паралельно до того, як ріс німб слави Петра за його успіхи та реформи, так притемнювалися реформи й успіхи Софії. Англійський історик Брус Лінкольн пише, що москвичі з погордою прозивали її повією, (стор. 274). С.М. Соловйов, що висловився про неї позитивно, належить до виїмків, (*История России с древнейших времен,* т. 14, Москва 1962, стор. 180).

Як відомо, Олексій Михайлович був два рази одружений: з Марією Мілославською (1648-1669) та Наталією Наришкіною (1671-1694). Після смерти Олексія прийшло до боротьби за владу поміж родиною Мілославських і Наришкіних. Опікун цариці Наталії, Артимон С. Матвєєв, що був головою посольського приказу (міністерства закордонних справ), боячись за своє місце, висунув кандидатуру на престіл трилітнього Петра, якого матір'ю була саме Наталія Наришкіна, одначе тодішній патріярх Йоаким, виповняючи волю помершого царя Олексія, проголосив царем його 14-літнього сина Федора (1676-1682). Федор був слабкого здоров'я і його тітки та сестри, зокрема Софія, «постановили ним заопікуватися та наглядати за здоров'ям нового царя», (стор. 43).

Як довго жив Федор, на Кремлі був спокій, хоч не бракувало спорів поміж обома родинами. Зі смертю Федора (27 квітня 1682) прийшло до отвертої боротьби між обома родинами, в якій т.зв. «стрільці» вирішили дальшу долю Софії. Д-р Гюс, спираючись на т.зв. «дворцовые разряды» та свідчення чужинецьких очевидців, сумлінно прослідила перебіг та причини цього повстання, що мало причини економічного характеру, (стор. 52-88). Воно закінчилося тим, що їх жадання були задовільнені, а 26 травня 1682 р. «стрільці» подали в Кремль петицію,

щоб «російським царством правила побожна, мудра, суверенна государиня — царівна і велика принцеса Софія Олексіївна... Оба царі, Іван і Петро, після наради зі своїми родинами, церковною єрархією та боярською радою, погодилися з уваги на їх молодечий вік довірити керму відновленого російського царства їхній сестрі, достойній, суверенній царівні і великій принцесі Софії Олексіївні... Софія спочатку відмовлялася від цієї почести, але вкінці на прохання всього населення російської держави прийняла цю важку працю», (стор. 69).

Коли взяти під увагу жалюгідне положення жінки у Московщині та факт, що жінка вперше в історії Росії стала реґенткою, то це була своєрідна революція. Щоби краще зрозуміти цю революційну подію, нехай буде вільно зацитувати про життя царських дочок урядника царської канцелярії Григорія Котошіхіна, який в 1664 році втік до Литви. Він пише: «...сестри і дочки царя — царівни — мають свої окремі кімнати і живуть як у монастирі; вони рідко коли бачать людей, і люди рідко бачать їх. Вони все моляться і постять, а їх лиця покриті сльозами, тому що вони не мають приємностей, якими всемогучий Бог обдарував людство, цебто не можуть виходити заміж і мати родинного життя. Їм заборонено виходити заміж за князів та бояр царя, так як князі і бояри є його піддані, як вони самі за таких себе признають. Була б для них вічна ганьба вийти заміж за невільника. Рівнож є недозволено, щоб вони виходили заміж за синів чужинних королів, або князів, тому що вони не є тої самої віри. Царівнам не вільно переходити на іншу віру, а також тому, що вони не знають чужої мови і політичного ладу чужої держави, а це було б причиною їх посоромлення», (стор. 16).

Можна собі уявити, що життя і діяльність 25-літньої енерґічної й інтеліґентної царівни Софії були скомпліковані. Подібно як її батько Олексій Михайлович, так і Софія були ознайомлені з західньоевропейськими течіями й їм сприяли. Як на тодішні часи, вона була доволі добре освічена. Її учителем був відомий учений вихованок Могилянської Колеґії (академія від 1694), Симеон Полоцький. Вона володіла польською мовою, не є виключене, що знала латинську, мала гарний почерк письма і писала вірші. Назагал, пише проф. Гюс, Софія була в курсі так внутрішних як і зовнішних справ, (стор. 33-35). У публічному житті на зовні Софія мусіла дотримуватися строгої консервативної традиції, але у приватному житті «проломлювала перші леди» і вела життя на західноевропейський стиль.

Проф. Гюс, опираючись на тодішні кремлівські документи (дворцовые разряды), справляє деякі історичні неточності. Вона документально доказує, що Софія не відігравала ніякої ролі ані не впливала на свого молодшого брата Федора (1676-1682), не брала участи, ані не підбурювала московських стрільців проти своєї мачухи Наталії Наришкіни та свого зведеного брата Петра. Теж не відповідає правді загально прийняти леґенда, що Софія виселила царицю Наталію з її сином Петром до підмосковського села Преображенська на вигнання. Петро й

його мати жили на Крмлі, правда, вони не мали впливів на політику, але мали свободу рухів (стор. 223, 275).

Це не означає, що Софія тільки ходила до церкви і молилася і відрікалася від влади. Навпаки, вона була амбітна і жадна влади й старалася правити державою так, як її батько і померший брат Федор. Що більше, як згадує британський генерал Патрік Ґордон на російській службі, Софія не перебирала в засобах, коли треба було себе боронити (стор. 237).

Д-р Гюс уважає, що Софія формально була визнана як реґентка щойно в 1686 році, коли Москва заключила з Польщею т.зв. «Вічний мир». Згідно з тим миром, Польща назавжди зрікалася Лівобережної України, а на Правому березі віддавала Москві Київ. Згідно з «вічним миром», Москва приєдналася до антитурецької коаліції — «Священної ліґи» — учасниками якої були: Австрія, Венеція, Польща та римський папа. Ставши членом «священної ліґи», Москва, що перед тим мала на Заході опінію варварської країни, тепер нав'язала дипломатичні взаємовідносини із західньоевропейськими державами, зокрема з Австрією та Францією, що було значним досягненням, (заграничній політиці та дипломатичним взаємовідносинам зі Заходом за Софії, д-р Гюс присвятила цілий розділ, стор. 179-217). Наслідком вічного миру був розрив із Туреччиною і Кримом та спільний похід московського та українського війська на Крим.

Софія не тільки сприяла західноевропейським впливам у Москві, вона була толерантна й супроти католицизму, (хоч у той же час переслідувала старовірів). Під час свого реґенства, Софія сприяла реформам у сфері будівництва (московський барок), освіти (заснування академії у Москві 1687 на взір Києво-Могилянської Колеґії), театру та літератури, (стор. 134-178). Софія та її «права рука» Князь Василь Ґоліцин не провели відповідних військових реформ, що так фатально відбилося в обох кримських походах (1687, 1689), що спричинили упадок Софії і Ґоліцина. У серпні 1689 році повнолітній Петро, повіривши у фальшиві чутки, що Софія при помочі Федора Шакловитого, коменданта московських стрільців, хоче його позбутися та коронувати себе на царицю, при помочі війська та церковної єрархії, зробив успішний державний переворот і проголосив, що сам бере владу у свої руки і засадив Софію до Новодівичого монастиря, її фаворита кн. Василя Ґоліцина приказав заслати на Сибір, а Шакловитого стратити, (д-р Гюс описла цей драматичний процес в окремому розділі, стор. 221-241).

У своєму вступі, д-р Гюс пише, що вона перебувала у Москві (1969-1970), де мала не тільки доступ до першоджерел, але теж консультувалася з російськими спеціялістами тієї доби як В.І. Буганов, І.Г. Борисенко й інші, тож не диво, що «Київ це мать русских городов», (стор. 193), «Володимир Великий, св. кн. Ольга та мученики Борис і Гліб — це світлі постаті з ранньої русскої історії», (стор. 137). д-р Гюс як історик напевно знає, що Святополк Окаянний приказав убити 1015 р. Бориса і Гліба, синів Володимира Великого, київського князя, коли ро-

сійської держави як такої не було, (перша згадка про Москву є з 1147 року). Авторка могла зіґнорувати відому працю Михайла Грушевського «Звичайна схема русскої історії і справа раціонального укладу історії східнього слав'янства». (Імператорська Академія Наук, т. І. СПБ 1904, стор. 294-304, в якій автор науково доказав, що історія Київської Руси не є частиною російської історії). Такі російські історики як Греков, Рибаков, Тіхоміров і інші чітко розрізняють поняття «Русь» і «Росія». Д-р Гюс хибно пише, що перша жінка Петра І, Євдокія Лопухіна жила в Ново-Дівичому монастирі до своєї смерти в 1731 р. (стор. 259). Правдою є, що Петро післав свою першу жінку до Покровського монастиря (23 вересня 1698), а звідси перевела її до Шлісербурзької кріпости друга жінка Петра, Катерина І.

Йоганн Ґеорґ Корб, автор відомого «дневника» (діяріюша), не був австрійським послом, (стор. 266, 336), а секретарем австрійського посла (1698-1699); послом був Йоганн Ебергардт Гоевель. Юрай Кріжаніч не був з походження сербом, (стор. 182), а хорватом. Авторка пише хибно, що в 1685-6 створено нову метрополію в Києві, яка підлягає московському патріярхові, а перед тим підлягала вселенському патріярхові в Константинополі, (стор. 121), що є противоріччям само в собі.

Поза тими недотягненнями, монографія про життя і діяльність Софії Олексіївни є першою об'єктивною науковою працею, доступною і цінною не тільки для дослідників, але і ширшої читацької публіки.

Т. Мацьків
(The University of Akron)

Михайло Селешко, *Вінниця. Спомини перекладача Комісії дослідів злочинів НКВД в 1937-1938.* Вступне слово: Василь Верига. Нью Йорк-Торонто-Лондон-Сідней: накладом Фундації ім. О. Ольжича, 1991, 211 стор., ціна 17.50 долярів.

Належиться признання Фундації ім. О. Ольжича, що видала надзвичайно цікаві і цінні спогади бл. п. інж. Михайла Селешка (1901-1981). Автор не обмежував своєї діяльности до перекладача при німецькій комісії, але в рямцях можливостей, працював серед місцевого українського населення як представник ОУН, що було дуже скомпліковано і часто небезпечно.

Автор як безсторонній спостерігач описує у своїх спогадах людей і події так, як він їх бачив і пережив, тому його спомини можна вже тепер уважати за історичне джерело. Тому не погоджуюся з д-р Веригою, який у свому вступному слові пише, що спогади М. Селешка є «субєктивні як усі інші». Д-р Верига подекуди сам собі противорічить, коли дальше пише, що в спогадах є «стільки цінних спостережень, що вони становлять цінний документ траґічної долі українського народу під большевицькою як і під німецькою окупацією в роках 1941-1944». Отже якщо спогади М. Селешка становлять цінний документ, то як

вони можуть бути суб'єктивними? Навпаки, уважаю, що вони є дуже об'єктивні.

Селешко є об'єктивний не тільки супроти йому чужих, але теж супроти своїх українських, не дуже то приємних, справ. Напр. він пише: «...Тільки один раз, за все перебування у Вінниці, довелось мені попасти в непристойне товариство, хоч воно було українське, що в ньому не хотіли вживати української мови. Дехто твердив, що як чує українську мову, то має враження, що має коло себе щось нижче, некультурне, мужицьке та й годі. В такому товаристві я, звичайно, не перебував довго, бо я говорив тільки по-українському, і мені було дуже неприємно знати, що коло мене сидять люди, які мене вважають за щось нижче, хоч вони оправдувалися, що це до мене не відноситься...» (стор. 156). На іншому місці він пише: «...Вінницька поліція (німецька) влаштовувала колеґам по фаху товариський вечір. На вечері їли й пили до безконечности і вже в п'яному стані говорили промови. Пізніше українські поліцисти-гості танцювали українські танці, а німці бравурно їх оплескували. Мені довелося ті п'яні промови перекладати на німецьку мову. Дальше йшли змагання в співі, початково всі співали, а потім українці, окремо німці, а під кінець був такий хаос, про який нічого іншого не можна було сказати, як тільки хто кого перекричить. Тоді мені довелось переживати несмачні сцени п'яного братання...» (стор. 59).

У зв'язку з такими вечорами (камерадшафтсабенд), які ґестапо улаштовувало досить часто, Селешко наводить досить пікантну історію: «...раз трапилося таке, що начальник (німецької) поліції, Мартенс, запросив до себе в гості артисток з Вінницького міського театру. Це було по якійсь виставі... Як мені розказував один з тих, що були на прийнятті, всі їли, пили і дальше пішла орґія вищого ступеня. Дівчата танцювали голі на столах між склянками з пивом. Відбувалися розпусні сцени, можливі в п'яному і неправдоподібні у тверезому стані», (стор. 63).

Селешко правильно оцінив німецьку поліційну структуру: «...З того всього я побачив, що цілий поліційно-ґестапівський апарат був гнилий, держався і працював не по совісті, а просто під тиском страху за життя, що в ньому один одного боявся і т.п. Це нагадувало мені те, що я читав про більшовицький апарат», (стор. 44).

Автор поробив цікаві спостереження і висновки відносно жидів. Він пише: «...жиди, що жили довший час по селах між українцями, денаціоналізувалися зовнішньо так, що нераз важко було розпізнати жида від українця. Мені розказували багато таких випадків з Вінничини. Такі жиди говорили по-українськи, займалися сільським господарством як і українці. Комуністи з Росії як і місцеві так само їх переслідували як і українців», (стор. 87). В іншому місці Селешко пише, що «між начальниками і комісарами НКВД було менше жидів, як москалів. То зовсім не підходило під смак німецької поліції... Так само не до смаку було й те, що між викопаними трупами ідентифіковано посередньо

кількох жидів, а німецька теза була, що цілий большевизм — це жидівська робота і ту тезу треба було доказувати, а у Вінниці таких доказів було мало», (стор. 92).

Про працю і висліди Комісії розкопків масових гробів у Вінниці, автор прийшов до висновку, що «Вінницькі розкопки не дали для світу тих пропаґандивних вислідів, що німці від них сподівалися. Факт, що німці у своїй жорстокості не уступали большевикам, паралізував по світу протисовєтські настороі і перевертав їх у настороі протинімецькі», (стор. 110).

Селешко пише не тільки про страхіття совєтського правосуддя та нищення невинних людей, але теж про варварське нищення жертв німецького терору. Ці спогади появилися саме в час, коли в різних місцевостях проходять досліди совєтського терору в Україні. Спогади написані легким стилем, приступно, є дуже цікаві та читаються дуже легко.

До речі, професор Ігор Каменецький користувався спогадами М. Селешка (у манускрипті) у своїй праці про траґедію у Вінниці,[1] що її видало Українське Історичне Товариство (У.І.Т.) у співпраці з Фундацією ім. І. Багряного в 1989 році. Підчас коли спогади інж. Селешка мають особистий характер, то праця проф. Каменецького опирається на джерелах і має науковий характер. Він розглядає злочини НКВД не тільки у Вінниці, але теж у Куропатах на Білорусі, Биківні коло Києва, Умані, як також у Катині, де НКВД розстріляло п'ять тисяч полонених польських офіцерів. Хоч обі книжки мають різний характер, то оба автори пишуть на ту саму тему, так що себе подекуди доповняють.

Т. Мацьків
(The University of Akron)

Bohdan S. Wynar, *The International Writings of Bohdan S. Wynar 1949-1992.* Preface by Y. Isajevych. Englewood, CO, Ukrainian Akademic Press, 1993, 265 pp.

Академік Ярослав Ісаєвич в передмові до міжнародньої бібліографії праць д-ра Богдана Винара стверджує, що здобутки вченого є «дійсно універсальні і міжнародні, які зацікавлять не лише бібліотекарів і економістів — але також дослідників культурного процесу в США і Европі» (Вступ, стор. 17). Беручи до уваги осяги творчости Б. Винара, видатного вченого-економіста і одного з найвизначніших українських бібліографів в міжнародному вимірі, треба повністю погодитися з висновками Я. Ісаєвича. Бібліографія видань Б. Винара укладена за хронологічним принципом від 1949 року до 1992 року включно. Вона

[1] Ihor Kamenetsky, ed., *The Tragedy of Vinnytsia: Materials on Stalin's Policy of Extermination in Ukraine During the Great Purge, 1936-1938.* Preface by Lubomyr Wynar. Toronto-New York: The Ukrainian Historical Association in cooperation with the Bahriany Foundation, Inc. and Ukrainian Research and Documentation Center, 1989.

містить книжки, статті, енциклопедичні гасла, рецензії і бібліографічні нотатки. Довідник начислює 2025 бібліографічних одиниць. З передмови акад. Ісаєвича довідуємося не лише про осяги науковця в різних наукових та професійних ділянках, але також про його життєвий шлях. Треба згадати, що проф. Богдан Винар, мабуть був першим українцем-деканом американського університету (Державний Нью Йоркський університет), довголітнім професором бібліотечних наук у вищих школах бібліотекарства в Денверському і Нью Йоркському університетах і автором численних високошкільних підручників, які по сьогоднішний день уживаються в американських і канадських університетах (напр. *Впровадження до каталогізації і клясифікації;* в 1992 році появилося вже 9-им накладом). Також він є засновником і головним редактором пристіжевого довідкового видання *American Reference Books Annual,* 1970-., яке здобуло міжнародне признання, як один з найповажніших бібліографічних довідників різних ділянок суспільних, гуманістичних і точних наук, а також започаткував ряд серійних довідкових видань. Для українського читача важливо знати, що проф. Богдан Винар був засновником Українського Академічного Видавництва (при видавництві «Libraries Unlimited»), з рамені якого появилося понад 20 публікацій з українознавчою тематикою з історичної, політологічної і художньої літератури. Монументальна *Історія української літератури* Дм. Чижевського появилася в УАВидавництві. У розвитку цього видавництва йому безпосередньо допомагали Любомир Винар, Юрій Луцький і інші науковці, спеціялісти окремих ділянок українознавства. У 1990 році появився основний твір Б. Винара *Ukraine: A Bibliographic Guide to English Language Publications,* який на довгі роки залишиться підставовим довідником до англомовних видань в різних ділянках українознавства. На нашу думку, автор повинен бодай що три роки видавати продовження цеї потрібної бібліографії. Також треба згадати, що Богдан Винар був одним із близьких співробітників в *Енциклопедії Українознавства,* яка появилася за редакцією проф. Володимира Кубійовича, а також в 1950-их роках він був редактором журналу «Розбудова Держави». Також Б. Винар був автором багатьох економічних студій, з яких згадаємо: *Економічний колоніялізм в Україні* (Париж, 1958, 186 стор.); *Українська індустрія: студія совєтського колоніялізму (Записки НТШ,* т. 175, 1964, 397 стор.); *Матеріяли до історії економічних дослідів на еміграції 1919-1964* (Мюнхен, 1965, 119 стор.); *Розвиток економічної думки на Київській Русі* (Нью Йорк, 1974).

Назагал можна ствердити, що на міжнародному форумі Богдан Винар, дійсний член УВАН і НТШ та багатьох неукраїнських наукових і професійних організацій, здобув міжнародне визнання.

З критичних заміток можна лиш сказати, що згадана бібліографія також включає т.зв. «внутрішні видання» не для широкого розповсюдження (див. ч. 170, 198, 201 і інші). Про це треба було згадати в передмові. Також при поданні рецензій на книжкові видання автора часами не подаються прізвища рецензентів. Було б також добре подати ста-

тистичну таблицю із поданням числа книжкових видань, статтей і рецензій — це дало б додатковий огляд публікацій автора. Цей бібліографічний довідник також може служити прикладом іншим науковцям, які чомусь не видають бібліографій своїх праць.

Василь Омельченко
(Нью Йорк, США)

Кость Гіммельрайх, *Смомини...Літопис УПА*[1] т. 15, 1987.

Написати якусь раціональну рецензію на Костя Гіммельрайха, *Спомини* Командира Відділу Особливого призначення «УПА-СХІД», том 15 Літопису УПА, Торонто, 1987, є з наукової та історичної точки погляду неможливим.

Автори і редактори цього збірника сплутали форму споминів з писанням повістей, яка пов'язана в більшості з творчістю фантазії або почувань. Спомини, зокрема очевидців, мусять бути побудовані на дійсних фактах, а не переповіданням розмов і фактів, які не існували та є видумками фантазії.

Як видно з пояснення до книги Евгена Штендери під назвою «Від Редакції» (ст. 7-8), «Спомини» є пов'язанням декількох літературно різнородних частин: 1. «ширших спогадів» К.Г., що написані «манерою повісти», що їх автор не закінчив тому, що «захворів, дістав крововиплив у мозгу, через що й утратив зір», 2. з двох різнородних версій «коротких споминів», 35 і 37 ст. машинописів, 3. записів на ленті Іроїди Винницької і 4. додатків дружини К.Г. Левантини. Бували в історії писання споминів різні співтворці, але вклад кожного мусів бути відокремленим і чітким. Цього у книзі «Спомини...» немає і не видно. Приписувати все авторові, який у процесі складання «споминів» вже нічого не бачив, можливо й нездібний був ясно думати, надто багато та підриває достовірність і ідентичність твору.

Достовірність книги і відсутність у ній якої небудь цінности, як історичного джерела для дослідів подій 2-гої світової війни, включаючи її опис радянсько-німецької війни, захитана була також автором (К.Г.) коли він перед «крововиливом у мозгу» написав 227 сторінок машинопису споминів «манерою повісти», в які вложив сотні розмов, що їх він нібито точно пригадував 30-40 років після того, як вони відбулися. Всі ті розмови насичені меґаломанією хворого вже, очевидно, К.Г. Він завжди все краще знав, розумів і був неймовірно всезнаючим і талановитим провідником. Коли ж іде мова про жанр історичної повісти, К.Г. у своїх «ширших споминах» не здійснив ні одної вимоги цього жанру, у якому були написані епохальні історичні повісті, як для прикладу Богдана Лепкого *Трилогія* з доби І. Мазепи, де виведено на сце-

[1] Це є остання рецензія бл.п. д-ра Якова Шумелди (1914-1993) написана для «Українського Історика». Оригінальна назва автора цеї рецензії «Чи є глузд писати наукову рецензію для такої книги?»

ну десятки історичних постатей, включаючи І. Мазепу, Мотрю Кочубеївну та інших. Знання історичних фактів у К.Г. «ширших споминах» таке, що він не знав, що його нібито «друг», Олег Штуль-Жданович, був від осени 1943 року в концентраційному таборі Саксенгавзен і попав туди разом з тим «традиційним» отаманом Тарасом Бульбою. Тому й зимою 1943-44 року К.Г. не міг проводити своїх високо розумних діялогів з О. Шт.-Жд. десь у Ковлі. А з інтерпретацією фактів ще гірше ніж із знанням історичних фактів. Як, для прикладу, міг ген. Микола Капустянський призначити пор. «Чубчика» (Івана Кедюлича) «головнокомандуючим східнього фронту», а «Карпа» (С. Касіяна) «командиром озброєних сил у Карпатах» (ст. 166), коли К.Г. знав, що під його командою є рейдуючі полки, як той під проводом полк. Шпака, що «валявся на тилах нім. армії». Як міг К.Г. не знати, яке є відношення німців до ОУН на Надніпрянщині, коли так точно описав долю Василя Дмитровича Петренка-Кузьмика, Зенона Домазара і сотень інших, які згинули в Бабиному Ярі, тюрмах і в сутичках з СД-Гестапо? Чи мав кожний підпільник, носити вивіску на грудях — я *проти німців?* Невжеж «киянин», не знав того, що діялося в Києві та інших містах «Райхс-Комісаряту Україна» і людина з високою освітою нездібна була інтерпретувати того, що бачила?

Ось так виринає думка: що дійсне в усьому, що є в цій книзі *Спомини...?* Чи є глузд присвячувати того роду «споминам» наукову увагу?

Яків Шумелда
(Сан Франціско, США)

Наукова хроніка

30-ЛІТТЯ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» (1963-1993)

ЗВЕРНЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА

1993 року відзначаємо 30-ліття появи «Українського Історика», офіційного видання Українського Історичного Товариства і одинокого українського історичного журналу поза межами України.

1963 року д-р Любомир Винар започаткував видання журналу, незабаром зорганізував Редакційну Колеґію і, завдяки співпраці українських науковців, У.І. за короткий час став репрезентативним виданням української наукової історіографії. Без сумніву, завдяки виданню «Українського Історика», українська історична наука мала змогу розвиватися на Заході і гідно репрезентувати її цінні традиції на міжнародному форумі. В Україні був неможливий свобідний розвиток історіографії, через режим, через русифікацію і фальсифікацію історії України комуністичною партією, а на Заході історики доволі часто тенденційно насвітлювали український історичний процес в дусі російської і совєтської схеми історії Східної Европи. Головним завданням «Українського Історика» було і є пильнувати і боронити інтереси справжньої української історичної науки та її найкращі традиції. УІТ і «Український Історик» завжди стояли на сторожі історичної правди про Україну і виправляли фальшиві концепції совєтських і західних істориків, а заразом творили нові наукові вартості. Заразом «Український Історик» став лучником різних генерацій українських істориків, а також форумом для неукраїнських вчених, які досліджували історію України.

З перспективи 30-ліття можемо ствердити, що журнал повністю виправдив своє існування; в ньому сьогодні співпрацюють історики з України і діяспори, які спільними силами відроджують українську наукову історіографію. «Український Історик» в Україні є вийнятково популярним виданням і від початку 1990-их років в Редакційну Колеґію журналу входять провідні історики з України (напр. Михайло Брайчевський, Ярослав Дашкевич і інші). «Український Історик» сьогодні є одним із найважливіших видань, присвячених вивченню різних періодів і явищ української історії, а також опрацюванню нової наукової схеми історії України, основаної на схемі Михайла Грушевського і його послідовників. Сьогодні з великою подякою і признанням згадуємо будів-

ничих «Українського Історика», які відійшли у вічність, а саме Олександра Оглоблина, Наталію Полонську-Василенко, Петра Курінного, Ярослава Пастернака, о. Іринея Назарка, Миколу Чубатого, І. Витановича, М. Ждана та численних інших співробітників, завдяки яким журнал розбудувався і став основним виданням української історичної науки. Тепер по довгих роках наполегливої праці і її конкретних наслідків, звертаємося до громадянства допомогти нам розбудувати матеріяльну базу журналу і тим самим причинитися до розбудови української національної історіографії в Україні і поза її межами. Українська державність може закріпитися лише на правдивій і обєктивній історичній основі, і тут перед українськими істориками стоїть велике завдання об'єктивної реконструкції усіх періодів історії України, яка до недавнього часу була русифікована і фальсифікована радянськими істориками. Ми віримо, що українське громадянство зрозуміє вагу історичних дослідів для розбудови і закріпленя української державности.

У зв'язку із відзначенням 30-ліття журналу, створено «Ювілейний Фонд Українського Історика». Просимо громадян і українські установи одноразово зложити пожертву і тим самим причинитися до дальшого розвитку української історичної науки, який має величезне значення для української нації і закріплення її державности. Крім видання «Українського Історика», УІТ плянує серійне видання окремих монографій присв'ячних окремим періодам української історії, неперіодичне видання, присвячене джерелам до історії України, ретроспективну українську історичну бібліографію і нарис української наукової історіографії (збірна праця) та інші необхідні історичні видання. Віримо, що тепер, по 30-ох роках самовідданої і наполегливої праці над відтворенням об'єктивної історії українського народу, українське громадянство допоможе УІТ дальше розбудувати «Українського Історика», який також має появлятися і в Україні, і тим самим причинитися до дальшого розвитку української історичної науки.

ПРЕЗИДІЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

7 червня 1993 р.

Пожертви на Ювілейний Фонд «Українського Історика» проситься надсилати на такі адреси:

"The Ukrainian Historian" P.O. Box 312 Kent, Ohio 44240 U.S.A.	Mr. Karpo Rohowsky P.O. Box 95 Etobicoke, Ont. M9C 4V2 Canada	Dr. O. Wintoniak Postfach 37 02 48 8000 München 37 Germany

Щиро дякуємо за допомогу в розбудові української історичної науки.

ПОХОРОН ПРОФ. ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

В Лудлов, Масс., США в неділю 16-го лютого 1992 року помер на 92-му році життя проф. д-р Олександер Оглоблин — видатний сучасний історик України, довголітній президент і почесний президент Української Вільної Академії Наук у США, почесний президент Українського Історичного Товариства, почесний член Наукового Товариства ім. Шевченка, колишній професор Київського та Одеського університетів в Україні, Українського Вільного Університету, Української Православної Богословської Академії, Українського Наукового Інституту Гарвардського університету, редактор історичної секції «Енциклопедії Українознавства», автор багатьох фундаментальних наукових праць з історії України. Покійний виплекав цілу плеяду молодих учених-істориків і залишив велику спадщину для наступних поколінь. Панахиду відправлено в середу, 19-го лютого о 7-ій годині вечора в місцевому похоронному заведенні, а відправа похорону відбулася в четвер, 20-го лютого в Українській Католицькій Церкві свв. Апп. Петра і Павла в Лудлові. Похоронну Службу Божу відправив Всч. о. Мамчур, православний священник з Гартфорду, Конн.

В похоронах взяли участь колишні учні та співробітники Покійного: д-р Марко Антонович, д-р Любомир Винар, д-р Любомир Гайда, д-р Василь Омельченко, д-р Ніна Синявська, д-р Орест Субтельний при численній участі української громади Лудлова, що своєю присутністю вшанували пам'ять Покійного.

На цвинтарі прощальне слово про проф. Олександра Оглоблина мав проф. Любомир Винар. Після похорону відбулася тризна з численною участю громади Лудлова. Від учнів і співробітників проф. Оглоблина говорив д-р Любомир Винар. Він схарактеризував життя і творчість Покійного в трьох аспектах: життя, творчість і науково-академічна діяльність. Також він відзначив великий вклад панства Миколи та Яніни Гайових, які протягом останнього часу опікувалися Покійним. Д-р Орест Субтельний говорив про проф. Олександра Оглоблина англійською мовою.

Наспіли письмові привіти від Наукової Ради при СКВУ, Української Вільної Академії Наук, Українського Історичного Товариства, Наукового Товариства ім. Шевченка в Европі, Асоціяції Українсько-Американських Університетських професорів, Міжнародного Товариства ім. Михайла Грушевського.

Для тривалого відзначення пам'яті проф. Олександра Оглоблина заплянувано видати збірник його статтей, а також окремий том про його життя і наукову діяльність.

Василь Омельченко
(Нью-Йорк)

ПОВІДОМЛЕННЯ

В СПРАВІ ВИДАННЯ АРХІВНИХ МАТЕРІЯЛІВ І ПРАЦЬ ПРОФ. ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

Подаємо до відома українським видавництвам, установам і усім іншим заінтересованим у виданні друкованих і недрукованих праць та архівних матеріялів бл. п. проф. Олександра Петровича Оглоблина (помер 13 лютого 1992 року) як слідує:

1) Проф. О. Оглоблин передав виключне право на усі його друковані і недруковані праці проф. Любомирові Винареві.
2) У спеціяльному документі виготовленому проф. Оглоблином і легально завіреному та підтвердженому в його заповіті читаємо: «*Після моєї смерти проф. Любомир Винар є уповноважений дальше займатися перевиданням моїх праць і виданням архівних матеріялів. Я передаю йому право на усі мої недруковані і друковані праці. Як правний власник моїх праць і архівних матеріялів він має повне право вирішувати, де їх друкувати і на яких умовах*».
3) Виконуючи волю Покійного — просимо усі видавництва, редакції журналів і часописів, установи і усіх заінтересованих, які плянують друкувати праці і матеріяли проф. О. Оглоблина в українській, англійській або інших мовах, узгіднити ці справи з проф. Л. Винарем. Це також відноситься до листування проф. О. Оглоблина.

ПРЕЗИДІЯ У.І.Т.

НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ

СЛОВО — ПРИВІТ

Міжнародна наукова конференція «Українознавство в розбудові держави» в Київському університеті, зорганізована Міністерством Освіти України, Інститутом українознавства Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, Академією Наук України. Пленарна сесія, 14 жовтня 1993 р.

Вельмишановний Пане Віцепрезеденте України Жулинський, достойні Пане Ректоре Скопенко, Пане Директоре Інституту українознавства проф. Кононенко, шановні організатори цієї міжнародної конференції, доповідачі та гості!

Мені припала велика честь привітати Вашу конференцію, цей з'їзд провідних інтелектуальних сил сучасної України. Вітаю Вас в авлі нашого славного Київського Університету, в якім студіював Ваш студент Михайло Грушевський, який став найвидатнішим істориком України і першим президентом української демократичної держави в XX стол. — Української Народньої Республіки.

В мурах Вашого славного університету вчилися Олександер Петрович Оглоблин і Наталія-Полонська Василенко, згодом передові українські історики і професори Київського Університету а заразом мої професори і приятелі, які також стали нашими найближчими співробітниками в розбудові української історичної науки.

З приємністю мушу ствердити, що саме ці зв'язки і близька співпраця з професорами Київського університету, до певної міри, пов'язали мою діяльність і творчість з Києвом і я органічно чуюся частиною Вас, Вашого Університету, який повинен стати центральним вогнищем інтелектуального життя української нації, української держави.

21 березня 1917 р. — Михайло Грушевський, як голова Української Центральної Ради, в одному із своїх перших звернень до українських професорів і педагогів писав:

> «Великі події, пережиті нами, ставлять на чергу поруч політичних завдань Українського Народу також і постулят повноти його культурного життя. Тепер же мусимо приступити до українізації не тільки нижчої і середньої, — а і вищої школи на Українській Землі. Наукових українських сил досить для того, тільки вони розпорошені і дезорганізовані обставинами старого режиму».

Це звернення писалося тому 75 років, а думки Грушевського дальше актуальні в 1990-их роках. Сьогодні ситуація доволі подібна до обставин 1917/18 рр. і *розвиток української державности в'яжеться з розвитком української національної культури в усіх її вимірах.* Наша міжнародна конференція «Українознавство в розбудові держави» — винятково важлива для утвердження українського державного життя в усіх суспільних і культурних ділянках.

Ви є провідною інтелектуальною верствою української нації і відповідаєте за державний розцвіт України.

Дякую, що Ви запросили мене з доповіддю, в рівночасно передаю привіт і побажання успіхів у конференції від таких установ:

1) Українського Історичного Товариства, яке маю честь очолювати і від «Українського Історика» — журналу української національної історіографії.
2) Від Управи Української Вільної Академії у США, а зокрема Історичної Секції УВАН.
3) Від Ректора Українського Вільного Університету і Сенату УВУ в Мюнхені.
4) Від Асоціяції Українських Університетських Професорів в США і Канаді, що бажає Вам допомогти в різних аспектах академічної праці.
5) Від Міжнародного Товариства ім. Михайла Грушевського.
6) Від Наукового Осередку етнічних дослідів Кентського Державного Університету і Редакції англомовного журналу «Етнік Форум».

Одночасно бажаю особисто подякувати Ректорові Київського Університету, а зокрема професорам Петрові Кононенкові і Володимирові

Сергійчукові за відзначення окремою історичною сесією 30-ліття «Українського Історика», який я заснував і дальше редагую. Я вірю, що спільною співпрацею на академічному відтинку діяльности в міжнародному вимірі, спільними силами причинимося до відродження українського академічного життя і нашої національної культури.

Нація, яка видала із свого лона Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайлом Грушевського і інших будівничих Нової України — була, є і буде великою европейською нацією з понад тисячолітньою культурою — і ми всі відповідаємо за її теперішній стан, за її дальший розвиток. Ми всі несемо повну відповідальність за розбудову Української Держави і за відродження української національної культури.

Спільно об'єднаними силами закріплюймо державність модерної української европейської нації!

Бажаю Вам якнайбільших успіхів в конференції і у винесенні відповідних рішень — постулятів відносно державного суверенітету і незалежности української нації.

14 жовтня, 1993 р.

Любомир Винар
Кент, Огайо

ЗАКЛЮЧЕННЯ
МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «УКРАЇНОЗНАВСТВО В РОЗБУДОВІ ДЕРЖАВИ», КИЇВ, ЖОВТЕНЬ 1993.

В днях 14-16 жовтня 1993 року відбулася з рамени Міністерства освіти України, Інституту українознавства Київаського університету і Академії Наук України, міжнародна конференція, присвячена ролі українознавчих дисциплін в розбудові держави. Друга сесія конференції була присвячена темі «Український Історик і проблеми будівництва української держави». На ній головували Любомир Винар з Кентського держ. університету і Володимир Сергійчук з Київського університету.

У сесії взяло участь понад 60 науковців, а з доповідями виступили 24. Всі вони одностайно дали високу оцінку внеску журналу «Український Історик» за 30 років його існування в розвиток історичної науки відзначаючи, що видання продовжило славні традиції «Киевской старины», «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» та журналу «Україна», який виходив під редакцією Михайла Грушевського.

Вшановуючи творчий доробок авторів «Українського Історика», учасники конференції особливо відзначили подвижницьку діяльність його засновника і головного редактора професора Любомира Винара що саме завдяки йому в першу чергу українська історична наука мала в період поневолення України тоталітарним режимом чесний голос наукової правди.

Учасники, що виступали на історичній сесії, пропонували видавати журнал «Український Історик» водночас в Києві, а на Заході тиражу-

вати його англійською, французькою та німецькою мовами. Було чимало конкретних пропозицій щодо дальшого вдосконалення журналу.

Крім того, на пропозицію проф. Л. Винара, учасники історичної секції пропонували регулярно (раз на три роки) проводити з'їзди українських істориків; розпочати підготовку нової української історичної енциклопедії; підготувати справді науковий (з використанням архівів України) підручник з історії України. Учасники рекомендували видавати систематично покажчик української історичної бібліографії, опрацювати обширний нарис української історіографії, скласти повний список репресованих істориків України, подбати про перевидання їхніх праць, та збереження їхніх пам'ятників, подати пропозицію про повернення Академії наук України назви Українська Академія Наук або Всеукраїнська Академія Наук.

Володимир Сергійчук
Київ

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ УІТ В КИЄВІ

Дня 17 жовтня 1993 р. в конференційній залі Музею історії міста Києва відбулася І-ша наукова конференція Київського осередку Українського Історичного Товариства. Головним організатором конференції був д-р Михайло Брайчевський, голова Осередку УІТ і член Редакційної Колегії «Українського Історика». Рямкова тема конференції — «Мітологія в українській історіографії XIX і XX століття». Учасниками конференції були історики, археологи і дослідники допоміжних історичних наук. Під мітологією в українській історіографії, доповідачі розуміли деформацію історичного процесу, що була наслідком брутального втручування політичної влади в суто наукову проблематику. Після відкриття конференції, д-р М. Брайчевський передав її ведення д-рові Любомирові Винару, голові УІТ і головному редакторові «Українського Історика». Л. Винар привітав цю першу конференцію київського осередку УІТ від Президії УІТ і Історичної Секції УВАН у США і побажав дальших успіхів голові і управі УІТ в Києві. Доповіді виголосили: *Михайло Брайчевський* н.т. «Історіософські підвалини історичного поступу»; *Сергій Білокінь* — «Стан і завдання спеціяльних історичних дисциплін»; *Ярослав Дзира* — «Документи "Посольського приваху" про українсько-російські відносини напередодні національно-визвольної війни 1648 року»; *Олександер Моця* — «Археологія України: сучасний стан досліджень»; *Арнольд Перковський* — «Розвиток демографічної думки в Україні до 1917 року»; *Володимир Сергійчук* — «Нові матеріяли з історії ОУН-УПА». Після доповідей відбулася дискусія в якій заторнено питання теперішнього стану наукового вивчення різних періодів української історії і допоміжних історичних наук. Зокрема присвячено увагу численним мітам і фальсифікації історії України більшовицькою владою. За редакцією М. Брайчевського появився малий збірник з те-

зами доповідей п.н. *Міфологія в українській історіографії (XIX-XX ст.),* Київ: Українське Історичне Товариство, Інститут Української Археографії, АНУ, Київський університет ім. Т.Г. Шевченка. Інститут українознавства, 1993. У збірнику, крім вищезгаданих доповідей, поміщено також тези доповідей, які не були виголошені на конференції, а саме: *Олена Апанович* — «Ноосфера та історична наука», *П. Сохань* — «Історична доля та шляхи розвитку української археографії».

Ця перша наукова конференція Осередку УІТ в Києві має вийняткове значення, якщо ідеться про розгорнення праці УІТ в Україні, і розвиток української наукової історіографії.

Л.В.

12-А РІЧНА НАУКОВА УКРАЇНОЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ В ІЛЛІНОЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Заходами Української науково-дослідчої програми при Іллінойському університеті при співпраці Українського Наукового Товариства, НТШ в Америці і інших установ відбулася конференція н.т. «Освіта і наука в незалежній Україні» (7-12 червня 1993 р.).

Проф. Дмитро Штогрин був головним організатором конференції, що була присвячена вийнятково важливій тематиці. З членів УІТ доповідали: Тамара Булат, Сергій Білокінь, Любомир Винар, Роман Сербин, Олександер Сидоренко, Ганна Швидько, Ігор Стебельський, Дмитро Штогрин і інші. Спеціяльна сесія була присвячена критичному обговоренню запланованого видання в Україні «Історія української культури» (видавець АН).

Без перебільшення можна ствердити, що щорічні наукові конференції в Іллінойському університеті, завдяки наполегливій праці проф. Дмитра Штогрина, директора Української науково-дослідчої програми при цьому університеті, стали міжнародними конференціями присвяченими різним аспектам українознавства. Вони заслуговують на повну піддержку громадянства.

ПОЧЕСНЕ ВІДЗНАЧЕННЯ ПРОФ. МИХАЙЛА ПАПА

Проф. Михайло Пап, голова осередку НТШ в Огайо і член Управи УІТ, одержав почесний докторат з права від Джан Каррол університету в Клівленді (12 травня 1992 р.). Михайло Пап, організатор і директор Інституту совєтознавчих і східньоевропейських студій при Джан Каррол університеті. Проф. Воллес Косінскі у своєму слові про почесного доктора сказав: «Він навчав працівників політики, формував молодь і багатьох провідників демократії і правди. Тепер його праця збирає плоди свободи, стіни імперії впали й хороблі народи здобули свою волю. Його найбільший тріумф, що вони називали його голов-

ним фальсифікатором історії Совєтського Союзу; одначе його вшанував Конґрес, — як видатного громадянина і науковця. Джан Каррол університет має честь вшанувати його співом «Многая літа» і надати йому титул почесного доктора прав».

Управа УІТ сердечно вітає проф. Михайла Папа з цим високим відзначенням його наукової і громадської праці.

УСТАНОВИ

НАУКОВА РАДА ПРИ СКУ

Загальні збори Наукової Ради при СКВУ відбулися 5-ого листопада 1993 р. в готелі Гарбур Кесел в Торонті. З уваги на захворіння голови Наукової Ради Василя Омельченка, зборами провадив Любомир Винар, голова Номінаційної Комісії Наукової Ради і також колишній її голова. У принципі вирішено передати керівництво Наукової Ради, як координаційного тіла українського наукового життя в діяспорі, Канаді. До 6-ого Конґресу СКВУ, чотири рази головами Наукової Ради були наукові діячі з ЗША, які рівночасно репрезентували наукові установи, а саме проф. Ярослав Падох (два рази з рамени АНТШ), проф. Любомир Винар (один раз з рамені УІТ) і проф. Василь Омельченко (один раз з рамені УВАН у США). На зборах обговорено також справу нового статуту Н. Ради (головою Статутової комісії був проф. Дмитро Штогрин).

Предсідник Загальних зборів Н.Р., на основі дискусії і звітів з діяльности Н.Р. зробив підсумки, які зводилися до трьох основних справ: 1) Наукова Ради під цю пору може сповнити вийняткову ролю, як координаційне тіло наукових установ в діяспорі і позитивно вплинути на розвиток українського наукового життя в Україні і діяспорі; 2) Незадовго нова Управа Н. Ради повинна розіслати запитник до своїх членів відносно думок про дальшу її працю на різних контенентах; 3) Треба в якнайкоротший час змінити статут Н.Р. і його доповнити, щоб він відзеркалював теперішню ситуацію наукового життя в діяспорі і Україні. Наукову Раду очолив проф. Юрій Книш з Манітобського університету; заступником голови став проф. Василь Омельченко з Нью Йорку.

Проф. Любомир Винар також наголосив потребу допомоги Українському Вільному Університетові в Мюнхені і Програмі українознавства при Іллінойському університеті. В суботу 6-ого листопада голова З. Зборів подав звіт з нових виборів Управи Наукової Ради на пленарній сесії конґресу СКУ.

Р.Д.

ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТИ ІСТОРИЧНОЇ СЕКЦІЇ УВАН У США

Дня четвертого грудня 1993 р. в приміщенні Академії в Нью Йорку відбулося перше засідання Історичної Секції УВАН (ІС УВАН), що її учолює Любомир Винар. При відкритті він сказав, що проф. Олександер Оглоблин, останній голова Історичної Секції, завжди підкреслював важливість координації наукової діяльности між поодинокими дослідниками і окремими науковими установами, які розуміють вагу історичного досліду для дальшого розвитку наукового українознавства. Голова ІС підкреслив, що він буде продовжувати традиції гармонійної наукової співпраці, які, зокрема тепер, коли утверджується українська державність, є вийнятково важливі в розбудові української національної культури. Він також відчитав від члена ІС проф. Ігоря Шевченка, теперішнього голови Міжнародньої асоціяції візантистів який не міг прибути на наради, але висловив ряд побажань, головно про важливість співпраці Історичної Секції з Інститутом української археографії АНУкраїни в Києві. Секретаріював Олександер Домбровський, голова Секції античної історії України.

Голова ІС Л. Винар коротко поділився з присутніми думками про пляни праці, а також поінформував членів ІС про вже пророблену діяльність. Діяльність ІС проводиться в кількох головних напрямах: 1) скріплення організаційної бази ІС і в нав'язанні співпраці з іншими науковими установами; 2) Прянування і реалізація наукових публікацій (серійні і монографічні дослідження); 3) відбуття наукових конференцій. Наразі І.С. УВАН не має свого періодичного видання. Тому обговорено можливість близької співпраці з УІТ і «Українським Істориком». Марко Антонович (президент УВАН) Василь Омельченко (заступник президента), Тамара Булат (генеральний секретар) і Анна Процик (науковий секретар) повністю удобрили цей плян. Усі присутні на нарадах Історичної Секції піддержали думку, щоб «Український Історик», як офіційний орган УІТ, також виходив при співпраці ІС УВАН. Голова ІС і УІТ сказав, що ця близька співдія між двома установами причиниться до кращої співпраці між українськими істориками в діяспорі і Україні.

ГОЛОВНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» В УКРАЇНІ

З січнем 1994 року, Головне представництво «Українського Історика» в Україні очолив історик Ігор Гирич з Києва, який координує діяльність місцевих представництв УІ в Україні, а заразом очолює представництво УІ в Києві. Він відповідає за розповсюдження публікацій УІТ в Україні і нав'язує звязки з бібліотеками і науковими становами

та університетами в справі обміну видань з УІТ. Бажаємо якнайбільших успіхів нашому головному представникові У.І. в Україні. Адреса представництва:

Гирич, Ігор
пр. Вернадського, 87а, к. 63
252142, Київ
Україна

ЗВЕРНЕННЯ ДО ВИДАВЦІВ

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ім.В.І.ВЕРНАДСЬКОГО

VERNADSKY CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE UKRAINE

252650, Київ-36, проспект 40-річчя Жовтня, 3
тел.: 265-81-04 факс: 264-33-98
телекс: 132444 "БУНТ"
E-mail (Internet): CSL@CLIB.KIEV.UA

252650, Kiev-36, Prospect 40-richja Zhovtnja, 3
phone: 265-81-04 fax: 264-33-98
telex: 132444 "BUNT"
E-mail (Internet): CSL%CLIB.KIEV.UA@USSR.EU.NET

№ 123/56 · 21 · жовтня 1993 р.

ЗВЕРНЕННЯ

до всіх українських видавців, українознавчих установ і громадянства в діаспорі

У Центральній науковій бібліотеці ім.В.І.Вернадського АН України відбулася зустріч голови Українського історичного товариства, головного редактора "Українського історика", професора Кентського державного університету пана Любомира Винара з науковим колективом на чолі з директором Бібліотеки чл.-кор. АН України паном Олексієм Онищенком, під час якої були вироблені певні пропозиції щодо поповнення й розбудови фондів бібліотеки.

Центральна наукова бібліотека ім.В.І.Вернадського АН України і Українське історичне товариство звертаються до видавничих організацій, установ та усіх, хто причетний до видання українських книг, усіх, хто уболіває за долю української культури, з проханням надсилати до Центральної наукової бібліотеки, яка фактично виконує функції Української національної бібліотеки і збирає колекцію закордонної україніки:

- по два примірники книжок, виданих поза межами України;
- по два примірники часописів, продовжуваних та серійних видань, які виходять друком в Європі, Канаді, Америці, Австралії чи будь-де у світі, українською та іншими мовами;
- по одному примірнику аудіо- та відеоматеріалів.

Ваша шляхетна допомога сприятиме збільшенню духовних скарбів українського народу, відродженню української культури й розбудові Української держави. Зі свого боку, наша Бібліотека бере на себе зобов"язання задовольняти усі Ваші можливі потреби в книзі шляхом міжнародного книгообміну.

Директор ЦНБ ім.В.І.Вернадського АН України, член-кореспондент — О.ОНИЩЕНКО

Президент Українського історичного товариства, професор Кентського державного університету — Л.ВИНАР

20 жовтня 1993 р.
м.Київ

ВІД УПРАВИ У.І.Т.

Просимо усіх членів і передплатників «Українського Історика» вирівняти передплату за 1993 і 1994 роки. Протягом 30-літнього існування — «Український Історик» завдяки співробітникам журналу і допомозі наших передплатників і добродіїв, став репрезентативним журналом української національної історіографії і є вийнятково популярний серед науковців і любителів історії в Україні. Члени УІТ в Україні і бібліотеки одержують журнал безплатно — це значно збільшує видатки УІТ. Саме тому просимо усіх наших читачів і прихильників зложити добровільний даток на Видавничий Фонд У.І. і протягом біжучого року приєднати бодай одного передплатника і мецената «Українського Історика». Від червня 1994 року наше Товариство буде співвидавцем історичного популярного часопису «Старожитність» в Києві, а також запляновано опрацювання «Енциклопедичного словника української історії» і «Біографічний словник українських істориків» (збірна праця українських істориків з України і діяспори). Також бажаємо в наступному році збільшити сторінки в «Українському Історику». Просимо допомогти нам в реалізації цих важливих науково-видавничих проєктів. УІТ безпосередньо впливає на розвиток української історичної науки в Україні, що тепер відроджується і становить основу українського національно-державного розвитку України.

Щиро дякуємо за Ваше вирозуміння і допомогу.

Управа У.І.Т.

ВІД РЕДАКЦІЇ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

У наступному випуску «Українського Історика» появляться матеріяли з наукових конференцій у Києві, Мюнхені і Нью Йорку присвяченим 30-літтю «Українського Історика» (доповіді й інші матеріяли).

Редакція плянує поширити відділ «Наукової хроніки» в журналі і тому просимо наукові установи і університети в Україні і діяспорі надсилати відповідні матеріяли про наукову діяльність їхніх установ.

Редакція

НАШІ АВТОРИ

АНТОНОВИЧ, МАРКО — автор численних досліджень з історії України XIX століття, редактор архівних матеріялів (19 і 20 стол.) до української історії, президент Української Вільної Академії Наук у США, член УІТ і інших наукових установ.

ВИНАР, ЛЮБОМИР — дослідник історії козаччини, української історіографії, історії культури. Голова УІТ, голова Історичної Секції Української Вільної Академії Наук у США, член НТШ і інших наукових установ.

ВЕРБА, ІГОР — Історик, дослідник української історіографії в 20-му стол., член УІТ, співробітник Інституту української археографії АНУ.

ДЗИРА, ІВАН — член УІТ, дослідник української історіографії, закінчив історичний факультет Київського університету.

ДОМБРОВСЬКИЙ, ОЛЕКСАНДЕР — дослідник ранньої історії України і історії релігії, автор численних наукових і публіцистичних праць. Член НТШ, УВАН і УІТ і інших установ.

КАМЕНЕЦЬКИЙ, ІГОР — автор численних досліджень з історії України в 20-тому столітті, політолог, президент Асоціяції українських університетських професорів, член УІТ, НТШ і УВАН та інших наукових установ.

КНИШ, ЮРІЙ — дослідник ранньої і середньовічної історії України, політолог. Голова Наукової Ради при Світовому Конґресі Українців, член УІТ, УВАН в Канаді і інших наукових установ.

КОНОВАЛ, ОЛЕКСІЙ — дослідник архівних матеріялів до історії 20-ого стол., зокрема архіву Івана Багряного, автор статтей з історії України, член Президії Фундації Івана Багряного, суспільний діяч.

КРИП'ЯКЕВИЧ, ІВАН (1886-1967) — дослідник усіх періодів історії України, зокрема історії козаччини, один із найвидатніших членів НТШ у Львові, організатор українського наукового життя.

ЛЕНЦИК, ВАСИЛЬ — автор численних наукових досліджень з історії України в 19 і 20 стол., дослідник історії українських церков, член НТШ, УІТ і інших наукових установ.

ЛУЦЬКИЙ, МИХАЙЛО (1858-1944) — суспільний діяч в Галичині, автор спогадів про рід Луцьких-Вадюків.

МАЗУРОК, ОЛЕГ — автор численних праць історії Карпатської України, проф. історії на Ужгородському університеті, член УІТ і інших установ.

ПОГРЕБЕННИК, ФЕДІР — дослідник історії української літератури і культури, автор численних монографії і статтей, член УІТ в Києві, і інших наукових установ.

СИТНИК, ОЛЕКСАНДЕР — дослідник української історіографії в 19 і 20 стол., викладач історії в Ужгородському університеті, член УІТ і інших наукових установ.

ЧАБАН, М. — літературознавець, автор статтей і історичних нарисів з різних періодів історії України, член УІТ, Дніпропетровськ.

НОВІ ВИДАННЯ У.І.Т.

Любомир Винар, Силуети епох. Дмитро Вишневецький, Михайло Грушевський. Історичні розвідки. Дрогобич: В-во Відродження, 1992, 183 стор. (замовляти в Україні).

Михайло Брайчевський, ред., *Мітологія в українській історії (XIX-XX стол.).* Київ: Українське Історичне Товариство. Київський осередок, Академія Наук України, Київський університет ім. Т.Г. Шевченка Інститут Українознавства, 1993.

В.М. Заруба, Постаті. Студії з історії України. Дніпропетровськ, Українське Історичне Товариство, Видавничо-культурний центр «Україна», 1993, 260 стор. (замовляти в Україні).

Любомир Винар, Михайло Грушевський в українській і світовій історії. Нью Йорк-Київ, Українське Історичне Товариство. Серія: Грушевськіяна ч. 4, 1993, 52 стор. $10.00.

«Український Історик»: журнал Українського Історичного Товариства. Покажчик змісту 1963-1992 (чч. 1-115). Редактор Любомир Винар. Упорядники Маріян Ґавур, Валентина Шандра. Київ: Академія Наук України. Інститут української археографії, 1993, 115 стор.

Теодор Мацьків, Англійський текст Зборівського договору з 1649 року та інші вибрані статті. Київ: Українське Історичне Товариство. В-во М.П. Коць, 1993, 303 стор. $10.00.

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

НА ПОРОЗІ НОВОЇ УКРАЇНИ

СТАТТІ І ДЖЕРЕЛЬНІ МАТЕРІЯЛИ

Редакція і вступна стаття
ЛЮБОМИРА Р. ВИНАРА

ЗМІСТ: Впровадження; I. На порозі Нової України; II. Самостійна Україна; III. Інформаційні статті; IV. Історія виховання; V. Вільна Україна; VI. Державне будівництво Української Центральної Ради; VII. Джерельні додатки; VIII. Документація; IX. Бібліографія праць М. Грушевського, 1917-1919; X. Фотографії.

278 стор. 1992 ціна $27 дол.

UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION, INC.

КАТАЛОГ КНИЖОК
УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

CATALOG OF PUBLICATIONS
OF THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

Михайло Грушевський — Mykhailo Hrushevsky
ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ АНТОНОВИЧ, 1834-1908
VOLODYMYR BONIFATOVYCH ANTONOVYCH, 1834-1908
1985, 64 p., $7.00

Theodore Mackiw
ENGLISH REPORTS ON MAZEPA 1687-1709
1983, 177 p., $15.00

Michael S. Pap, ed.
RUSSIAN EMPIRE, SOME ASPECTS OF TSARIST AND SOVIET COLONIAL PRACTICES
1986, 187 p., $17.00

Lubomyr Wynar
MYKHAILO HRUSHEVS'KYI 1866-1934. Bibliographical sources.
1985, 203 p., $15.00

Ihor Kamenetsky, ed.
THE TRAGEDY OF VINNYTSIA: MATERIALS ON STALIN'S POLICY OF EXTERMINATION IN UKRAINE DURING THE GREAT PURGE (1936-1938)
1989, 265 p., $30.00

Теодор Мацьків
АНГЛІЙСЬКИЙ ТЕКСТ ЗБОРІВСЬКОГО ДОГОВОРУ З 1649 РОКУ ТА ІНШІ ВИБРАНІ СТАТТІ
Українське Історичне Товариство. В-во М.П. Коць
1993, 303 стор., $10.00

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

(обмежена кількість примірників)

OTHER PUBLICATIONS

Любомир Винар — Lubomyr Wynar
ДМИТРО ДОРОШЕНКО, 1882-1951
DMYTRO DOROSHENKO, 1882-1951
41 p., $6.00

Ярослав Пастернак — Jaroslav Paternak
РАННІ СЛОВЯНИ В ІСТОРИЧНИХ, АРХЕОЛОГІЧНИХ
ТА ЛІНҐВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
RANNI SLOVIANY U ISTORYCHNYKH, ARCHEOLOHICHNYCH
TA LIVGVISTYCHNYKH DOSLIDZENNIAKH
150 p., $15.00

Ілля Витанович — Illa Vytanovych
АҐРАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ (1917-1920)
AGRARNA POLITYKA UKRAINS'KYKH URIADIV (1917-1920)
60 p., $15.00

Володимир Кубійович — Volodymyr Kubijovych
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА У 1939-1952 рр.
NAUKOVE TOVARYSTVO im. SHEVCHENKA, 1939-1952
30 p. $6.00

Олександер Оглоблин — Olexander Ohloblyn
БЕРЛІНСЬКА МІСІЯ КАПНІСТА 1791 РОКУ
BERLINSKA MISIA KAPNISTA 1791
21 p., $5.00
ПРЕДКИ МИКОЛИ ГОГОЛЯ
PREDKY MYKOLY HOHOLA
21 p., $5.00

Любомир Винар — Lubomyr Wynar
АВТОБІОГРАФІЯ МИХ. ГРУШЕВСЬКОГО З 1928 Р.
AUTOBIOHRAFIA M. HRUSHEVSKOHO Z 1928
47 p., $10.00
ЮЛІЯН БАЧИНСЬКИЙ — ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК
УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІҐРАЦІЇ
JULIAN BACHYNSKYI — VYDATNYI DOSLIDNYK
UKRAINSKOI EMIGRATSII
16 p., $8.00

Ярослав Пастернак — Jaroslav Pasternak
ВАЖЛИВІ ПРОБЛЕМИ ЕТНОГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
VAZLYVI PROBLEMY ETNOGENZY UKRAINSKOHO NARODU
27 p., $8.00

У 50-И ЛІТТЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО,
(Український Історик, том 21, 1984)
U 50-LITTIA MYKHAILA HRUSHEVSKOHO,
Ukrainskyi Istoryk, vol. 21, 1984)
320 p., $25.00

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

THE UKRAINIAN HISTORIAN

JOURNAL OF UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

ANNUAL SUBSCRIPTION — РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

Америка/U.S.A.:	$35.00 for individuals
Канада/Canada:	$40.00 for institutions
Німеччина/Germany:	65.00 DM
всі інші країни:	$35.00 індивід. передплата

Попередні річники журналу (1965-1987) можна набути за ціну $30.00
Back issues available: $30.00 / per vol.

ORDER FORM

AMERICA	CANADA	EUROPE
"The Ukrainian Historian" P.O. Box 312 Kent, Ohio 44240 USA	"The Ukrainian Historian" P.O. Box 95 Etobicoke, Ont. M9C 4V2 Canada	Dr. O. Wintoniak Verlag Isatorplapz 3 D-80331 München Germany

Name _____

Address _____

Quantity	Title	Price

Total_____

ANNUAL SUBSCRIPTION — РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

Америка/U.S.A.:	$35.00 for individuals
Канада/Canada:	$40.00 for institutions
Німеччина/Germany:	65.00 DM
всі інші країни:	$35.00 індивід. передплата

All other subscriptions must be paid in U.S. dollars.

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Головне Представництво на Европу:

Dr. O. Wintoniak Verlag
Isatorplapz 3
D-80331 München
Germany

Головне Представництво на США:

Dr. O. Dombrovsky
165-16 Clinton Terrace
Jamaica, New York 11432

Ню Йорк і Ню Джерзі:

Dr. B. Shebunchak
149 Byrd Ave.
Bloomfield, N.J. 07003

Каліфорнія:

Mrs. A. Skop
4168 Woodland Dr.
La Mesa, CA 92041

Пенсільванія:

Mr. M. Sochotsky
1641 Pin Oak Dr.
Pittsburgh, PA 15237

Ужгород, Україна:

Ситник, Олександер
вул. Університетська, 12
294618, м. Ужгород

Ілліной, Індіяна:

Wasyl Shuya
6646 Howard Ave.
Hammond, IN 46324

Балтимор-Вашінґтон:

Mr. Petro Wojtowych
5515 Wasena Ave.
Baltimore, MD 21225

Головне Представництво на Канаду:

Mr. Karpo Rohowsky
P.O. Box 95
Etobicoke, Ont.
M9C 4V2

Квебек:

Mrs. M. Antonovych
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2

Вінніпеґ:

Ms. L. Tolchinsky
14 Hutton St.
Winnipeg, Man. R2V 4K4

Австралії:

Dr. V. Motyka
Ukrainian Studies Foundation
P.O. Box 270, Lidcombe,
2141 N.S.W.

Головне Представництво в Україні:

Київ і Львів

Гирич, Ігор
пр. Вернадського, 87а, к.63
252142, Київ

Головне представництво і адміністрація «Українського Історика»:
«The Ukrainian Historian»
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, U.S.A.